

891.9

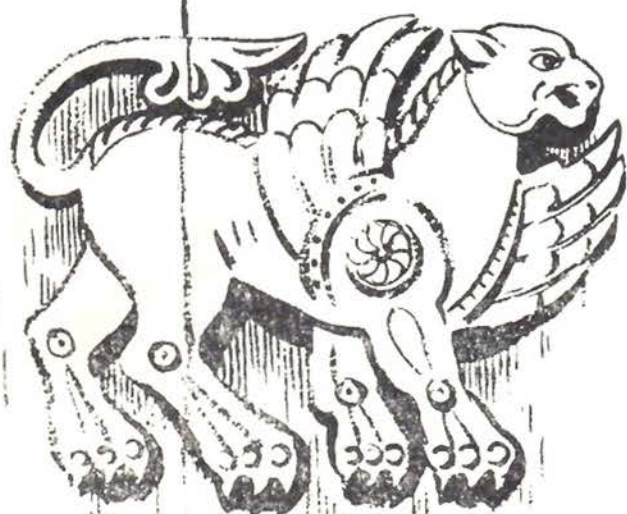
4-39

« Ե Մ Ս Կ Ն »
Դրամարկուրյուն
ԵՐԵՎԱՆ 1966

891.9

Գ-39

Նաիրի Զարյան

ՄԱՍՆԱ ՂԱՎԻԹ

Հայ ժողովրդական
հյուսանավենյ

Հակարիչ Մ. Սոսոյան

Ն Ա Խ Ա Բ Ա Ն

Տարիներ առաջ Մոսկվայի պետական մանկական հրատարակչությունը (ДЕТГИЗ) ինձ առաջարկեց համառոտել և արձակի վերածել «Սասունցի Դավիթ» հայ աղբային վիպերգության համահավաք բնագիրը, որ թարգմանեն ու տպագրեն ռուսերեն ընթերցող պատանիների համար:

Գործի կարևորությունը ես հասկանում էի, բայց ուրիշների «շափածո»-ն արձակի վերածելու սոսկ տեխնիկական աշխատանքը չէր գրավում ինձ: Նրկար տատանվում էի. ДЕТГИЗ-ի առաջարկն ընդունել, թե ոչ:

Ի վերջո ես հանգեցի այն մտքին, որ ինձ ոչ մի բան չի խանգարում ուսումնասիրել ամբողջ նյութը և զբել «Սասնա Դավիթը» գեղարվեստական արձակով, ստեղծել մեր ժողովրդական վեպի մի նոր գոյաձև, այսինքն՝ կատարել ստեղծագործական աշխատանք:

Այս միտքը ինձ անմիջապես ոգևորեց:

Մեր վեպը շատ անգամ է դարձել գրական փորձերի նյութ: Նրա այս կամ այն հատվածները առավել կամ նվազ հաջողությամբ չափածո մշակել են Հովհաննես Թումանյանը, Ավետիք Իսահակյանը, Նղիշ Չարենցը, Սարմենը, Սողոմոն Տարոնցին և մյուսները: Վեպը լրիվ ծալքեծալք մշակել են արևմտահայ բանասեր Տիգրան Զեթունին և սովետահայ բանաստեղծ Մկրտիչ Խերանյանը, երկուսն էլ չափածո: Համահավաք բնագիրը նույնպես «շափածո» է: Վեպի առանձին հատվածները թատերական երկերի վերածելու փորձեր են կատարել Վաղարշ Վաղարշյանը և ուրիշներ:

Բայց մենք չունենք մեր վեպի արձակ մշակման քիչ թե շատ լիակատար մի նմուշ: Հայտնի են մի քանի գրանցված պատումներ, մի քանի հատվածային կտրւ, անարվեստ մշակումներ և համահավաք բնագրի համառոտ վերապատումը Հմայակ Սիրասի կողմից: Վեպն իր ամբողջության մեջ իր բոլոր շորս ճշուղերով միասին արձակ գեո չէր գլված: Ես պետք է կատարեի առաջին փորձը:

Ահա թե ինչու եւ թողի վեպը շափածո մշակելու իմ երկարամյա մտահոգումը և ձեռնարկեցի այն արձակ շարադրելու աշխատանքին: Ես կարգացի հրապարակում եղած բոլոր պատումներն ու մշակումները, վեպի շուրջը ստեղծված ամբողջ գրականությունը, ժողովրդական պատումներից քաղեցի բազմաթիվ դեղեցիկ հատվածներ, որոնք չէին արտացոլված Համահավաք բնագրի մեջ, Համահավաքի տարբեր ձյուղերում կատարեցի կառուցվածքային փոփոխություններ, ավելորդ կրկնություններն ու երկարաբանությունները կրճատեցի, տեղադրեցի իմ քաղած հատվածների մեծագույն մասը և տեղ-տեղ ինձանից ավելացրի առանձին նախադասություններ ու պարբերություններ՝ հյուսվածքային տրամաբանությունն ավելի կուռ և հերոսների բնավորությունն ավելի ցայտուն, հետևողական դարձնելու նպատակով:

Ես Համահավաք բնագիրն առա իբրեւ իմ աշխատության համար ելակետ: Զէի կարող և չէի ցանկանում հիմնովին հեռանալ Համահավաքից: Իր բոլոր թերություններով հանդերձ Համահավաքը մեծ քայլ էր մեր վեպի զարգացման պատմության մեջ: Նրա հաղարամյակի տոնակատարության առթիվ մեծ հայագետ Մանուկ Աբեղյանը, հայտնի բանասեր Արամ Ղանալանյանը և պրոֆեսոր Գևորգ Աբովը ի մի հավաքեցին վեպի տարբեր պատումները, ստեղծեցին համապարփակ լիակատար մի հյուսվածք ու կազմեցին վեպի ժամանակագրական հաջորդականությունը՝ բաժանելով այն շորս համապատասխան ձյուղերի. «Մանասար և Բաղդասար», «Մեծ Մհեր», «Դավիթ», «Փոքր Մհեր»: Վեպի ձյուղային պատկերացումը նրանց քմահաճ հնարանքը չէր: Այդ պատկերացումը կա վեպի ժողովրդական պատումների մեջ: Մոկացի Հովանն իր պատումն սկսելուց առաջ ասում է. «Խաղա՛նք ճուղեճուղ, դանք զադրենմ վե՛ր Դավրի՛ն ուղի՛ն»: Համահավաք տեքստը վեպի զարգացման ճանապարհի այն կայանն է, որից պետք է անցնել հետագա նոր մակարդակների հասնելու համար:

Ինձ զբաղեցնող հարցերի մեջ ամենից կարևորն էր լեզուն: Ինչպիսի լեզվով պետք էր գրել «Մանա Դավիթը»: Զուտ գրական լեզուն կլիներ կեղծիք: Համահավաքի լեզուն զավառաբարբառ է, աչսօրվա ընթերցողին անսովոր և անմատչելի: Այդ նկատառումով ես վերցրի մեր ժամանակակից արևելահայ գրական լեզուն և այն «զարգարեցի» վեպի ժողովրդական պատումներից հանած լեզվաոճական ու քերականական առանձին տարրերով, որոնք լեզվին պետք է տան բարբառային տեսք և ճկունություն: Վեպը գրելիս ես աշխատեցի ստանձնել ժողովրդական մի նոր ասացողի դեր: Ես աշխատեցի մեր ժողովրդի ազգային պատմելաձևը դտնել: Ընթերցողը կասի, թե այդ ինչքա՛ն է ինձ հաջողված:

Զբաղեցնում էր ինձ նաև իմ աշխատության վերնագիրն ընտրելու հարցը: Իր ժողովրդական պատումների և գրական մշակումների մեջ վեպն ստացել է բազմաթիվ տարբեր վերնագրեր. «Սասունցի Դավիթ», «Սասնա Դավիթ», «Սասնա փահլաններ», «Սասունա թագավորներ», «Սասնա ծոեր», «Սասնա տուն», «Զոջանց տուն», «Թլու Դավիթ», «Դավիթ և Մհեր» և այլն: Ես ընտրեցի «Սասնա Դավիթ» վերնագիրը պաշտոնական Համահավաքի վերնագրին մոտ լինելու և միաժամանակ նրանից տարբերվելու նպատակով:

«Սասնա Դավիթը», իր բոլոր պատումներով միասին վերցրած, մեր ազգային հոգևոր մեծագույն հարստությունն է, որի մեջ արտահայտված են ժողովրդի նվիրա-

կան խոհերն ու երազանքները, մեր դարավոր սլաքարը հանուն ազատության, մեր ազգային կենցաղը, մեր բնավորութիւնը, մեր ոճն ու ոգին:

Այս վեպը գրվել է հազար տարի շարունակ:

Ժողովուրդը բններեան այն պատմել է և հորինել, հարմարեցրել նոր ժամանակներին, հարստացրել նոր գրվագներով ու գաղափարներով, ամեն մի ասացող, ըստ իր շնորհքի ու հասկացողության, մի բան է ավելացրել իր սովորածին, և այսպիսով, «Սասնա Դավիթը» դարձել է ժողովրդական հանձարի մի անգերազանց մարմնացում:

Ասացողները սիրում են իրենց պատմութիւնն սկսել վեպի հերոսներին ռդորմի երգելով.

«Դառնամ, ողորմին տի տամ Մովինար խանումին...»:

Մենք այսօր չէինք ունենա «Սասնա Դավիթը», կորցրած կլինեինք մեր ազգային հանձարի մեծագույն կոթողը, եթե այդ ասացողները չլինեին: Ուստի եկեք մենք էլ այստեղ «ողորմի» տանք նրանց, հարգանքով հիշատակենք ժողովրդական այդ հավատարիմ գանձապահների նվիրական անունները. Կույո Տարոնցի, Դանիել Ղազարյան քյավառցի, Թաղևոս Առաքելյան մշեցի, Նախո Քեռի մոկացի, Սարգիս Հակոբյան քյավառցի, Մուրադ Արարանցի, Սախո մոկացի, Հովան մոկացի, Մկրտիչ Հարությունյան շատախցի, Ղազար Հովակիմենց մոկացի, Թումաս Պետրոսյան մոկացի, Վարդան մոկացի, Մուրադ Հովսեփյան ալարատցի, Կանչո ալաշկերտցի, Ավետիս Մարտիրոսյան մոճկանցի, Հարություն Դավթյան մշեցի, Սարգիս Հակոբյան քյավառցի, Թառ Ղազարյան հայոցձորցի, Եղիազար Հակոբյան գյավաշցի, Բարսեղ Սահակյան արարանցի, Ալո Դավթյան, Դավիթ Գալստյան վանեցի, Զարդար Տեր-Մխիթարյան գավաշցի, Վարդան Մուխսի-Բաղիկյան գավաշցի, Մանուկ Զադոյան, Գրիգոր Եղիազարյան գավաշցի, Շահեն Կուժիկյան շատախցի, Գրիգոր Շատախցի, Համբարձում Խաչատրիգորյան, Հակոբ Նրդեյան քյավառցի, Առաքել Սարուխանյան սասունցի, Մանուկ Թորոսյան ալաշկերտցի, Թամո Դավթյան, Մանուկ Հարությունյան մոկացի, Կարապետ Թամոյան ալաշկերտցի, Ազիզ Ղարիբյան շատախցի, Փառիկ Սպարկերտցի, Ռաշո Մուրադյան ալաշկերտցի, Ալո Զադոյան ալաշկերտցի, Վարդան Վարդանյան ալաշկերտցի, Հովան Զոհրաբյան կաճեոցի, Մկրտիչ Պետրոսյան սարալանջեցի և մի քանի անհայտ ասացողներ:

Նս այստեղ հիշատակեցի մի քանի տասնյակ անուն, որոնց ասածները գրի են առնված ու պահպանված մինչև այսօր: Բայց հազար տարվա մեջ եղել են քանի՞ հազար ասացողներ, որոնց պատմութիւնները ոչ ոք չի գրանցել և նրանք ասել են ու մեռել՝ տանելով իրենց հետ ով գիտի ինչպիսի՞ շողշողուն գանձեր: Եվ մի՞թե մենք այսօր կունենայինք մեր հանձարեղ վեպի ալժմյան պատկերը, եթե վերևում հիշատակված ասացողների պատումները չգրանցվեին մեր հմուտ բանասերների կողմից: Այդ գործը չի եղել հեշտ ու հասարակ. սովորական հողագործի կամ արհեստավորի մեջ գտնել շնորհալի ասացողին, համբերութեամբ լսել ու կրկին լսել նրան, գրի առնել նրա «խեքաթը»՝ պահպանելով գավառաբարբառի բնորոշ հատկութիւնները, քերականութիւնը, արտասանութիւնը, ուրիշ: Վեպի ամեն մի պատումը գրանցելը պահանջում է ինքնուրույն մի պոեմ գրելու չափ լարում ու շնորհք: Ուստի եկե՛ք այստեղ «ողորմի» տանք նաև մեր անխոնջ և իմաստուն բանահավաքներին, հարգանքով հիշատակենք նաև նրանց անունները:

Վ. Դավթյան, Գարեգին արքեպ., Հովսեփյան, Սարգիս Հալիլունի, Արտաշես Աբեղյան, Սենեքերիմ Տեր-Հակոբյան, Տիգրան Զիթունի, Հայրապետ Մոմջյան, Հարություն Ավչյան, Հ. Գիլանյան, Երվանդ Լալայան, Արաշես Բարսեղյան, Խաչատուր Մնացականյան, Կարապետ Մելիք-Օհանջանյան, Արամ Ղանալանյան, Վարդան Բդոյան և ինն անհայտ գրանցող:

Բանահավաքներից ամեն մեկն իր արժեքավոր ավանդն է մուծել մեր վեպն անհայտությունից հանելու, ամբողջացնելու, հաստատելու համաժողովրդական գործի մեջ: Բայց կուզենայի այստեղ առանձնացնել երեք անուն.

Գարեգին Սրվանձության

Մանուկ Աբեղյան

Կարապետ Մելիք-Օհանջանյան

Սրվանձությանն առաջինն էր, որ գրանցեց Կուպո Տարոնցու պատումը 1873 թվին և այդպիսով հիմք դրեց վեպը հավաքելու գործին: Համահավաք տեքստի ողու թարգմանիչները վեպն անվանում էին «բանաստեղծության մի նոր աշխարհ»: Եթե այդ այդպես է, ապա այդ աշխարհի Կոլումբոսը Սրվանձությանը եղավ:

Սասնա Դավիթ վեպը հույակապ տաճարի նման բարձրացավ հազար տարի առաջ, ապա մեր ազգային ողբերգության ցնցումներից փուլ եկավ ու երկար ժամանակ թաղվեց պատմության փլատակների մեջ: Նրա երևացող բեկորները ժողովուրդը վերցնում էր ու բերներեքան հանձնում հաջորդ սերունդներին: Պարզամիտ ասացողները վեպի առանձին բեկորները պատմում էին իբրև նախնիներից մնացած մի նվիրական ավանդ կամ իբրև «Սասնա Դավիթ խեքաթ», առանց գիտակցելու այդ «խեքաթի» բուն էությունն ու արժեքը: Գարեգին Սրվանձությանն էր այն առաջին գոհարագետը, որ այդ «խեքաթի» պատումներից մեկը վերցրեց և ասաց.

— Սա մեր ազգային վեպն է:

Մանուկ Աբեղյանը գրանցեց Վեպի լավագույն պատումներից մեկը Նախո Քեռի մեղացու բերանից, ապա տեսականորեն հիմնավորեց մեր ազգային էպոսի ծնունդն ու զարգացումը, հայտնաբերեց պատմական այն ակունքները, որոնցից Վեպն սկիզբ էր առել, գլխավորեց Համահավաք բնագիրը կազմող եռյակը և ինքն անձամբ շարադրեց առաջին ձևերը՝ «Սանասար և Բաղդասար»:

Ակադեմիկոս Կարապետ Մելիք-Օհանջանյանն իր ամբողջ կյանքը նվիրեց Վեպին: Իր գրանցումների թվով նա մյուսներից անցավ: Բանահավաքներից շատերը գրանցել են 1—2 պատում: Միայն Սարգիս Հալիլունին և Սենեքերիմ Տեր-Հակոբյանն են գրանցել 5-ական պատում: Մելիք-Օհանջանյանը 8 պատում է գրանցել: Սակայն դա չի նրա գլխավոր ծառայությունը մեր Վեպն առաջ մղելու ասպարեզում: Նա Մանուկ Աբեղյանի հետ միասին ի մի հավաքեց բոլոր պատումները, կազմեց ու հրատարակեց «Սասնա ծռեր» երկհատոր դանձարանը, նա ստեղծեց այդ ժողովածուի համար գիտական հարուստ ապարատ: Հմուտ բարեխղճությամբ նա ուղղեց լեզվի թարգմանեց Վեպի տասը լավագույն պատումները, որոնք պետք է հրատարակվեն Մոսկվայում և դառնան Վեպի գիտական պրոպագանդայի լավագույն միջոց: Եթե «Սասնա Դավիթ»-ը մեր ազգային հանձարի մեծագույն ծնունդն է, ապա Կարապետ Մելիք-Օհանջանյանը մեկն է նրա բոլորանվեր զայակներից:

Պատկերը լրիվ չէր լինի, եթե մենք մոռանալինք ակադեմիկոս Հովսեփ Սրբելին, որ խորապես հասկացավ «Սասնա Դավիթ» համամարդկային արժեքը և դարձավ մեկը նրա ամենահեղինակավոր ջատագույններից:

Առանձնահատուկ արժեք է ներկայացնում ասմունքի վարպետ Սուրեն Քուչարյանի կոմպոզիցիան, որով ականավոր արտիստը տարիներ շարունակ ժողովրդականացնում է մեր ժողովրդի մեծ Վեպր Սովետական Միության բոլոր ծայրերում:

«Սասնա Դավիթ» ունեցավ երեք ծնունդ:

Առաջին անգամ ծնվեց հազար տարի առաջ, երբ մեր հանճարեղ գուսանները (կամ թերևս մեկ հանճարեղ Անհատ) սկսեցին այն հորինել ու պատմել ժամտան հրապարակում հավաքված ունկնդիրներին:

Երկրորդ անգամ ծնվեց այն ժամանակ, երբ Գարեգին Սրվանձտյանը նրա առաջին պատումն էր գրանցում Տարոնացի Կուպլի բերանից:

Երրորդ անգամ ծնվեց 1939 թվականին, երբ Սովետական Հայաստանի կառավարությունը պետականորեն, մեծ հանդիսավորությամբ, սովետական բոլոր ժողովուրդների մասնակցությամբ տոնեց Վեպի հաղարամյակը՝ ստեղծելով ու հաստատելով նրա առաջին Համահավաք տեքստը:

Վեպի առաջին ծնունդը մենք տոնեցինք: Երկրորդ ծննդյան հարյուրամյակը լրանում է 1973 թվականին: Այդ մեծ հարյուրամյակը նույնպես պետք է տոնել արժանի շուքով, այս անգամ աշխարհի բոլոր ժողովուրդների հետ: Այսօրվանից պետք է նախապատրաստվել այդ համաժողովրդական հոբելյանին: Դա կլինեն նաև Գարեգին Սրվանձտյանի և ապա «Սասնա Դավիթ» վիպերգության բոլոր ասացողների և գրանցողների հոբելյանը:

«Սասնա Դավիթ» մեր ժողովրդի գեղարվեստական հանճարեղ պատմությունն է, համամարդկային մեծ խոհերով ու երազանքներով լի պատմություն, հավիտյան ուսանելի մեղ և ուրիշների համար:

Ճյուղ առաջին

ՍԱՆՍԱՐ ԵՎ ԲԱՌԻՍԱՐ

Ո

ղորմի՛ ասեն՛ մեր հայոց Գագիկ արժային,
Ու դառնան՛ չասեն՛ ողորմի պալան խալիֆին,
Ասեն՛ ողորմի՛ կուսամեր լուս Ճովինարին,
Ողորմի՛ ասեն՛ դյուցապուն սեգ Սանասարին,
Ողորմի՛ ասեն՛ իր աղբեր ծուռ Բաղդասարին,
Ողորմի՛ հալար իսելի Գեր Բառսուն ճուղ Ճամին,
Ողորմի՛ հալար իմաստուն Բեռի Թորոսին,
Ու հալար, հալար ողորմի հայոց պապերուն:

1. ԾՈՎԻՆԱՐ

Բաղդադու խալիֆը զորք հավաքեց, եկավ մեր ազգի վրա կռիվ:
Առավ Բերդ-Վասուտին, շատ ավար ու գեղի վերցրեց, շատ կոտորեց ու նվազեց-
րեց մեր ազգը:

Հայաստան եղավ խալիֆին հարկատու:

Հայոց Գագիկ թագավորը զուրկ էր արու գավակեն: Մի աղջիկ ուներ, մի հուր-
հրեղեն աղջիկ, անունը՝ Ծովինար:

Փամանակ անցավ, խալիֆը մարդիկ ուղարկեց Հայաստան, որ հարկ առնեին:

Հարկահանները մինչև հասան Բերդ-Վասուտին, մթնեց: Ամբողջ աշխարհը
մութն էր, էդ քաղաքը՝ լուս:

Մի մարդ հանդիպեց, հարցրին.

— Էս ի՞նչ լուս է: Արեք մտել է, ու լուսնակ չկա: Էս ի՞նչ լուս է դիպել ձեր
քաղքին:

— Մեր թագավորի աղջկա լուսն է, — ասաց էդ մարդը: — Ամեն գիշեր, արև-
մբտոցն հետո, Ծովինար խանումը ելնում, նստում է պատուհան, իր լուսն է տա-
լիս քաղքին: Ամեն մարդ էդ լուսի տակ իր գործն է անում:

Հարկահանները պալատի մոտով անցնելիս տեսան Ծովինարին, ուշքնեղ կորց-
րին, բնկան պալատի առաջ:

Թագավորը մարդ ուղարկեց, էնոնց վեր տարավ:

Ուշքի գալուց հետո հարկահանները սուսուփուս վերադարձան Բաղդադ ու ներ-
կայացան խալիֆին:

— Հարկը բերի՞ք, — հարցրեց խալիֆը:

— Թագավորն ասրած կենա, — ասացին, — ի՞նչ հարկ, ի՞նչ բան. Բերդ-Վասուտ-
ինում տեսանք մի աղջիկ, ու մաղ մնաց, որ զարմանքեն մեռնեինք:

— Վա՛հ, — ասաց խալիֆը:

— Հապա՛հ, — ասացին: — Նստել էր պատուհան, արեին ասում էր. «Դո՛ւրս
մի գա, որ ես լուսավորեմ»: Ամբողջ աշխարհը մութն էր, Բերդ-Վասուտինը՝ լուս:
Էդ աղջկա լուսն էր դիպել քաղաքին: Դու մեր տեղը լինիր, հավատա՛, երեք ամիս
ուշքդ կորցրած գետին կընկնիր:

— Էդ ո՞ւմ աղջիկն էր, — հարցրեց խալիֆը:

— Գազիկ թագավորի աղջիկն էր, — ասին:

— Իսկ հարկն ինչու՞ չբերիք:

— Խալի՛ ֆին ասլրած կենա, — ասին, — դու ի՞նչ կանես հարկ ու հարստութուն: Գու էսքան հող ունես, էսքան ոսկի, արծաթ ու գոհարեղեն: Աշխարհի կեսը քոնն է, էն խաչապաշտ աղջիկն էլ որ առար, հաշվի՛ր, թե տիրել ես ամբողջ աշխարհին:

էս բանը խալիֆի գլուխը մտավ:

Պատվիրակ ուղարկեց հայոց Գազիկ թագավորին, ասաց.

— Աղջիկդ պիտի տաս ի՛նձ:

Գազիկ թագավորը պատասխանեց.

— Ես խաչապաշտ եմ, դու՛ կռապաշտ: Ես ինչպե՛ս կարող եմ քեզ տալ իմ աղջիկը: Չեմ տա:

Խալիֆն ասաց. — Գազի՛կ թագավոր, խաթրով լինի՛ կտաս, կովով լինի՛ կտաս: Թե չէ Բերդ-Կապուտին տալն ու վրա կանեմ, քո ազգն ամեն կկոտորեմ, գերի կտանեմ, քո թագն ու թախթը կավերեմ: Խաթրով չտաս, կովով կտաս:

Ասաց. — Կոխվ կանեմ, չեմ տա:

Խալիֆն իր զորապետին կանչեց, ասաց.

— Զո՛րք առ, գնա Բերդ-Կապուտին: Գլավուրն իր աղջիկը տվեց, հո տվեց: Որ շտվեց, քա՛ր քաղեք, ավա՛ղ մաղեք, ժողովե՛ք, բերեք, ինչ որ կա:

Ելան, զորք առան, եկան Հայոց աշխարհի վրա, ասին.

— Գազի՛կ թագավոր, կամ աղջիկդ կտաս, տանենք Բաղդադ, կամ քար քաղենք, ավաղ մաղենք, թագավորութունդ կվերացնենք:

Գազիկ թագավորը նայեց, ի՛նչ. երկուսը աստղերուն հաշիվ կա, խալիֆի զորքին հաշիվ չկա:

Կովեցին: Երկու կողմեն էլ անհաշիվ զորք սպանվեց:

Գազիկ թագավորը պարտվում էր:

Մովինար ելավ գնաց հոր գիվանը.

— Հայրի՛կ, ի՛նչ ես միտք անում:

Ասաց. — Էս անհաշիվ զորքը եկել է քեզ համար: Կամ դու պիտի գնաս Բաղդադ ու խալիֆին, կամ էնիկ մեր ազգը բնաջինջ կանի, մեր երկիրը կավերի, մեր թագավորութունը կվերացնի:

Մովինար իր մեջ միտք արեց. «Ես մեկ հոգի եմ, լավ է ես գնամ կորչեմ, քան մեր Հայաստան բնաջնջվի»...

— Հայրի՛կ, տո՛ւր ինձ էդ կռապաշտին:

Գազիկ թագավորը ժողով կանչեց: Լուր տվին թագավորի աներոջը, որ Վարդ-պատրկա Եպիսկոպոսն էր, եկավ: Քեռի թորոս, տասնյոթ-տասնութ տարեկան էր, եկավ: Թագավորը կանչեց իր ամբողջ ընտանիքը, խորհուրդ արեց.

— Հայն՛ր, ի՛նչ եք ասում, աղջիկը տանք էն կռապաշտին, թե՛ կռվը շարունակենք: Ի՛նչ խորհուրդ եք տալիս:

Մեկն ասաց. — Էլ ուժ չկա կովելու: Աղջիկ է, տանք, թո՛ղ տանի:

Մեկն էլ ասաց. — Չէ, պիտի կովենք: Բոլորս էլ կկոտորվենք ու մեր աղջիկը չենք տա կռապաշտին:

Դե, աղգութուն էր, պատվի հարց:

Քեռի թորոս ոտքի ելավ ու թագավորին գլուխ տվեց.

— Թագավո՛րն ասլրած կենա, ես գիտեմ, ժողովուրդն ուզում է կովել մինչ 14

վերջին շունչ, որ աղջիկ չտա կռապաշտին: Բայց իմ կարձ խելքով՝ լավ է մի աղջիկ վերանա, քան մի ազգ: Արի Մովինար խանումին տանք, սլրծենք: Հաշվի՛ր, թե էդ աղջիկն էլ չես ունեցել:

Նսլիսկոպոսն էլ համաձայնեց, ասաց.

— Մեկ հոգու համար կտրել տանք մի ա՞ղգ: Չէ, ջանը՛մ, էդ մեկ հոգի՛ն թող գնա:

Գազիկ թագավորը ճարահատ համաձայնեց, լուր ճամփեց խալիֆին թե՛ արի, աղջիկս տա՛ր:

Խալիֆն իր պատրաստությունը տեսավ, իր հարսնվորն առավ եկավ Հայաստան: Մովինար նորեն ելավ գնաց իր հոր դիմանը:

— Հայրի՛կ, խալիֆին ասա՛, որ ինձ համար շինի ջոկ պալատ, մինչև մեկ տարի չգա ինձ մոտ, իմ փարզան շմտնի: Դու էլ, հայրի՛կ, դի՛ր ինձ հետ իմ քեռմորը ու մի քահանա, որ առավոտ-իրիկուն ժամ ասի, ես իմ աղոթքն անեմ, մեր օրենքին մնամ:

Գազիկ թագավորը գնաց խալիֆի վրանը և Մովինարի պայմանները հայտնեց կռապաշտին:

Խալիֆն ասաց.— Հա, ջանը՛մ: Դու քո աղջիկը տուր ի՛նձ, ես քեզ հետ կհաշտվեմ ու քեզմեն հարկ չեմ ուզի: Հերիք է, որ ինձ ասեն հայոց փեսա: Ուխտ անենք, չէ թե մեկ տարի, յոթ տարի էլ չերթամ Մովինարի մոտ, իր փարզան շմտնեմ: Իր համար իմ սարայի դիմաց մի ջոկ պալատ կշինենք, թո՛ղ նստի էնտեղ: Հետը քեռմեր կղնես, քահանա կղնես, ձեր գործն է: Թո՛ղ ձեր աղջիկը մնա իր օրենքին, ես էլ՝ իմ օրենքին: Չէ՞ որ մենք արար ենք, դուք՝ հայ:

Կռապաշտ խալիֆը եկել նստել էր Տեղտիսում: Գազիկ թագավորի նստավայրը Նորագեղա դաշտն էր: Գազիկն էնտեղ ուներ ծաղիկներով զուգված ամարանոց ու հոտավետ արոտներ: Կաթնով Աղբուրն էնտեղ էր: Նորագեղա դաշտում վրաններ զարկեցին, յոթ օր, յոթ գիշեր հարսնիք արին:

Մովինար ասաց.— Հայրի՛կ, վաղը համբարձումն է, հրամա՛ն տուր, իմ տարեկից աղջիկներու հետ երթամ ման գալու:

Թագավորն ասաց.— Գնա, դրոսա՛նք արա:

¹ Մովինար իր քեռմոր ու տարեկից աղջիկներու հետ գնաց Կաթնով Աղբուր: Ման եկան մինչև իրիկուն: Աղջիկը տեսավ, չորս կողմ արե-աշխարհ կա, ժողովուրդ կա, ամեն մարդ իր գործին, մեկն՝ իր տավարի ու ոչխարի հետ, մեկն՝ իր ջրի ու ունչ-սլարովյան հետ:

— Հեյ-վա՛խ,— ասաց,— էսքան լուս-աստղովոր կա, չգիտի:

Հասան սարի գլուխ, նստեցին կանաչի վրա, կերուխում արին: Հեռվում երևաց կապույտ մի ծով: Իջան ծովափ՝ դրոսնելու: Իրիկուն տուն դառնալու պահին Մովինար ասաց.

— Աղջիկնե՛ր, դուք ձեզ համար էտեղ մա՛ն եկեք, ես գնամ, ջուր գտնեմ խմելու:

Առավ իր քեռմորը, ծովափով գնաց: Բարձրացան մի քարափ ու տեսան, որ ծովը սահման չունի: Մովինարն ու քեռմերը նստեցին քարափի վրա, լաց եղան: Ման գալուց ու լալուց հոգնել էր Մովինար: Ինքն ու քեռմերը շատ էին ծարավել: Մովն աղի էր, խմելու ջուր չկար: Մովինար ասաց.

— Աստվա՛ծ, աղաչում եմ քեզ, էստեղ մի աղբո՛ւր արա, մեկ էլ ինձ մեկ լուս
ու ճար:

Աստծու հրամանով ծովը ետ գնաց, երևաց մի մեծ քարափ: Էդ քարափեն մի
սպիտակ աղբուր էր բխում: Ծովինար բուռը դեմ արեց, մի լիքը բուռ խմեց, բուռը
մեկ էլ դեմ արեց, կիսատ մնաց, աղբուրը շորացել էր: Ծովինար կիսատ բուռն էլ խմեց
ու էդ երկու բուռ ջրեն հղացավ:

Դու մի ասի՝ աղբուրը անմահական էր հղել:

Լուսուն խալիֆի դուրը Հայոց աշխարհն քաշվեց, գնաց իր հողը:

Գազիկ թագավորը իր աղջկա բաժինը սպտրաստեց, ելան, աղջկան տարան
հասցրին Բաղդադ:

Խալիֆը յոթ օր, յոթ գիշեր հարսնիք արեց, աղջկա համար մի ջուկ ապարանք
շինեց, հաց ու ջուր ուղարկեց էնտեղ, ասաց.

— Քո ուզածն է՛ս էր, էստեղ էլ փակված կմնաս:

Ծովինար խանուսը դռներն իր վրա փակեց, մտավ սուգ:

2. ՍԱՆԱՍԱՐԻ ԵՎ ԲԱՆԴԱՍԱՐԻ ԾՈՎԱՅԻՆ ԾՆՈՒՆԴԸ

Մի ժամանակ անց տեսան, հղի է Ծովինար:

Խալիֆը գիտեր, որ էդ բանն իրմեն չի, իր վագիրին ասաց.

— Ի՛նչ անենք:

— Սպանենք, խալիֆն ասլրած կենա:

Խալիֆը դահիճ կանչեց, հրամայեց.

— Վագիրի հետ գնա՛, էդ կնոջ վիզը կտրի՛:

Վագիրը դահիճի հետ եկավ Ծովինարի սալատը, որ էնոր վիզը կտրեր: Ծովինար
ասաց.

— Ձեր թագավորին օրենք չկա՞, դատաստան չկա՞: Ձե՛ որ երեսով կնոջ վիզը
կտրես, ասե՛լ է՛ կսպանես մի անգամն երկու մարդ: Գնա, խալիֆին ասա՛, թո՛ղ
համբերի, մինչև ես իմ երեսան բերեմ, տեսնենք ինչ է, էն ժամանակ թո՛ղ իմ վիզը
կտրեն: Եթե հարցնեք,— ասաց,— ես իմ հոր տնեն կույս եմ եկել, կույս եմ մինչև
էսօր: Իմ երեսան աստծու կամքով ջրեն է գոյացել:

Վագիրն ու դահիճը գնացին խալիֆի գիվանը.

— Թագավո՛րն ասլրած կենա, Ծովինար խաթունը էսպես ու էսպես ասաց:

— Լա՛վ,— համաձայնեց խալիֆը,— կհամբերենք:

Ինն ամիս, ինն օր, ինր ժամ, ինը բույս երբ լրացավ, Ծովինար շոքը զարկեց
գետին ու բերեց երկու լաճ, մեկը լրիվ, մյուսը՝ կիսատ:

Մեկիքսեթ քահանան եկավ, ճեղքուն կնքեց ի վերա թոնրան, մեծի անունը
Սանասար դրեց, փոքրի անուն՝ Բաղդասար:

Ականջկա տարան խալիֆին:

— Աչքդ տ՛ւյս, խալիֆն ասլրած կենա: Մի դույզ լաճ ունեցար: Եթե ուրիշները
տարով են մեծանում, էսոնք ժամով են մեծանում:

Խալիֆը եկավ, տեսավ տղաներուն, աչքերը շվեցին, վագիրին կանչեց, ասաց.

— Դահլիճ առ, գնա, էդ կնոջ վիզը կտրե՛լ տուր:

Ծովինար պատասխանեց.

— Ձեր թագավորին օրենք չկա՞, կանոն չկա՞: Ծծմոր վիզը կտրեք, ձժերն ո՞վ կպահի: Խալիֆին ասե՛ք. համբերիր, մեծանան իմ ձժերը, նոր ինձ կսպանեն: Ես ո՞ւր կփախչեմ էստեղեն:

Վազիրը գնաց ու Ծովինարի բողոքը խալիֆին հայտնեց:

— Ի՞նչ խորհուրդ կտաս,— հարցրեց խալիֆը:

Վազիրն ասաց.— Տաս տարի ժամանակ տուր, ձժերը մեծանան, նոր վիզը կտրենք: Հո չե՞ն փախչի: Բռնավորի պես թո՛ղ մնան իրենց պալատում:

Անցավ կես տարի: Ծովինար մարդ ուղարկեց, խալիֆին գանդատվեց.

— Ես հա՞վք եմ, որ ինձ վանդակ ես դրել: Ես բռնավո՞ր եմ, որ ինձ բանտ ես դրել: Չես թողնում դուրս գանք, արևի երես տեսնենք:

Խալիֆն ասաց.— Լավ, թո՛ղ դուրս գան ման գան իրենց համար:

ձժերն օրըստօրե պետացան: Մեկ տարեկան եղան, հինգ տարեկանի չափ էին երևում:

Անցավ հինգ-վեց տարի, Սանասար ու Բաղդասար դարձան պետ-պետ փահ-լեաններ: Մերը քահանային կանչեց ու ասաց.

— Տեր-հալը, իմ տղաներուն դա՛ս տուր, կարդացրո՛ւ:

Տերտերը տղաներուն գրել-կարդալ սովորացրեց:

Սանասար ու Բաղդասար Բաղդադա ձժերու հետ մի առավոտ խաղում էին: Ձժերն էնոնց վրա թափվեցին, ասին.

— Դուք բիճ եք, դուք բիճ եք:

Սանասար մի ապուսակ զարկեց վազիրի լաճուն, վիզը ծռեց, ինքն ու աղբերը լալով եկան մոր մոտ.

— Մարե, ասա՛, մեր հերն ո՞վ է:

— Ձեր հերը,— ասաց,— խալիֆն է, որդի՛ք:

էս խոսքով տղաները հանգստացան:

Վազիրի լաճու վիզը մնացել էր ծռու: Վազիրը գնաց խալիֆի մոտ.

— էս ի՞նչ աստծու պատիժ է. էդ խաչապաշտի ձուտերը մեր ձժերուն ամեն օր հաշմում են:

Խալիֆը Սանասարին ու Բաղդասարին իր մոտ կանչեց, նայեց, էնոնց խոսքն ու դրույցը լսեց, էնոնց աժդահա տեսքեն վախեցավ. տղաներուն իրենց մոր մոտ ուղարկեց ու վեղիբին ասաց.

— էսոնք որ մեծացան, պիտի կախվին իմ մորուսից: էսոնց համար մի բան պիտի անենք:

Սանասար ու Բաղդասար մի առավոտ նորեն քաղթի ձժերու հետ խաղ էին անում: Ձժերը նորեն վրա տվին.

— Դուք բիճ եք, դուք բիճ եք, բիճ, բիճ, բիճ...

Նորեն լալով տուն եկան, նետվեցին մոր դողը.

— Կամ մեզ ասա՛ ով է մեր հերը, կամ կերթանք մեզ կթալենք ջուր:

Շատ որ լացին, մոր գժարն եկավ, նաժիշտին ասաց.

— Կապո՛ց առ, զետափ գնանք, որ մի քիչ մեր սրտերը բացվեն:

Գետափին Սանասար կրկնեց.

— Մարե, ասա՛, ո՞վ է մեր հերը, թե չէ ես ինձ դետ կթալեմ:

Ասաց.— Որդի՛ք, ևս մի ժամանակ իմ քեռմոր հետ պնացի ծովափ, շատ էի ծարա-
վել, ծովը բացվեց, մի համեղ ջուր դուրս եկավ, ևս էն ջուրը խմեցի մի բուռ լիբը, մի
բուռ՝ կիսատ: Դուք էն ջրի ծնունդն եք: Դու էն լիբը բուռն ևս, ծուռ Բաղդասարն էլ՝
կիսատ բուռը:

Սանասար ասաց.— Մարե՛, մենք մեր էությունն իմացանք: Դու էլ քո էու-
թյունն ասա:

Ասաց.— Որդի՛ք, ևս հայոց Գաղիկ թագավորի աղջիկն եմ:

Շատ ժամանակ անցավ:

Սանասար ու Բաղդասար տեսան, իրենց մերը օրեցօր հավում է, ասին.

— Մարե՛, քեզ ի՞նչ է եղել, դու օրեցօր հավում ես: Արցունքը չի պակասում
քո աչքերին: Աստված քեզ բաշխել է մի ջուխտ փահլեան սրդի, դու հայոց թագավորի
աղջիկն ես, Բաղդադու թագուհին, ապա ի՞նչն է քեզ պակաս, քո ցավն ի՞նչ է, որ դու
հավում ես օրեցօր:

Ծովինար թագուհին ասաց.

— Հել-վա՛խ, որդի՛ք, ևս որ չհավե՛մ, ո՞վ պետք է հավի: Էսօր-էգուց խալիֆի
դահիճները կգան, իմ ու ձեր երկուսի վիզն էլ կզարկեն:

Սանասար փառ-փառ ծիծաղեց.

— Մարե՛, էդպիսի բա՛ն էլ կա: Կա՛վ: Կտեսնենք, մեր վիզը ո՞նց պիտի զարկեն:
Տասը տարին լրացել էր: Խալիֆը դահիճներ կանչեց, ասաց.

— Գնացե՛ք, էդոնց վզները կտրե՛ք:

Սանասար ու Բաղդասար էն սենյակում քուրսուն նստած խոսում են ու ծի-
ծաղում: Մերն էստեղ լաց է լինում: Դահիճները ներս մտան.

— Վե՛ր կացեք, էսօր ձեր վզները պիտի կտրենք:

Ծովինար թագուհին ասաց.

— Բա ձեր ձեռը կերթա՞ իմ ձօժերու վզին:

— Մեր ձեռը չերթա, — ասին, — բայց ի՞նչ անենք. թագավորի հրամանն է:

— Կամա՛ց խոսեք, ձօժերս կլսեն, կվախնան: Թո՛ղ մի քիչ էլ անհոգ ծիծաղեն:

Դուք էստեղ նստեք, հանգստացե՛ք:

— Չէ, — ասին, — մեզ իրավունք չկա նստելու: Վե՛ր կացեք, երթանք դուրս:
Որ էստեղ ձեր վիզը կտրենք, արունը կթափվի պալատի մեջ:

Ծովինար նորից աղաչեց, ասաց.

— Կամա՛ց, խոսեք, ձօժերս կվախնան:

Դահիճները բոռաց.

— Էդ իմ բանը չի: Շո՛ւտ արեք:

Ձենն ընկավ Սանասարի ականջը: Դուռը բաց արեց, տեսավ՝ դահիճները մերկ
թրեքով կանգնած են իր մօր սենյակում:

— Ի՞նչ մարդիկ եք: Ի՞նչ եք ուղում:

Ծովինար դահիճներուն ծածուկ աղաչեց.

— Իմ ձօժերուն չասեք, թե եկել եք, որ էսոնց վիզը կտրեք: Տեսն դո՛ւրս հանեք,
մեկը կանգնի մի կողմ, մեկը՝ մյուս կողմ, կնպես զարկեք, որ չտեսնեն, չվախնան:

— Կավ, — ասին դահիճները:

— Մի խնդրանք էլ ունեմ. առաջ ի՛նձ սպանեք, նո՛ր իմ ձօժերուն:

— Լաւ, Երթանք:

— Ո՞ւր կերթաք, մարե՛,— հարցրեց Սանասար:

— Դուրս կերթանք ու կղաճանք, լաո՛:

— Մարե՛, էստեղ մի բան կա: Ինչո՞ւ են քեզ տանում: Ես չեմ թողնի:

— Որդի՛, ճշմարիտն ես ուզում. խալիֆն ուղարկել է, որ իմ վիզը կտրեն:

— Կտրողն ո՞վ է:

— Էս մարդը:

Սանասար մոտեցավ դահճապետին.

— Իմ մոր վիզը կտրողը դո՞ւ ես:

— Խալիֆի հրամանն է,— ասաց,— որ ձեր վիզը կտրեմ:

— Առ քեզ մեր վիզը...

Սանասար դահճապետին մի գոմբ տվեց, գլուխը թռավ, մարմինը մնաց կանգուն: Մյուսները փախան գնացին խալիֆի մոտ.

— Թագավորն ապրած կենա, քո լաճը դահճապետին մի գոմբ տվեց, գլուխը թռավ, մարմինը մնաց կանգուն:

Խալիֆը զորք ուղարկեց էնոնց վրա կռիւ:

Սանասար ու Բաղդասար մինչև իրիկուն զորքի կեսը ջարդեցին, եկան տուն: Մյուս օրը զորք չերեաց: Խալիֆն իր զորապետին հրամայեց.

— Գնա՛ էդ լակոտներու վրա կռիւ:

Զորապետն ասաց.— Փաղիշա՛հ, մենք էդ լակոտներուն շէնք զոռի: Աղնավուր մարդիկ են էդոնք: Թագավորութլունդ կփչացնեն: Լավն էն է, կռիւ շանենք:

Խալիֆան տեսավ՝ ճար շունի, կակղեց.

— Հիմա հավատացի, որ անմեղ է Ծովինար: Եդ աղնավուրները ծովեն են, որ ծովեն: Իմ որդիներն են էդոնք, Ծովինար իմ թագուհին է:

3. ՓԱՆՈՒՍ

Տարիներ անցան: Խալիֆը նորեն զորք հավաքեց, որ կռիւ գար մեր ազգի վրա: Ծովինար ասաց.

— Խալիֆ, արի՛ դու ինձ լսիր, կռիւ մի՛ գնա:

— Ինչո՞ւ:

— Գիշեր երազ եմ տեսել. մանր աստղերը թափվեցին մեծ աստղի վրա: Մեծ աստղը ցուցլաց, էկավ, էկավ, ընկավ մեր դռան առաջ:

— Էհ,— ասաց,— խելո՛ք Ծովինար, քեզ համար քնում ես, ուրիշի համար երազ տեսնում: Չէ, քանի որ ջահել եմ, պիտի գնամ կռիւ:

— Քո կամքն է: Կերթաս, դու գիտես, կմնաս, դու գիտես: Բայց ախար դու պայման ունենա իմ հոր հետ:

— Միտքս փոխել եմ,— ասաց խալիֆը:— Պիտի գնամ կռիւ, իմ տաս տարվա հարկս առնեմ:

Եկավ, Բերդ-Կապուտին սլաշարեց:

Յոթ տարի կռիւ եղավ:

Ապրանք ու տավար մնացին քաղքի մեջ: Արտերը կորդացան ատանց վարուցանքի: Քաղքի մեջ ընկավ տնասելի թանկութլուն, մի զողիկ հաց մի ոսկով չէին տալիս: Շատերը սովից մեռան: Մարդիկ ասում էին իրար.

— Աստված, կլինի՞, որ մեկ էլ կուշտ փորով հաց ուտենք:

Գազիկ թագավորը շատ հոգս արավ, շատ մտածեց ու ջահել տղաներ հավաքեց իր զորքի համար: Իրիկուն, երբ մութն ընկավ, նա իր զորքին գաղտնի հրաման տվեց.

— Մինչև ձեն չտամ, չզարկեք:

Գիշերվա մի պահ, երբ ձեն-ձուն հանդարտվել էր, թագավորը ձեն տվեց.

— Զարկե՛ք, աստված մեզ օգնական:

Զարկեցին: Խալիֆի զորքը շփոթվեց: Առաջինը դարձավ հտինի, հտինը դարձավ առաջինի վրա: Քեռի Թորոսի հետ մեկտեղ ջահել զինվորները սրով ու թրով իջան թշնամու զորքի մեջ ու սպանեցին, ու կոտորեցին, ու ջարդեցին: Էնպիսի ջարդ ընկավ, որ արաբներն իրար չէին ճանաչում, զարկում սպանում էին իրար: Խալիֆը մենակ էր մնացել, տեսավ, որ իր զորքերն իրար են ջարդում ու ջարդը շուտով իրեն կհասնի, հեծավ իր շամա ուղտը, փախավ՝ ճանապարհին կանչելով.

— Կուռքե՛ր, ինձ փրկե՛ք էս նեղ տեղեն, ես իմ Սանասար ու Բաղդասար որդի-ներուն ձեզ մատաղ կանեմ:

Ծովինար նորեն երազ տեսավ: Երկու ճրագ ունեք. մոտենում էին հանգչելուն, որ պիտի հանգչեին, ու մեկ էլ դառնում նորեն լույս էին տալիս:

Ելավ գիշերով իր մոտ կանչեց երկու տղաներուն, ասաց.

— Խալիֆն ընկել է նեղության մեջ ու ձեզ իր կուռքերուն մատաղ է կանչել: Ձեր գլխի ճարը տեսե՛ք, որդի՛ք: Փախեք Հայոց երկի՛ր, ձեր պապի մոտ: Գիշերը պայծառ ա՛ստղը բռնեք նշան, ցերեկը հարցրեք Արևելյան թագավորի երկիրն ու գնացե՛ք:

Սանասար ասաց.— Գնանք, Բաղդասա՛ր: Կարող էինք զարկել, անդունդ իջեց-նել խալիֆին էլ, իր զորքն էլ, բայց օգո՛ւտն ինչ. օտար հողը մեզ հայրենիք չի դառնա:

Ելան առան մեկական նեո-աղեղ, մեկական գուրդ ու թուր, ուտելիք վերցրին, գնացին խալիֆի ախոռը, դուրս քաշեցին երկու հրեղեն ձի, հեծան, եկան, իրենց մոր ձեռք պագեցին, ասին.

— Մնաս բարո՛վ, մարե՛: Դե, խալիֆը թո՛ղ մեզ մորթե իր կուռքերուն:

Սանասար ու Բաղդասար կանչեցին իրենց աստվածն ու գիշերով ընկան Հա-նապարհ: Հայոց աշխարհ, ո՛րտեղ ես, եկանք:

Լուսազեմին Ծովինար ելավ բարձրացավ պալատի տանիքը, որ տեսնի, տղա-ները քաղքեն հեռացե՞լ են, թե չէ: Բայց ի՞նչ տեսավ. խալիֆն էր գալիս, հեծած իր շամա ուղտը, առանց իր զորք ու զորապետի: Սեպեղ էր, դառել կույր: Եկավ, ափալ-թափալ իրեն պալատի դարպասեն ներս թալեց: Կնիկն ասաց.

— Յա՛, խալի՛ֆ, աստված բարի՛ն տա: Էս չոթ տարի ձենդ լավ էր գալիս: Մկա ի՞նչ է եղել. ո՛ւր է քո զորքը, ո՛ւր են քո զորապետները:

Խալիֆը պատասխանեց.

— Ախ, կնի՛կ, գլավուրին քաղքի պարսպեն ներս էի սեղմել, վերջին ժամն էր, որ պիտի անձնատուր լինեին, մին էլ գիշերով երկնուց կրակ թափվեց, հրեղեն սուր ընկավ իմ զորքի մեջ, մերոնք իրար կոտորեցին, բրդեցին, ջարդեցին, մազ մնաց, որ ես ընկնեի թշնամու ձեռքը, ուղտս հեծա ու փախա:

Անցավ մի ժամանակ:

Մի օր խալիֆը Ծովինարին ասաց.

— Գիտե՞ս ինչ կա, թագավորի՛ աղջիկ:

— Ի՞նչ կա, թագավո՛ր:

— Իմ կուռքերը մատաղ են ուզում:

Ծովինար ասաց.— Քո տունը չքանդվի, դու չունե՞ս ոչխար, տավար, պարարտ երինջներ, մորթի՛ր, մատա՛ղ արա:

Խալիֆն ասաց.— Ոչ, իմ կուռքերը մարդ են ուզում. ես էն ժամանակ էնոնց համար խոստացա քո տղաներուն, որ կուռքերն ինձ իմ թշնամուց ազատեն:

Գաղիկ թագավորի աղջիկն ասաց.

— Տնաքա՛նդ, իմ տղաները քո տղաները չե՛ն, ինչպես գիտես, էնպես՝ արա: Տա՛ր, մորթի՛ր մեր որդիներուն: Բայց ո՛ւր է Սանասար, ո՛ւր է Բաղդասար: Քո կուռքերը ո՛ւր, իմ ձօժերը ո՛ւր:

Սանասար ու Բաղդասար շատ գնացին, քիչ գնացին, հասան Մուշ, Մուշեղ թագավորի մոտ, յոթն անգամ գլուխ տվին, ութի վրա ձեռ կապած կանգնեցին:

Մուշեղ թագավորն ասաց.

— Ձեղ ի՞նչ է պետք, որդի՛ք: Ի՞նչ պակասություն ունեք:

Պատասխանեցին.

— Պակասություն չունենք: Վերևում աստծուն ենք ապավինել, ներքևում՝ քեզ, թագավո՛ր, որ մեզ պահես, պահպանես, աչքդ մեզ հովանի անես, աստված իրարմեն վերջում շամաչեցնի:

Թագավորը հարցրեց.

— Ո՞ւմ տղաներն են:

— Բաղդադու խալիֆի տղաներն ենք,— պատասխանեցին:

— Որ էդպես է, որդի՛ք, ես չեմ իշխենա ձեզ պահեմ: Ձեր հայրը դուրեղ թագավոր է. կգա մեր առ ու գերին կտանի: Ձէ, չեմ կարնա: Գնացե՛ք:

Գուրս ելան էդ հողեն ու ձանադարձին միտք էին անում.— Ո՛ւր գնանք:

Գնացին Արզրում, ամիրայի մոտ, գլուխ իջեցրին ու կանգնեցին ամիրայի առաջ: Նրկու աղբերն էլ քո ուզած հաստաբազուկ ահագին մարդիկ էին: Ամիրան երկուսին էլ շատ հավանեց, առաց.

— Ի՞նչ մարդ եք, ո՞ր ազգեն, ո՞ր աշխարհեն:

Սանասար պատասխանեց.

— Բաղդադու խալիֆի տղաներն ենք:

Ամիրան օձիքը թափ տվեց.

— Հայ-հա՛յ, մենք էնոնց մեռելներեն ենք փախնում, ողջերին հանդիպեցինք: Ձէ, ես ձեզ տիրություն անողը չեմ: Որտեղեն եկաք, էնտեղ էլ գնացե՛ք:

Գնացին: Ճանապարհին Սանասար ասաց.

— Աղբե՛ր, մենք էդ մարդուց ենք փախնում, ինչո՞ւ ենք էնոր անունն առել մեզ վրա: Արի՛ էդ շան անունն էլ չտանք, թե չէ մեզ պահող չի լինի: Էս անգամ թե որ կհարցնեն, ասա՛՛րան չունենք, ոչ հեր, ոչ մեր, ոչ տուն, ոչ հայրենիք:

Հասան Մանազկերտու բերդ: Էնտեղ մի թագավոր կար, անունը Թևաթորոս: Եկան նրա պալատի առաջ կանգնեցին: Թագավորի մարդիկ էտոնց հարցրին.

— Ի՞նչ եք ուզում:

Ասացին.— Եկանք, որ թագավորին ծառայենք:

Թագավորն իմացավ, նրանց վերև կանչեց: Յոթն անգամ գլուխ տվին, ութի վրա ձեռ կառած կանգնեցին թագավորի առջև: Թագավորսն էդ երկու շնկ խորոտ լաճերուն շատ հավանեց, հարցրեց.

— Որդիք, ինչո՞ւ համար եր եկել:

Ասացին.— Վերևում աստծուն ենք ապավինել, ներքևում՝ քեզ, թագավո՛ր, որ մեզ պահես, պահպանես, աչքդ մեզ վրա հովանի անես. աստված իրարմեն վերջում շամաչեցնի:

— Ո՞ր տեղացի եք:

— Չգիտենք,— պատասխանեցին:

— Ի՞նչ ունեք, հեր, մեր, ազգ:

— Իսկի բան չունենք,— ասին,— ոչ տուն, ոչ տեղ, ոչ հայրենիք: Ինչ որ ծընվել ենք մորե, ոչ մեր ենք տեսել, ոչ հեր, մեզ էսպես որբուկ տղա ենք տեսել:

— Իսկ ինչո՞ւ եք ման գալիս:

— Եկել ենք, որ քեզ ծառայենք:

Թագավոր էդ պատասխանն էլ հավանեց, ասաց.

— Տարե՛ք էսոնց, զրե՛ք մարդու սենյակներու մեջ, հաց ու անկողի՛ն տվեք: Էստուց ետև Սանասար իմ սեղանապետն է, Բաղդասար՝ իմ գինեպետը:

Անցավ մեկ տարի:

Մի անգամ ավաղակներն էդ քաղբի նախիրը տարան: Վազիրը թագավորին ասաց.

— Արի՛ Սանասարին ու Բաղդասարին փորձենք, տեսնենք մեջները հունար կա՞, պիտի կարենա՞ն մեր նախիրն ավաղակներեն ետ խլել:

Թագավորն ասաց.— Փորձենք:

Բերեց երեսուն ձիավոր զրեց երկու աղբոր հետ, որ գնային ավաղակներու վրա: Սանասար ասաց.

— Թագավո՛րն ասրած կենա, մենք երեսուն ձիավոր չենք ուզում: Երկուսովս մենակ հերիք ենք:

Զենքերը կապեցին, ձիերը հեծան, գնացին, հասան ավաղակների սարը, զարկեցին, ջարդեցին, նախիրը ետ առան, ողջ մնացած մարդկանց խառնեցին տավարի հետ, բերին քաղաք:

Թագավորը շատ ուրախացավ, շատ սիրեց երկու աղբրներուն:

Մի առավոտ Սանասար ու Բաղդասար գնացին քաղաքամեջ: Տեսան, որ շահեղները վահանամարտ են խաղում. ձեռները վահան բռնած՝ փայտով զարկում են իրար:

Ասացին.— Մենք էլ գնանք էդոնց հետ խաղանք:

Խաղացին: Որ մեկին ձեռք էին տալիս, ուշաթափ ընկնում էր գետին:

Թագավորն իմացավ, աղբրներուն կանչեց.

— Տղե՛ք,— ասաց,— էս ի՞նչ եք անում դուք:

— Թագավո՛րն ասրած կենա,— ասին,— մենք խաղում էինք, էդպես եղավ:

— Դուք զորեղ, ազնավուր մարդ եք: Նրանք ինչպե՛ս կղիմանան ձեր ուժին: Մի անգամ էլ էդ բանը չանե՛ք:

— էլ չենք անի:

Թագավորը նրանց արձակեց, կտնչեց վաղիրին, ասաց.

— Էդոնք մինչև էսօր գիտեին, թե մեր մեջ որձ մարդ կա: Էսօր իմացան, որ իրենք տղամարդ են, մեր ջահելները՝ կնիկ:

Վաղիրը վերցրեց ասաց.

— Թագավոր, էդոնց քաղքեն դուրս արա, թո՛ղ գնան: Թե չէ մի օր էլ քեզ նվնասեն:

Մի քանի օր անց էնոնց ընկեր տղաներն մեկը թաքուն ասաց.

— Իմացե՛ք, թագավորը բարկացել է ձեր վրա, ուզում է՝ ձեզ քաղքեն դուրս անի: Էսոնք շատ վշտացան: Զոջ աղբերն ասաց.

— Աղբեր, էստեղ մեզ տուն չի լինի: Արի՛ երթանք մեղ համար տուն շինենք:

— Դու գիտես, աղբե՛ր,— ասաց Բաղդասար:— Երթա՛նք:

4. Ս Ա Ս Ո Ւ Ն

Թեաթորոս թագավորը սեղան նստեց ու տեսավ. սենյակում ոչ Սանասար կա, ոչ Բաղդասար: Կտնչեց, հարցրեց.

— Ինչո՞ւ եք տխուր, որդի՛ք: Ի՞նչ է պատահել:

Սանասար ասաց.— Թագավո՛ր, քեզմեն մի բան պիտի խնդրենք:

— Ի՞նչ:

— Մեղ մի տեղ տաս քո թագավորության մեջ, մեղ համար տուն շինենք:

Թագավորը միտք արեց, ասաց.

— Որդի՛, ես անժառանգ եմ, կմեռնեմ, իմ երկիրը ձեզ կմնա, կլինի ձեր տունը:

— Զէ, թագավո՛րն ապրած կենա: Մեղ մի տե՛ղ տուր: Թե չէ, աղբորս ձեռք կբռնեմ, կերթամ:

Թագավորի սիրտը չուխաց էնոնց վրա.

— Որ էգպես է, որդի՛, գնացե՛ք, մա՛ն եկեք իմ հողի մեջ, որտեղ ձեր սիրտը կուգնա, էնտեղ էլ ձեր տունը շինե՛ք:

Հոռուտ աղբերներն ընկան ճանապարհ: Շատ գնացին, քիչ գնացին, տեսան, զաշտի միջով մի մեծ գետ է անցնում, դիմացի սարեն իջնում է բարակ մի առու, զարկում կտրում է էդ մեծ գետը, դիպչում է մյուս ափին, նոր ետ է դառնում խառնվում գետի հետ: Աղբերները զարմանքով նայեցին իրար: Բաղդասար ասաց.

— Յա՛, զարմանալի է: Բարակ առուն զարկում կտրում է հաստ գետը: Էսիկ ի՞նչ բնույթի ջուր է:

Սանասար նայեց, նայեց, նայեց, ասաց.

— Էսիկ ազնավորի ջուր է: Ով էսօր ակունքեն խմի, կդառնա էսոր նման զորեղ, մեջքը գետին տվող չի լինի:

— Վա՛հ,— ասաց Բաղդասար:— Մկա դու ի՞նչ խորհուրդ կտաս:

— Հացն ու գինին, տեր կենդանին,— ասաց Սանասար:— Գնանք հասնենք էս բարակ առվի ակունքին, էնտեղ մեր տո՛ւնը շինենք: Մենք զորեղ, ջուրը զորեղ, էս ջուրը խմողը ազնավոր կդառնա, իր զավակները՝ մի շափ առավել:

— Քո կամքն է, ջո՛ջ աղբեր,— ասաց Բաղդասար:

Մեծ գետն անցան, պզտիկ առուն բռնեցին, բարձրացան, հասան մի զարմանալի աշխարհ: Սարեր սարերու գլխին, ձորեր ձորերու մեջ, անդունդներ, վիհեր, կապան ու քարափրթա: Էնտեղ անտառն անտառով էր վերջանում, արջ, վագր ու առյուծ

իրարմեն զարհուր փախնում էին: Չորս բոլոր շենք ու շենլիկ չկար: Շատ խորոտ երկիր էր:

Աղբերները գտան առվի ակը, ջուր խմեցին, Սանասար ասաց.

— Անուշ է: Եկ՝ էստեղ մեզ համար բերդ շինենք:

— Քո կամքն է,— ասաց Բաղդասար:

Նստեցին ջրի ական մոտ, իրենց բերդի տեղը սահմանեցին, հաց կերան, էդ անմահական ջուրն էլի խմեցին, անուշը դրին Կաթնաղբուր ու դարձան եկան Մանաղկերտ:

Լուսուն էլի կանգնեցին թագավորի առաջ:

Թեաթորոս հարցրեց.

— Էհ, որդի՛ք, ձեր տան համար տեղ գտա՞ք:

Սանասար պատասխանեց.

— Գտանք, թագավո՛րն ապրած կենա: Փեզմեն մի բան էլ պիտի խնդրենք: Երկուսով մենակ էստեղ նստիլ չի լինի: Տո՛ւր մեզ մի քանի տուն հարուստ, մի քանի տուն աղքատ, որ գան մեզ հետ, մեր բերդի կողքին տուն շինեն, իրիկունները իրար գանք, զրույց անենք մեր քաղքի մեջ, մեզ համար ապրենք:

Թագավորը աղբերներուն տվեց քառասուն տուն ժողովուրդ: Տնե՛ր եմ ասել... ամեն մեկն ուներ մի էշ, մի ձախարակ:

Թագավորն առավոտյան մարդիկ ուղարկեց քաղքի մեջ, էդ քառսուն տունը հավաքեց, հետները տվեց քառսուն բեռ ալյուր, քառսուն բեռ պարեն ու սաշարեղեն, ասաց.— Գնացե՛ք:

Աղբերները թագավորին կաց-բարով ասին, քոչերն առած բարձրացած սարերը, հասան մինչև Կաթնաղբուր, իրենց բերդատեղի մոտ:

Բաղդասար աղբորն ասաց.

— Առաջ մեր բե՛րդը շինենք, թե՞ էս աղքատ-ուղքտի տները:

Սանասար պատասխանեց.

— Առաջ էնոնց տները, նոր մեր բերդը շինենք: Էս խեղճերը արևի տակ շեն դիմանա:

Սկսեցին շինել:

Սանասար օրը տասը տան տեղ էր փորում, Բաղդասար քար ու փետ էր բերում, տունը շինում էին երկուսով: Չորս օրվա մեջ պատրաստեցին քառսուն տուն: Սարի մեծ գերանները կտրատեցին, առանց թփռելու թալեցին ծածկերու վրա, պրծան:

Տղաներն ում տունը շինում էին, նրա տանը հաց էին ուտում: Ում տանը հաց կերան, նրա տաշտն ու մաղը կախեցին օձորքից:

Երբ քոչերը բոլոր տուն ստացան, աղբերներն սկսեցին իրենց բերդը շինել: Սանասար պետ-պետ ապառաժներ շալկեց, բերավ, Բաղդասար՝ պետ-պետ գերաններ: Ապա զնացին քաղաք, վարպետ ու բանվոր կանչեցին:

Վարպետը քարերը տեսավ, ահռեց.

— Սանասա՛ր, էս ո՞նց պիտի շարենք: Իմ ուժը չի պատի, որ ապառաժներն իրար տամ:

— Հապա ո՞վ իրար կտա:

— Ոչ մի մարդ:

էն ատեն Սանասար ասաց.

— Դու, վարպե՛տ, լարերը կապի՛ր, տեղերը ցո՛ւյց տուր, ինձ ասա՛, ես ամեն քարն իր տեղը դնեմ:

էսպես էլ բերդը շարեցին: Վարպետներու հետ մեկտեղ էին բանում: Էնքան զորեղ էին, որ քարն սանը քարի սուն զարկեցին, սանը-սուն, սանը-սուն, բարձրաց-րին: Մեկ բոլոր տարի էսպես աշխատեցին: Մեկ տարուց հետո էնոնց բերդը զլուխ էկավ:

Այա դարձան, շինեցին մի պատիկ ժամ:

Սանասար ասաց.— Կավ. բերդը շինեցինք, պրծանք, անո՞ւնն ինչ դնենք:

Բաղդասար ասաց.— Շինելը երկուսիս վրա, անուն դնելը՝ քեզ վրա:

Ով որ եկավ, բռնեցին ասին.

— Մեր տանը մի անո՛ւն դրեք:

Ոչ մի մարդ մի կարգին անուն չդրեց:

Առավոտյան Սանասար գնաց ման գալու: Տեսավ, մի սիպտակ-մորուս հալ-վոր վիցկի էր անում: Հալվորն էդ ազնավուրին որ տեսավ, ձեռները դող ընկան, շու-թը կանգնեցրեց: Սանասար հալվորի թիւ բռնեց, ասաց.

— Մի՛ վախենա, պապիկ, արի՛՛ գնանք մեր տուն:

Տարավ տուն, հաց կերան, զրույց արին, Սանասար ասաց.

— Պապի՛կ, դու դիտե՛ս ինչի համար եմ քեզ բերել: Էս բերդը մենք նոր շինե-ցինք, անուն չունի: Դու աշխարհ տեսած հալվոր մարդ ես, մեր տանը մի խորոտ անուն դիր:

Հալվորն ասաց.— Ձեր հոգուն մեռնեմ, մկա մուխն է, լուսուն ելնենք, ես իրիշկեմ ձեր բերդը ու հարմար անուն մի տամ:

Լուսուն Սանասար հալվորին շալկեց, արևելյան դռնն զուրս տարավ, բերդի բուր ման ածեց, իրիկուն էլի նույն դռնով բերեց ներս.

— Ինչ կասես, պապի՛կ:

Հալվորն էլի զարմանքով նայեց բերդի ապառաժ պատերուն, բարձր հարկե-րուն, կարկառ աշտարակներուն, ասաց.

— Աստված բարի՛ն տա ձեզ, դուք ի՞նչ ուժ ունեք, որ վեր եք հանել էս պետ-պետ ապառաժները, էս սասում քարերը, քարի սան սուն եք զարկել: Սա տուն չէ, Սասուն է:

Սանասար ուրախացավ.

— Բավ է, պապի՛կ, էլ ձեն մի՛ հանի. մեր բերդի անունը եղավ Սասուն, մեր տան անունը՝ Սասնա տուն:

5. ՔՈՒՌԿԻԿ ՋԱԼԱԼԻՆ ՈՒ ԹՈՒՐ ԿԵՃԱԿԻՆ

Սասուն երբ շինեցին, պրծան, Սանասար դիմեց աղբորը.

— Բաղդասա՛ր, արի՛՛ գնանք ծով, մի լավ ձի հարենք մեզ համար:

Ծովածին էին, գիտեին, որ հրեղեն ձի կա:

Ելան, դնացին ծովափ: Սանասար ասաց.

— Արի՛՛ քալենք ծովի վրա, տեսնենք մարդ կխրվի՞ ծովի մեջ:

Բաղդասարը թե՛

— Չէ, ախպէ՛ր, հոգին քաղցր է. ես ինձի չեմ թալել ծով:

— Լա՛վ, դու սպասի՛ր էստեղ, ես կերթամ:

Աստծու հրամանքով ծովը մեղքվեց:

Սանասարի աչքին չոր գետին էր, Բաղդասարի աչքին՝ ջուր: «Վա՛յ, իմ աղբերը ծովում կորավ», — բողաց Բաղդասար, ուշաթափվեց, ընկավ ծովափին:

Սանասար ծովի միջով, ոնց որ ցամաքի վրա, գնաց, գնաց, հասավ խորքը: Էնտեղ մի պարտեզ կար, մեջը՝ ավազան: Մի սլալատ կար, առջևը շատրվան էր խփում: Էնտեղ կապած էր ծովածին, սաղափի թամբը վրան, Թուր Կեծակին թամբին կախած: Պարտեզի մեջ կար մի ժամ: Սանասար մտավ ներս, քունը տարավ, ընկավ գետին: Մալր աստվածածին էնոր երազ եկավ, ձեն տվեց.

«Այ Սանասար, վե՛ր կաց: Խաչ-պատերազմին էստեղ է, յոթը ծունը աղոթք արա՛ իր առջև, արժանացար, կիջնի քո աջ թևին, քո վրա էլ ոչ մի դարկ չի բանի: Էստեղ է ծովածին, անունը՝ Քուռկիկ Զալալի, թամբած է, սանձը բերնի մեջ, արժանացար, կհեծնես: Էստեղ մի սահարան կա, բայց կանես, կառնես քեզ համար

Շապիկ — գրահին,

Գոտիկ — գրահին,

Գաակ — գրահին,

Կոշիկ — գրահին,

Վահան — գրահին,

Գուրգ — փահլեանին,

Նիդակ — նետ-աղեղ:

Էդ բոլորը կառնես, էն ավազանում կլողանաս, կպետանաս, յոթն անգամ կզո՛րեղանաս, կերթաս կհասնես քո մուրադին:

Սանասար քնեն վեր թռավ. «Էս ինչ երազ էր»...

Պահարանը բաց արեց ու տեսավ էնտեղ բոլորը, ինչ որ լսել էր երազում: Դրեց Գդակ-գրահին, տեսավ, յոթ լիտր բամբակ պիտի խցկեր մեջը, որ իր գլխովը գար: Հագավ Կոշիկ-գրահին. յոթ լիտր բամբակ պիտի նխտեր մեջը, որ իր ոտքովը գար: Կապեց Գոտիկ-գրահին. յոթ փաթ եկավ մեջքի բոլոր:

Սանասար դուրս եկավ ժամեն, մտավ ավազան, լողացավ, էն աղբրի ջուրը խմեց ու նորեն քուն մտավ: Քնի մեջ աստծու հրամանքով պետացավ, զորեղացավ, դարձավ հրեղեն ու վեր կացավ գնաց, որ էն գետեհրը հազներ, զենքերը կապեր:

Հագավ Շապիկ-գրահին — մարմնովն էր,

Կապեց Գոտիկ-գրահին — մեջքովն էր,

Դրեց Գդակ-գրահին — գլխովն էր,

Հագավ Կոշիկ-գրահին — ոտքովն էր:

Խաչ-պատերազմին էլ իջավ դաջվեց էնոր աջ թևի վրա, Սանասար մոտեցավ Քուռկիկ Զալալուն, առավ Թուր Կեծակին ու պիտի հեծներ, Քուռկիկ Զալալին լեզու առավ, խոսեց.

— Միտքդ ի՞նչ է, Սանասա՛ր:

— Քեզ պիտի հեծնեմ:

— Քեզ կտամ արեին, կվառվես:

— Զրեղեն եմ, կխաղամ քո փորի տակ:

— Քեզ գետնով կտամ, կերթաս անդունդ:

— Հրեղեն եմ, կխաղամ քո մեջքին:

Սանասար հեծավ: Ձին վեր սուրաց, որ հեծվորին արևին տար, վառեր. հեծվորը խաղաց էնոր փորի տակ: Ձին վար սուրաց, որ հեծվորին գետնովը տար, տաններ անդունդ. հեծվորը բարձրացավ ձիու թամբը: Ձին տրտինդ տվեց, փախավ դեռ, փախավ դեռ, կանգնեց ետի ոտներուն, բերնեն արուն-փրփուր շաղ տվեց ու չկարցավ Սանասարին վար գցել: Էն ատեն խելոքացավ, հնազանդվեց, ասաց.

— Դու իմ տերը, ես՝ քո ձին:

Սանասար կռացավ, ձիու աչքերը սլազեց, քշեց ու դուրս ելավ ծովեն:

Բաղդասար ծովափին սլազած լաց էր լինում: Տեսավ, գալիս է մի սար սարի վրա նստած: «Էս ի՞նչ գազան է, ինձ կուտի» — վեր թռավ տղան ու փախավ: Սանասար ետեն կանչեց.

— Ես եմ, Բաղդասար՝, մի՛ վախենա:

— Վուռ՛յ, — ասաց Բաղդասար, — Հսիկ իմ աղբորը ծովում խեղդել է, ինձ էլ կխեղդի:

Սանասար ձին չափ գցեց, հասավ.

— Այ տղա, ինչո՞ւ ես լալիս:

— Ես չլամ, բա ո՞վ պիտի լա: Ես էի, էն մեկ աղբերս, գնաց իրեն ծովը քցեց, խեղդվեց: Ես մնացի էստեղ մենակ: Ես չլամ, բա ո՞վ պիտի լա:

— Բաղդասար՝, մկա քո աղբորը տեսնես, կճանաչե՛ս:

— Բա չե՞մ ճանաչի:

— Ես քո աղբերն եմ:

— Վուռ՛յ, իմ աղբերն էղբան հսկա չէր: Ինձմեն մի քիչ էր պետ: Իմ աղբերը ո՞րտեղեն գտավ էդ սլաղուն գետերը, էդ Կեծակի Թուրը, էդ հրեղեն ձին:

Սանասար կռացավ, աղբոր գլուխը սլազեց, ասաց.

— Ես քո աղբերն եմ, Բաղդասար: Սանասարն եմ: Դու լաց մի՛ լինի, մի՛ վախենա: Զե՛ որ մենք ծովածին ենք: Էս գետերն ու գետքերը, էս Քուռկիկ Ջալալին ինձ համար սլահած էին ծովի տակ: Ես գնացի, բերի լուս աշխարհ: Աչքի՛ր իմ աչքերուն, ճանաչի՛ր ինձ:

Բաղդասար խնդաց, էնիկ էլ իր աղբոր գլուխը սլազեց, ասաց.

— Աղբե՛ր, քանի դու երևում էիր, ես նալում էի քո Լուսնն ու սիրտ առնում: Երբ դու իմ աչքեն կորար, ես նստեցի, լաց եղա:

Աղբերները նորեն իրար գլուխ սլազեցին, ելան. մեկտեղ զնացին տուն:

Անցավ մի ամիս: Մի օր Սանասար տեսավ, որ աղբոր վրա գեղնուխոն է իջել. Բաղդասար նոթերը կախել է, հիվանդ է ոնց որ:

— Քեղ ի՞նչ է եղել, աղբե՛ր:

Բաղդասար պատասխանեց.

— Ես գիշերները չեմ քնում: Էս մի ամիս է, Բաղդադու մեծ կուռքը էծի պատկերով ինձ երազ է գալիս, մինչև լուս մկրկում է վրաս, տրճկում է իմ գլխավերևում, չի թողնում, որ ես քնեմ: Զե, ես կերթամ Բաղդադ: Կամ խալիֆն ինձ մատաղ կանի մեծ կուռքի համար, կամ ես՝ խալիֆին:

Սանասար ասաց.— Աղբե՛ր, չեմ թողնի մենակ երթաս: Մեկտեղ կերթանք, խալիֆին կսպանենք ու մեր խեղճ մորը գերութենէն կազատենք:

Լուր տարան խալիֆին, թէ՛ աչքդ լույս, տղաներդ եկան:

Խալիֆն ուրախացավ, ասաց իր վազիրներուն.

— Դուք էնոնց փախուստն իմ երեսով էիք տալիս: Տեսա՞ք իմ կուռքերու հու-
նարը, մատաղները քաշել, իրենց ոտքն են բերել:

Մյուս օր երկու աղբերը գնացին խալիֆի մօտ: Խալիֆը դիվանատան տանիքը
ելած, թեւերը կանթած, գնում-գալիս էր: Փախստականներուն տեսավ, բռնաց.

— Շա՛ն լակոտներ, ո՛ւր եք ջհանգամվել էսքան տարի: Զիմացա՞ք, որ ուր
էլ փախչեք, մեծ կուռքը ձեզ ետ կբերի:

Սանասար ասաց.

— Հայրի՛կ, մորուսի՛դ մատաղ, ծնվելու օրէն աշխարհը չէինք տեսել: Գնա-
ցինք աշխարհ տեսանք, մոռացանք: Բայց Արեւելք փախանք, չեղավ, Արեւմուտք
փախանք, չեղավ, չարժանք մեծ կուռքի զորութենէն: Էնիկ չէր թողնում, որ գիշերն
էլ հանգիստ քնենք:

— Հասա՞, — շարախնդաց խալիֆը: — Դե գնա՛նք, որ ձեզ մատաղ անեմ Բաղ-
դադու մեծ կուռքին:

— Խալիֆն աղբած կենտ, — ասացին, — մենք թագավորի տղաներ ենք, ան-
վայել է մեզ գաղտնի դռնել: Կանչիր՝ ինչքան ժողովուրդ կա, թո՛ղ հավաքվեն կռա-
տան առջև, տեսնեն ու փառք տան կուռքերուն:

Ասաց.— Լա՛վ, էդպես էլ կանեմ:

Սանասար ու Բաղդասար դարձան իրենց մօր մօտ:

Խալիֆը թուղթ գրեց քաղաքներ ու գյուղեր, որ գան զոհաբերութեան հան-
դեսին: Ժողովուրդը լցվեց կռատան առջևի դաշտը: Ասեղ զցեիք, գետին չէր ընկնի:
Բոլորն ուզում էին տեսնել Սանասարին ու Բաղդասարին: Շատերը լալիս էին, շատերը՝
շարախնդում:

Սանասար ու Բաղդասար աստիճաններով բարձրացան, մտան կռատուն: Խալիֆը
սուրը ձեռքին կանգնած էր մեծ կուռքի մօտ: Ասաց.

— Ես կռապաշտ եմ, դուք խաշապաշտ: Մկա ես ձեր երկուսի վիզն էլ պիտի
կտրեմ, տեսնենք ձեր աստվածն ինձ ի՛նչ պիտի անի:

Սանասար կսպայի տակ Թուր Կեծակին շոշափեց, ասաց.

— Դու մեր երկուսի վիզն էլ պիտի կտրե՞ս:

— Հա, երկուսիդ էլ պետք է զոհեմ կուռքերուս:

— Հացն ու դինին, տեր կենդանին, — կանչեց մեր Սանասար, Թուր Կեծակին
քաշեց ու զարկեց:

Խալիֆի գլուխն ընկավ գետին, մարմինը մնաց ոտքի վրա:

Բաղդասար վերցրեց փոքր կուռքերն մեկը, զարկեց մեծ կուռքին, ասաց.

— Տեսնենք ձեր կուռքերն ինձ ի՛նչ պիտի անեն:

Մեծ կուռքի զլուխը թռավ, մարմինը մնաց իր տեղը:

Կռատան մեջ հավաքված մարդիկ փախան, ձենք քցեցին քաղաք: Խալիֆի գորքը
կռատունն ամեն կողմէն շրջապատեց: Սանասար ու Բաղդասար դուրս եկան, մեկը
բռնած ուներ Թուր Կեծակին, մյուսը, գուրզի տեղ, մի պղնձե կուռք: Քուռիկի Զա-
լալին հեռվէն իր տիրոջը տեսել էր, ատամներով, սմբակներով, պոչով իր համար

ճանապարհ հեղքեց ու մոտեցավ, Սանասար հեծավ իր ձին: Երկու աղբերը երկու ան-
գամ զորքի մեջ գնացին եկան: Փոշին բարձրացավ արևի երեսը բռնեց: Խալիֆի զորքը
փոված էր գետնի վրա, ինչպես խսիր: Սանասար ու Բաղդասար դարձան տուն, իրենց
մոր ձեռք պագեցին, նույն գինի խմեցին, խնջույք արին:

Ծովինար թագուհու որդիները մի բանի օր հետո ելան, առան իրենց մորն ու
բռնեցին Հայաստանի ճամփան:

Բերդ-Կապուտինի մոտերքում սառնորակ մի աղբրի մոտ վրան զարկեցին:
Գազիկ թագավորն ու Քեռի թորոս համբալն առել էին. ելան եկան իրենց հա-
րադատների առաջ: Ընկան իրար վզով, իրար պագեցին, լաց եղան ու ծիծաղեցին:
Հետո գնացին քաղաք, թագավորի պալատը, յոթ օր ու յոթ գիշեր ուրախացան:
Յոթ օր երբ անցել էր, Սանասար թագավորին ասաց.

— Պապի՛կ, ես քեզմեն մի բան պիտի խնդրեմ:

— Խնդրի՛ր:

— Մենք մեզ համար մի տեղ տուն ենք շինել, հրաման արա՝ գնանք մեր տուն:
Ասաց.— Որդի՛, ես տղա չունեմ, կմեռնեմ, իմ թագավորութունը ձեզ կմնա,
կլինի ձեզ տուն:

Սանասար ու Բաղդասար ասացին.

— Զէ, թագավորն ապրած կենա, եկանք, ձեզ տեսանք, փառք ասածու, ողջ
և առողջ եք, իրարմեն կարոտն առանք. մկա թող՝ գնանք մեր տուն:

Պատրաստութուն տեսան Սասուն մեկնելու: Ծովինար որդիներուն խրատեց,
ասաց.

— Որդի՛ք, թագավորեն ուղեք Ծովասար, Մարաթկա ջուր, Ճապաղջրի Բաժ
ու Քոզեն: Թե որ երգվեց «հացն ու գինին, տեղ կենդանին», կտա:

Սանասար նորեն գնաց իր պապի գիվանք.

— Քեզնից մի բան էլ խնդրե՛նք:

— Որդի՛, իմ հոգուց բացի, ինչ որ խնդրես, երգվում եմ հացն ու գինին, տեղ
կենդանին, կտամ:

Գազիկ թագավորն իր թոռներուն տվեց էնոնց ուզած հողերը: Ծովինար խանումն
ու իր տղաները պատրաստ էին ճանապարհ ընկնելու: Քեռի թորոս միացավ էնոնց:
Սանասար ընկավ առաջ, և գնացին Սասուն:

Սանասար զորքնդեղ մարդ էր. Սև սարի բոլոր մինչև Ծծմակաքիթ, Մշու վերևով
մինչև Սեղանսարի գոտուց էն կողմ՝ Ճապաղջուր ու Մուրադ գետի բերան — էդ
ամենը առավ իր ձեռքի տակ, երկիրը բերդի անունով Սասուն անվանեց, ինքը դար-
ձավ Սասնա թագավոր:

Սանասարի ձեռն աշխարհը բռնեց.

Անունն ուժեն թե առավ,

Թեն անունեն ուժ առավ:

Մի օր էլ Սանասար զարկեց գնաց մինչև Անդղաձոր, մինչև Բաթմանա կամուրջ,
29 մինչև Մըսրը:

Ուրիշ երկրներու մարդիկ էս բոլորը լսելով ասին.

«Աղբի՛ր, մենք ինչի՞ ենք նստել էստեղ, որ ավազակներն ամեն անգամ զարկեն մեր ապրանքը տանեն: Տո, վալլա՛հ, պիտի դնանք Սասուն, էնտեղ կտառլարում են Սանասար ու Բաղդասար, երկու զորեղ, արդար փաշլեան: Էնտեղ մարդուց ոչ հարկ են առնում, ոչ էլ նրա ապրանքն են թալանում»:

Էսպես ասելով մարդիկ ուրիշ երկրներեն քիչ-քիչ եկան Սասուն: Սասուն դնալով աճեց, նրա ժողովուրդը շատացավ, Սասուն դարձավ մեծ քաղաք:

6. ԴԵՂՁՈՒՆ-ԾԱՄ

Սանասարի ու Բաղդասարի անունը բարձրացավ, հայտնի եղավ բոլոր երկրներուն, գնաց մինչև Պղնձե քաղաք, հաւաք Քաջանց թագավորի աղջկան՝ Քառսուն-Ճուղ-Մամ Դեղձուն-Մամին:

էդ աղջիկը մի սափոր լիքը ջուր լցրեց, խնձորը դրեց բերնին, մի սափոր դատարկ թողեց, էլի խնձոր դրեց բերնին, Սանասարին թուղթ գրեց.

«Քաջանց թագավորի աղջիկ Դեղձուն-Մամեն շատ բարև Սանասարին:

Սանասար տղա, իմ սիրտը քան էս դատարկ սափորը մաքուր է, իմ գլուխը՝ քան էս լիքը սափորը խելոք: Լցված եմ աստծու շնորհքով: Քառսուն տեղեն քառսուն մարդ է եկել ինձ ուզելու, ես ոչ ոքի խոսք չեմ տվել: Երազում քեզ եմ տեսել ու քեզ եմ հավնել: Մինչև ե՞րբ ես մնամ քո հուսով: Արի՛ ինձ առ: էս թուղթը առնելուն պես արի՛: Գլուխդ էդտեղ թացել ես, արի՛՝ էստե՛ղ կնտիր»:

Դրեց, իր պատկերը դրեց նամակի մեջ, կանչեց երկու աղջիկ, նամակն ու սափորները թննեցուն կապեց, ասաց.

— Կտանեք Սասուն, երդիկեն կնետեք Սանասարի անկողնուն, կժերն էլ կդնեք էնոր գլխավերևը:

Աղջիկները ազալնակերպ թռան եկան Սասուն, իջան Սանոս տան տանիքին, երդիկեն նայեցին, տեսան մի ջահել-ջիվան տղա քնել է, քրտնել, կարմրել, արևին ասում է՝ «Դու տուն գնա, որ ես դուրս գամ»:

Աղջիկներն իրար ասացին. «Սա է, որ կա Սանասար»: Երդիկեն ներս իջան, թուղթը զցեցին անկողնուն, կժերը դրին գլխավերևը ու թռան Պղնձե քաղաք:

Բաղդասար լուսուն քնեն վեր ելավ, շորերը հագավ, տեսավ իր տեղաշորի վրա մի թուղթ: Առավ, բաց արեց, կարդաց.

«Քաջանց թագավորի աղջիկ Դեղձուն-Մամեն շատ բարև Սանասարին:

«Սանասար տղա, իմ սիրտը քան էս դատարկ սափորը մաքուր է, իմ գլուխը՝ քան էս լիքը սափորը խելոք: Լցված եմ աստծու շնորհքով: Քառսուն տեղեն քառսուն մարդ է եկել ինձ ուզելու, ես ոչ ոքի խոսք չեմ տվել: Երազում քեզ եմ տեսել ու քեզ

եմ հաւնել: Մինչև ե՞րբ ես մնամ քո հուսով: Արի՜ ինձ առ: էս թուղթը առնելուն պես արի՛: Գլուխդ էդտեղ թացել ես, արի՜ էստեղ՝ կնտիր»:

— Վուռ՞, — ասաց Բաղդասար, — իմ ախպերը կնիկ է ուզել առանց ինձ հարցնելո՞ւ: Պատկերում է առանց ի՞նձ: Ինձմէն գաղտնի՞ք է պահում: Ինձ բանի տեղ չի՞ դնում:

Նեղացավ, նստեց անկողնի վրա, դուրս չեկավ սենյակէն: Մեկ էլ՝ աչքն ընկավ աղջկա պատկերին, քթեն արուն թալեց, ուշաթափվեց, ընկավ անկողնու վրա: Վերջում ուշքի եկավ, ասաց.

— Վալլա՛հ, ես էնոր սեղանը չեմ նստի, էնոր հացը չեմ ուտի: Կենեմ, կհեծնեմ իմ ձին, կերթամ ուրիշ երկիր, կկորչեմ:

Թուղթը ծալեց ու ծոցը դրեց, վիրավորանքը սրտում պահեց, էլ Սանասարին բարև չէր տալիս, էնիկ հարց էր տալիս, էսիկ չէր պատասխանում: Սանասարն ու մերը սուֆրան բաց արին, նստեցին հաց ուտելու: Բաղդասար չեկավ ու չերեաց: Մերը ելավ գնաց էնոր սենյակը:

— Բաղդասա՛ր, ինչո՞ւ չեկար հաց ուտելու: Ի՞նչ է եղել: Հիվանդ հո չե՞ս:

Բաղդասար ասաց. — Մարե՛, մերս չլինելի, ուրիշ ով էլ էս դուռը բաց աներ, ներս գար, ես նրան կտոր-կտոր կանեի:

Ասաց. — Ինչո՞ւ: Ի՞նչ է եղել:

— Յավ ու կրակ Բաղդասարի պինչն է եղել, — փնչաց Բաղդասար:

Մերն ինչ արավ-չարավ, չկարցավ խոսք դուրս քաշել Բաղդասարի բերնէն: Մովինար խանում հիշեց, որ ծովափին իր խմած անմահական ջրի առաջին բուռը լիքն էր, էդորմէն գոյացել է Սանասար, երկրորդ բուռը կիսատ էր ու մի քիչ պղտոր: Երեկ էդիկ է պատճառը, որ Բաղդասար դուրս է եկել մի քիչ նվազ ու մի քիչ էլ՝ ծուռ: Իրիկուն Սանասար դրսն եկավ, բարև տվեց, Բաղդասար բարևը չառավ:

Սանասար հարցրեց. — Աղբեր, ինչո՞ւ ես նեղացել:

Պատասխանեց. — Կամ ես քեզ պիտի սպանեմ, կամ դու՝ ինձ:

— Ինչո՞ւ, ի՞նչ պատճառով:

— Դու ինքդ լավ գիտես:

— Ես բան չգիտեմ: Ասա՛ իմանամ:

— Չէ, — կրկնեց Բաղդասար, — դու գիտես, թաքցնում ես ինձմէն:

— Ես քեզմէն թաքուն բան չեմ արել:

— Արեւ ես, — բոռաց Բաղդասար: — Ես ու դու պիտի կովենք: Կամ ես կմնամ կենդանի, կամ՝ դու:

Մերը խնդալով ասաց. — Սանասար, ել՝ աղբորդ առ գնա դաշտ, հետը մի քիչ կոխի խաղա, սիրտը բացվի: Տեսնես տղան ինչ է լսել, երա՞դ է տեսել, ինչ է տեսել:

Սանասար ու Բաղդասար գնացին դաշտ, մի շիման տեղ ձիուց իջան, իրար հասն, սկսվեց գոտեկոխի: Մինչև կեսօր իրար տրորեցին, գետինը թունդ էր առնում էնոնց ոտքերու տակ: Կեսօրին մերը մտքում ասաց. «Ի՞նչ եղավ, էստե՞ր չեն գալիս»: Վեր կացավ գնաց կովատեղը, տեսավ իր որդիներու վիճակը, սիրտը թուլացավ, նրստեց ու ծնկներին տվեց: Ինչ որ Սանասարն էր, դարկում էր հանաքով, Բաղդասարը զարկում էր սրտանց: Մերը բարձր ձայնով կանչեց.

Մարե՛ն եկող քամի,
Լո՛ւր հասցրու քնոսն.

Թո՛ղ դա ու թող հասն ի
Իր փառհաններուն:

Մերը մի ժամ էլ սպասեց ու տեսավ, Բաղդասար նվազել է, մազ է մնում, որ
ընկնի: Մովինար լաց եղավ, կանչեց.

Մովն՛ն եկող քամի,
Իմա՛ց արա քոռուն,
Թո՛ղ դա ու բաժանի,
Իր փառհաններուն:

Սանասար շարունակում էր կատակ անել, Բաղդասար զարկում էր սրտանց:
Սանասար հարցրեց.

— Աղբե՛ր, չլինի՞ դու զարկում ես ինձ ուղորդ սպանելու համար:

— Հա՛, — հեաց Բաղդասար: — էսօր կամ ես պիտի սպանեմ քեզ, կամ դու պի-
տի սպանես ինձ:

Սանասար էստեղ բարկացավ, մի ապտակ զարկեց էնոր երեսին: Բաղդասար
ձիուց վար ընկավ, ուշաթափվեց:

— Վա՛խ, աչքերս կուրանան, — Սանասար ձիուց ներքև թռավ: — Վա՛խ, ես
իմ աղբորը սպանեցի:

Մեր ու որդի վրա հասան, ձեռքերը մտցրին Բաղդասարի ծոցը, սիրտը մաժեցին,
որ ուշքը հտ դար: Բաղդասարի ծոցեն ընկավ մի թուղթ ու մի պատկեր: Սանասար
թուղթը առավ կարդաց.

«Քաջանց թագավորի աղջիկ Դեղձուն-Մամեն շատ բարև Սանասարին...»...

Էս թուղթը կարդալուց հետո Սանասար աղբոր սիրտը նորեն մաժեց, աղաչեց,
պաղատեց, ուշքի բերեց, ասաց.

— Աղբե՛ր, գլխիդ-արևու՛ղ մեռնեմ, էս պատկերի ու էս թղթի համա՞ր էիր
թշնամացել ինձ հետ:

Ասաց. — Հա՛, թշնամացել եմ քեզ հետ էնոր համար, որ աշխարհքիս վրա դու
անուն ունես, ես չունեմ: Պղնձե քաղթի Դեղձուն-Մամը քեզ բարև է համարել, ինձ
բարև համարող չկա:

Սանասար ասաց. — Աղբե՛ր, մեռնե՛մ քո աչքերուն, էս բարևի համա՞ր ես
ընկած, ուզում ես քո աղբորն սպանել: Որ էդպես է, Դեղձուն-Մամն ինձ պետք չէ:
Գնա՛, բե՛ր քեզ համար:

Բաղդասար ասաց. — Աղբե՛ր, իմ սրտի պարծա՛նք, իմ գլխի թագ ու պսա՛կ
աղբեր, ես չդիտեի, որ դու ինձմին էդքան կտրիճ ես, էդքան էլ մեծասիրտ: Արի՛
հաշտվենք ու էստուց ետև թոբա, որ ես քու վրա ձեռք բարձրացնեմ: Ես քեզ պատիկ
աղբեր, դու ինձ՝ մեծ աղբեր: Ինչ որ ասես, քեզ կլսեմ: Քեզ իրավունք եմ տալիս. գնա՛,
էն աղջիկը բե՛ր քեզ համար:

Սանասար աղբոր գլուխը պաղեց, ասաց.

— Աղջիկն ինձ պետք չէ: Սիրտդ ուզում է, դու գնա՛ նրան ա՛ռ:

— Չէ, — ասաց Բաղդասար, — Դեղձուն-Մամը քեզ է գրել, երազում քեզ է
տեսել, քոն է: Էլ մի սպասի՛ր: Ել, քո պատրաստությունը տե՛ս, քո ձին հեծի՛ր,
քո աստվածը կանչի՛ր, գնա՛:

Սանասար ասաց. — Չեմ ուզում, Դեղձուն-Մամ կախարդ է, մեզ կովացրեց:

Բաղդասար էլի բարկացավ.

— Քեզ ասում եմ՝ վե՛ր կաց, գնա՛: Էնիկ լսել է, որ մենք մեծ մարդ ենք, մեզ թուղթ է գրել: Եթե չգնաս, մեզ համար պատկերացում կլինի. կասեն՝ ձեռքներեն չեկավ, մի աղջիկ իրենց համար բերեին: Գնա, էդ աղջիկը բե՛ր: Էնոր կախարդանքը մեզ վրա չի բանի: Մենք ինքներս ենք ծովածին:

Սանասար զնաց մոր մոտ, ասաց.

— Մարե՛, իմ պատրաստությունը տե՛ս. ես սիրտի գնամ Քաջանց երկիր, էդ աղջկա ետեւ:

Մերն ասաց.

— Մի՛ գնա, որդի՛, Բաղդադու գերութենեն հազիվ ենք պրծել:

— Չէ,— ասաց,— սիրտի գնամ: Գլուխս էլ վրա տամ, սիրտի գնամ:

Մերը ճանապարհի պաշար պատրաստեց, պրծավ:

Սանասար մոր ձեռքը պագեց, կաց-բարով ասաց, թռավ ձիու թամբը, ձեն տվեց.

— Բաղդասա՛ր, հոգո՛ւղ մեռնեմ, ես զնացի էն աղջկա ետեւն: Երեք օր հետո որ եկա, եկա, որ չեկա, նեղություն մեջ կլինեմ, կգաս ինձ օղնուկ լայն:

Իրար գնաս-բարով, կաց-բարով ասին, մատնիքն իրար տվին-առան, Սանասար գնաց:

Շատ զնաց, քիչ զնաց, աստված գիտե. Սասնա հողեն ելավ, մտավ Քաջանց հողը: Տեսավ մի վարար գետ է գալիս, մի փքված անձոռնի մարդ մի ոտքը դրել է գետի էս ափին, մյուսը՝ էն ափին, բերանը տվել է ջրի դեմ, ու գետն ամբողջ զնում է էդոր փորը: Սանասարին երբ տեսավ, կանչեց.

— Անցո՛ղդ աղբեր, աստծո՛ւ սիրուն, սրտս մը ջուր տա՛ս խմեմ. ծարավեն իմ սիրտը մրկվեց:

Սանասար աղչեց, ասաց.

— Քու տո՛ւնը քանդվի, անկո՛ւշտ մարդ: Ամբողջ գետը քու փորն է զնում, ծառ, խոտ ու ծաղիկ չորացել են, դու դեռ ինձմեն ջու՛ր ես ուզում:

— Շատ մի՛ խոսի, ջանք՛մ: Դու մի կաթիլ ջու՛ր տուր ինձ, որ ծարավս կոտրի:

— Ուզո՞ւմ ես ծարավդ կոտրեմ:

— Բա չե՞մ ուզում:

Սանասար Թուր Կեծակին զարկեց, էդ անկուշտ մարդուն մեջտեղեն կիսեց, ասաց.

— Ծարավդ կոտրվեց, էլ չես ծարավի:

Ջրի ճամփան բացվեց, գետը ելավ դաշտի վրա, ծառերը կանաչեցին, խոտերը կանաչեցին, ծաղիկները զվարթացան, ամեն կողմեն ձեն տվին.

— Ուր զնաս, ճամփիդ կանաչ բուսնի, Սանասա՛ր:

Ծառուծաղկին կաց-բարով ասելով, Սանասար ճամփան շարունակեց:

Կարկառ սարի լանջին արածում էր ոչխարի հոտը՝ առաջը կանգնած մի ածղա-հակ: Դու մի ասի՛ էդիկ Պղնձե քաղքի հովիվն էր, հայտնի փահչլեան: Սանասարին հեռվեն տեսավ, ձեն տվեց.

— Էյ, կանա՛չ-կտրիձ, ո՞ւր կերթաս:

Սանասար պատասխանեց.

— Կերթամ Պղնձե քաղաք:

— Իջի՛ր ձիուց, կաթ կթեմ, կե՛ր, նո՛ր ճանապարհ զնա:

Ասաց.— Ոչ, ես վրադն եմ, սիրտի գնամ:

Հովիվը սարի պես կանգնեց էնոր ձիու դեմ.

— Հնար չկա: Էստեղեն անցնողը կաթ որ չկերամ, հրաման չունի անցնելու: Սանասար հարահատչալ ձիուց իջավ, նստեց:

Հովիվը մի հսկա տաշտ ուներ, մեջը շորս մարդ մեկտեղ կլողանային: Էդ հսկա տաշտը լի կաթ, հետն էլ հաց բերավ, դրեց հյուրի առաջ. — Կե՛ր:

Մինչև հովիվը մեկ փաթ ման կգար իր ոչխարի շորս բոլոր, Սանասար բռնաց.

— Էյ, հովի՛վ, արի՛ քո տաշտը վերցրո՛ւ: Ծնորհակալ եմ, բարո՛ւ մնաս:

Հովիվը եկավ, տեսավ, Սանասար կաթը կերել է, տաշտը կործել: Հովիվի սիրտը դող ընկավ. կռահեց, որ էդիկ Սանաս Սանասարն է, որ կա:

— Գնաս բարո՛ւ, Սանասա՛ր: Մի՛ վախենա, ուր էլ գնաս, մարդ քեզ չի հաղթի: Էստեղեն անցնողներուն ես միշտ էսպես փորձում եմ, կաթ ուտելու չափով էնոնց ուժը կռահում: Քառսուն փահլեան էս ճամփով անց են կացել, որ գնան Դեղձուն-Մամին ուղեւոր: Քառսունին էլ էս տաշտով կաթ եմ տվել, էնոնցմեն ոչ մեկն էս տաշտը չի պարսել: Դեղձուն-Մամ էնոնց բոլորին էլ հմայել է, դարձրել սիպտակմորուս հալվորներ: Դու գնա՛, աստվա՛ծ քեզ հետ: Քո վրա հմայք չի բանի:

Սանասար գնաց հասավ Պղնձե քաղրի մոտ ու տեսավ, քառսուն մարդ, մորուսները ձերմակ ու դեղին, կանգնած են պարսպի տակ:

— Բարե՛, սիպտակմորո՛ւս փահլեաններ:

— Աստծո՛ւ բարին, կանա՛չ-կտրի՛ճ: Կա՛ց մինչև էգուց, ինքդ էլ կղառնաս սիպտակմորուս:

— Ինչո՞ւ:

Մի հալվոր պատասխանեց.

— Մենք էլ քեզ նման ջահել-չիվան էինք: Էկանք էս քարսիրտ աղջկան ուղեւոր, մեզ էս օրին գցեց:

— Ի՞նչպես, — հարցրեց Սանասար:

— Կախարդ է, — ասին: — Մի հավր ունի, էգուց կեսօրին կգա, պարսպի գլխեն կձվա, դու էլ մեր հասակին հալվոր կդառնաս, կմնաս էստեղ կանգնած:

Ծառերը կամաց փսփսացին.

— Սանասա՛ր, դու քո ձին դարձրո՛ւ, քաղքեն մի քիչ հեռացի՛ր, մինչև մուլն ընկնի: Կախարդ հավրը լուսով է գալիս, մթնով չի գա:

Սանասար էդպես էլ արեց:

7. ՊՂՆՁԵ ՔԱՂԱՔ

Մթնեց: Էն ատեն Սանասար մոտեցավ քաղքին: Պարիսպը դուռ չունի: Սանասար ձիու սանձը ոլորեց, կանչեց՝ հացն ու դինին, տեր կենդանին, ասպանդակեց, մեկն թռավ անցավ սղնձե պարիսպը, իջավ քաղքի մեջ:

Շատ ման եկավ, գտավ մի հացի պանդոկ, իջավ էնտեղ: Պանդոկի տերը մի սիպտակմորուս հալվոր էր: Սանասար հարցրեց.

— Հերացո՛ւ, էս պանդոկի վարձն ի՞նչ է:

— Զիռն մեկ արծաթ, մարդուն կես արծաթ:

— Հերացո՛ւ, ես քեզ կտամ ձիուն համար տաս արծաթ, իմ գլխի համար քսան արծաթ: Իմ ձին լավ կպահես:

Սանասար Քուռկիկ Զալալին ախոռում կապեց, գնաց փուռ, մի հաց առավ, եկավ պանդոկ, նստեց, իր հալվորի հետ հաց կերավ, ասաց.

— Հերացու՛, քեզ մի հարցմունք անե՛մ:
— Ի՞նչ հարցմունք, որդի՛:
— Էս քաղքի անունն ի՞նչ է:
— Պոնձե քաղաք:
— Էս քաղքի թագավորը մի աղջիկ ունի, ի՞նչ աղջիկ է:
— Որդի՛, — ասաց հավիտերը, — դու ի՞նչ գործ ունես էդ աղջկա հետ: Ինչ ուզում է, թո՛ղ լինի:

— Էնպես, էլի՛, պապի՛կ, հարցնում եմ:

— Որդի՛, մեր թագավորի աղջիկը մարդ է կախարդում: Քանի՛ աղնավոր տղա եկան էդ աղջկան առնելու, գժվացրեց, քցեց աշխարհ-աշխարհ: Չլինի՞ դու էլ ես եկել Գեղձուն-Մամի ետեմն: Ափսոս ես, լաո՛, թե որ էնոր համար ես եկել, դարձիր՝ գնա քո տո՛ւն, ձե՛ռ քաշիր էդ կախարդեն, մեղք ես: Գեղձուն-Մամ շատ մարդու գլուխ է կերել:

Սանասար ասաց.

— Ձէ, պապի՛կ, ես աղջկա համար չեմ եկել: Ինչ գործ ունեմ աղջկա հետ: Բայց, պապի՛կ, ողորմի՛ քո հոր հոգուն, ասա՛, էդոր հմայքն ի՞նչ է:

Հավիտեր մտածեց, մտածեց, ասաց.

— Գեղձուն-Մամի հմայքը մի մեծ գոհար է, ծովի տակ, վիշապի բերնում: Գրյանքի մեջ ասված է, որ մի հրեղեն մարդ պիտի գա, մտնի ծովը, գոհարը գուրս հանի վիշապի բերնեն, լուսուն վեր կենա, աղջկան իր սենյակի մեջ մերկ տեսնի, էս ամենն անի տեղ-տեղին, որ Գեղձուն-Մամի հմայքը վերանա: Էս բաներն անողը աղջկան կառնի կտանի՞ իր համար:

Սանասարի աչքերը վառվեցին:

— Պապի՛կ, ի՞նչ կլինի, որ աղջկա պալատը ցույց տաս ինձ:

Հավիտեր վախեցավ.

— Դու ի՞նչ գործ ունես էդ պալատի հետ, լաո՛:

— Հերացո՛ւ, աստվա՛ծ սիրես, ես օտար երկրեն եկած մարդ եմ. ի՞նչ կլինի, ցույց տաս ինձ, ես էլ տեսնեմ, դառնամ իմ երկիրը, ասեմ՝ աշխարհում էսպես քաղաք էլ կա:

Հավիտեր տղային առավ, ելավ տանիք, ձեռը սլարգեց հեռուն, ասաց.

— Է՛ն սե պատուհանները տեսնո՞ւմ ես. թագավորի աղջկա պալատն է: Պատուհաններուն մութ վարագույր է քաշած, որ աղջիկը չնայի գուրս, որ գրսից նայողն էլ աղջկան չտեսնի:

— Պապի՛կ, իսկ էն ի՞նչ է, որ վառվում է ճրագի պես:

— Ոսկե խնձոր է, դրված էնոր դարպասի սան գլխին: Մեկ էլ՝ մի գուրդ, ա՛յ, էն աշտարակի վրա: Ով էն ոսկե խնձորը ցած բերեց ու դրեց իր ծոցը, ով էն գուրդը աշտարակի գլխեն վար նետեց, ով գոհարը գուրս քաշեց էն վիշապի բերնեն, ով թագավորի հետ կռվեց և էնոր փահլաններուն հաղթեց, աղջիկը իրենն է:

Սանասար ասաց.

— Օֆ, հերացու՛, ես ի՞նչ եմ, որ էդ բաներուն ձեռ թալեմ: Հարցմունք էր, քեզ արի: Կերթամ ուրիշ երկրներ, կասեմ՝ Պոնձե քաղաքն էսպիսի քաղաք էր: Արի՛, արի՛՝ գնանք, իմ քունը տանում է:

Իջան պանդուկ, պառկեցին քնելու:

Հալվորը քնեց: Սանասարի քունը չէր տանում:

Քիչ հետո ելավ գնաց, հեծավ իր ձին, սլանդոկեն դուրս եկավ: Լուսնակ էր, ինչպես ցերեկ: Սանասար կանչեց.

— Հացն ու գինին, տեր կենդանին, խաչ-պատերազմին, որ իմ աջ թևի'ն...

Կանչեց, մեյդանում գնաց եկավ, ձին տաքացրեց, ասպանդակեց, բարձրացավ սան գլխին հավասար, ոսկե խնձորն առավ, դրեց իր ծոցը: Հետո ձին թոցրեց աշտաբակի գլուխը, գուրդն առավ, թափահարեց ու նետեց: Գուրդը կես օրվա հանապարհ գնաց, ընկավ գետին ու մի դադ մտավ հողի մեջ: Հետո ձին քշեց, մտավ ծովի տակ, վիշապը գլուխը բարձրացրել էր, Սանասար գուրդով զարկեց վիշապի գլխին, վիշապն ինքն իրեն թափ տվեց, գոհարը բերնեն թռավ, գնաց, ընկավ դաշտի մեջ:

Վիշապ-քամի բարձրացավ, ծովը կատաղեց, ափերեն դուրս եկավ, Պղնձե քաղաքը հնդեղեց:

Սանասար դարձավ իր սլանդոկը, կողքի վրա ընկավ, քնեց մինչև առավոտ: Լուսուն քաղցրի տեսան, որ Դեղձուն-Մամի սլառու հանները բաց են, աղջկա լուսն ընկել է քաղաք:

Սանասար ելավ տանիք, նայեց, աղջիկը երևում է բաց պատուհանին: Սանասար աղջկան իր սենյակում մերկ տեսավ: Հմայքը խափանված էր: Տղան իջավ, ասաց հալվորին.

— Պապի'կ, էս գիշեր ծովը բարձրացել էր, մի սև ամպ եկավ Սասնա կողմեն, էդ ամպեն անձրև իջավ, Պղնձե քաղաքը թրջեց:

Լուսուն թագավորի մունետիկները բարձր կանչեցին.

— Հե՛յ, ո՞վ է կախարդական գոհարը վիշապի բերնեն հանել, ո՞վ է թագավորի աղջկա ոսկե խնձորը տարել: Բռնեք, բերեք, որ գլուխը կտրենք:

Մունետիկներն ընկան քաղաք, շատ փնտրեցին, չգտան կգլխի մարդ: Գնացին էդ հալվորի պանդուկը:

— Հերացո՛ւ, էստեղ օտար մարդ է՝ չկա՞:

— Էս գիշեր իմ պանդուկ միայն էս տղան է եկել, էն էլ՝ ինչպես եկել, էնպես էլ ընկել-քնել է:— Տղան էնպես էր մտել հալվորի սիրտը, որ հալվորն ասաց.— Ինձ մոտ օտար մարդ չկա:

Սանասար պառկած տեղեն գլուխը բարձրացրեց.

— Աղբե՛ր, ինչո՞ւ օտար մարդ չկա: Բա ես օտար մարդ չե՞մ:

— Դու սո՛ւս կաց,— հալվորը բարկացավ,— քեզ կտանեն, կսպանեն:

— Ինչո՞ւ պիտի սպանեն:— Տղան մունետիկներուն ասաց.— Ես օտար մարդ եմ, ի՞նչ հարցմունք պիտի անեք:

Մունետիկները տեսան սիրուն, ջահել տղա է, սրտները վրան չոփաց, ասին.

— Այ տղա՛, դու ափսոս ես, դու մի՛ գա թագավորի առաջ:

— Ի՞նչ է եղել, որ չգամ թագավորի առաջ:

— Տղա ջան,— ասին,— թագավորի աղջկա ոսկե խնձորը զարկել տարել են էս գիշեր: Թագավորն հրաման կա. ինչ մարդու մոտ խնձորը տեսան,— կտրիճ եղավ, կռիվ արեց, կարծնի, կտրիճ որ չեղավ,— գլուխը կառնեն:

Սանասարը ոսկե խնձորը ծոցեն հանեց.

— Գնացե՛ք, ասե՛ք թագավորին, ոսկե խնձորը տանողն էստեղ է:

— Ասացին. — Դու թագավորի բռնավորն ես, գնանք:

— Գնացե՛ք, ասեք թագավորին, ես բռնվելու համար չեմ եկել: Ես եկել եմ կռվելու համար:

Մունետիկները դարձան թագավորի մոտ, ասացին.

— Ոսկե խնձորը տանողը էստեղ է: Եկել է քեզ հետ կռվելու:

Թագավորն ասաց. — Էնիկ իմ աղջկա համար է եկել: Թո՛ղ դա, տեսնենք ինչ մարդ է, ես իմ աղջիկը տամ իրեն:

Սանասար ներկայացավ թագավորին: Թագավորը հարցրեց.

— Դո՛ւ ես ոսկե խնձորը պալատի սան զլխեն բերել ցած:

— Հա, վալլա՛, ես եմ:

— Դե, ինչպես որ ցած ես բերել, էնպես էլ ցերեկով տար դիր սան գլխին, ես տեսնեմ, որ աղջիկս տամ քեզ: Բե չէ քո վիզը կզարկեմ:

Սանասար հեծավ Քուռկիկ Ջալալին, շափ գցեց մեկդանում, ձին տաքացրեց, տակա թոցրեց հանեց էն սան զլուխը, ոսկե խնձորը տեղը դրեց ու դարձավ թագավորի մոտ:

Թագավորն ասաց.

— Տեսա, բայց էդ քո հունարը չէր, ձիունն էր: Մկա էլ՝ ինչպես էն դուրը աշտարակի զլխեն ցած ես բերել, էնպես էլ նեաիր աշտարակի զլուխը, ես տեսնեմ, որ աղջիկս քեզ տամ, թե չէ քո վիզը կզարկեմ:

Սանասար գնաց վերցրեց գուրդը, ուրից ու թալեց աշտարակի գլուխ, թափի հետ աշտարակը փուլ եկավ:

Թագավորն ասաց.

— Այ տղա՛, երևում է, որ դու կտրիճ ես, բայց քեզ համար մի փորձություն էլ կա: Ես ունեմ վաթսուն փահլեան: Վաթսունին էլ շղթայել, դրել եմ բանտ, որ քաղբին վնաս չտան: Նրանց կհանեմ դուրս, կտի՛վ արեք: Վաթսունին էլ հաղթեցիր, աղջիկս կտամ քեզ:

Սանասար հարցրեց. — Թագավո՛ր, դու քո վաթսուն փահլեանին մեկ-մեկ, թե մեկտեղ կհանես իմ դեմ:

— Սանասա՛ր, վաթսունին մեկտեղ հանեմ, քո ջոջ բրդուճը ականջդ կթողնեն: Պիտի կռվես ամեն օր մեկի հետ:

Ասաց. — Թագավորն ասրած կենա, ես էստեղ վաթսուն օր կեցողը չեմ: Ես երեք օր ժամանակ ունեմ: Վաթսունին էլ մեկտե՛ղ հանիր, կռվենք: Աստված կամ ինձ կտա, կամ քո փահլեաններուն:

Թագավորն ասաց. — Հալ-հա՛լ... մեղք ես, տղա՛: Կա՛ց, վաթսուն օր կռվի՛ր:

Պատասխանեց. — Չէ, թագավո՛ր, ես վաթսուն օր էստեղ մնացողը չեմ: Դու քո վաթսուն փահլեանին մեկտե՛ղ թող ինձ վրա:

Թագավորն իր վաթսուն փահլեաններուն մեկտեղ դուրս հանեց: Սանասար հեծավ Քուռկիկ Ջալալին, Թուր Կեծակին քաշեց, կանգնեց մեկդանում:

Փահլեանները գոմշի պես մոնչացին, եկան զեպի Սանասար, տոան իրար, դարկեցին:

Դեղձուն-Մամ պատահանում կանգնած մտիկ է անում:

Սանասար մեջերն ընկավ, թրով դարկում է մեկ աջ, մեկ ձախ: էնոնք մոտ դաշկարացան: Մինչև իրիկուն քսան փաշկան սպանեց:

Փաշկանները գիշերն էլ կռիվ արին: Ասին. «Կմթնի, կղարկենք դրան, կսպանենք: Մթնով մեզ չի տեսնի»: Սանասար մինչև առավոտ գլխատեց էլի տասը փաշկան: Առավոտն մինչև իրիկուն կռիվը շարունակեցին: Սանասար տասն էլ սպանեց, մնաց քսան:

Դիակներն ընկան շորս բոլոր: Արյունը լիճ կապեց էնտեղ, Սանասար մնաց արյան մեջ, բռնվեց: Փաշկանները նրա շորս բոլոր ման են գալիս, բայց մոտ դաշին իշխենում: Սանասարի թևը կոմեկ է, չի կարենում լավ դարկել, բայց պաշտպանում է ինքնիրեն: Կռիվն էնպես էլ մնաց:

Դառնանք Բաղդասարին:

8. ԵՂԲԱՅՐԸ ՀԱՍՆՈՒՄ Է ԵՂԲՈՐԸ

Բաղդասարը լուսուն ելավ լվացվելու, տեսավ՝ սեպեցել է էն մատնիքը, որ փոխանակել էր Սանասարի հետ:

Ասաց.— Հեյ-վա՛խ, մարե՛, աղբերս ընկել է նեղության մեջ: Շուտ իմ ձին դո՛ւրս բերեք, երթամ աղբորս հասնեմ:

Մերն ասաց.— Համբերի՛ր, որդի՛, մի կտոր հա՛ց կեր, նո՛ր գնա:

Բաղդասար դուրս քաշեց հրեղեն ձին, թամբեց, գուրզն առավ, հեծավ, աստված կանչեց ու քշեց: Հաց ուտելը մոռացավ:

Գնաց հասավ էն կարկառ սարերուն: Էն աժդահակ հովիվը գեմը կտրեց, ասաց.

— Զիավո՛ր, արի՛ նստիր, կա՛թ կեր:

Բաղդասար ասաց.— Յա, սատանա՞ ես դու: Աղբերս մկա մեռած կլինի, դու ասում ես՝ կաթ կեր: Ես վռաղն եմ:

Հովիվը սարի պես կանգնեց էնոր ձիու գեմ.

— Հնար չկա, էստեղեն անցնողը կաթ որ չկերավ, հրաման չունի անցնելու:

Բաղդասար տեսավ, կռիվ կլինի, նստեց:

Հովիվն իր տաշտով լի կաթը կթեց, հացի հետ մեկտեղ գրեց Բաղդասարի առաջ, ինքը գնաց ոչխարի բոլոր ման գալու:

Յոթը փաթ ման էր եկել, նոր Բաղդասար կաթը կերավ, տաշտը կործեց ու կանչեց.

— Հովի՛վ, արի, քո տաշտը վերցրո՛ւ: Ես գնացի:

Հովիվը եկավ, ասաց.

— Բաղդասա՛ր, քո աղբերը յոթ քո շափ ուժ ունի: Զլսեմ, չիմանամ, էնոր հակառ կենաս: Գնա՛. Սանասար քառսուն փաշկան սպանել, մնացել է քսան: Էն էլ դու կսպանես, կդառնաք ձեր տուն: Մի՛ վախենաք, աշխարհում չկա մարդ, որ ձեզ՝ էրկու աղբորը հաղթի:

Բաղդասար քշեց գնաց Պղնձե քաղքի տակ: Տեսավ, քառսուն հավեր կանգնած են պարսպի մոտ, ասաց.

— Բարե՛ ձեզ, կարմրամորուք, սիպտակմորուք, դեղնամորու՛ք մարդիկ: Էն հավերը բարեն առավ, ասաց.

— Հեյ-վա՛խ, ջահե՛լ տղա, դո՛ւ էլ եկար, որ ընկնես էն քարսիրտ աղջկա ձեռքը

Բաղդասար հարցրեց.— Հերացո՛ւ, երեկ-մեկեկ օր ինձ նման ջահել մի մարդ է եկել անցել էստեղեն: Դուք չե՞ք տեսել:

— Ասաց.— Երեկ չէ մեկեկ օր մի մարդ էստեղով անցավ: Զորեղ էր քան դու, քեզմեն էլ շատ կտրիճ: Էնոր ձին կրակ էր: Թռավ անցավ քաղաք: Մինչև էսօր կովի ձենն առնում էինք: Էսօր ձեն չկա: Զգիտենք, ինչպես եղավ, ինչպես շեղավ:

— Վա՛խ, իմ աղբերն է,— ասաց Բաղդասար:— Կովի ձեն որ չի գալիս, ասել է, թե սպանել են: Ուխտ եմ անում. Պնդձե քաղաքն ավերեմ, աղբորս վրեժն առնեմ:

Անցավ գնաց: Ինչ որ դեմն եկավ, ինչ որ շարժվում էր, մարդ կամ անասուն, սպանեց: Դուրզով զարկեց, պարիսպը ձեղրեց, մտավ քաղաք: Զին բշեց աղջկա սատուհանի առաջով անցավ, հարցրեց.

— Աղջի, ո՞ր կողմն է կոխը:

Աղջիկը էնոր ճանաչել էր, ձեռքը սարդեց էն կողմ, ասաց.

— Այ, կոխն էն կողմն է:

Բաղդասար մոտեցավ կովի տեղին, տեսավ, Սանասար ու էն քսան փահլևանը կանգնած են դեմ-դեմի: Սանասար, աչքերն արնով բռնված, հաղիվ է իրեն սլաշտպանում:

Բաղդասար ձին բշեց, մտավ կովի մեջ, փահլևաններուն կոտորեց ուրիշ կողմեն ու կանչեց.

— Տո, Սանասա՛ր, աղբե՛ր:

Սանասար ձենն առավ, ասաց. «Փա՛ռք ասածու, օղնականս հասավ, էլ երկյուղ չունեմ»: Զեն տվեց.

— Համմե՛, Բաղդասա՛ր, աղբե՛ր, վու՛այ, էդ դո՞ւ ես:

— Հա՛, ես եմ: Դու էդ կողմեն առաջները բռնիր, ես էս կողմեն սպանեմ, գամ:

Հասավ Սանասարին, բաշեց հանեց արնի ծովեն, տարավ, երեսները լվաց: Սանասարի աչքերը բացվեցին, ասաց.

— Ո՞ւր են, քսան փահլևան մնացել էր:

— Ես էնոնց էլ իմ բաժինն արի,— ասաց Բաղդասար:

Վաթսուն փահլևանին հաղթելուց հետո Սանասար ու Բաղդասար գնացին Դեղձուն-Ծամի հոր առաջ:

Պղնձե քաղքի թագավորն ասաց.

— Եղավ չորս փորձություն, Սանասա՛ր: Գոհարն առար վիշապի բերենն — մեկ, ոսկե խնձորը սան գլխեն փախցրիր, էլի տեղը դրիր — երկու, գուրզը աշտարակեն բերիր ցած, էլի տեղը նետեցիր — երեք, երկուսով հաղթեցիր իմ վաթսուն փահլևանին — չորս: Մնաց մեկ փորձություն:

— Ի՞նչ փորձություն:

— Պետք է գնաք հիմա էլ՝ Կանաչ քաղաք:

— Կանաչ քաղաքում ի՞նչ կա:

— Վիշապ կա: Նստել է ջրի գլխին, քաղաքը ծարավեն մեռնում է: Պետք է գնաք, էդ վիշապին սպանեք, նոր աղջիկս կտամ Սանասարին:

Սանասար ու Բաղդասար ձիերը հեծան: Է՛հ, Սասնա ծռերուն դու կովի տե՛ղ ասա: Կանաչ քաղաք, ո՞ւր ես, գալիս ենք:

Գնացին շոր ոստին դաշտերով: Իրիկուն մտան քաղաք, գես ընկան, գեն ընկան, վերջը մի պառավի դուռ տփեցին:

— Ո՞վ է,— հարցրեց պառավը ներսեն:

— Օտարական տղերք ենք, մամի՛կ: Հյուր չե՞ս ուղում:

— Ինչի՞ չէ, որդի, հյուրն աստծունն է:

Դուռը բաց արեց, երկու եղբորը ներս առավ, ասաց.

— Ինքս էլ զավակ չունեմ: Դուք ինձի լաճ, ես ձեզի մեր: Հացն աստծունն է, մեկտեղ կապրենք:

Իրիկնապահին Բաղդասար ասաց.

— Մամի՛կ, ծարավ եմ, պուտ մի ջո՛ւր:

— Վա՛խ, իմ հոգին դուրս գա. ջուրը պրծել է:

— Էդ ի՞նչ խոսք է, մամի՛կ:

— Արևուղ մեռնեմ,— ասաց պառավը,— էս մեր Կանաչ քաղաքը շոր է, անջուր ոստին: Միայն սարի գլխին կա մի աղբուր, էն էլ վիշապն է բռնել, բերանը գեմ արել, նստել: Զի թողնում, որ ջուրը հասնի քաղաք: Ամեն շաբաթ մի ագաք աղջիկ պիտի տանք, էդ վիշապն ուտի, որ կարենանք ջուր վերցնել: Թագավորի տանը կա մի հուր-հրեղեն: Էդուց էնոր հերթն է:

Բաղդասար ասաց.— Մամի՛կ, բա էս քաղաքում չկա՞ մի մարդ, որ էդ վիշապին սպանի:

— Թառ՛, թառ՛,— ասաց պառավը:— Էնոր սպանե՛լ կլինի: Քանի՞ հեղ թագավորը գորք է տարել վրան, բան դուրս չի եկել:

Առավան լույսը բացվելուն պես պառավն ասաց.

— Հրեն ձենձենոց է դալիս: Ես կասեմ՝ աղջիկն են տանում վիշապի համար: Տղաները դուրս եկան. ձիշտ որ մի լուսնակ աղջիկ, ոտից-գլուխ սև հագցրած, լաց ու ողբով տանում էին սար: Կանաչը էլ կժերով ետևից գնում էին ջրի:

Երկու աղբերն ընկան ետևները, գնացին:

Հասան սարի գլուխ, որտեղ աղջկան պիտի կապեին: Բաղդասար ասաց.

— Աղջի՛, մի՛ վախենա: Դու էստեղ կանգնի՛ր, մենք կերթանք, վիշապի հետ կովենք:

Աղջիկն էստեղ մտածեց. «Ես թողնեմ, փախնեմ. վիշապն էս երկու ջահելին կուտի, ես կպրծնեմ»: Կանաչ քաղաքի մարդիկ տեսան, վիշապը դեռ չկա, աղջիկն ուղում է փախնի:

Բռնեցին, կապեցին:

Մեկ էլ՝ սարերը զբրդըոց ընկավ: Սասնա տղերքը նալեցին, վիշապն էր, բարձր քան մի գոմեշ, երկար քան վեց գոմեշ:

Վիշապն էլ հեռվեն էնոնց էր տեսել. մեկի տեղ երեքն էին եկել իրեն կերակուր: Ուրախացավ, ատամները կափկափեց, երախը բաց արավ պոչը ուրերևում ու ֆշշալով դալիս էր, որ աղջկան կուլ տա: Աղջկա կեռիքը փակվել էր, լեզուն կապվել, տաք-տաք արցունքները թափվում էին երեսին:

Սասնա ծոերը հարձակվեցին, Սանասար Թուր Կեծակին գարկեց, վիշապի գլուխը կտրեց, Բաղդասար իր հավլունի թրով պոչը կտրեց, մոտեցան, թրերով կողերը կտրատեցին: Բաղդասար աղջկան արձակեց, ասաց.

— Աղջի՛, վե՛ր կաց, գնա տո՛ւն:

Վիշապը սատկել էր, աղբրանց ակունքները բացվել էին, ջուրը վարարեց, եկավ, եկավ, մարդիկ առատ-առատ սաղ ջուր վերցրին: Ամբողջ քաղաքը ջրով հագեցավ: Կանաչ քաղքի թագավորը Սասնա կտրիճ փառլաններուն կանչեց, ասաց.
— Ուզե՞ք ձեր ուղածը:

Բաղդասար ասաց.— Մենք բան չենք ուզում, մեր ազատա՛ծը մեզ տվեք:

— Ձեր ազատածը օրենքով ձերն է, Բաղդասար: Ուրիշ ի՞նչ եք ուզում:

Բաղդասար երեք անգամ ասաց.— Մեր ազատածն ենք ուզում:

Թագավորն ուրախացավ.— Ձեր ազատած աղջկին օրենքով քոնն է, Բաղդասար տղա: Արի՛ քեզ սլակեմ:

— Ես մկա իրավունք չունեմ սլակվելու,— ասաց Բաղդասար տղան:— Առաջին հերթը իմ ջոջ աղբորն է:

Աղջիկը նշանեցին Բաղդասարի վրա:

Սասնա ծուրը դարձան եկան Պղնձե քաղաք, որ Դեղձուն-Մամին զոռով րաշէն տանեն: Շատ էին բարկացել աղջկա հոր նենգութուններեն: Պղնձե քաղքի թագավորը հիմիկ էլ ասաց.

— Գիտե՛ս ինչ կա, Սանասար: Դեղձուն-Մամ խաթուն քաղքեն հեռացել, դրդյալում փակվել է, դռները պինդ կողպել: Թե կարնաս, գնա՛ տա՛ր քեզ համար:

Սանասար ձին քշեց, քաղքեն դուրս ելավ: Հեռվում երևաց մի բարձր դղյակ: Սանասար առաց. «Կա-չկա, Դեղձունի դղյակն է»: Բռնեց էդ դղյակի ճամփան:

Քշեց բարձրացավ դարպասի մոտ: Փակ էր, երկթն ահագին դուռը վրան:

Զընգ, զընգ, զընգ — դուռը թակեց ու կանչեց.

— Դուռը բացե՛ք, թե չէ դուռն ու տանիքը ձեր գլխին փուլ կածեն:

Դեղձուն սպառնհանեն դուրս նայեց, ոսկի մաշիկները քցեց ոտքը, վազեց առաջ ու դուռը բաց արեց.

— Գլխի՛ս վրա եկար, երեսի՛ս վրա եկար, իմ գլխավո՛ր:

Սանասար ձիուց իջավ, ձեռ թալեցին իրար վիզ, գնացին մտան դղյակը: Դեղձուն խոսեց.

— Է՛, հոգուդ, արևի՛դ մեռնեմ, Սանասար, բարո՛վ ես եկել: Ի՛նչ կա:

Սանասար ասաց.

— Ես եկել եմ, որ քեզ ուզեմ ինձ կնիկ:

Դեղձուն ասաց.— Աչքի՛ս վրա: Քեզ նման կտրիճ մեկ էլ հո չե՛մ տեսնի:

Դեղձուն խորոտ էր, իր սպտկերեն ու Սանասարի տեսած երազեն լոթնապատիկ ավելի խորոտ:

Էստեղ մատանիներն իրար հետ փոխանակեցին: Դեղձուն-Մամ ասաց.

— Ախ, Սանասար, հաղա՛ր ափսոս քո ջահելությանը, որ ինձ համար սարու-ձոր ես գցել:

Սանասար սղտորվեց.

— Ի՛նչ մտքով ես ափսոսում:

Դեղձուն-Մամ ասաց.— Վախենամ քեզ դարկեն, սպանեն: Էս երկիրը հմայված է: Բարերը, ծառերը, թփերը ձեն կտան. «Տարա՛վ, տարա՛վ, Դեղձուն-Մամին Սանասար տարա՛վ»: Գիշերով գնանք, որ քաղաքը շակհի, մարդիկ չիմանան: Քաղաքը որ ակհեց, էլ չեն թողնի, որ դու ինձ տանես:

Սանասար ասաց.— Ես չեմ վախենա: Ես քեզ պիտի տանեմ ցերեկով: Երկար խոսելու գլուխ չունեմ. կգա՞ս ցերեկով, թո՞ւր ձիուս դավակը, չե՞ս դա, կդառնամ կերթամ Սասուն:

Դեղձուն ասաց.— Ի՞նչպես չգամ, իմ գլխավո՞ր: Մի կյանք ունեմ, էն էլ ապրում եմ քո սիրուն: Սասունեն քեզ կանչեցի բերի, որ հետդ չգա՞մ:

Ասաց ու թռավ ձիու դավակը: Սանասար քշեց, գնացին:

Ճանապարհին ինչ որ պատահեց, քար, ծառ, գաղան, Սանասար բարե տվեց անցավ: Ձեն չհանեցին: Չէին մոռացել, որ Սանասար սպանեց էն անկշտում հակալին, շուրը նրա փորից ազատեց, հանեց հանդերի վրա:

Մեկ էլ՝ վերևում երևաց էն գեշ հավրը: Սանասար բարե շտվեց: Հավրը ձվաց. որ Սանասարին դարձներ սիպտակմորուս հավրը: Հմայքը Սանասարի վրա չբռնեց: Հավրը սուրաց երկնքով ու բարձր կանչեց.

— Տարա՛վ, տարա՛վ, Սաննա ծուռ Սանասար Պղնձն քաղքի թագուհուն տարա՛վ:

Կախարդ հավրի ձվոցն ընկավ Պղնձն քաղքի վրա: Քաղաքը ակնեց, մարդիկ իրար ձեն տվին, ձիերը հեծան, բնկան Սանասարի ետևին: Ծովու ավազին հաշիվ կար, երկնուց աստղերին հաշիվ կար, գետնի բույսերին հաշիվ համար կար, Պղնձն քաղքի հեծյալին հաշիվ չկար:

Սանասար աղջկան տարավ դրեց մի բարձր սարի գլուխ, մի ասլահով տեղ, գարձավ, թուր կեծակին քաշեց, ասաց.

«Հացն ու գինին, տեր կենդանին,

հաշ-դատերազմին, որ իմ աջ թևին»:

Ասաց, ընկավ հեծյալի վրա, բրդեց, կոտորեց, խսիր փռեց իր շորս բուրը: Մի քիչ հետո նախեց ու տեսավ, դարպասի դեհեն մարդիկ վազում են, որ քաղաք ընկնեն, քաղքի դեհեն փախչում զալիս են դեպի դարպաս: Դու մի ասա՛՜ ծուռ Բաղդասարն էլ էն կողմեն է շարդուբուրդ անելով գալիս:

Նկավ, հեռվին տեսավ, մի սիպտակ ձիավոր, արյան մեջ թաթախված, հեծյալն է կոտորում: Ասաց. կա-չկա սա իմ աղբորն էլ է սպանել: Ասաց ու գուրգով զարկեց աղբոր սրտին: Սանասար ետ դնաց, ընկավ ձիու դավակն ու նորեն ելավ թամբը: Ծուռը մի զուրդ էլ դարկեց, աղբորը թամբեն հանեց: Սանասար նորից ուղղվեց իր թամբի մեջ, երգելով ասաց.

«Հացն ու գինին, տեր կենդանին,

Թափն էր նման սասնա փահլեանին,

Թափն էր նման մեր ծուռ Բաղդասարին»:

Բաղդասար աղբորը կանաչեց, ասաց.

— Արնոտվել ես, աղբե՛ր, չձանաչեցի: Որսը բերե՛լ ես, թե՛ դատարկ ես եկել: Սանասար պատասխանեց.

— Պղնձն թագավորի աղջկան բերել եմ: Հրեն էն բարձր սարի գլխին:

Առավ Բաղդասարին, տարավ աղջկա մոտ, հեռվին աղջկան աչքով արեց, որ գա իր աղբոր ձեռքը: Դեղձուն-Ծամ խսկույն վեր կացավ, եկավ, Բաղդասարի ձեռքը պագեց: Բաղդասար շատ ուրախացավ, աղջկան շատ հավանեց, ասաց.

— Հարսնի՛կ, դու իմ աղբոր շորերն արունեն լվա, էն զորքի մնացածն էլ՝ ինձ բաժին:

Ասաց, առավ դուրդ ու նիզակ, ընկավ հեծյալի մեջ, բրդեց ու փռեց խսիր: Պրծան միայն իրենց տանը նստած մարդիկ: Մի սև լուր տանող էլ չմնաց:

Պղնձն քաղրի թագավորը եկավ կովի դաշտ, ասաց.

— Էյ, Սասնա՛ ծռեր, աստծո՛ւ սիրուն, բավ է սպանեք իմ հպատակներուն: Ինչ որ ուզենաք, ես կտամ. աղջիկ եք ուզում, կտամ, թագավորութունս էլ կտամ: Պատասխանեցին.

— Աղջիկ ենք ուզում, թագավորութունդ քե՛զ մնա:

9. ՔԵՁ Է ՎԱՅԵԼ ԴԵՂՁՈՒՆ-ԾԱՄ

Աղջիկն առան էկան էն քառսուն հավորի մոտ. Սանասար տղան ասաց.

— Դեղձո՛ւն աղջիկ, էս քառսուն մարդը էկել են քեզ համար: Դու ես էս մարդկանց հմայել, դարձրել էսպես խղճալի հավոր: Հիմա կբերես, կարձակես էս մարդկանց, կդարձնես էն հասակին, ինչ հասակով եկած էին էստեղ:

Դեղձուն աղջիկն ասաց.

— Էսոնք էկել են ինձ առնելու, էսոնց որ ժրացնեմ, կեղնեն ձեզ հետ կոխվ կանեն: Առեք ինձ, գնացե՛ք:

— Չէ, չի լինի,— պնդեց Սանասար:

Դեղձուն-Ծամ կանչեց իր հավերին: Հավքն էկավ, նստեց պարսույի վրա, ճվաց, մարդիկ ջահելացան, դարձան էն հասակին, ինչ հասակով էկած էին էստեղ:

Սանասար ուրախացավ.— Հայ-հա՛յ, լավ է:— Ասկա դարձավ փահլաններուն, ասաց.— Կանաչ-կտրիճ աղբերնե՛ր, դուք ամենրոգ էս աղջկա համար եք եկել: Պիտի գնալիք ու կոխվ անելիք ու կովով առնելիք էս աղջկան: Մենք, երկու աղբեր, կովել ենք, հաղթել, նոր էս աղջկան առել բերել ենք էստեղ: Մկա դուք նորեն ձեր ուժի տերն եք: Աղջիկը թո՛ղ մնա մի կողմ, մենք էստեղ իրար հետ կովենք: Դուք մեզ հաղթեցիք, աղջիկը թո՛ղ ձեզ մնա, մենք ձեզ հաղթեցինք, աղջիկը թո՛ղ մեզ մնա:

Փահլանները միաբերան ասացին.

— Հե՛յ Սանասար, հե՛յ Բաղդասար, դուք մեզ ազատեցիք դժար վիճակեն, մեր ջահելութունը մեզ վերագարձրիք, էս հեղ էլնենք ձեզ հետ կոխվ անենք: Էդ հո չի լինի մարդկութուն: Չէ, աղբե՛ր, մենք ձեզ հետ կոխվ անողը չենք: Թողե՛ք, երթանք ամեն մեկս մեր երկիր:

Սանասար ասաց.

— Այ օտարական աղբերնե՛ր, մկա դուք հոժար կլինե՞ք, ես էս աղջկան տանեմ, իր հետ կյանք վայելեմ:

Ասացին.— Տա՛ր, իրմեն բարի՛ն տեսես, բարո՛վ վայելես, շնորհավո՛ր լինի, քեզ վայել է Դեղձուն-Ծամ, Սանասա՛ր:

Քառսուն փահլանը կաց-բարով ասին, բռնեցին ամեն մեկն իր երկրի ճամփան: Սանասար իր աղբորն ասաց:

— Ուզո՞ւմ ես, դու առ Դեղձուն-Ծամին:

Բաղդասար պատասխանեց.

— Ի՛նչ ես ասում, աղբե՛ր. Դեղձուն քեզ է թուղթ գրել, քեզ է խոստովանել իր սերը: Կոխվ էլ դու արիր: Դեղձուն-Ծամ քոնն է, դու էլ պիտի առնես: Յա՛, ո՞վ է

լսել, ո՞վ է տեսել աղբերն աղբոր նշանածն անի: Չէ, ես իմ նշանածն ունեմ, էն աղ-
ջիկը, որ վիշապի բերնեն աղատեցինք:

Սանասար ու Բաղդասար իրար երես պագեցին, ձիերը հեծան, Դեղձուն աղջկա
հետ մեկտեղ ընկան ճանապարհ գեպի Սասուն:

Շատ գնացին, թե քիչ, մեկ էլ՝ կապույտ մի ձիավոր էն կողմեն երևաց, կանչեց.

— էլ, քոսոտնե՛ր, էդ հուրի-փերին ինձ կոսալի. ու՛ր եք տանում:

Սանասար ասաց.— Աղբե՛ր, դու էս ձիու զլուխը բռնի, ես գնամ տեսնեմ, ինչ
է ասում:

Բաղդասար բարկացավ.— Յա՛, հա դու՛ պիտի կռիվ գնաս, էս անգամ էլ ես
կերթամ:

Սանասար ծիծաղեց.— Դո՛ւ գնա, էլ ի՛նչ ես նեղանում:

Բաղդասար ձին քշեց գնաց անծանոթի առաջ: Մի խոսք էնորմեն, մի խոսք
էսորմեն, իջան, հասան իրար: Բաղդասար առավ գետին զարկեց անծանոթին: Սա
խոկուչն օձիքն արձակեց, իր ծծերը զուրս հանեց, ասաց.

— Բաղդասա՛ր, ես քո նշանած կուսնթագն եմ: էն աղջիկն էլ, որ քո աղբերն է
տանում, իմ քուրն է, Դեղձուն-Մամ: էնոր ցավեն ես լոթ տարի փախել, ընկել էի սար
ու ձոր, ինչպես տվազակ: Վերջում գնացի Կանաչ քաղաք, էնոր թագավորի մոտ:
Քուրս հմայք էր անում, թշվառացնում ջահել մարդկանց. էդ էր իմ ցավը: Երբ լսեցի,
որ դուք Դեղձուն-Մամի հմայքը խափանել եք, էնոր տանում եք Սանասարի համար,
ես էլ, քո նշանածը, հրես եկա քեզ համար:

Ձիավորները հեծան, քշեցին դեպի տուն:

Ճանապարհին մի ջահել սասնեցի պատահեց, ուղարկեցին առաջ, որ Մովինար
խանումին ականջիլլա տանի, թե դալիս են Սանասար ու Բաղդասար, բերում են
Պղնձե քաղրի Քառսուն-Ճուղ-Մամ Դեղձունին և էնոր բրուջը՝ կուսնթագ աղջկան:

Մովինար բերել տվեց քառսուն ձեռ փող ու թմբուկ, քառսուն գուսան իրենց
բամբիրոներով, կանչեց քառսուն քահանա, հրավիրեց բոլոր սասնեցոց՝ հարսնիք
անելու:

Դեղձուն-Մամին պսակեցին Սանասարի հետ:

կուսնթագ աղջկան պսակեցին Բաղդասարի հետ:

Քառսուն օր, քառսուն գիշեր հարսնիք արին, քեֆ ու խնջույք արին, ուրախա-
ցան:

Ժամանակ անցավ:

Մի օր ծուռ Բաղդասար ըրեկավ, ելավ իր կնոջն առավ, գնաց Իրան-Ռուրան:
էնտեղ երկու տղա ունեցավ, մեկի անունը դրեց Կալե Կալան, մյուսի անունը՝ Ջալ:
Ջալեն ելավ Ռուստամ: էն Ռուստամ-Ջալ, որ, ասում են, Բաղդասարի ցեղեն է:
Դեղձուն-Մամ Սանասարին պարգևեց երեք տղա. Վերդո, Օհան, Մհեր:

Վերդոն իսկի բանի պետք չէր ու շատ էլ վախկոտ էր. էդոր համար անունը դրին
Յոան Վերդո:

Օհան դուրս եկավ շատ իմաստուն, շատ կարգացվոր, էնքան քաղցր ու զիլ

45 ձեն ուներ, որ բոռալիս ձենը հասնում էր քառսուն օրվա ճանապարհ: Յոթը գոմշու

կաշի էր փաթթում իրեն, որ բոռալիս փորը չսլատուէր: Անունը դրին Չենով Օհան:
Մհերը երկուսեն էլ շնորհքով էր ու գորընդեղ:

Սանասարի մահւման օրը եկավ, կանչեց որդիներուն, ասաց.

— Որդի՛ք, ես իմ չափն ատա, կմեռնեմ: Ձեզ հերական ավանդ եմ թողնում.
Սասուն սլալծառ կոպահք, ձեր մորը հնազանդ կլինեք, Քուռկիկ Ջալալուն կխնամեք,
ինչպես աչքի լուս: Ձեր թշնամու հետ նենգութլուն շանեք, էնոր հետ կովեք, ինչպես
վալել է Սասնա կտրիճներուն:

Սանասար մեռավ:

Ծովինար խանումն ու մլուսներն էլ մեռան:

Եկավ Մհերի ժամանակը:

Հյուշ երկրորդ

ՄԿԵՐ ՄԵԾ

Ողորմի՛ ասենի Սամնա Կեր Առյուծ Մհերին,
Ու դառնանի չասենի ողորմի Մըսրա Մելիկին.
Ու նորեն ասենի ողորմի՛ Սամնա Դեղձունին,
Ասենի, թե չասենի ողորմի Իսմիլ Խաթունին,
Ողորմի՛ ասենի մեծամեր լուս Արմաղանին,
Էսպեղ էլ ասենի ողորմի՛ Չենով Օհանին.
Ու նորեն ասենի ողորմի՛ Քեռի Թորոսին,
Ու նորեն հազար ողորմի հայոց նախնիքին:

1. ՔՈՒՌԱԿԸ ՀԱՆԱԿԻՆ

Երբ Սանասար մեռավ, Բաղդադու խալիֆն էլ էն ղորութլունը չուներ: Առաջ էր եկել մեկ ուրիշ ղորեղ թագավոր: Նստում էր Մըսրա քաղբի մեջ: Անունն էլ՝ Մըսրա Մելիք:

Էնքան անճոռնի մի հսկա էր, էնքան սկտ ու պարարտ, որ կոպերը կախված էին երեսի վրա: Իր կոպերն երկթե կեռով ետ էր քաշում, կապում էր ճակտին, որ աչքը բացվեր, կարենար ճանտարհ տեսնել:

Էս Մըսրա Մելիք հենց որ Սանասարի մահն իմացավ, գորք հավաքեց, եկավ Սասնա տան վրա կռիվ:

Հեյ գիղի Սասուն. մնացել էր անտեր, անպաշտպան:

Չկար Սանասար հսկան, ծուռ Բաղդասար երկրին հեռացել էր, Դեղձուն-Մամ կնիկ էր, երեք սլտիկ տղայի մեր, կախարդելու շնորհքն էլ վաղուց մոռացած: Քեռի Թորոս մենակ էր մնացել: Ո՞վ պիտի վերցնեք Սասնա տան ղուրղը, բռներ Թուր Կեծա-կին: Վերգոն ձեռ զարկեց, որ հոր գուրգը վերցնեք, չկարցավ շարժել, ճողվեց ու հիվանդացավ: Օհան սլտիկ էր, Մհեր՝ ավելի պստիկ. թաքցրին, որ Մըսրա Մելիք չտեսներ: Քուռկիկ Ջալալին տարան կապեցին մի մութ ախոռի մեջ, երդիկն ու ղուռը շարեցին:

Սասուն մնացել էր անտեր, անպաշտպան:

Մըսրա Մելիք առանց կռիվի մտավ Սասուն: Հարկ դրեց մեր Սասնա տան վրա, պահանջեց.

— Սասնեցի՛ք, ձեզմեն կուզեմ տարեկան —
Քառսուն կոտ ոսկի, ակունք պատվական,
Քառսուն կարճ կնիկ, որ երկանք աղան,
Քառսուն էլ՝ երկար, որ ինձ ուղտ բառնան,
Քառսուն կույս աղջիկ սիրուն արմաղան,
Քառսուն որձ նժույզ մի ունգ, մի հասակ,
Քառսուն խամ երինջ մի ունգ, մի հասակ,
Քառսուն եղ՝ լըծան, քառսուն կռվ՝ կըթան:

Մըսրա Մելիք էս հարկերը դրեց մեր Սասնա տան վրա, իր զորքն առավ, դարձավ, դնաց Մըսրը:

Հայաստան առաջ արար խալիֆին էր հարկատու, հիմա դարձավ Մըսրա Մելիքին հարկատու:

Ժամանակ անցավ:

Քեռի թորոս մի օր Սասնա ջոջերուն կանչեց, ասաց.— Սասնա տան կառավարողը պետք է լինի Սանասարի ցեղեն: Ի՞նչ կասեն Սանասարի որդիք:

Զենով Օհան ասաց.— Վերգո՛, մեր ջոջ ախպերը դու ես, դու պետք է Սասուն կառավարես:

Վերգոն ասաց.— Ես չեմ կարնա: Ճողված եմ:

— Բա ո՞վ կառավարի,— հարցրեց Քեռի թորոս:— Օհան ու Մհեր պատիկ են:

Շատ խոսեցին, շատ խորհուրդ արին, վերջը Քեռի թորոս ասաց.

— Թո՛ղ Դեղձուն—Մամ կառավարի, մինչև ճժերը հասնեն:

Դեղձուն—Մամ դուրս քաշեց Քուռկիկ Ջալալին, վրան դրեց թամբ-Սաղաֆին, բերանը՝ Սանձ-Պողպատին, հագավ Սանասարի գետտերը, ձեռքն առավ թուր Կեծա-կին, վահանը կապեց ետև, հեծավ, քշեց դնաց՝ իր Սասնա սարերը ման գալու, իր թագավորութանն աչք ածելու:

Ամբողջ քաղաքը դուրս էր եկել, որ մտիկ տա Սասնա թագուհուն, քանի որ Դեղձուն—Մամ Սանասարի մահն հետո արև չէր տեսել, չէր երևացել մարդկանց:

Ժողովրդին բարև տվեց, իր ձին ասպանդակեց, գնաց:

Շատ գնաց, քիչ գնաց, հասավ Աղնանց Կաթնաղբրին, որմեն, մի ժամանակ, ջուր էին խմել Սանասար ու Բաղդասար:

Էնտեղ Դեղձուն—Մամ ձիուց իջավ, ձիու բերնեն սանձը հանեց, թողեց, որ ձին արածա: Ինքը նստեց Աղնանց աղբրի վրա, հաց կերավ, ջուր խմեց, Քուռկիկ Ջալալուն էլ խմացրեց, պառկեց կանաչ խոտերու մեջ, քնեց: Ինքն էլ, Քուռկիկն էլ Սանասարեն հետո շատ նիհարել էին, դառել ոսկոր ու կաշի: Դեղձուն—Մամ քնեն երբ արթնացավ, տեսավ, ինքն էլ, ձին էլ պարարտացել են, լցվել, պետացել: Շատ զարմացավ: Զին քշեց եկավ տուն, տնեցոյ պատմեց էդ հրաշքը:

— Շատ մի՛ զարմանա, — ասաց Քեռի թորոս:— Զե՛ որ Սանասար ու Բաղդասար իրենց ազնավորի ղորութունն էդ աղբրեն էին առել: Էդ աղբրի մասին բան կա Սասնա գրյանքում:

Մհեր եղավ լոթ տարեկան: Հասակը եղավ լոթ շենք: Մերը նրան դրեց վարժատուն: Շուտով Մհեր ամեն բան սովորեց, լցվեց ամեն շնորհքով:

Մի օր էլ մորն ասաց.

— Մարե՛, հերիք չեղա՞վ, ես մնամ էսպես անճար: Հրամա՛ն տուր, ձի հեծնեմ, գնամ, սար ու ձոր ման գամ, որս անեմ, մարդամեջ մտնեմ, դառնամ իսկական տղամարդ:

Մերն ասաց.— Որդի, դու դեռ պատիկ ես, էդ բաները դժվար են քեզ համար: Մի առ ժամանակ համբերի՛ր, որ մի քիչ մեծնաս, նո՛ր քո ուզածն արա:

Մհեր ասաց.— Ոչ, մարե՛, չկա մեր տանն իսկական տղամարդ: Կարող է, դեները 50

գան, մեզ վնասեն: Լավ է, որ հիմակվեն են վարժվեմ, պատրաստվեմ թշնամու դեմ կանգնելու համար:

Դեղձուն-Մամ տեսավ, շի կարնա զոռել իր լաճուն, համաձայնեց, ասաց.— Գնա՛:

Մհեր նետ-աղեղն առած գնում էր որս անելու: Ոտքով էր գնում-գալիս, ձի, բան չունեիր:

Մի օր էնքան վաղեց աղվեսներու ետեն, էնքան լարեց, որ շունչը հատավ ու բան էլ չորոաց: Իրիկվան դադրած, հերսոտված եկավ տուն ու նետ-աղեղը թալեց գետին:

Քեռի Թորոս հարցրեց.— Լաո, ինչի՞ ես հերսոտել:

— Է, քեռի,— ասաց,— անտեր մնան էդ գազանները. փախնում են, ետենե-րեն վազելով հոգիս դուրս է գալիս:

Մհեր մարմնով ծանրացել էր, դժվար էր վազում, ոտքերը խրվում էին հողի մեջ: Քեռին ասաց.

— Տո, իմկնի՛ Սասնա ծռու, սասնեցիք բոլորը պետք է ծո՞ւռ լինեն: Մարդ էլ ոտով կվազի որսի ետեն՞ն:

— Բա ի՞նչ անեմ, քեռի՛:

Ասաց.— Դու Բիթլիսու քաղքի մեջ մի քեռի էլ ունես, անունը Գորկիկ իշխան: Քառսուն ձիու տեր է: Գնա էդ քեռուց մի լավ ձի վերցրու, հոգին դուրս չի գա, ձի՛ վերցրու, հեծի՛ր, դնա՛ որս արա:

Մհեր ասաց.

— Յա՛, քեզմէն դատ ես ուրիշ քեռի՞ ունեմ: Տնաշէ՛ն, իսկի չես էլ ասում:

Լուսուն Մհեր մորն ասաց.

— Մարե՛, ինձ երկու պապաձիկ հա՛ց տուր. սիտի գնամ Բիթլիս:

Առավ երկու կորեկ հաց, դրեց գոտին, կոպալն առավ, ընկավ ճանապարհ. Բիթ-լիս, ո՞րտեղ ես, եկա:

Հասավ թաղի գլուխ:

Ծժերը փողոցում խաղում էին. տեսան, գալիս է մի աժդահակ՝ ուսին մի ծած-կի գերան, իրար ասին.— Յա՛ա... էսպես էլ մա՞րդ կլինի, ծառն ուսին դրած՝ գնում է:

Մհեր մոտեցավ, հարցրեց.

— Այ ճժեր, Գորկիկ իշխանի տունը ո՞րն է:

Ծժերը թափվեցին նրա շորս բոլոր, ասին.

— Արի՛՝ քեզ տանենք Գորկիկ իշխանի տուն:

Տարան, տեղ հասցրին:

Մհեր կոպալը մի կողմ դրեց, ներս մտավ: Գորկիկ իշխանը, իր ընկեր իշխան-ներով մեկտեղ նստած հոգան, զրույց էր անում: Մհեր բարև ավեց: Գորկիկ իշխանը բարևը շառավ: Նստած էր բոլորից վերև: Մհեր ասաց. «Կա-չկա, էդիկ է իմ քեռին»: Գնաց, բռնեց քեռու թևը, տեղից վեր հանեց ու մի թեթև սեղմեց: Գորկիկ իշխանն իմացավ, իր թևը յոթ տեղով կոտրեցին: Զարմացավ, ասաց.

— Ո՞րտեղացի ես, կտրի՛ճ:

Մհեր պատասխանեց.— Քո քրոջ որդին եմ:

— Ո՞ւմ տղան ես:

— Սանասարի:

— Վա՛յ դու բարով եկար, հազար բարով եկար:

Քեռին փափկեւ էր Մհերի ուժը տեսնելուց հետո:

Մհեր նստեց, որ հանգստանա: Հաց բերել տվին, հացը կերավ, պրծավ, նոր քեռին հարցրեց.

— Անունդ ի՞նչ է:

— Մհեր:

— Մհեր, լա՛ո, էդ ո՞նց էլավ, էկար ինձ մոտ:

Ասաց.— Քեռի՛, մարմնով էնպէս եմ ծանրացել, որս անելիս չեմ կարնա զաղանհերու ետեւն հասնել, փախնում եմ, ձեռնես պրծնում: Եկել եմ, որ ինձ մի ձի տաս, տանեմ, հեծնեմ:

Գորկիկ իշխանն ասաց.

— Լա՛ո, մեկ ձին ի՞նչ է, տասը քեզ մատաղ:

Առավոտյան, հացը որ կերան պրծան, քեռին ասաց.

— Վե՛ր կաց, գնա ախո՛ո, քառսուն ձի կա հոն կապած, քառսունից որ մեկը հալնես, տար քեզ համար՝ հեծի՛ր:

Մհեր զնաց ախոռ: Քառսուն ձի էր կապած, քսանը մեկ շարքի, քսանը մեկ շարքի:

Որու մեջքին ձեռը դրեց, փորն իջավ դիպավ գետին: Քառսունն էլ փորձեց ու մտքում ասաց. «Վա՛յ, ես էդոնց... ինձ համար պետքական ձի չկա, որու մեջքին ձեռ եմ տալիս, փորն իջնում, դիպնում է գետին: Էսոնց ես տանեմ ի՞նչ անեմ: Էսոնք իմ տակը չեն դիմանա»:

Դուրս պիտի գար ախոռեն, մեկ էլ տեսավ, երկու տարեկան փրշոտ մի քուռակ ախոռի մեջ արձակ ման է գալիս: Մհեր ասաց. «Էն որ էստեղ ինձ պետքական ձի չկա, կեցի՛ր մի գոմը զարկեմ, էս քուռակն էլ սատկի, նոր դուրս գամ, գնամ»: Գոմը դիպավ քուռակի մեջքին, քուռակը թռավ, տասը ձի հաշմեց, քացով դիպավ թրքնոցի քարին, քարը կրակ տվեց:

Մհեր ասաց. «Վալլա՛, ինձ վերցնող որ կա, էս քուռակն է, չկա, էս քուռակն է: Ախար ես իմ ուժը դիտեմ. գոմը որ զարկեցի, քուռակը պիտի սատկեր: Գորկիկ իշխանն էս քուռակը տվեց, կտանեմ, շտվեց, կթողնեմ, կերթամ»:

Մհեր ելավ եկավ հողան, նստեց ու գլուխը կախեց:

Գորկիկ իշխանը թե՛ Մհեր, քեզ համար ձի ջոկեցի՞ր:

Ասաց.— Քեռի՛, քո ձիերը քեզ բումբարաք: Ձեռս չի՛ դնում, քո ձիերեն մեկն էլ պակսեցնեմ: Տո՛ւր ինձ էն փրշոտ քուռակը, որ էնտեղ արձակ վազվզում է:

Քեռին ասաց.— Մհեր, լաո՛, ամոթ է ախար. ես Գորկիկ իշխանը լինեմ ու տամ քոջս որդուն մի ծառոտ քուռակ: Մարդիկ պիտի ասեն՝ Մհեր եկաւ, Գորկիկ իշխանի ձեռը չգնաց, որ խորոտ մի ձի տար:

— Քեռի՛, իմն էն քուռակն է, կտա՞ս, կտանեմ, չես տա, կթողնեմ, կերթամ Սասուն:

— Դու գիտես, լա՛ո, տանում ես, էդ քուռակը տար:

Մհեր քուռակն ախոռից հանեց, մի պարան ուզեց, բերին, քուռակի շորս ոտը կապեց իրար, իր կոպալը մտցրեց ոտներու մեջ, քուռակն իր շաւակը թալեց, ասաց.

— Մնաս բարո՛ւ, քեռի՛, աստված քո տունը շե՛ն պահի:
Ու ճանապարհ ընկավ:
Քիթլիսու ճժերը Մհերի ետևից ընկած՝ «հու-բու» արին, ծաղրեցին, թե՛ մարդն է ձին շալակած գնում:
Մհեր իսկի տերն էլ չեղավ:

Եկավ, հասավ Սասուն:
Քեռի Թորոս տեսավ, Մհերն է դալիս՝ մի քնձոռտ քուռակ շալակին, ասաց.
— Լա՛ո, հենց էդ քուռա՞կը բերիր: Գորկիկ իշխանը չէ՞ր կարնա տալ քեզ խորոտ մի ձի:

Մհեր ասաց.— Քեռի Թորոս, դու ճիշտ էիր ասում. Գորկիկ իշխանը քառսուն ձի ունեւ: Էդ անտերներեն որ մեկի մեջքին ձեռս դրի, փորը տվեց գետին: Մեջները պետքական ձի չկար էս քուռակեն զատ:

— Էդ ի՞նչ քուռակ է:

— Հայ-հայ, Քեռի Թորոս, դու չգիտես: Մի գոմբ զարկեցի մեջքին, թռավ, տասը ձի հաշմեց, քացով դիպավ թրքնոցի քարին, քարը կրակ տվեց:

Քեռի Թորոս ասաց.— Օճճ, լա՛ո, էդ հասարակ ձիու քուռակ չէ: Քուռկիկ Զալալու զարմեն է երևում: Տո՛ւր ես պահեմ, երեք տարի հետո նոր կհեծնես:

Երեք տարի հետո Մհեր եղավ ձիավոր, Սասուն ոտի տակ առավ: Զին հեծնում գնում էր սարերը, ածյամ ու զազան էր սպանում, բերում բաժանում սասնեցոց վրա: Յոթ տարի Սասուն որսով պահեց:

2. ԱՌՅՈՒԾԱԶԵՎ ՄՀԵՐ

Մհեր հազիվ տասնհինգ տարեկան էր, Սասուն հացի թանկություն ընկավ: Ժողովուրդը մեռնում էր սովից:

Ժողովուրդը եկավ, բռնեց Մհերի դուռը.

— Մհե՛ր, աստծո՛ւ սիրուն, մեռնում ենք սովից, մեզ մի ճա՛ր արա, վերե աստված, ներքե՛ դու:

Մհեր ասաց.— Ես չգիտեմ, ինչ անեմ: Խոսեմ Քեռի Թորոսի հետ, տեսներ ինչ կասի, տեսներ թանկությունն ինչո՞ւց է:

Կանչեց Քեռի Թորոսին, ասաց.

— Քեռի, հացի թանկությունն է Սասնա մեջ:

— Ինչ անեմ, որդի՛, իմ ամբարի հացը սլոծավ: Թե հաց լինի, էլի ձեր ամբարներում կլինի:

— Մեր հացն էլ է սլոծել. ժողովուրդը մեռնում է սովեն: Քեռի՛, ինչո՞ւ է հացը սլոծել. կարկո՛ւտն է զարկել, խորշա՞կն է քաշել, թե՛ երաշտն է մրկել:

Քեռի Թորոս ասաց.— Էդպես չէ, Մհե՛ր: Սասուն վար ու ցանք չունի: Մենք էժ, էջ ու ջորի ենք պահում: Մեր հացը գալիս է Շամեն ու Հալարեն:

— Ինչո՞ւ մկա չի գալիս:

— Մկա մարդակեր մի առյուծ է եկել մեր սարերը, կտրել է ճամփան: Երեք տարի է, ինչ որ Շամ ու Հալար գնացող չկա: Վախենում են առյուծեն: Մարդկանց

բունում, պատառտում է: էդ է պատճառը, որ մեր աշխարհը հացի թանկութուն է ընկել:

— Քեռի թորոս, առյուծն ի՞նչ է:

— Գազան է. ասում են՝ զազանների թագավոր:

— Մարդկանց հեռվե՞ն է ուտում, թե՞ մոտենաւ, նոր կուտի:

— Չէ, մոտենաւ, նոր կուտի:

— Հացն ու գինին, տեր կենդանին, ես լուսուն կերթամ էդ առյուծի վրա կռիվ:

— Մհեր, չգնա՛ւ, քեզ կբռնի, կպատռտի:

— Տո, վալլա՛, պիտի գնամ:

Լուսուն, ինչքան ձի հեծող կար, հեծան ու Մհերի հետ մեկտեղ գնացին առյուծի վրա:

Առյուծն էն կողմեն երևաց: Պոչը գետին խփելով, թող ու դռման անելով գալիս էր: Եկավ կանգնեց Մհերի և էնոր զորքի դիմաց, էնպես էր մոնչում, որ սար ու ձոր դմբգմբում էին:

— Հացն ու գինին, տեր կենդանին,— ասաց Մհեր.— Ով առյուծին զարկի թրով կամ գուրզով, ես առյուծին կթողնեմ, էնոր կսպանեմ: Ես,— ասաց,— մոր բերած եմ: Առյուծն էլ է մոր բերած: Առյուծը զինք ու զրա՞ շունի, ես էլ իմ զենքն ու զրահը կթալեմ գետին, առյուծի հետ կբռնեմ գոտեկուիվ:

Ձենքն ու զրահը թալեց գետին, թեքը քշեց, կանչեց հացն ու գինին, հասավ կպավ առյուծի հետ, մեկ ձեռքով բռնեց էնոր վերի ծնոտը, մեկ ձեռքով բռնեց վարի ծնոտը, առյուծին մեղտեղեն ճղեց ու թալեց: Առյուծի մի կտորն ընկավ ճամփի էս կողմը, մի կտորը՝ ճամփի էն կողմը:

Համբավ տարան Դեղձուն-Մամին, թե աչքդ լո՛ւս, քո Մհեր էն ահռելի առյուծին սպանեց:

Մհերի անունը դրին Առյուծածն Մհեր:

Դարձան եկան Սասուն:

Սասնեցիք հավաքվեցին, եկան Մհերի դռան առաջ, ասացին.— Առյուծածն՝ Մհեր, մկա դու ես մեր թագավորը, Սասուն կառավարի՛ր:

Դեղձուն-Մամ որդու երեսը պաղեց, հանեց Սասնա տան ղենքերն ու գետերը, տվեց Մհերին, ասաց.— Սասնա տան կռվանը դու ես, էլ ո՞ւմ համար խնայեմ:

Մհեր առավ, հազավ իր հոր գետերն ու ղենքերը:

Հազավ Կապեն-Կադիֆին,
Հազավ Կոշիկ-Պողպատին,
Կապեց Գոտիկ-Արծըթին,
Բերավ Քուռիկ Ջալալին,
Դրեց վրան Թամբ-Սադաֆին,
Դրեց բերնին Սանձն-Ոսկին,
Իր ձեռն առավ Թուր Կեծակին,
Ու հաշ-պատերազմին
Իջավ իր աչ ուսին:

Մհեր էսպես հազավ, կապեց, հեծավ, գնաց ման գալու Սասնա սարերը, իր թագավորութանը աչք ածելու:

Թշնամիները կորագլուխ հեռացան Սասնա սարերեն:
Հիմա Սասնի երկրին կար տեր ու պաշտպան:

3. ԱՐՄԱՂԱՆ

Մհեր, Սասնա տեր ու պաշտպանը, կնիկ չուներ:

Մի օր Քեռի Թորոս ու մեկել իշխանները եկան Դեղձուն-Ծամի գիվանը, ասին.
— Դեղձո՛ւն խանում, Սանասարի որդին մեծացել է, պիտի կարգենք:

Դեղձուն-Ծամ ասաց.— Հա, ես էլ էդ մտքին եմ: Քաղքեն լինի, գեղեն լինի, մի լավ աղջիկ ճարեք Մհերիս համար:

Խորհուրդ արին.— Ո՛ւմ աղջիկն է Մհերին արժան:

Քեռի Թորոս ասաց.— Ելեք, երթանք Մանաղկերտ: Թևաթորոս թագավորը մի լավ աղջիկ ունի, անուրձ՝ Արմաղան: Էդ աղջիկն ուզենք Մհերին:

Ուզեկանները, Քեռի Թորոսն ու Ձենուլ Օհանը, մի խումբ կտրիճներ առան, ձիերը հեծան ու գնացին Մանաղկերտու բերդ, կանգնեցին թագավորի դռան առաջ, հարցրին.

— Թևաթորոս թագավորը տա՞նն է:

Պատասխանեցին.— Թևաթորոս գնացել է Վան:

Ակռատգահ՝ բշեցին գնացին Վան, հարցրին.

— Թևաթորոս թագավորն էստե՞ղ է:

Պատասխանեցին.— Ձէ, բերդի հիմքը թալեց, ակռատը կերավ, գնաց Արզրում: Գնացին, մինչև ճաշ հասան Արզրում, հարցրին.

— Թևաթորոս թագավորն էստե՞ղ է:

Պատասխանեցին.— Ձէ, բերդի հիմքը թալեց, ճաշը կերավ, գնաց Կարս: Գնացին Կարս, հարցրին.

— Թևաթորոս էստե՞ղ է:

Ասին.— Բերդի հիմքը թալեց, հրամեցը կերավ, գնաց Մանաղկերտ:

Նորեն բռնեցին Մանաղկերտու ճամփան:

Համբավը հասավ Թևաթորոսին, թե Քեռի Թորոս, Ձենուլ Օհան իրենց կտրիճներու հետ մեկտեղ քեզ հյուր են գալիս:

Թևաթորոս թագավորը մարդ ուղարկեց էնոնց առաջ, բերեց, իշխաններու տեղը ջոկ սարքեց, կտրիճներու տեղը՝ ջոկ:

Հացը կերան պրծան, հարցրեց.

— Է՛, Քեռի՛ Թորոս, Աղնա՛նց Օհան, բարո՛ւլ եք եկել: Ի՞նչ գործ է պատահել, որ եկել եք:

Քեռի Թորոս ասաց.— Թագավո՛րն ասլրած կենա, քո օջախն ենք եկել, որ քեզ հետ խնամուկյուն անենք:

— Ի՞նչ խնամուկյուն:

— Քո աղջիկ Արմաղան պետք է տաս մեր Մհերին:

— Մհե՛ր: Լսել եմ: Ո՛ւմ տղան է:

— Սանասարի տղան է, Ագնանց Օհանի աղբերը:

— Քեռի Թորոս, երբ որ դուր իմ դուռն եք եկել, պատիվը զոռեն ուժեղ է. աղ-

շիկս ձեզ մատաղ կանեի, բայց էս եղավ յոթ տարի, Սիսյտակ դեռ փախցրել է իմ աղջը-
կան: Թո՛ղ Մհեր Արմաղանին գերութենեն աղատի, իրեն հալա՛ւ:

էսոնք թող էստեղ զրույց անեն, մենք համբավ տանք Սիսյտակ դեհն:
Սիսյտակ դեռ իլաթի թագավորն էր:

Երբ լսեց, որ Սասնա Մհերի անունն օրեցօր բարձրանում է աշխարհքում, ասաց.
«Մի օր չէ, մի օր էդ Սասնա ծուռն ինձ վնաս կտա, իլաթը կառնի»: Ելավ մի թուղթ
գրեց, տվեց Քամի փահլեանին, ասաց.

— Տա՛ր Սասնա բերդ:

Քամին թուղթն առավ, ընկավ ճամփա:

Մհեր էդ օր բարձրացել էր սար, որսի: Փահլեան Քամին հանդիպեց էնոր, ասաց.

— Բարո՛ւ տեսանք, Մհե՛ր. մկա դու էնքան ես մեծացել, որ սարը որսի՞ ես
գալիս: Իմացած լինես, որ Սիսյտակ դե քեզ կոխվ է կանչում:

Թուղթը հանձնեց Մհերին: Էնտեղ գրած էր.

«Մհե՛ր, դու պիտի գաս ինձ հետ կոխվ, թե չէ Սասուն կավերեմ, քո ժողովուրդը
կտանեմ գերություն»:

Մհեր թուղթը կարդաց, ասաց.

— Կա՛վ, գնա Սիսյտակ դեին ասա՛, թո՛ղ սլատրաստ կենա, հրեա գալիս եմ:
Փահլեան Քամին ասաց.— Մհե՛ր, մի խնդիր ունեմ. դու ինձ խո՛սք տուր, որ
կկատարես:

— Իմ տված խոսքը խոսք է,— ասաց Մհերը,— թե դուք դե եք, մենք էլ Սասնա
կտրիճ ֆերիդ ենք: Մեր բնութքում սուտ ասել չկա: Ասա՛, ի՞նչ է ուղածդ:

— Սիսյտակ դեր մեր հողին հանեց: Արի՛ էնոր սպանի՛ր, մեզ էնոր շնչեն ազատի՛ր:

— Խոսք եմ տալիս, կդամ,— ասաց Մհեր:

Դարձավ եկավ տուն, մոր ձեռքը պագեց.

— Մարե՛, Սիսյտակ դեն ինձ գիր է ճամփել, կանչել է կոխվ: Ինձ օրհնությո՛ւն
տուր, որ գնամ:

Դեղձուն-Մամ ասաց.— Մարե՛ն մեռնի քեզ, դու դեռ չահել ես, ո՞նց կարնաս
կռվել Սիսյտակ դեի հետ: Էնիկ աշխարհի բոլոր թագավորներեն զորեղ է: Իր վրա
թուր չի բանի: Դու մի քիչ համբերի՛ր, մինչև մեծանաս, նո՛ր կերթաս կռվի:

Մհեր ասաց.— Մարե՛, համբերելն աղեկ բան է, բայց ես խոսք տվի փահլեան
Քամուն, պիտի գնամ:

Հագավ իր հոր գետններն ու գեները, հեծավ Քուռկիկ Զալալին, քշեց:

Գնաց հասավ Սիսյտակ դեի յալաները, մի բարձր սարի գլուխ: Գարուն էր,
սարը լեցուն ծաղկունքով, ավելուկով ու պեւ-պեւ անուշ խոտերով: Էդ օրերուն Սիսյ-
տակ դեռ եկել էր յալան:

Մհերը ծարավել էր, ընկել սար ու ձոր, որ աղբուր գտնի: Երկու դե-աժդահակ
մի աղբրի վրա գոմշու տիկը ջրով լցրել, կանգնել էին էնտեղ: Մհերը բարե տվեց.

— Կթողնե՛ք աղբրեն պուտ մի ջուր խմեմ:

— Չէ,— ասին,— էս աղբուրը Սիսյտակ դեի աղբուրն է, հրաման չկա, որ ու-
րիշ մարդ էս աղբրեն խմի:

Մհեր ասաց.— Ախպերտի՛ք, պուտ մի ջո՛ւր տվեք խմեմ: Ճամփորդ մարդ եմ:

— Չէ,— ասին,— Սիւլտակ դե մեզ էստեղ պահապան է դրել ու երգվեցրել, որ եթե օտար մարդ էս աղբրէն խմի, տիրոջն իմաց տանք:

Մհերի համբերութունը հատավ, զարկեց պահապաններն մեկին, սպանեց, մեկն էլ վիրավոր փախավ:

Մհեր կուշտ մի ջուր խմեց ու դեի արյան հետքերով զնաց հասավ ահագին մի քարայրի մոտ: Քարայրեն բոց էր թալում դուրս: Քարայրի դռանը ծառին կապած հուր-հրեղեն մի աղջիկ դեի արունն էր լվանում: Մհեր հասավ դեին բռնեց, կապեց ու դրեց քարի տակ, ասպա էդ հուր-հրեղեն աղջկա կապերն արծակեց:

Աղջիկը տեսավ, իր ազատարարը մի խորոտ փահլեան տղա է, սիրտը վրան ճխաց:

— Ախ, կտրի՛ճ տղա, հավքն իր թևով, օձն իր պորտով չեն իշխենում էս քարայրին մոտենալ: Ի՞նչպես դու սիրտ արիր, եկար էստեղ:

Մհեր հարցրեց.— Իսկ ի՞նքդ ինչու ես եկել էս կարկառ սարերը:

Աղջիկը խորունկ ախ քաշեց:

— Ախ, մի՛ հարցնի: էս յոթ տարի է, տանջվում եմ Սիւլտակ դեի ձեռքին: էս անիրավը եկավ մեր Մանազկերտու վրա կոխի: Ես իմ պարտեղում զբոսնում էի. մեկեն վրա հասավ, ինձ առնելն ու փախնելը մեկ արավ: Բերեց էստեղ, ուզեց ինձ կին առնի: Բայց աստված ինձ ուժ տվեց, ես դեին անձնատուր չեղա: Ես կույս եմ մինչև էսօր: Երազ եմ տեսել: Երազի մեջ ինձ ասին, շատը զնաց, քիչը մնաց. Մհեր անուշով մի կտրի՛ճ կզա, Սիւլտակ դեին կսպանի, ինձ գերութենեն կազատի:

— Ո՛ւր է Սիւլտակ դեր,— հարցրեց Մհեր:

— Քննել է: Ինն օր է անցել: էսօր կզարթնի:

Մհեր զնաց անտառ, մի վիթխարի կաղնու տակ սպասեց, մինչև Սիւլտակ դեն արթնանա: Մհերի բնութթում չկար զարկել քնած մարդուն:

Սիւլտակ դեր քնից ելավ, կուշտ կերավ, խմեց, քեֆը քոքեց ու սարսափելի ծարավեց: Աչքը ջրի ճամփին էր: Ջուր բերող գեղերը չէին գալիս: Սիւլտակ դեր մտածեց. «Կա-չկա, զրանք հանդիպել են մի զորավոր մարդու»:

Փնչալով տեղից ելավ, հեծավ Քամու ձին, քշեց աղբրի կողմը: Մեկ էլ տեսավ ահագին կաղնու տակ նստած է սարի պես մի մարդ, կողքին էլ արածում է հրեղեն ձին: Սիւլտակ դեր բռռաց:

— էյ, հոգածի՛ն, հավքն իր թևով, օձն իր պորտով չեն իշխենում իմ սարերին մոտենալ: Դու ի՞նչ սրտով ես իմ սահմանն անցել:

Մհեր պատասխանեց.— Կանչել էիր Մհերին կոխի: Մհեր ես եմ: Դե պատրա՛ստ կաց, կովենք:

Սիւլտակ դեն էդ անունը որ լսեց, ահից ոտն ու ձեռը թուլացան, ասաց:

— Վա՛յ դու բարո՛ւ եկար, Մհե՛ր, հազա՛ր բարով: Վե՛ր կաց զնանք իմ վրան, կերուխում անենք մինչև լուս. աստված կամ ինձ կտա, կամ քեղ:

— Չէ,— ասաց Մհեր,— մեր պապերը մեզ էնպես են խրատել, որ թշնամու դեմ ելնելու պես պիտի կովենք:

Առյուծածն Մհերն ու Սիւլտակ դեր ձիերը հեծան ու քշեցին իրար վրա: Երկու օր ու երկու գիշեր ձիերով կովեցին: Գետինը տղղում էր էնոնց ոտքի տակ: Սար ու ձոր դմբգմբում էին: Ֆերիզները ձիերից իջան ու բռնեցին գոտեկոխի: Մհեր երբ ձեռը

Թալուժ էր դեկին, ձեռք խրվում էր էնոր մարմնի մեջ. մարմինն ասես խմորից էր: Մի օր էլ գոտեկոխիլ արին: Օրվա վերջում Մհեր Սիսկանի գլխին սպանեց, Արմաղանին ձիու գավակին առավ ու սլացավ Սասուն:

Մհեր տուն հասավ էն ատեն, երբ Քեռի Քորոս ու Ձենով Օհան Մանազկերտից նոր էին դարձել:

Շատ ուրախացան: Համբավը տարան Թեաթորոս Թագավորին, թե Մհեր քս աղջկան Սիսկանի գլխի գերութենեն ազատեց:

Թեաթորոսն ու իր իշխանները ձիերը հեծան, քառատրոփ եկան Սասուն, էն լուս-լուսեղեն Արմաղանին պսակեցին Առյուծ-Մհերի հետ, յոթ օր, յոթ գիշեր հարսնիք արին, եղնիկի միս կերան, նռան գինի խմեցին, հարբեցին, ուրախացան:

4. ԿՌԻՎ ՄԸՍՐԱ ՄԵԼԻՔԻ ՀԵՏ

Մըսրա Մելիք Մհերի համբավը լսել էր ու կատաղել:

Չէ՞ որ Սասուն հարկատու էր Մելիքին:

Մհեր անտեղյակ էր էդ բանին ու Մըսրա Մելիքին հարկ չէր ուղարկում:

Մըսրա Մելիք հրաման տվեց.

— Գնացեք Սասուն, ասե՛ք Մհերին, թո՛ղ պատրաստ կենա. ես ու Մհեր պիտի կռվինք:

Մըսրա Մելիքի մարդիկ եկան Սասուն, ասացին.

— Մհեր, Մըսրա Թագավորը քեզանից կռիվ է ուզում:

Մհեր պատասխանեց.

— Կռի՞վ է ուզում: Թո՛ղ գա, տեսնենք, մենք էնոր ինչ ենք պարտք:

Ձենով Օհան էստեղ ասաց.

— Մհեր, հեծի՛ր, գնա Մըսր, Մըսրա Մելիքի հետ խաթրո՛վ խոսիր, խնդրի՛ր, աղաչա՛նք արա, որ մեր հարկը մի քիչ պակասեցնի: Մեր հարկը շատ է, էդքանը տալու կարողություն չունենք:

Մհեր ասաց. — Հալ-հա՛լ, ասոված քո տո՛ւնը չավրի, Օհա՛ն, ես չգիտեի, դուք էլ չէիք ասում, թե մենք Մըսրա Մելիքին հարկ պիտի տանք:

Մհեր հագավ, կապեց, հեծավ Քուռիկի Ջալալին, քշեց մինչև Մըսրա սահման: Մըսրա Մելիք նստած էր դաշտում, իր վրանի առաջ: Հեռվից տեսավ, որ գալիս է մի ձիավոր, մի ահագին ամրոց ամրոցի վրա նստած, գալիս է:

Եկավ, մոտեցավ, Մըսրա Մելիքին բարև տվեց:

Մըսրա Մելիք ահու բարեն առնել չկարեցավ: Մտքում ասաց. «Աշխարհում էսպես մա՛րդ էլ կա»: Մըսրա Մելիք վախը սրտում պահած՝ հրամայեց.

— Բռնեցի՛ք ձիու գլուխը:

Մառանները ձիու գլուխը բռնեցին, Մհեր իջավ ու մեկ էլ բարև տվեց: Մըսրա Մելիք էս հեղ բարեն առավ:

— Կտրի՛ճ, ո՞րտեղացի ես:

— Սասունցի եմ, Սանասարի տղան:

— Ահ,— ասաց Մըսրա Մելիք,— դո՛ւք եք, որ նստում եք իմ հողի մեջ։ Մհեր դո՛ւ ես։

Մհեր բարկացավ ու մտքում ասաց. «էս անասունը չի ասում «Սասնա հող», ասում է «իմ հող»։ Մհեր բարկացավ, բայց հանգիստ պատասխանեց.

— Մհեր ես եմ։

Մըսրա Մելիք ասաց.— Ինչո՞ւ իմ հարկը չեք տալիս։ Նստել եք իմ հողի մեջ, իմ հարկը չեք տալիս։

Մհեր ասաց.— Մըսրա՛ Մելիք, մենք չենք նստել քո հողի մեջ, մենք նստեք ենք մեր հողի մեջ, մեր Սասնա տանը։

Մըսրա Մելիք ասաց.— Հայ-հայ՛, Սասուն որ կա, իմ հողն է։

Մհեր ասաց.— Հայ-հայ՛, Սասուն քո հողը չէ, իմ հողն է Սասուն։

Մըսրա Մելիք ասաց.— Էկար, որ ինձ հետ կովե՛ս։

— Դու կանչեցիր, եկա։

— Է, գորբո՞ւ կովենք, թե ես ու դու զարկենք իրար։

— Զորքն ի՞նչ մեղք ունի,— պատասխանեց Մհեր։— Կովենք ես ու դու։

— Լուսուն իրար զարկե՛նք։

— Զարկենք,— ասաց Մհեր, — որուն տա տերը, խնդա իր մերը։

Լուսուն Մհեր ու Մըսրա Մելիք ելան, առան իրար։ Առաջ գուրզերով զարկեցին։ Ամեն մեկի մկունդը կշռում էր երեք հարյուր փութ։ Արեւելքում էնոնց կովի ձենը լսող մարդիկ ասում էին. «էս ի՞նչ ամպեր են գրգռում»։ Արեւմուտքի լսողներն ասում էին. «երկրաշարժ է, սարեր են փուլ գալիս»։

Մհեր ու Մըսրա Մելիք տեսան, որ գուրզերով իրար հաղթել չեն կարենում, գուրզերը թալեցին գետին, կապն գոտեկով։ Հողը հերկվում էր էնոնց ոտներու տակ, ասես յոթ գութան մեկտեղ դաշառ վարում էին։

Էն ինչ Մհերն էր, իր ուժին էր ապավինել, էն ինչ Մըսրա Մելիքն էր՝ իր նենգությանը։ Տեսավ, Մհերը չի հաղթվում, իր ուժն էլ թուլանում է, ասաց.

— Հայ-հայ՛, Սասնա՛ Մհեր, իմ խելքով,— ասաց,— աշխարհի մեջ ինձմեն ուժեղ փահլեան չկար։ Բայց ես ու դու իրար հաղթել չկարեցանք։ Արի՛ պայման կապենք։ Ես քո Սասնա հարկը բաշխեմ քեզ։ Էլ Սասուն ինձ հարկատու չէ։ Սասուն քեզ, Մըսրը՛ ինձ։ Գնա՛, նստիր Սասուն՛ն, կե՛ր, խմի՛ր, վայելի՛ր։ Հոժա՛ր ես։

— Հոժար եմ, — ասաց Մհեր։

Մըսրա Մելիք ասաց.— Մի պայման էլ կապենք. ես կովեմ, դու ինձ օգնության դաս, դու կովես, ես քեզ օգնության դամ։ Ես մեռնեմ, իմ թագուհին ու տղերք հանձնեմ քեզ, դու մեռնես, քո թագուհին ու տղերք հանձնես ինձ։ Որ մարդիկ չասեն, թե մնացին որք։ Հոժա՛ր ես։

— Հոժար եմ,— ասաց Մհեր։

Էս պայմանները կապեցին, ամեն մեկն իր մատը կտրեց, արուններն իրար խառնեցին, աղբերացան։ Մըսրա Մելիք Մհերին կանչեց իր պալատ, յոթ օր, յոթ գիշեր նրան թագավորական խնջույք տվեց։

Մհեր վերադարձավ Սասուն։

26-րդ Թահնուվ կանգնած էր բերդի դռան մոտ։ Իրար բարե տվին, իրար երես պագեցին, 26-րդ Թահնուվ հարցրեց.

— Մհեր, մեր հարկը պակսեցրի՞ր:

— Ինչ ես ասում, Օհա՛ն,— ծիծաղեց Մհեր:— Ինչ հարկ, ի՛նչ բան: Մըսրա Մելիք լավ մարդ էր, մեր հարկը բոլոր ինձ բաշխեց, ասաց. «Մըսրա հողերը ինձ, Սասնա հողերը՝ քեզ»: Մենք Մըսրա Մելիքի հետ աղբերության ուղտ արինք:

Օհան շատ ուրախացավ ու նորեն Մհերի երեսը պագեց:

Մհեր դարձավ Սասնա տան թագավոր: Շատ բարեկարգեց ու զորացրեց երկիրը: Քառսուն տարի Սասուն էնպես պահեց, որ ոչ մի դե ու թշնամի չէր իշխենում ծուռ նայել մեր աշխարհին: Հավքը չէր իշխենա անցնել Սասնա երկնքով, օձը չէր իշխենա սողալ Սասնա հողերով:

Ժամանակ անցավ. մեռավ Մըսրա Մելիք:

Էնիկ ժառանգ չունեի:

Մըսրա Մելիքի թագունին, Իսմիլ խաթուն, ջահել ու խորոտ մի կնիկ էր, ասաց. «Ինձ հարկավոր է զորեղ մի մարդ, որ իմ երկրին տիրության անի, մեր էս հաստակող իշխաններուն ճգմի, խաղացնի: Չեկնե՛նք մի թուղթ ուղարկենք Սասնա Մհերին, որ ինձ հյուր գա, ինձ հետ փարդան մտնի, ես ունենամ Սասնա ցեղեն մի կտրիճ լաճ: Մըսրա Մելիքն էր ասում. «Իսմիլ, եթե Սասնա Մհերի և իր ձիու սերմը չվեցնենք, Մհերի ցեղը մեր ցեղին մեծ վնաս կտա, մեր ցեղը բնաջինջ կանի»:

Իսմիլ խաթուն ելավ գրեց մի բարովաթուղթ, հանեց իր գոտիկ-լաշակը, կանչեց երկու փահլևան, ասաց.

— Տարեք Սասո՛ւն, տվե՛ք Մհերի ձեռքը, ասեք. Իսմիլ խաթունը քեզ կանչում է իր մոտ:

Մըսրա փահլևանները եկան Սասուն, գոտիկ-լաշակն ու բարովագիրը տվին Մհերի ձեռքը, ասին.

— Իսմիլ խաթունը քեզ կանչում է իր մոտ:

Մհեր Իսմիլ խաթունի գոտիկ-լաշակն առավ ու բարովագիրը կարդաց: Իսմիլ խաթունը գրել էր.

«Մհեր, գոտիկ-լաշակս ուղարկում եմ քեզ: Արի՛ ինձ ա՛ռ. Սասուն քո ձեռքն է, Մըսրա երկի՛րն էլ առ քո ձեռը: Դու Մըսրա Մելիքի հետ ուխտ ես արել, որ նրա կնիկ-տղեքը պահես: Եթե չգաս, կնիկ ես ինձմեն առավել, լաշակս ա՛ռ, կապիր գլխի՛դ»:

Մհեր էս բարովագիրը կարդաց, պատասխանեց.

— Հե՛յ, կտրիճ փահլևաններ, նստե՛ք, հա՛ց կերեք, ասլա բարես տարեք Մըսրը՝ Իսմիլ խաթունի՛ն, ասեք, ուխտս ուխտ է մնացել. քառսուն օր հետո կգամ իր մոտ, կտեսնենք ուղածն ինչ է:

Մհեր Մըսրա փահլևաններուն ճանապարհ դրեց, ասլա զնաց Արմաղանի սենյակը, ասաց.

— Կնիկ, Իսմիլ խաթունը թուղթ է ճամփել, ինձ կանչել է Մըսրը:

Արմաղան ասաց.

— Մհեր, մի՛ գնա: Իսմիլ խաթուն խաբում է քեզ: Նա քո խորոտությունը չի կարոտ, քո ուժն ու քաջությունն է ուղում: Դիտե՛ք զորությունը, կանչել է քեզ, որ քեզմեն լաճ ունենա, Մըսրա ճրագը վառ պահե, Սասնա ճրագը մարի: Մի՛ գնա, մարդ, Մըսրա խաթունի համար ինձ մի՛ թողնի:

Մհեր ասաց.

— Կնի՛կ, ես Մլրսա Մելիքի հետ ուխտ եմ արել. ճար չկա, պիտի գնամ:

Արմաղան ասաց.— Մի՛ գնա:

Մհեր ասաց.— Պիտի գնամ:

Ասաց.— Մի՛ գնա:

Ասաց.— Պիտի գնամ:

— Մհե՛ր, իմ զոռը քեզ վրա չի բանի: Կանչի՛ր Սասնա տան իշխաններուն, թո՛ղ նրանք ասեն, գնա՛ս, թե՛ չգնաս:

Մհեր կանչեց իշխաններուն, կանչեց եպիսկոպոսներ, վարդապետներ, քահանաներ, կանչեց աղգ ու բարեկամ, կանգնեց, ասաց.

— Մլրսա թագուհին թուղթ է ճամփել իմ ետեկն, կանչում է իր մոտ, ասում է. «Սասուն քո ձեռն է, Մլրսա երկի՛րն էլ առ քո ձեռը»: Ես Մլրսա Մելիքի հետ ուխտ եմ արել, որ նրա կնիկ-տղեքը պահեմ: Ճար չկա, պիտի գնամ: Դուք ի՞նչ կասեք: Զենով Օհան ասաց.

— Մհե՛ր, ինչո՞ւ ես գնում: Մլրսա խաթունը խորամանկ է, մեր Սասնա թշրնամին: Խաբում է քեզ: Մի՛ գնա: Դու ժառանգ չունես, կաց քո տանը, միգուցե աստված քեզ մի լաճ պարգևի, քեզ փոխարինող Սասնա կռվան:

Իշխաններն ու հոգևոր հայրերը ասին.

— Թագավո՛րն ասլրած կենա, թե որ դու գնում ես, մենք իշխանութուն չունեննք ասելու՝ մի՛ գնա: Դու զորեղ, իմաստուն մարդ ես, գնում ես, գնա՛: Մեր փափագն է, չէ թե միայն Մլսրը, ուրիշ հոգեր էլ առնես մեր ձեռքի տակ: Ուրիշ թագավորներ կռվով են երկիր առնում, Մլսրը սիրով են քեզ տալիս: Ինչո՞ւ չերթաս ու չառնես: Գնա՛:

Արմաղան ասաց.

— Մհե՛ր, մի՛ գնա, Իսմիլ խաթուն կռասպաշտ է, դու՝ խաչապաշտ: Մեղք մի՛ գործիր, մի՛ գնա:

Մհեր բարկացավ, ասաց.

— Գլուխը մեռնի էն մարդու, որ իրեն ուղարկված կնկա գոտիկը չի վերցնի: Ես կարիճ փահլանի խոսք եմ տվել, պիտի գնամ:

Արմաղան ասաց.

— Մհե՛ր, ես քո վրա զոռ չունեմ: Կնիկ եմ, բերանս կապած: Գնա՛: Քեզ չեմ անիծի: Բայց իմացա՛ծ եղիր, ես ուխտ եմ անում, եթե գնաս, իմ հերն ու իմ ախպերն ես. քառսուն տարի դու իմ բարձին չես մոտենա:

Նրեսունինն օր լմնցավ, մնաց մեկ օր:

Մհեր ելավ, պատրաստութուն տեսավ Մլսրը գնալու:

Արմաղան ի՞նչ արեց: Բերավ սև ձոթ քաշեց իր մարդու սնարին, իր սեր ներս արավ, սիպտակը դուրս արավ, Մհերին գնաս բարով ասաց:

Մհեր հեծավ Քուռկիկ Ջալալին:

Զենով Օհան վազեց, կախ ընկավ ձիու վզին, լաց եղավ, աղաչեց.

— Մհե՛ր, մի՛ գնա, Մհե՛ր, մի՛ գնա՛, Սասնա տան ճրագը մի՛ մարիր: Էն անառակ Մլսրա խաթունը խաբել է քեզ:

Մհերի ճարը կտրավ, գուրգը թափահարեց Օհանի վրա: Գուրդի քամուց Օհանն

ընկալ, ուշաթափվեց: Մհեր շիմացաւ ինչ աներ. ձիուց իջաւ, Օհանի սիրտը մաժեց, ասաց.

— Օհան, իմ մեծ աղբեր, վե՛ր կաց, մի՛ սրտմտիր: Ես իմ աստծու առաջ ուխտ եմ արել. եթե չգնամ, ուխտազանց կլինեմ, կմեռնեմ:

Օհանը ելաւ կանգնեց, ասաց.

— Ախ, Մհե՛ր, Մհե՛ր, գնա՛: Ուր էլ գնաս, ճամփաներդ քո առջև կանաչեն, թշնամիներդ հեռու մնան, բարեկամներդ՝ մոտիկ:

5. ԻՍՄԻԼ ԽԱԹՈՒՆ

Մհեր հեծաւ, առաւ իր հետ Բաթմանա Բուղան ու ՉարբաՀար Քամին, քշեց Մըսրա քաղաք:

Ճանապարհին Արմաղանի ու Չենով Օհանի խոսքերը միտն ընկան, սիրտը երկտակվեց:

Լուսուն ճամփա ելաւ, իրիկուն տեղ հասաւ:

Մըսրա խաթունը ճանապարհին մինչև մեկ ժամվա երթ խալիչա էր փռել, երկու կողմեն մոմակալներ դրել, ինքը աչքերը գեղել էր, հյուսքերը ոլորել, նստել էր պատուհան, Մհերին էր սպասում: Ուզում էր էդ պերճանքներով Մհերին կապի:

Տեսաւ, հեռվին մի ձիավոր է գալիս, ետևեն՝ ուրիշ երկու ձիավոր: Ասես ամբողջ էր նստած ամրոցի վրա: Ձին փոթորկվելով գալիս էր: Իսմիլ խաթուն ասաց. «Կաշկա, Սասնա Մհերն է գալիս»:

Մհեր եկաւ, կանգնեց պատուհանի տակ, ասաց.

— Իսմի՛լ խաթուն, ուղածդ ի՞նչ է:

Իսմիլ խաթուն ասաց.

— Այ Մհե՛ր, հյուրը էդպե՛ս կխոսի: Ձիուցդ իջի՛ր, արի վե՛ր, նոր քեզ ամեն բան կպատմեմ:

— Ձէ,— ասաց Մհեր,— հիմա պիտի պատմես: Ուխտ եմ արել, իմ ոտը չեմ հանի ասպանդակից, մինչև շիմանամ, թե քո ուղածն ինչ է:

Իսմիլ խաթուն ասաց.

— Ղորդ են ասել, թե սասնեցիք հաստակող են: Տնաշե՛ն, ձեր երկիրը հո չի՞ քանդվի, հո Սասնա տան կրակը չի՞ մարել, դու էնտեղեն հո չեկա՞ր, որ կրակ տանես: Իջի՛ր քո ձիուց, արի վերև, հանգստացի՛ր, հա՛յ կեր, նոր կզանա քո Սասուն:

— Ձէ, ջանը՛մ,— ասաց Մհեր,— էդ խոսքերդ ամեն տո՛ւր քամուն: Ասա տեսնենք՝ ուղածդ ինչ է:

Իսմիլ խաթուն տեսաւ, Մհեր ուզում է հտ գնա, իր ծառաներուն բռնաց.

— Ձեր տո՛ւնը քանդվի, շո՛ւտ արեք, մենք շունե՞նք յոթ տարվա գինի, Մհեր ետ կերթա, շո՛ւտ արեք, բերե՛ք:

Ծառաները մի մեծ կփով յոթ տարվա գինի բերին, Մհեր ձիու վրա խմեց, գլուխը պտույտ եկաւ: Էն ատեն Իսմիլ խաթուն հրաման տվեց.

— Բռնե՛ք Մհերի ձին:

Ծառաները ձիու սանձը բռնեցին, Մհեր ձիուց իջաւ:

Իսմիլ խաթունն էլ պատուհանեն իջաւ, Մհերին տարաւ իր պալատը, բարի գալուստ ասաց:

Մհեր հարբած էր, հարցրեց.

— Ինչո՞ւ ես ինձ կանչել:

Պատասխանեց.— Մհեր, քեզ կանչել եմ, որ իմ երկիրը խաղաղեցնես: Յոթ իշխան իմ դեմ ապստամբ են: Մըսրա տերությունը գնում է ձեռից: Էդոր համար եմ քեզ կանչել:

Մհեր ասաց.— Կա՛մ, թո՛ղ հաց բերեն ուտեմ: Կլուսանա, էդ իշխաններուն կանչեք, ես գիտեմ, իրենք:

Իսմիլ խաթուն ուրախացավ, ժպտաց.

— Մհեր, ես քեզ իմ գոտիկ-լաշակն եմ ուղարկել: Կանչել եմ, որ գաս «ինձ մոտ»: Էդոր համար եմ քեզ կանչել:

— Էդ մեկը չեղած բան է,— ասաց Մհեր:— Ինչպես կարելի է, որ ես գամ «քեզ մոտ»: Ինքդ անօրեն ես, ես՝ քրիստոնյա:

Իսմիլ խաթուն ժպտաց.

— Մհեր, ես քեզ վաղուց եմ սիրել, էն օրվանեն, երբ դու Մըսրա Մելիքի հետ կովեցիր: Դու պիտի գաս «ինձ մոտ». խաթրով լինի, պիտի գաս, ուժով լինի, պիտի գաս: Ես քեզ եմ սպասում էսքան տարի: Դու պիտի լինես ինձ մարդ, իմ թագավորությունը ձեռդ առնես, կանգնես իմ թշնամիներու դեմ:

Իսմիլ խաթուն քաղցր խոսքով, փաղաքշանքով ու յոթ տարվա գինով արբեցրեց Մհերին, տարավ «իր մոտ»: Իսմիլ խաթուն հասավ իր նպատակին: Հետո Մհերին թողեց ջնած, ելավ իր մշակներուն կանչեց, ասաց.

— Քուռիկ Զալալին քաշե՛ք մեր մատակներու վրա: Շո՛ւտ արեք:

Մըսրա խաթունը Մհերին մնաց երկուսով:

Մըսրա մատակները Քուռիկ Զալալուց քուռակ բռնեցին:

Կուսուն Մըսրա յոթ ապստամբ իշխանները եկան Մհերի մոտ, կանգնեցին դիվանի առաջ:

Մհեր խոժոռ նայեց, ասաց.

— Է, եկե՛ւ եք, իշխաններ:

Իշխանները խոնարհ գլուխ տվին:

Մհեր ասաց.

— Իշխաններ, գիտե՞ք ես ով եմ, ինչ մարդ եմ:

Իշխանները պատասխանեցին.

— Դու Սասնա Առյուծ-Մհերն ես: Վերևում աստված գիտենք, ներքևում՝ քեզ:

Մհեր ասաց.— Մկա ճանաչո՞ւմ եք Իսմիլ խաթունին:

Ասացին.— Քո հրամանն է, կճանաչենք:

Մըսրա յոթ ապստամբ իշխանները գլուխ իջեցրին Մհերի և Իսմիլ խաթունի առաջ, ետ-ետ գնացին ու դուրս եկան դիվանից:

Առավան Մհեր պետք է դառնար Սասուն, բայց Իսմիլ թագուհին շփոզեց, որ նրա գինովությունն անցներ:

Ինն ամիս, ինն օր, ինը ժամ որ լրացավ, Իսմիլ խաթուն բերեց մի տղա: Հոր

Իսմիլ խաթունը յոթ տարի Մհերին պահեց գինով: Միրուց ու գինուց արբեցած Մհեր մոռացել էր Արմաղանին, մոռացել էր Սասուն, մոռացել էր ազգ ու բարեկամ: Մի օր Մհեր գրսեն գալիս էր տուն, լսեց Իսմիլ խաթունի ձենն ու դռների մեջ վան առավ: Մըսրա խաթունն իր տղային ծնկներու վրա թոցնում էր ու երգում.

Մեռնե՛մ քեզի, Մըսրա Մելի՛ք,
Մըսրա ճրագ, Մըսրա հերի՛կ,
Մըսրա օջախը վառ պահես,
Հայոց օջախը մար պահես:

Մհեր էդ խոսքերը լսելով, դառնացավ, սրտի մեջ ասաց. «Հայ-հայ, եկա էս երկիրը, Մըսրա ճրագը վառեցի, Սասնա ճրագը հանգցրի»: Մհեր մտավ Իսմիլ խաթունի սենյակը, ասաց.

— Իսմիլ, էդ ի՞նչ խրատ է, որ տալիս ես էդոր: Զվեն դեռ դուրս չի եկել և դու իրեն չարության դա՞ս ես տալիս: Հորդոր ես երգում, որ մեծանա, հայու ճրագը հանգցընի՞: Ի՞նչ ես ծիծաղում:

Իսմիլ խաթունն ասաց.

— Կա՛մ եմ անում, ծիծաղում եմ: Ուրախ եմ տղուս համար: Կմեծանա, ամբողջ աշխարհը կզավթի:

Մհեր ասաց.

— Է՛, դու ինձմեն մի տղա ունեցար, որ Սասնա ճրագը հանգցնե՞ս, որ իմ ազգը փչացնես, քոնը զորացնե՞ս: Էդպես է, հա՞: Թոբա թե ես հիմի քեզ մոտ կենամ, թոբա թե ես մնամ Մըսրա երկրի մեջ: Կդառնամ, կերթամ Սասուն:

Մըսրա Մելիքի կնիկն ասաց.

— Մհեր, ես ուզում էի, որ ինձ քեզմեն մի տղա ծնվեր: Ես ուզում էի, որ Մըսրը ունենար մի զորեղ ծառանգ: Որ Մըսրա ճրագը վառ մնար: Էդոր համար ես քեզ կանչեցի: Էդոր համար ես յոթ տարի գինով տիրում էի քեզ: Ես իմ նպատակին հասա: Մկա կերթաս, դու գիտես, կմնաս, դու գիտես:

Էս խոսքերու վրա Մհերի գինովությունն անցավ, Մհեր իր սրտի մեջ ասաց. «Ախ, եկել եմ յոթ տարի մնացել էս օտար երկրի մեջ: Ինչ պատասխան տամ Արմաղանին, Օհանին: Տեսա՞ր, ինչպես էնոնց խոսքը եղավ: Կնիկս ասաց՝ մի՛ գնա, ես չլսեցի»... Մհեր էստեղ ինքն իրմեն խռովեց, ասաց. «Իմ ոտը կոտրվե՞ր, ես Մըսրը չգալի: Ես յոթ տարի օտարի արտը կանաչ պահեցի, իմ արտը չորացավ: Վայ, դու էս ի՞նչ արիր, Մհեր. հայի ճրագը հանգցրիր, Մըսրա ճրագը վառեցիր»:

Մհեր սուսուփուս դուրս եկավ Մըսրա քաղքեն ու գլխիկոր դարձավ գեպի Սասուն:

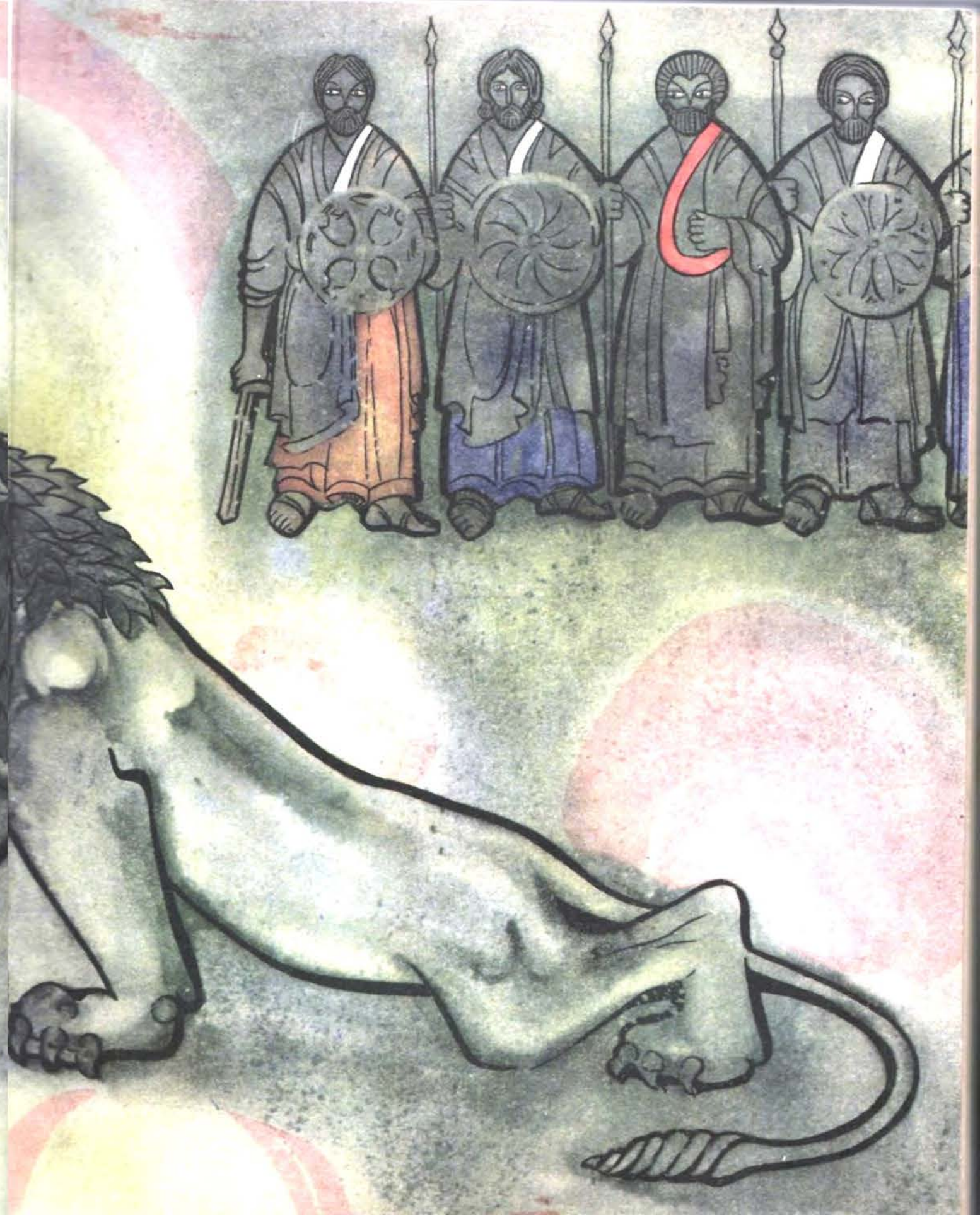
6. ԾՆՎՈՒՄ Է ԴՎՎԻԹ

Ականջկա տարան Արմաղանին.

— Աչքդ լո՛ւս, թագուհի՛, Մհեր եկավ:

Արմաղան հրամայեց, որ դարպասները հողեն, դռները փակեն, ինքն էլ սևեր հագավ, նստեց:

Մհեր եկավ, տեսավ իր տան դռները փակ, դարպասները հողած, Արմաղան չէր ճրեում: Մհեր շատ վշտացավ, գուրզով դուռը թակեց, ասաց.

— Էս ի՞նչ է, իմ տան դռները փակված են իմ դեմ, չեն թողնում, որ ես մտնեմ իմ տուն: Պատճառն ինչ է:

Արմաղանը պատուհանից գլուխը դուրս հանեց, ասաց.

— Էն է պատճառը, որ դու իմ մարդը չես, Մհեր: Քանի որ դու ինձ անպատիվ թողիր, գնացիր Մըսրա խաթունի մոտ, էլ ինձ մոտ մի՛ գա:

Մհեր զղջումի աղերսանքով կանչեց.— Արմաղա՛ն, դուռը բա՛ց:

Արմաղան ասաց.— Ոչ, Մհեր: Ես երդում եմ կերել: Քառսուն տարի դու չես գա ինձ մոտ: Դու իմ հերն ես, իմ աղբերն ես: Դու գնացիր, Մըսրա օջախը շենացրիր, Սասնա օջախը քանդեցիր: Դու քո մեղքը պիտի քավես. քառսուն տարի քառսունք պիտի պահես, նոր քեզ հրաման կլինի, որ գաս ինձ մոտ:

Մհեր մնացել էր շվար:

— Արմաղա՛ն, քառսուն տարին որ անցավ, ուշ կլինի: Իսմիլ խաթունի տղան կմեծանա, կավերի մեր Սասուն:

Մհեր ձիուց իջավ. նստեց իր դարպասների առաջ, ինչքան համոզեց, բան չեղավ, Արմաղան մնաց անդրդվելի:

Համբավը տարան Ձենով Օհանին.

— Աչքդ լո՛ւս, Մհեր եկել է Մըսրեն:

Ձենով Օհան ափալ-թափալ եկավ, ասաց.

— Արմաղա՛ն, Սասնա տան աղնի՛վ հարսիկ, էսօր Մհեր եկել է Մըսրեն: Վե՛ր կաց, հանի՛ր էդ սև լաթերը, դուռը բա՛ց արա, նե՛րս առ զլխավորիդ:

Արմաղան ասաց.

— Օհա՛ն, իմ պատվակա՛ն աղբեր: Տեսնում եմ, եկել է Մհեր էն անառակեն խարված: Ոսկին տարել է, ժանգն է ետ բերել... Բայց ես ուխտ ունեմ, ուխտս խախտել չեմ կարնա. աստված կպատժի:

Ձենով Օհան ասաց.

— Հա՛րս, մի՛ երկմտիր: Ես կհավաքեմ, կբերեմ մի քանի վարդապետ, քահանա, մի քանի իշխան մարդիկ: Թո՛ղ քեզ արձակում տան քո երդումեն:

Մի քանի վարդապետ և իշխան մարդիկ եկան, հավաքվեցին Արմաղանի մոտ, ասացին.

— Օրհնվա՛ծ, քո երդումը դու զա՛նց արա, մնաս չունի: Հողածին էր, մարդ էր ու խարվեց: Հաշվե՛նք, թե Մհեր գնացել չար է բռնել, փոշմանել է ու դարձել քեզ մոտ:

— Քանի՞ տարով ես երդում կերել:

— Քառսուն տարով,— պատասխանեց Արմաղան:

Մի հաշվոր վարդապետ ասաց.

— Այ տնաշեն, օրենքն է ի ձեռն վարդապետաց: Մենք երդումիդ արձակում կտանք. թո՛ղ տիրոջ կամքով

Քառսուն տարին լինի քառսուն ամիս,
Քառսուն ամիս լինի քառսուն շաբաթ,
Քառսուն շաբաթ՝ քառսուն օր,
Քառսուն օրն էլ՝ քառսուն ժամ:

Մեջները մի ծուռ տերտեր էլ կար, ասաց.

— Քառսուն ժամն էլ կանենք՝ մկա:

Հալվոր վարդապետը պահպանիչ ասաց.

— Թո՛ղ աստված երկուսիդ էլ թողութուն տա: Էսօրվանեն հղեր մարդ ու կի՛ն: Սիրեցե՛ք իրար, աճե՛ք ու բազմացե՛ք, կտրիճ կռվան սերունդով լցրե՛ք Սասնա տունը: Ամեն:

Մհեր ասաց.— Արմաղա՛ն, սուրբ հայրերը ճշմարիտ են ասում: Կթողնե՛ս դամ քեզ մոտ: Միգուցե աստված մեզ մի զավակ տա, Սասնա տան ճրագը չհանգչի: Արմաղան ասաց.

— Ախ, ինչ անեմ,— տղամարդը որ կա, զլուխ է, կնիկը որ կա՝ ոտ: Կնիկը չի կարենա տղամարդու կամքին հակառ կենալ: Եկ իմ փարդա՛ն. աստված մեզ մի աղա կպարզե՛ի, բայց երզնակոտոր կլինենք, երկուսս էլ կմեռնենք, տղան կմնա անտեր, խսրի վրա:

Մհեր ասաց.

— Թո՛ղ աստված մեզ տա մի արու ժառանգ, որ հակառ կանգնի Մըսրա Մելիքին, թո՛ղ Սասնա տան ճրագը վառ մնա, մենք էլ հանգիստ կմեռնենք: Աշխարհի օրենքն է. մի օր ծնվում ենք, մի օր մեռնում: Բայց եթե մեր որդին կենդանի մնա, մենք էլ կենդանի կհիշվենք: Սասնա տան անունը չի կորալի:

Արմաղան ասաց.

— Երզմնակոտոր կլինենք, դու գիտես:

Մհեր ու Արմաղան իրար փարվեցին:

Քառսուն տարին եղավ քառսուն ամիս,
Քառսուն ամիս եղավ քառսուն շաբաթ,
Քառսուն շաբաթ՝ քառսուն օր,
Քառսուն օրը՝ քառսուն ժամ:
Քառսուն ժամն էլ՝ մկա:

Արմաղան Մհերեն մնաց երեխով:

Ուրախացավ Մհեր: Արունը եւի եկավ: Քուռկիկ Զաւալին հեծավ, ելավ Սասնա սար: Շատ վարպետ ու մշակ հավաքեց, Արմաղանի պատվին մի խոշոր խորոտ անտառ գցեց էնտեղ, Արմաղանի համար պալատ կանգնեցրեց, անտառը լցրեց ամեն տեսակ անասուններով ու թռչուններով, շուրջը պարիսպ քաշեց, ասաց.

— Էստեղ էսօրվանեն պետք է կռչի Մովսասար:

Մհեր Մովսասար դարձրեց իր համար թագավորական որսատեղ:

Մովսասարի գլխին շինեց մի հոյակապ վանք, անունը դրեց Մարութա բարձր Աստվածածին: Վանքի համար կանչեց մարդակենցաղ վարդապետներ, արեղաներ ու տերտերներ, վանքի մոտ ապաստաններ շինեց կույրերու, կաղերու, հաշմանդամներու համար: Շատ բարի գործեր կատարեց Մհեր թագավորը:

Երբ էս բոլոր գործերը պրծավ, Մհեր դարձավ իջավ Սասնա քաղաք:

Ինն ամիս, ինն օր ինը ժամ երբ լրացավ, Սասնա թագուհին չորս դարկեց գետին ու բերեց մի արու զավակ:

Անունը դրին Դավիթ:

Ծնվել էր Դավիթ: Նրա հերն ու մերը երզմնակոտոր էին, իրար ետեւն մեռան:

Դավիթ մնաց որբ:

Սասուն սուգ մտավ:

Դեղձուն-Ծամ սև շորեր հագավ, փակվեց յոթ դռան ետեւ, ասաց. «Էլ արեւի երես չեմ գա, մինչև մեծանա մանուկ Դավիթ, Մհերի տեղը բռնի, Սասնա տան ճրագը պահի միշտ վառ»:

Ճյուղ Երրորդ

ՍԱՍՆԱ խԱՄԻԺ

Ո

ղորմի՛ ասենք, ողորմի՛ մեր մանուկ Դավթին,
 Մեր ազգի անսասան բազուկ, մեր Սասնա Դավթին:
 Ու դարձյալ ասենք ողորմի՛ Քեռի Թորոսին.
 Ու դարձյալ ասենք ողորմի՛ Չենով Օհանին:
 Դառնանք ու չասենք ողորմի Մըսրա Մելիքին,
 Դառնանք ու չասենք ողորմի Յուան Վերգոյին:
 Ողորմի՛ ասենք, ողորմի՛ Սասնա Պառավին,
 Ու դարձյալ ասենք ողորմի՛ Քառսուն Ճուղ Ծամին.
 Դառնանք ու չասենք ողորմի Չմկիկ Սուլթանին.
 Ասենք... ասենք ողորմի Իսմիլ խաթունին:
 Ողորմի, հազար ողորմի խորոյ Խանդավին,
 Ու դարձյալ հազար ողորմի մեր հայոց Դավթին,
 հայոց խջագործ հայրերուն,
 հայոց պապերուն:

«Խաղանք ճուղենուդ, գանք,
Դադրենք վեր Դավթի ճուղին»:
Վիպասաց Մոկացի Հովան

1. ԴԱՎԹԻՆ ՏԱՆՈՒՄ ԵՆ ՄԸՍԸՐ

Դավթ մնացել էր որբ:

Քեռի թորոս ու Դավթի հրողքներն էր խորհուրդ արին: Ձենով Օհան ասաց.

— Վերգո՛ւ, դու՛ կսլահես մանուկ Դավթին, թե՛ ևս սլահեմ:

Պատասխանեց. — Ես որդիներ ունեմ, դո՛ւ սլահիր:

Ձենով Օհան Դավթին որդեգրեց: Բայց ո՞նց սլահեր: Սասնա քաղքի բոլոր ծծմերներուն հերթով տուն կանչեց, որ Դավթին կերակրեն: Դավթ ոչ մեկի ծծին չմոտեցավ: Օհան Սառլա խաթունին ասաց.

— Կնի՛կ, ի՞նչ անենք. էս տղեն անծիծ կմեռնի:

— Վե՛ր կաց, — ասաց կնիկը, — ուղարկիր Մը՛սըր՝ Իսմիլ խաթունի մոտ: Յոթ տարի Մհերի կնիկն է եղել, Մհերի խաթրին Մհերի լաճուն ծիծ կտա:

Ձենով Օհան քաղքի ջոջերուն ժողովեց, խորհուրդ հարցրեց: Սասնա ջոջերն ասացին.

— Հա՛, չանը՛մ. Դավթի համար թե ծծմեր կա, Իսմիլ խաթունն է, չկա՛ Իսմիլ խաթունն է: Դավթին ուղարկիր Մը՛սըր:

Մհեր երկու զորեղ փահլևաններ ուներ, անունները՝ մեկին Չարբահար Քամի, մեկին՝ Բաթմանա Բուղա: Ձենով Օհան կանչեց էդ փահլևաններուն, նրանց զիրկը տվեց մանուկ Դավթի բարուրը, հետն էլ մի թուղթ.

— Կտանեք Մըսըրը, կհանձնեք Իսմիլ խաթունին:

Քամին ու Բուղան ձիերը հեծան, Դավթի բարուրն առան, ընկան Համփա: Բարուրն իրենց գոգն էին առնում փոխևփոխ, քանդի Մհերի ծծկեր տղան ծանր էր, քան մի չափահաս մարդ:

Բարուրը թղթի հետ մեկտեղ հասցրին Մըսըրը, հանձնեցին Իսմիլ խաթունի ձեռ: Իսմիլ խաթունը թուղթն առավ կարդաց: Ձենով Օհան գրել էր.

«Իսմիլ խաթուն, մեր աղբոր կնիկ, մեր սլատվական հա՛րս. Մհեր որ դարձավ եկավ Սասուն, մի լաճ ունեցավ, անունը դրինք Դավթ: Մհեր ու իր կնիկը մեռան, տղան մնացել է որբ: Չի մոտենում Սասնա ծծմերներուն: Թե որ հարգում ևս Մհերի հիշատակը, վերցրո՛ւ մեր մանուկ Դավթին, մինչև մի քիչ կմեծանա, ևս առնեմ սլահեմ»:

Մըսրա խաթունը մտքում ասաց. «Մհեր ինձ լավություն է արել, ես էնոր որդուն պետք է պահեմ: էդ լավ է, որ չի մոտենում Սասնա ծածմերենքուն: Իմ ծիծը կուտի, կզառնա իմ տղան, Մեկիքիս հետ աղբերություն կանի, մեկտեղ կոչջանան, կիշխեն Մըսրա, Սասնա և աշխարհի վրա: Դեռ կաթ կա իմ ծծերու մեջ: Մեկիքին ծծես կկտրեմ, յոթ տարեկան է արդեն, Դավթին ծիծ կտամ, կմեծացնեմ, կզառնա իմ տղան: Է, էնիկ որ իմ ծիծը կերավ, էլ կերթա՞ Սասուն»:

Մի առ ժամանակ Դավթի Իսմիլ խաթունի ծիծը կերավ, հետո էլ չէր ուտում: Իսմիլ խաթունը Դավթի գլուխը մոտեցնում էր էս ծծին, Դավթը գլուխն էն կողմն էր տանում, մոտեցնում էր էն ծծին, էս կողմն էր բերում: Իսմիլ խաթուն կանչեց Մըսրա Մեկիքին, ասաց.

— Էս տղան երեք օր է, իմ ծծին չի մոտենում: Սոված է մնացել, ի՞նչ անենք: Մըսրա Մեկիք ասաց.

— Մարե՛, էդ աղբը ծուռ է, հաստակող: Էս տղան մեր գլխին կզառնա ցավ ու կրակ: Էնիկ հայ է, մենք՝ արաբ: Դու քո ծիծը մի տա էդ գլավորին:

— Որդի՛,— ասաց Իսմիլ խաթունը,— տղան անծիծ մնա, կմեռնի, մենք ամոթով կլինենք էնոր տիրոջ առաջ: Մեջն ենք ընկել, պետք է մի բան անենք:

Վեղիրն ասաց.— Իսմիլ խաթուն, քո տունը չքանգվի, էնոնց երկիրը հարստություն չունի՞, Սասնա տանը չկա՞ մեղր ու կարագ, չկա՞ն ուրիշ անուշ ուտեկիքներ: Թո՛ղ Բաթմանա Բուղան ու Չարբահար Քամին զնան Սասուն, մի բեռ մեղր բերին, մի բեռ կարագ, Սասնա եղն ու մեղրը Սասնան տղան կուտի, կմեծանա:

Չարբահար Քամին ու Բաթմանա Բուղան զնացին Սասուն: Չենով Օհան տվեց մի բեռ մեղր, մի բեռ կարագ, վերցրին բերին Մըսրը, դրին Իսմիլ խաթունի առաջ:

Իսմիլ խաթունը Դավթին պահեց Սասնա մեղր ու կարագով: Թե որ ուրիշ տղեր տարով էին մեծանում, Դավթի օրով էր մեծանում: Իսմիլ խաթունի աչքը քաղցր էր մանուկ Դավթի վրա: Մըսրա թագուհին մտքում ասում էր. «Դավթի կմեծանա, կլի-նի Մեկիքիս թիկունը, մեկտեղ կգավթեն ամբողջ երկիրը, կտրեն ամբողջ աշխարհին»:

Մանուկ Դավթի էնքան զորեղ էր, որ իր օրոցքի բինտերը հա կտրում էր: Իսմիլ խաթունը Դավթի բարուրը բինտի փոխարեն կապեց մի հաստիկ շղթայով: Շղթան էլ շղիմացավ Դավթի ուժին, զնգալով կտրվեց, կտորները թռան, դիպան պալատի բարե պատերուն, պատերը կրակ տվին: Էս անգամ Իսմիլ խաթունը բերեց կանեփի որվանք, մանեց փուխը պարան, արավ Դավթի բարուրին բինտ, կանեփե փուխը պարանը դիմացավ: Դավթը շունչը ներս էր առնում, պարանը ձգվում երկարում էր, շունչը դուրս էր հանում, պարանը կուշ էր գալիս ու կարճանում:

Մհեր զերեզմանումն էր, Դավթի՞ օրոցքում:

Մըսրա Մեկիք զորք հավաքեց եկավ Սասնա տան վրա կոխի:

Առավ Սասուն, ժողովրդին սրի քաշեց:

Սասուն ավերեց, առավ հարկ ու ավար, անհաշիվ տավար, ոչխար, ձիեր, ոսկի, տարավ Մըսրա երկիր, ժողովրդին գերի վերցրեց, վարեց Մըսրա երկիր:

Մըսրա Մեկիք Սասուն դարձրեց իրեն հպատակ ու հարկատու, Յոան Վերգոյին կարգեց Սասնա կառավարիչ:

Մհեր զերեզմանումն էր, Դավթի՞ օրոցքում:

Երբ որ Մըսրա Մեկիք Սասնա առ ու գերին բերավ, Դավիթ օրոցքից արդեն իջել էր, դուրս էր գնում, խաղում էր Մըսրա ձժերու հետ:

Մի օր մտավ պալատի պարտեզը, տեսավ նազիր-վազիրներու տղերքն կնտեղ են. պատիկ դալար ճուղերու վրա նստած՝ իջնում են ու բարձրանում:

Դավիթ հարցրեց.— Էդ ի՞նչ եք խաղում:

Ասացին.— Տըրընգոզի:

Դավիթ նայեց, նայեց, ասաց.

— Էդ ինչ է որ. հասկա տեսե՛ք դուք իմ տըրընգոզին:

Ձեռ թալեց, բռնեց բարձր մի ծառ, կոռեց մինչև գետին, ձժերուն ասաց.—
Հեծե՛ք:

ձժերը ծառը հեծան, շատ ուրախացան, ձվձվում, ծիծաղում էին.

— Ինչ լավ ձի է՞, ինչ լավ ձի է՞:

Դավիթ էդ բարդին երկար կոռած պահեց, իր ձեռը հոգնեց ու ձժերուն ասաց.

— Հերիք է, ցա՛ծ իջեք, ձեռս հոգնեց:

ձժերն ասացին.— Լավ ձի ենք հեծել, քե՛յ ենք անում. ինչո՞ւ իջնենք: Չենք իջնի:

Դավիթ աղաչեց.— Վա՛յ, ձեռս թուլացավ: Իջե՛ք:

— Չենք իջնի, չենք իջնի, չենք իջնի:

Դավիթ ըռելավ ու բարդու կատարը բաց թողեց: Ծառը նետի պես արագ բարձրացավ, ձժերուն թալեց էս ու էն կողմ, որու թևը կոտրվեց, որու ոտը կոտրվեց, որն էլ քարին զարկվեց ու մեռավ:

Է, նազիր-վազիրներու որդիք էին: Էնոնց հերերը եկան Մըսրա Մեկիքի դիմանը, շատ բարկ բողոք բարձրացրին, ասացին.

— Թագավո՛ր, էդ Սասնա ծուռ որբին Մըսրեն հեռացրո՛ւ, թե չէ ինքնիրս կ'հեռանանք:

Մըսրա Մեկիք շատ կատաղեց, մանուկ Դավիթին փակեց մի մութ սենյակի մեջ, որ արևի լուս չտեսներ, վրան մի վարժապետ կարգեց, ասաց.— Էս Սասնա ծուին գրել-կարդալ, խելք ու հնազանդություն՝ սովորեցրու:— Դավիթին հաց-կերակուր տանողներուն էլ պատվիրեց.— Էդոր երբ հաց կտանեք, մսեն ոսկո՛րը հանեք, չրեն՝ կորիզը:

Մի օր Դավիթին հաց-կերակուր տանողը շատ էր նեղացել Դավիթի վարժապետեն, մտքում ասաց. «Ես Դավիթին միսը ոսկորով կտանեմ, Դավիթը կուտի կհիվանդանա, թագավորը քո վիզը կզարկի»:

Դավիթ հացի հետ միսը քցեց բերանը, ոսկորն ընկավ ատամի տակ: Հանեց ու տեսավ մի սիպտակ բան էր, նորից գցեց բերանը: Ատամները ցավեցին ու չկարցավ էդ սիպտակ բանը ծամել: Դավիթ ըռելավ, բերանից ոսկորը հանեց խփեց պատին: Պատը ծակվեց ու ներս ընկավ արևի շողքը:

Դավիթ զարմացավ.

— Յա՛, էս ո՞վ էր մտավ իմ սենյակը:

Թևերը քշեց ու սկսեց արևի հետ կռվել, ձեռը թալում էր, որ բռնի, փորով ընկնում էր վրան, որ հզմի, վեր էր թռչում ու նորից գետին զարկվում, բան դուրս

չէր գալիս. արևի շողքը չէր գնում դուրս: Դավիթ էնքան շարշարվեց, որ քրտինքն առնալաներու պես թափվում էր երեսնէն:

Վարժապետը ներս մտավ, տեսավ Դավիթ ելնում ու զարկվում է գետին:

— Դավիթ, ինչո՞ւ ես ելնում ու զարկվում գետին:

— Էս ո՞վ է, — ասաց Դավիթ, — իմ սենյակն է մտել, չի գնում:

— Դավիթ, աչքերդ խփի՛ր:

Դավիթ աչքերը խփեց, վարժապետն իր թաշկինակով խցեց պատի ճեղքը, արևի շողքն անհետացավ: Վարժապետն ասաց. — Աչքերդ բաց արա:

Դավիթ աչքերը բաց արավ, տեսավ շողքը չկա:

— Յաաա՜, էսօր առտվանն ես շարշարվում եմ, չկարցա դրան դուրս հանել: Դու ինձմէն ուժո՞վ ես, որ դուրս հանեցիր:

— Դավիթ, մեռնե՛մ քեզի, — ասաց վարժապետը, — էդիկ մարդ հո չէ՞ր, արևի շողքն էր:

— Արևի շողքը... Դրսում արե՞ կա:

— Կա, մեռնե՛մ քեզի, արև էլ կա, աստղեր էլ կան, գիշեր էլ կա, ցերեկ էլ: Դավիթ բռռաց.

— Բա որ դրսում արև կա, ինչո՞ւ չեք տանում, որ տեսնեմ. ինչո՞ւ եք ինձ նըստացրել էս մութ պատերու մեջ:

Ասաց. — Մատա՛ղ, դու համբերի՛ր, ես գնամ, թաղավորին ասեմ, տեսնեմ ի՛նչ կասի:

Վարժապետը ներկայացավ Մըսրա Մելիքին:

— Թագավո՛րն ասլուած կենա, Դավիթն ուզում է դուրս գալ, արևի լուս տեսնել: Մըսրա Մելիք հրամայեց.

— Դնա դրան դո՛ւրս բեր, արևի տակ մա՛ն ածիր:

3. ԴԱՎԻԹ ԲՈՆՈՒՄ Է ՄԸՍՐԱ ՄԵԼԻՔԻ ԳՈՒՐՁԸ

Վարժապետը եկավ, Դավթին առավ տարավ քաղքի մեջ, որ ման ածեր: Դավիթ հարցնում էր ամեն բան.

— Էսիկ ի՞նչ է: Էդիկ ի՞նչ է: Էնիկ ի՞նչ է:

Վարժապետը պատասխանում էր.

— Էսիկ տավար է, էդիկ էջ է, էնիկ էլ՝ գոմէշ:

Էդպես ման գալով քաղքեն դուրս ելան: Անհաշիվ մարդ էր հավաքվել դաշտի մեջ: Դավիթ, ասաց.

— Վարժապետ, արի՛՝ գնանք էնտեղ:

Վարժապետն ասաց.

— Մեռնե՛մ քեզի, Դավիթ, էնտեղ բան չկա, գնանք էն կողմը:

Դավիթ համառեց. — Չէ, տա՛ր ինձ էնտեղ:

— Ախար էնտեղ ի՞նչ կա, որ քեզ տանեմ:

— Կտանե՞ս, թե՛ չես տանի:

— Չեմ տանի:

— Պիտի տանես:

Վարժապետը սանիկին կամացունկ մի ապտակ դարկեց: Դավիթ իր ձեռը թալեց վարժապետի ականջը, մազ մնաց պոկեր: Վարժապետը վախեցավ:

— Կա՛մ, լա՛մ, գնանք Լնտեղ:

Դավթին տարավ կանգնեցրեց մեյդանի ծերը: Լնտեղ Մըսրա Մեւիք իր մարդկանց հետ նիդակ էր խաղում: Նետելու հերթը Մըսրա Մեւիքինն էր: Դավթի երբ տեսավ, երկնքով մի բան է գալիս, ձեռը թալեց բռնեց, նիզակ էր, ետ նետեց ու Մեւիքի գլխով տաս կանգուն էլ անց կացրեց էն կողմ: Մըսրա Մեւիք ասաց.

— Հայ-հայ, էդ ո՞վ էր, իմ նիզակն իմ գլխի վրայով անց կացրեց: Կական, Ասլան, դնացեք տեսե՞ք էդ ո՞վ էր:

Փահլեանները գնացին տեսան ու եկան.

— Թագավո՛րն ապրած կենա, Դավթին էր:

Մըսրա Մեւիք բողաց.— Բերե՛ք, վիզը կտրեմ:

Վաղիր-վաքիլ ընկան Մըսրա Մեւիքի ոտը.

— Թագավո՛րն ապրած կենա, երեխա է: Նա ինչ է, որ դու նրա վիզը կտրես: Վաղիրը մարդ ուղարկեց վարժապետի մոտ, ասաց.

— Քո տո՛ւնը չքանդվի, տեղ չկա՞ր, որ դու Դավթին էս կողմը բերիր:

Վարժապետ ասաց.— Բա ես իմ կամքո՞վ բերի: Ականջս պոկում էր, դոռով բերել տվեց:

Ասացին.— Առ գնա՛, առ գնա՛, առ գնա՛ Լնտեղից:

Վարժապետը շատ խնդրելով, շատ աղաչելով Դավթին առավ բերավ տուն:

Տանը Դավթի Իսմիլ խաթունին ասաց.— Մարե՛, Մեւիք ամեն առավոտ ո՞ւր է գնում:

— Մարեն մեռնի քեզ, գնում է ման դալու, հու ևն խաղում:

— Բա ինչո՞ւ ինձ էլ չի տանում իր հետ, ես էլ հու խաղամ, սիրտս բացվի: Տանը մենակ նստած եմ, ընկեր չկա, որ հետը խաղամ: Սիրտս նեղվում է: Թո՛ղ Մեւիքն ինձ էլ տանի դաշտ:

Իսմիլ խաթուն ասաց.— Մոբտու՛ն, դու պատիկ ես, ձիերը քեզ կձխեն:

— Ես կերթամ կկանգնեմ ձիերեն հոռու:

Իսմիլ խաթուն Մըսրա Մեւիքին ասաց.

— Մեւիք, մատա՛ղ, ի՞նչ կլինի, լուսուն Դավթին տա՛ր քեզ հետ, հու խաղա, սովորի:

Մըսրա Մեւիք ասաց.— Այ Դավթ՛ի, ախար դու պատիկ ես, հու խաղալ քո բանը չէ: Դավթի համառեց.— Ես պիտի դամ քեզ հետ:

Իսմիլ խաթուն ասաց.— Մեւիք, շատ եմ խնդրում, Դավթին տա՛ր քեզ հետ: Մի տես՝ ոնց է լալիս:

Մըսրա Մեւիք ասաց.— Ախար էդ աղզը ծուռ է, հաստակող: Վախենում եմ էս տղան փորձանք բերի գլխիս:

Մերն ասաց.— Բան չի լինի: Տար դի՛ր մի բարձր տեղ, թո՛ղ իրեն համար մտիկ անի: Զի գա ձիերու մոտ, մի՛ վախենա:

Մըսրա Մեւիք ասաց.— Որ շտանեմ, շատ մարդ կախի, որք էր, Մեւիք անտեք թողեց: Կավ, մարե՛, լուսուն Դավթին կտանեմ ինձ հետ:

Լուսուն Մըսրա Մեւիք Դավթին տարավ դաշտ:

Կական ու Ասլան փահլեանները թագավորի հրամանով ծուռ Դավթին տարան:

սարի գլուխ, ձեռներն ու ոտները կապեցին, դրին էնտեղ, իրենք էլ նստեցին կողքին պահապան:

Դավիթ մինչև կեսօր նայեց, նայեց, բան չտեսավ, սիրտը նեղվեց ու փափկեփաններին ասաց.

— Իմ ձեռն ու ոտն արձակե՛ք:

— Չի լինի, — ասացին փափկանները: — Թագավորի հրամանն է, որ քեզ կապած պահենք, չերթաս ընկնես ձերբու տակ:

Դավիթ ըռեկավ, իր կապերը կամացուկ ձգեց կտրտեց: Փափկանները կախվեցին Դավթից, պահել չկարցան: Դավիթ երկուսին էլ քիթ-բերնի վրա քաշեց մինչև տուն, գնաց մի պուճախ, գլուխը դրեց գետին պռակեց:

— Ինչո՞ւ տուն եկար, Դավիթ, — հարցրեց Իսմիլ խաթունը:

Դավիթ ասաց. — Մեկիք իմ ձեռնուոտը կապեց ու դրեց մի բարձր սարի գլխին՝ ինքը դաշտի մեջ հող էր խաղում, ես բան չտեսա:

Իրիկվան Իսմիլ խաթունը Մըսրա Մեկիբին ասաց.

— Ինչո՞ւ Դավթին շտաբար հողի դաշտը, որ բան տեսներ:

Պատասխանեց. — Մարե՛, ինձ էնիկ չի լսում: Հողը էդոր դիպնի սպանի, մարդիկ պիտի ասեն. Մըսրա Մեկիբ որրին սպանեց, որ իր հացը չուտեր:

Նստեցին հաց ուտելու, Դավիթ հացին շմտեցավ:

Իսմիլ խաթուն ասաց.

— Մեկի՛ք, մեռնե՛մ քեզի, աղբորդ մի՛ նեղացրու: Էգուց կտանես, կդնես մոտիկ մի տեղ, որ Դավիթ բան տեսնի:

Կուտուն Մըսրա Մեկիբ, իշխաններն ու փափկանները մեկտեղ դաշտ գնացին, որ գուրդ խաղան: Դավթին տարան նստացրին գուրդի դաշտին մի արտաշտի հեռու: Մըսրա Մեկիբ ասաց.

— Դավիթ, էս գուրդը տեսնո՞ւմ ես, շատ գեշ բան է, մարդու որ դիպավ, կսպանի: Չգաս, չմտնես խաղի մեջ: Էստեղ կանգնի՛ր, քեզ համար մտի՛կ արա:

Դավիթ խոստացավ. — Լա՛վ, աղբե՛ր, քո ասածը կանես:

Էնտեղ Մըսրա Մեկիբ իր ընկերներով գուրդ էր թալում, Կտեղ Դավիթ խաղում էր իր համար: Թավալում էր հողի մեջ, հողը վերցնում էր, լցնում իր ոտներուն: Գուրդ խաղացին մինչև կեսօր:

Դավիթ հեռվեն նայում էր, մինչև գուրդ նետելու հերթը հասավ Մըսրա Մեկիբին: Բոլորը հավաքվեցին կան, որ տեսնեն, թե թագավորն ինչպես գուրդ կթալի: Թագավորի գուրդը կշռում էր երեք հարյուր փութ: Մըսրա Մեկիբ ձախ ձեռով գուրդը թալում էր վեր, աշով բռնում էր: Երբ գուրդը թալում էր հեռու, գետինը ձեղքվում էր ոնց որ սելի աղուր: Գուրդը դիպչում էր քարին, կրակ էր հանում:

Դավիթ երբ տեսավ, գուրդը թալելու հերթը հասել է Մըսրա Մեկիբին, գնաց նստեց աղուրի մեջ, իր ծակծկված քոլոքով հող էր չափում — «էս մեկ»: Հողը ցած էր թափում, քոլոքը նորեն լցնում, ասում էր. — «էս մեկ»: Չգիտեք ասել «երկու»: Մըսրա Մեկիբ բոռաց.

— էյ, Դավիթ, վե՛ր կաց, ես գուրդ պիտի թալեմ:

Երեք անգամ բոռաց, ու Դավիթ իր վրա դրեց, իբր չի լսում: Հող էր չափում — «էս մեկ»:

Մըսրա Մեկիք հրամայեց.

— Կակա՛ն, Ասլա՛ն, գնացե՛ք, ճիւղը բռնեք, աղուրեն դո՛ւրս թալեք:

Հինգ փահլեան հասան, Դավթի ճիւղը բռնեցին, որ դուրս թալեն: Ինչ որ անում են, վեր չի կենում, իր համար հող է շափում — «էս մեկ, էս մեկ»: Փահլեանները ինչքան զոռեցին, չկարցան Դավթին իր տեղեն շարժել, ինչպես որ շես կարնա ծառն արմատով հանել իր հողեն: Փահլեանները շվարած կանգ առան: Մըսրա Մեկիք ասաց.

— Դուրդերը թալե՛ք, թո՛ղ դիպնեն հտոր, սպանեն:

Փահլեանները գուրդերը նետեցին: Դավթի մի ձեռքով գուրդը բռնում, թալում էր երկինք, մեկել ձեռով բռնում, թալում էր երկինք: Մըսրա Մեկիք շատ կատաղեց.

— Դե՛ն գնացեք, ես իմ գուրդով դարկեմ: Ես մորս ասի. զրան շեմ տանի հետս, ես զիտեմ էդ ազգի բնությունը: Սա իմ գլուխը միշտ էլ կցավեցնի: Իմ գլխակերն է սա: Լավ է միա դարկեմ ու սպանեմ: Ձեզ դե՛ն տվեք:

Դավթի էդ խոսքը լսեց, ասաց.

— Մեկի՛ք, դու գուրդը թա՛լ, դուրդը թա՛լ, թո՛ղ գա: Չըլնեմ ու չիմանամ, որ երկմտես:

— Հող էիր, հո՛ղ դարձիր,— ասաց Մըսրա Մեկիք, գուրդը թալեց:

Դավթի իր ձեռը դեմ տվեց, գուրդը բռնեց, բիշ մի ծանր ու թեթև արավ, ասաց. «Ափսո՛ս, թեթև է շատ» — ասաց, գուրդը հակառ նետեց, Կականին, Ասլանին ու հինգ ուրիշ փահլեան տեղնուտեղը սպանեց:

Մարդիկ հավաքվեցին թաղավորի մոտ.

— Թագավո՛ր, մենք էստեղ եկանք խաղալո՞ւ, թե մարդ սպանելու համար: Դու գիտեիր, ծուռ է Դավթի, ինչո՞ւ հետդ բերիր: Հիմա քաղցրիք ի՞նչ կասեն:

Մըսրա Մեկիք փրփրեց ու թուրը քաշեց.

— Թողե՛ք,— ասաց,— ես էդ շան որրի վիզը պիտի կտրեմ:

Վազիր-վաթիլ ու փահլեանները նրա դեմն առան.

— Թագավո՛րն ապրած կենա, երեխա է, խելքը չի հասնում:

— Որը է, մեղք է:

— Մարդիկ ի՞նչ կասեն. «Մըսրա Մեկիք իր հացի համար որբին սպանեց»:

Մեծ վազիրն ասաց.— Իմ տե՛րն ապրած կենա, Դավթին ախար թագավորի տղա է, օրենք չկա, որ նրա վզին թուր բանացնեն:

Վազիր-վաթիլ և իշխանները չթողին, որ Մըսրա Մեկիք էզտեղ Դավթին սպաներ:

4. ԴԱՎԹԻՆ ՓՈՐՁՈՒՄ ԵՆ ՈՍԿՈՎ ՈՒ ԿՐԱԿՈՎ

Դավթի փախալ եկավ տուն, իրեն թալեց մոր գոգը:

Իսմիլ խաթուն վախեցավ, հարցրեց.

— Ի՞նչ է եղել, Դավթի՛ք:

— Մարե՛, Մեկիք հրեն դալիս է, որ իմ վիզը կտրի:

— Ինչո՞ւ, ի՞նչ ես արել:

Դավթի պատմեց: Իր պատմությունը նոր էր պրծնում, ներս մտավ Մըսրա Մեկիք.

— Ո՛ւր է էն գլավուրը, ես նրա վիզը պիտ կտրեմ:

Մեր ասաց.— Ինչո՞ւ:

— Նա ինձ խախտառակեց աշխարհի առաջ:

— Ի՞նչ է արել:

— Ես գուրզ էի խաղում, նա ձեռք թալեց, բռնեց իմ գուրզը:

Իսմիլ խաթուն ասաց.— Է, ինչ անենք, երեխա է:

— Ինչ երեխա,— Մըսրա Մելիք Դավթի թեղ բռնեց բոռաց.— Ինչո՞ւ իմ գուրզը բռնեցիր:

Դավթ պատասխանեց.

— Լավ արի: Ես քեզմեն պակաս տղա չեմ: Ես էլ քեզ հետ գուրզ պիտի խաղամ:

— Լսեցի՞ր, մարե՛, — փրփրեց Մըսրա Մելիք ու թուրը հանեց: — Ես սրան պիտի մորթեմ:

Մերը նետվեց աղբերներու միջև.

— Մելի՛ք, ծուռ հո չե՞ս: Քեզ ի՞նչ է արել երեխան:

Մըսրա Մելիք բոռաց.— Մարե՛, սա որ էսօր բռնեց իմ գուրզը, էգուց էլ ձեռ կթալի իմ տուն ու տեղին:

Իսմիլ խաթուն ասաց.— Էղպես մի՛ խոսիր, մորտո՛ւն: Դավթ քո աղբերն է, քո բազկի ուժը, քո մեջքի թուրը: Դուք մեկ հորից եք ծնվել, մեկ մոր կաթ կերել: Հավն ինչ հավ է, որտեղ կուտ կերավ, ձուն էնտեղ կածի: Թառ՛, թառ՛, Դավթ էլ նոր պիտի գնա Սասո՛ւն: Ո՛ւմ մոտ: Էստեղ է մեծացել, էստեղ կմնա, կգառնա քեզ աղբեր, մեկտեղ կտրիք Մըսրըին, Սասունին ու ողջ աշխարհին:

Մըսրա Մելիք մտածեց, ասաց.

— Չէ, մարե՛, քո ասածներուն ես համաձայն չեմ: Ուրիշ մարդիկ որ իմ գուրզի տակ ընկնեն, կմեռնեն: Սա բռնեց իմ գուրզը՝ չմեռավ ու թալեց ինձ հակառ: Չէ, ես դրա վիզը պիտի կտրեմ:

Իսմիլ խաթուն ասաց.— Էղպես չի լինի, կանչի՛ր, թող զան քո վաղիր-վաքիրն ու իշխանները, տեսնենք՝ ի՞նչ կասեն:

Մըսրա Մելիք վազիր-վաքիրն ու իշխաններուն կանչեց իր դիվանը, խոսեց.

— Մըսրա իշխաննե՛ր, ի՞նչ կպսքե: Էս խելառ գլավուրը հիմակվընն ձեռ է թալում իմ գուրզին, սպանում է իմ փահլևաններուն: Հասլա ի՞նչ կանի էգուց, երբ որ մեծանա: Աշխարհը կսովերի:

Վազիրն ասաց.

— Թագավո՛րն ապրած կենա, Դավթ պատիկ է, խելքը ջուր է, խելքը չի հասնում:

— Չէ,— ասաց Մըսրա Մելիք,— դրա խելքը շատ է, իմ ու քո խելքեն շատ: Էդքան պատիկ տեղով ինձ վրա ուժ է բանեցնում, որ մեծացավ, աշխարհը կավերի: Դա իր արածը լավ է հասկանում: Ես դրա վիզը պիտի կտրեմ:

Վազիր-վաքիր Մըսրա Մելիքի ոտն ընկան:

Վազիրն ասաց.— Թագավո՛րն ապրած կենա,— ասաց,— արի՛ մի փորձ անենք, եթե Դավթի խելքը հասավ, նրա վիզն էլ, իմ վիզն էլ կտրիր:

— Ի՞նչ փորձ:

— Բերեք՝ էս կողմը դնենք մի սկուտեղ ոսկի, էն կողմը դնենք մի սկուտեղ կրակ: Դավթին դնենք ոսկու և կրակի միջև: Բն ոսկին վերցրեց, խելքը հասնում է, վիզը կտրի՛ր, թե կրակը վերցրեց, խելքը չի հասնում, պետք է խնայես:

Դավթին տարան սեղանի մոտ: Էս կողմը ոսկին էր, էն կողմը՝ կրակը: Ասին.

— Դավիթ, վերցրո՛ւ, որ մեկն ուղում ես:

Դավթի աչքերը շաղ հկան, ձեռք թալեց ոսկուն, Աստծու հրամանով հրեշտակը Դավթի ձեռք բռնեց ու տարավ դեպի կրակը, մատը կպավ կրակին, էրվեց: Դավթ իր կրակաթաթախ մատը տարավ բերանը, լեզուն էլ էրվեց: Դավթ վժժաց, լաց հղավ: Իսմիլ խաթունը տղային գրկեց, ասաց.

— Տեսա՞ր, Մեկի՛ք, Դավթի հրեխա է, խելքը չի հասնում, մեղք է էնոր սպանել: Վազիր-վաքիլ ասին.

— Դավթ պատիկ է, խելքը չի հասնում, մեղք է սպանել:

Մըսրա Մեկիք ասաց.— Լա՛վ, ձեզ եմ բաշխում, թո՛ղ ապրի:

Դավթի լեզուն էրվել էր, թլուլ մնաց: Էդ օրվանեն կանչեցին «Թլուլ Դավթ»:

5. ԴԱՎԻԹ ՄԸՍՐԱ ԹՐԻ ՏԱԿՈՎ ՉԱՆՅԱՎ

Դավթ միառժամանակ պալատում իր համար ապրեց:

Բայց բնութքը ծուռ էր, անհանգիստ: Մի օր դուրս ելավ գնաց քաղաք, հասավ Մըսրա Մեկիքի գինանոցը: Դուռը բաց էր, Դավթ ներս մտավ, տեսավ՝ մի մեծ գուրդ գրված էնտեղ, ասաց.

— Էս ի՞նչ խորոտ խաղալիք է:

Դուրզը ձեռն առավ, թափահարեց ու թալեց գետին: Ահուլի գմփոց բնկավ Մըսրա մեջ: Քաղքցիք, մարդ, կնիկ, տղա, շատ վախեցան, ասին. երկրաշարժ եղավ:

Մըսրա Մեկիք իր քնեն արթնացավ, ասաց.

— Էն իմ գուրդի գմփոցն էր: Տեսեք, ո՞վ է իմ գուրդը վերցրել, ինչ փորձանք է եկել քաղքի վրա:

Վազիրը կռահեց, որ գուրդը վերցնողը Դավթն է: Վազեկավ գնաց, հասավ գինանոց:

Դավթ էնտեղ մի գմփոց էլ հանեց: Վազիրը բռնաց.

— Հե՛յ, Դավիթ, քո տունը չավրի, դու ի՞նչ գործ ունես էստեղ: Շու՛տ արա, փախի՛ր, թե չէ՝ Մըսրա Մեկիք որ էկավ՝ վա՛յ քո արեուն:

Դավթ փախավ, գնաց:

Մըսրա Մեկիք հեալով եկավ, կանգնեց իր գինանոցի դռանը, հարցրեց.

— Վազի՛ր, էդ ո՞վ էր:

Վազիր պատասխանեց.— Մըսրա Մեկիքն ասլրած կենա, դուռը բաց էր, չիմացա:

Մըսրա Մեկիք ասաց.— Կա-չկա, Դավթն էր: Դավթն զատ էլ ո՞վ իմ գուրդը կվերցնե:

Մըսրա թագավորը կատաղած, փրփրած, քաղաքը ման եկավ: Դավթին փնտրեց, ոչ մի տեղ չտեսավ: Դարձավ եկավ տուն: Դավթ ընկել քնել էր քուրսուք քով:

Մըսրա Մեկիք աղեղի լարն արձակեց, ուղում էր էդ լարով Դավթին խեղդել: Մերը վրա հասավ, ձեռք բռնեց:

— Մեկի՛ք, էդ ի՞նչ ես անում:

— Ես էս լախոտին,— ասաց,— պիտի խեղդեմ: Դնացել է, գուրդիս հետ խաղացել, գմփոց է գցել քաղքի մեջ, ասել են ժածք է:

Իսմիլ խանում ծծեղը դուրս հանեց, ասաց.

— Մեկի՛ք, թե որ Դավթին դու սպանես, էս ծծերու կաթը, որ կերել էս, քեզ հարա՛մ լինի:

Մըսրա Մեկիք մոնչաց.— Մարե՛, իմացի՛ր, օծի ձագ է Դավթ. ինձ ինչ վնաս որ գա, իրմեն կդա: Չէ, հերի՛ք եղամ: Ես էսոր պիտի սպանեմ:

Իսմիլ խաթուն ձարը կտրել էր, ասաց.

— Մեկի՛ք, թե որ պիտի սպանես Դավթին, առ տա՛ր, յոթ սարի ետե՛ս սպանիր, որ իմ ականջը էնոր ձենը շառնի: Քաղցր ծիծ եմ տվել Դավթին, սիրտս չի զիմանա:

Մեծ վազիրը ներս մտավ, էդ խոսքերը լսեց, ասաց.

— Խաղուհի՛ն ապրած կենա, ինչո՞ւ Դավթին սպանեք, արուներ վերցնեք ձեր վզին: Ուղարկեցեք Սասո՛ւն, իր հոր երկիրը:

Իսմիլ խաթուն Դավթին քնեն վեր հանեց, ասաց.

— Դավթի, կերթա՛ս, քեզ ուղարկենք հրողբերներուդ քով:

— Յա՛, մարե, ես հրողբերներ ունեմ: Ո՞րտեղ են ապրում:

— Իրենց երկրի մեջ, Սասնա քաղաք են ասում: Կերթա՛ս էնոնց մոտ:

— Ինչո՞ւ չեմ գնա: Էնոնց անունն ի՞նչ է:

— Մեկի անունը Վերգո է, մեկինը՝ Չենով Օհան:

Դավթին ասաց.— Մարե՛, քո լեզուն՝ լալվլի, մինչև էսօր ինչո՞ւ չես ասել: Դե շուտ,— ասաց, — ինձ ինն օրվա հա՛ց կպատրաստես, կտաս ինը ղուլդ տրեխ, ինը ղուլդ էլ ղուլսյա, առնե՛՛, գնամ Սասուն:

Իսմիլ խաթուն ինն օրվա հաց պատրաստեց, բերեց ինը ղուլդ տրեխ, ինը ղուլդ էլ՝ ղուլսյա, օրհնեց Մհերի որդուն, ասաց.

— Գնա՛, տղա՛ս, գնա քո հոր երկի՛րը, քո հրողբրանց մոտ: Աստվա՛ծ քեզ հետ: Կստեղ Մըսրա Մեկիք թուրը բարձրացրեց, ասաց.

— Հայ՛-հա՛յ, Դավթի պիտի գա, թրիս տակով անցնի, որ թողնեմ գնա իր Սասուն: Դավթի պատասխանեց.

— Հայ՛-հա՛յ, ես դամ քո թրի տակով անցնե՛մ:

Վազիրն ասաց.— Ինչ կլինի, Դավթի՛, որ անցնես: Անցի՛ր, քեզ համար գնա Սասո՛ւն:

— Չէ,— ասաց Դավթի,— Մըսրա Մեկիքն ուզում է, ես իր թրի տակով անցնեմ, որ երբ էգուց մեծանամ, թուր չքաշեմ էնոր դեմ — ինքը ինձ վրա թուր բանեցնի, ես էնոր չղարկեմ: Հաղար Մըսրա Մեկիք որ ասեն, ես էգ բանը չեմ անի: Մորս լաշակի տակով կանցնեմ, Մըսրա թրի տակով չեմ անցնի:

Մըսրա Մեկիք բողաց.— Դու իմ թրի տակով չե՞ս անցնի:

Դավթի պատասխանեց.— Չէ, չեմ անցնի: Ինչ որ ձեռքեդ գալիս է, արա՛:

Մեծ վազիրը Դավթի թևեն բռնեց, որ անց կացնի Մըսրա թրի տակով: Դավթի աներեր կանգնած էր: Վազիրը նրա մեջքը բռնեց, հրեց, որ անց կենա Մըսրա թրի տակով: Դավթի նետվեց մի կողմ, շանցավ թրի տակով, կողքով անցավ, ձկուլթը առավ քարին, քարը կրակ տվեց:

Մըսրա Մեկիք էս բանը որ տեսավ, շատ վախեցավ, ասաց.

— Սա որ էսքան պստիկ է, էսպես է անում, մեծացավ՝ աշխարհը կավերի:

Իսմիլ խաթուն ու մեծ վազիրը Մեկիքի ոտներն ընկան, խնդրեցին, երգում կերան, որ Դավթի անխելահաս ծուռ երեխա է, թո՛ղ գնա իր Սասուն, պրծնենք:

6. ԲԱԹՄԱՆԱ ԿԱՄՈՒՐՁԸ

Մըսրա մեջ կային երկու զորեղ փաշլան, Բաթմանա Բուղան ու Չարբաշար Քամին: Մըսրա Մելիք էնոնց կանչեց, ասաց.

— Դավթին կտաներ յոթ սարի էն կողմը, Բաթմանա կամրջի վրա կուլաներ ու կթալեր ջուրը, իր հազի շորը կթաթիւնէր իր արնի մեջ, կրերեր, որ ես իմ աչքով տեսնեմ: Մի կժով էլ Դավթի արունը կրերեր, որ խմեմ, սիրտս հովանա:

Փաշլանները ճամփի պատրաստութիւն տեսան:

Դավթի Իսմիլ խաթունի ձեռը պաղեց, կաց-բարով ասաց, զնացին:

Շատ զնացին, քիչ զնացին, հինգ-վեց օրվա ճանապարհ անցան: Բուղան ու Չարբաշարը տեղ էին փնտրում, որ սպանեն Դավթին: Հարմար տեղ չկար, թէ ձեռները չէր գնում...

Դավթի իսկի չէր խոսում իրեն ուղեկցող ծառաներու հետ, խոտորվում էր ճամփուց մեկ դեռ, մեկ՝ դեն, վագում էր մեկ էնոնց առջևն, մեկ՝ ետևն, բնկնում էր սար ու ձոր, խաղում քարի, թփի հետ, փախցնում էր հավը ու գաղան, գնում էր միշտ մենակ, խոլոր, ճամփակորուս...

Փաշլանները ճամփի վրա նստում, հաց էին ուտում, Դավթին չէին տալիս: Դավթի բանջար էր քաղում, արմատ էր հանում, լոր ու նապաստակ էր բռնում, ուտում էր: Չէր նայում փաշլաններու կողմը, էնոնցմեն բան չէր խնդրում:

էսպէս զնացին հասան Բաթմանա կամուրջը:

Բուղան ասաց.— Քամի, ի՞նչ անենք... Դավթին սպանենք, թալենք ջուր:

Քամին ասաց.— Բուղա, ի՞նչ անենք... Մըսրա Մելիքի հրամանն է...

Դավթի հեռու էր, էդ խոսքերը չլսեց: Փաշլանները նստեցին հաց ուտելու, կանչեցին.

— Դավթի՛ թի՛թ, արի՛, շու՛տ արի:

Դավթի եկավ, մոտեցավ, ասաց.

— Էս հինգ-վեց օր է, գնում ենք, դուք մի անգամ չասացիք. «Դավթի, անոթի՞ ես, ծարա՞վ ես»: Էս ո՞նց է, որ էստեղ, էս կամրջի մոտ ինձ հիշեցիր:

Ասին.— Դավթի, մենք մինչև էսօր Մըսրա հողումն էինք, մկա քո հոր հող-ջուրը հասանք, էդոր համար էլ քեզ կանչեցինք: Արի՛, Դավթի, արի՛... արի՛ հա՛ց կեր:

Դավթի ասաց.— Իսմիլ խաթունն ինն օրվա հաց էր դրել մեզ հետ: Ինքներդ կերաք, ինձ բան չտվիք: Էսօր, երբ ես իմ հոր հող-ջուրն եմ ընկել, ասում եք. «Դավթի, արի՛ հաց կեր»: Չէր հացը մկա չեմ ուղում:

Փաշլանները վեր կացան զնացին, Բաթմանա կամուրջի մոտ կանգ առան: Դավթի մոտեցավ, հարցրեց.

— Ինչո՞ւ կանգ առաք:

Ասին.— Դավթի՛, քեզ համար էստեղ կանգ առանք: Մեզ Մըսրա Մելիք ասել է. «Դավթին կամուրջից էնպե՛ս անց կացրեր, որ չվախնա, ջուրը չընկնի»:

Դավթի ասաց.— Մըսրեն մինչև էստեղ եկանք, դուք մի օր չասիք. «Դավթի պտիկ է, կվախնա»: Մկա ի՞նչ եղավ, որ կանգ առաք էստեղ: Քելի՛ք, քելի՛ք, կամուրջն անցե՛ք, ես ձեր ետևն կգամ:

Փաշլանները առաջ ընկան, իրար կամացուկ ասացին.

— Մեկս կանցնի Դավթի առաջ, մեկս՝ ետև. հենց որ կամրջի կեսին կհասնենք,

Դավթին կսպանենք, թալենք՝ ջուրը տանի։— Դարձան ասին։— Դավթ' թ, մեկս կանցնի քո առաջ, մեկս՝ ետև, որ կամուրջը անցնելուս դու չվախնաս։

Դավթի ճամաձայնեց.— էղպե՛ս թող լինի։— Իր մտքում ասաց. «Ինչու՞ մինչև էսօր երկուսն էլ իմ առաջն էին, միա մեկն անցավ առաջ, մեկն անցավ ետև... Չէ, էսոնց մտքի մեջ մի բան կա»։

Նկան հասան կամրջի կեսը։ Փահլևանները մեկն առջևն, մեկը ետևն բռնեցին Դավթի թևերը։ Դավթ ասաց.— Էդ ի՞նչ եք անում։ Հաջ-հաջ, բռնե՛լ եք ինձ, որ ջուրը թալեք։

— Հա, պիտի թալենք,— ասին փահլևանները,— թաղավորի հրամանն է, որ քեզ սպանենք ու թալենք ջուր։

Դավթ ասաց.— Մըսրա Մելիք ի՞նչ է ուզում ինձմեն։ Ես իմ ձեռք չեմ թալե ոչ էնոր երկրին, ոչ էնոր գանձին, ոչ էնոր դահլիս։ Էնիկ ի՞նչ է տվել ինձ, որ չի կարենում առնել։

Ասին.— Զգիտենք։ Հրամայել է, որ քեզ սպանենք ու թալենք ջուրը։ Թե չէ երկուսիս վրձն էլ կզարկի։

Դավթ ասաց.— Հաստա՞տ ինձ պիտի սպանեք։

— Վալլա՛, պիտի սպանենք։

Դավթ մի ձեռք թալեց մեկի փողպատը, մի ձեռք թալեց մյուսի փողպատը, բռնեց, իրար զարկեց, կամրջի երկու կողերն կախեց, ասաց.

— Դուք լավ չգիտեք, ոնց են մարդու ջուր թալում։ Մկա ես ձեզ կթալեմ, կսովորեք։

Փահլևանները սարսափահար բռնացին.

— Դավթ' թ, աստժո՛ւ սիրուն, մեզ մի՛ թալի ջուր։ Էն շուն Մըսրա Մելիք զոռով մեր վզին գրեց, որ քեզ բերենք էստեղ ու սպանենք։ Մենք վախից ենք ձեռ բարձրացրել քեզ վրա։ Մենք չէ՞ որ քո հոր, Առյուծ-Մհերի ծառաներն ենք եղել, քո հոր սուսի-րի վրա ենք մեծացել։ Երբ քո հերը մեռավ, շուն Մըսրա Մելիք եկավ, մեզ վերցրեց գերի, զոռով դարձրեց իրեն փահլևան։ Մենք մեզ քո բա՛խտն ենք թալե, մեզ մի՛ սպանի։ Երբ դու էդ մարդն ես, էդ հունարի տերը, մենք օր կենդանություն քեզ կծառայենք։ Քո հոր հիշատակի համար մեզ խնայի՛ր։

Դավթ վախեցած փահլևաններուն բարձրացրեց, կամրջի վրա դրեց, ասաց.

— Դե որ էդպես է, գնանք ինձ հետ Սասուն։

Էստեղ երեքով իրար զլուխ սպառնեցին ու ճանապարհ ընկան դեպի Սասուն։

7. ԴԱՎԹԻ ՀՈՎՎԱԿԱՆ ԱՐԿԱՇՆԵՐԸ

Դավիթ իր փառլանններու հետ հասավ Սասնա սահմանը։ Կանգ առավ, նայեց, նայեց, նայեց, ասաց։

— Հայ-հայ, սարե՛ր, Սասնա՛ սարեր, էս դո՞ւք եք։

Հորթարածները, գառնարածները, նախորդները, հովիվները իրենց անասուններ թողած՝ նայում էին Դավթին։ Իմացան, որ Ջոջանց գերդաստանի տղա է։ Դավիթ էնոնց բարև տվեց, ասաց, որ գնում է Սասուն, իր հայրենիք։ Հովիվներն իրար բռթեցին։

— Առյուծ Մհերի տղան որ ասում են, վայ թե էսիկ է, որ կա։

Մի ջահել նախորդ իր տավարը թողեց, որ ընկերը պահի, ինքը վազեց գնաց քաղաք՝ ականջկա տանելու Ձենով Օհանին։

Ձենով Օհան էդ գիշեր երազ էր տեսել։ Երազում Սասնա տան պարիսպը կանգնած էր, Սասնա բերդի ջահը վառվում էր, Սասնա պարտեզը կանաչել էր, Սասնա սոխակը երգում էր։

Ձենով Օհան քնից արթնացավ, կնկանը ձեն տվեց.

— Վե՛ր կաց, ա՛յ Սառլա, լուս է արդեն, վե՛ր կաց, երազ եմ տեսել. կա-չկա, մեր մանուկ Դավիթ եկել է Սասուն։

Սառլան պառկած տեղեն ասաց.

— Այ հալևոր, ինչո՞ւ չես թողնում, որ հանգիստ քնենք։

Ձենով Օհան որդողեց.— Ախ, կնիկ,— ասաց,— օտարի դարձ հս, քո սիրտը չի ցավում Սասնա տան համար։ Վե՛ր կաց, լսի՛ր, ինչ երազ եմ տեսել. Սասնա տան պարիսպը կանգնած էր, Սասնա բերդի ջահը վառվում էր, Սասնա պարտեզը կանաչել էր, Սասնա սոխակը երգում էր... Կա-չկա, մեր մանուկ Դավիթ եկել է Սասուն։

Ձենով Օհան վեր կացավ, շորերը հագավ։ Էն ատեն ավետաբեր նախորդը

— Բարի լո՛ւս քեզ, Ազնա՛նց Օհան, ականջկա: Իմացած լինես, որ մի ազնա-
վուր մանուկ է գալիս, Դավիթն է գալիս:

Ձենով Օհանի սիրտը ճխաց, ելավ իմաց արեց Քեռի Թորոսին ու Սասնա բո-
լոր մեծամեծներուն: Բոլոր սասնեցիք իմացան, ելան եկան բերդի մեյդան: Քեռի
Թորոս ասաց.

— Հե՛յ, սասնեցի՛ք, աստվածութլուն մեզ նոր տղա պարգևեց, մեր Սասնա
տան ճրագը եկավ: Ելեք՝ մեկտեղ երթա՛նք մեր Դավթի առաջ:

Սասնա քաղցրիք ու գեղացիք Ազնանց իշխաններու հետ ելան խմբով գնացին
Դավթի առաջ, որ շուտով տեսնեն, թե ինչ տեսակ տղա է Դավթի: Հասան Սասնա
սահմանը, տեսան, երեք անծանոթ մարդ նախորդների հետ զրույց են անում: Դի-
մավորողները ձեն տվին.

— Հե՛յ, ո՞րն է Դավթի, ո՞րն է Դավթի:

Ձենով Օհան տեսավ, երկու փահլեհանի միջև կանգնած է մի ազնավուր տղա,
ասաց.

— Քեռի Թորոս, կա-չկա, էտիկ է մեր ծուռ Դավթի:— Մոտեցավ, հարցրեց.—
Այ տղա, դու ո՞րտեղացի ես:

Ասաց.— Ես Սասնա քաղքեն եմ:

— Սասնա քաղքի մեջ ես քեզ չեմ տեսել: Դու Սասնա մեջ մարդ ունե՞ս:

Դավթի ասաց.— Իմ մերը, իսմիլ խաթուն, ասում է՝ ես էնտեղ ունեմ երկու
հորդեր:

— Անուններն ի՞նչ է:

— Ջոջի անունը վերգո է, պստկի անունը՝ Օհան:

Ձենով Օհան Դավթին ամուր գրկեց, երկու թուշը պագեց, ասաց.

— Վա՛յ, Դավթի, մեռնե՛մ քեզի, էդ դո՛ւ ես: Ես քո հորդերն եմ, Ձենով
Օհան ես եմ:

Դավթի տրեխները կտրտված էին, գուլպաները՝ մաշված, ինքն անոթի էր,
վայրի խոտեր ուտելուց՝ մի քիչ էլ ծուռ:

Սասնա քաղքցիք ու գեղականները ձեռ էին տալիս Դավթին, ողջունում
էին, բարի գալուստ ասում, իսկ Դավթի մտածկոտ քայլում էր ճամփան, գլխի շէր
ընկնում, որ էդ բոլոր մարդիկ Սասնա երկրն են, եկել են իր առաջ, իրեն պատիվ են
տալիս: Մտածկոտ քայլում էր ճամփան: Ամաշում էր ասել, որ անոթի է:

Ձենով Օհան կանգ առավ, Դավթի թշերը նորեն պագեց, ասաց.

— Հե՛յ, սասնեցի՛ք, աղբերնե՛ր, քուրե՛ր, ձեր աչքը լո՛ւս, մեր աչքը լո՛ւս,
մեր Սասնա տան ճրագն է եկել, մեր մորամեկ Դավթի:

Ձենով Օհան, Քեռի Թորոս ու Սասնա ժողովուրդը Մհերի որդուն՝ առան բե-
րին քաղաք, իջեցրին էն սենյակը, որտեղ մի ժամանակ առաջ նստում էր Մհեր: Նրա-
տեցին, գինի խմեցին, եղնիկի միս կերան, ուրախութլուն ու քեֆ արին, Դավթի
երեսը պագեցին, էլի պագեցին, էլի պագեցին, ու մեկ-մեկ ելան, կաց-բարով ասին,
գնացին:

Մնացին մենակ Դավթի ու Ձենով Օհան:

— է, հորդերե՛ր,— ասաց Դավթի,— ո՞նց ես, ո՞նց եք ապրում:

— Որդի՛,— ասաց Օհան,— փա՛ռք աստծու, իր ողորմութլամբ ու քո հոր
գերեզմանով ապրուստ ենք անում:

Սասնա քաղբի մեջ կար մի կաղ տերտեր: Ձենով Օհան Դավթին տարավ էնոր մոտ, ասաց.

— Տերտե՛ր, մեր Դավթին սաղմո՛ւս կարդացրու:

— Աչքիս վրա,— ասաց կաղ տերտերը:

Անցավ մի ժամանակ, մի օր Դավթ ասաց.

— Հրողբե՛ր Օհան, էսպէս պարապ-սարապ սաղմոս կարդալով ասլրել չի լի-նի: Դու ջոջ մարդ ես, քաղբի մեջ պատիվ կունենաս, ինձ մի գործ գտիր, աշխատեմ, ասլրեմ:

Ձենով Օհան ասաց.— Լաո, դու ի՞նչ գործ ես ուզում: Մեր գործը ռանչպարու-թյունն է: Ռանչպարություն քո ձեռքեն կգա՞:

— Ինչո՞ւ չի գա: Կանեմ, կսովորեմ:

Ձենով Օհան ելավ դնաց քաղբի մեկդան, էնտեղ կանգնած քաղբի ջոջերուն խնդիրք արեց.

— Մեր Դավթին մի ռանչպարություն տաք, աշխատի, ասլրի:

Քաղբի ջոջերն իրար հետ խորհուրդ արին, ասին.

— Դավթ պատիկ է, թո՛ղ լինի Սասնա գառնարած:

Ձենով Օհան դարձավ եկավ տուն.

— Դավթի՛թ, գառնարածություն կանե՞ս:

— Ինչո՞ւ չեմ անի: Շատ լավ ես արել, հրողբե՛ր, որ տվել ես ինձ գառնարած: Լուսուն Ձենով Օհան ելավ, շինել տվեց մի զույգ պողպատե կոշիկ, մի պող-պատե կոո, ասաց.

— Լաո՛, էգուց կելնես, քաղբի գառները կտանես մեր Սասնա սար, էնտեղ լավ արոտ կա, կարածացնես, կեսօրին մաղալ կտաս աղբրի մոտ, կսպասես, մինչև քեզ հաց բերեմ:

Լուսուն Դավթի պողպատե կոշիկները հագավ, պողպատե կոոն առավ, գնաց կանգնեց նախրազնան, կանչեց.

— Հե՛յ, գառնատերե՛ր, հե՛յ, ուլատերե՛ր, ձեր ուլն ու գառը դո՛ւրս հանեք, բերե՛ք, տանեմ Սասնա սար, արածացնեմ:

Քաղբիք իրենց ուլն ու գառը բերին նախրազնա:

Դավթ ժողվեց, առաջն արավ, քշեց, որ տանի արոտատեղ: Մարդիկ ելր տե-սան Դավթի կոոն ու կոոը, շատ վախեցան, ասին.

— Օհա՛ն աղբեր, վա՛յ թե Դավթ պողպատե կոոով զարկի մեր գառներն սպանի:

Ձենով Օհան դարձավ Դավթին.

— Մեռնե՛մ քեզի, Դավթի՛թ, հարեաններ են, դուռ ու դրկից են, պողպատե կոոով չզարկես, գառներն սպանես:

— Յա՛, հրողբե՛ր, ես հո ծուռ չե՛մ:

Գառներն առաջն արավ, բարձրացավ Սասնա սարի լանջերը, էնտեղ արածաց-րեց մինչև կեսօր: Գառները կուշտ կերան: Դավթ գառները դոմեց մի քարայրի մեջ, ինքը մտավ մի մեծ քարի շվաք, պառկեց ու քնեց:

Շատ անցավ, քիչ անցավ, Դավթ քնեն ելավ, տեսավ քարայրը դատարկ է: Էս կողմ նայեց, գառ չկա, էն կողմ նայեց, ուլ չկա, անհետ կորել են: Դավթ կանգնեց քարի գլուխ, բռնաց.

— Հայ-հայ, սարե՛ր, Սասնա՛ սարեր, ո՞ւր են իմ գառները, ո՞ւր են իմ ուլերը: Դավիթ բոռալուց ահռելի մի դըմդմբոց ընկավ սար ու ձոր: Աղվեսները, նա-սլաստամկները, կզաքիսները, ինքշան որ կային, էս քարի տակեն, էն թփի հտեն դուրս թռան, փախան: Դավիթ ասաց.

— Վուռ՞ի, իմ ուլերը ո՛նց են փախնում:

Ասաց ու վազեց հտեններեն, բռնեց բոլորին, որուն քարի տակեն, որուն թփի հտեն, բռնեց, բերեց, խառնեց իր գառներուն: Դու մի՛ ասի, Դավիթ գառները արածելով էլի եկել հավաքվել են քարայրի առաջ: Դավիթ բոլորին մեկտեղ քշեց քարայր: Ձենով Օհան Դավթին հաց բերեց ու տեսավ պողպատի կոշիկները կտրտվել են, կոռը մաշվել է.

— Մեռնե՛մ քեզի, Դավիթ, էս ո՛նց է քո բանը: Քեզ օրական դուլզ մի կոշիկ ու մի կոռ որ տամ կարելի, քո վարձը չի հանի: Էլ մեր օգուտն ի՞նչ կմնա:

Դավիթ դանդառվեց.— Է, հրողբե՛ր, էսօր էնքան եմ վազվզել, որ կոշիկ չի մնացել ոտիս: Էզուց ես էլ գառ չեմ արածացնի:

— Ի՞նչ է, Դավիթ, գառնարածությունն անուշ բան չէ՞:

— Անուշ բան է, հրողբե՛ր, արևս վկա, անուշ բան է: Էս կարմիր գառներն ու սև ուլերը շատ հանգիստ են, շատ խելոք: Էնոնց հետ շատ լավ գլուխ եմ հանում: Բայց էն խատուտիկները, երկար-սլոշերը, ցիցականջները հոգիս կերան. ամբողջ օր փախնում են, կանգ չեն առնում:

Ձենով Օհան ասաց.— Այ Դավիթ, մենք երկար-սլոշ ու ցիցականջ ուլեր ո՞ր տեղից ունենք:

— Ունենք, հրողբե՛ր, խատուտիկ, ցիցականջ, բմբլապոշ ուլեր էլ կան, շատ կան:

Ձենով Օհան ասաց.— Էդ գառները քարայրից մեկ դո՛ւրս հան, տեսնեմ:

Դավիթ մտավ քարայր, կոռը զարկեց էս քարին, էն քարին, բոռաց, ու կզաքիսները, նասլաստամկները, աղվեսները բոլոր դուրս թռան, փախան: Դավիթ քարայրից ելավ, ասաց.

— Յա՛, հրողբեր, ինչո՞ւ թողիք, որ իմ ուլերը փախնեին:

Ձենով Օհան ասաց.— Կա՛ո, աստված քո տունը չավրի. դրանք ուլեր չեն, զազաններ են, թո՛ղ գնան:

Դավիթ ըռեկավ.— Է, դու իմ ուլերը փախցրիք, տերերն ինձմեն ուլ կուզեն, ես ի՞նչ պատասխան տամ:

Դավիթ նորեն ընկավ սար ու ձոր, փախած զազաններու հտե, էնքան լարեց, էնքան շարշարվեց, որ լեզուները դուրս թալիցին, հոգնեցին, զարկվում էին ոնց որ տիկ: Դավիթ բոլորին էլի հավաքեց բերավ խառնեց իր գառներուն, ասաց.

— Էս տերով-տիրամեղները հա փախնում են, չեն թողնում, որ ես հանգըստանամ, բրդուշ մի հաց ուտեմ:

Դազանները Դավթի ահից էլ չփախան:

Իրիկուն Դավիթ իր ուլն ու գառը քշեց քաղաք, բերեց կանգնեցրեց նախրազնան, ձեն տվեց.

Հե՛յ, ուլատերե՛ր, հե՛յ, գառատերե՛ր,
եկե՛ք, ձեր ուլերն իմ հոգին կերան,
Ով որ մեկն ունեք, ես տասն եմ բերել,
Ով որ տասն ունեք, արեւ եմ քսան:

Քաղքցիք ամեն կողմեն եկան, իրենց գառները ջոկեցին, տարան, հետն էլ, ու ինչքան կարցաւ, կուզ, նապաստակ, աղվես: Նապաստակները մորթեցին կերան, աղվեսներն ու կուզերն էլ քուրք արին, հագան:

Էն օրվանն մինչև էսօր սասնեցիք սովորեցին, որ նապաստակ որսան, ուտեն, կուզն ու տղիսն էլ քուրք անեն, հագնեն:

Իրիկուն Զենով Օհան Սասնա ջոջերուն կանչեց, ասաւ.— էս չեղաւ, Դավիթ ու նապաստակ չի ջոկում, ամբողջ օրը ընկնում է գազաններու հետ, օրական մի գուլջ պողպատե կոշիկ է մաշում: Զեղ կանչեցի, որ աղաչանք անեմ, Դավիթն տաք մեկ ուրիշ գործ:

Սասնա ջոջերն ասին.— Հա, ջանը՛մ, աղվես ու նապաստակ չի թողել սարում, մեր որսը կտրեց:

— Հապա ի՞նչ անենք Դավիթ հետ:

— Բերե՛ք անենք նախորդ:

Զենով Օհան Դավիթի համար շինել տվեց էլի մի գուլջ պողպատե կոշիկ, էլի մի հատ պողպատե կոռ: Դավիթ լուսուն գնաց կանգնեց քաղքի նախրագնան, կանչեց.

— Հե՛յ, կովատերե՛ր, հե՛յ, գոմշատերե՛ր, ձեր տավարը քշեք, բերե՛ք, տանեմ արոտ: Դառներ ու հորթեր չեմ տանի, պետ-պետ կովեր ու գոմեշնե՛ր բերեք:

Քաղքցիք տավարը բերին թողին Դավիթի առաջ:

Դավիթ էս անգամ նախիրը տարաւ Սասնա դաշտ:

Նախիրը թողեց արոտ, ինքը մեկնվեց մի քարի շվաքում՝ քնեց: Շատ քնեց, քիչ քնեց, արթնացաւ, տեսաւ նախիրը չկա: Դու մի ասի՝ տավարն արածելով բարձրացել է սարը, կորել անտառում, ձոր ու կապանի մեջ: Դավիթ ըոքկած ընկաւ դեռ ու դեն, փնտրեց իր նախիրը, բարձրացաւ մի կարկառ քարի գլխին, բռնաց.

— Հա՛յ-հա՛յ, սարե՛ր, Սասնա՛ սարեր, իմ նախիրն ո՛ւր է:

Դավիթ բոռոցից ամպի դղրդլուն ընկաւ սար ու ձոր: Էս անգամ էլ իրենց որջերեն լույս աշխարհ թռան անհաշիւ գել, արջ, վագր ու առլուծ:

— Վա՛յ, էս ձեր տիրու հե՛րն անիծեմ, էլի փախան:

Դավիթ ընկաւ եղ վայրի գազաններու հետ, էնքան վաղեց, էնքան լարեց, մինչև հոգնեցին, լեզուն դուրս թալեցին, կանգ առան: Դավիթ բռնեց գելին մի քողեն, արջին մի քարայրեն, վագրին մի սարեն, առլուծին մի ձորեն, բռնեց, բերեց խառնեց իր նախիրին: Նախիրն էլ սարում արոտեն կշտացել, իջել էր դաշտը, ջուր էր խմել ու մաղալ արել գետափին:

Դաշտը լցվել էր գազաններով: Դրանք Դավիթի ահուց իրարու դիպնել չէին իշխենում: Մեկը որ շարժվեր, Դավիթը բարձրացնում, գետին էր դարկում էնպես, որ խրվում էին հողի մեջ:

Կեսօրին հրողբերը Դավիթին հաց բերաւ, տեսաւ՝ դաշտը լիքն է պետ-պետ գազաններով, Զենով Օհան լեղաճաք եղաւ, հեռվեն ձեն տվեց.

— Դավիթ, եղ ի՞նչ էս արել:

Դավիթ պատասխանեց.— Նախիրը մաղալատեղ եմ բերել, հրողբե՛ր: Անոթի եմ, հաց բերի՞ր:

Ասաց.— Արի, քո հացն ա՛ռ, էս չեմ գա քո մոտ:

— Ինչո՞ւ, հրողբե՛ր:

— Աստված քո տո՛ւնը չափրի, վագր ու առյուծ բերել, խառնել ես նախրին, հարցնո՛ւմ ես:

Դավիթ գնաց, իր հացն առավ եկավ նախրի մոտ:

Ձենով Օհան դարձավ, ափալ-թափալ հասավ Սասուն, կանչեց.

— Հե՛յ, սասնեցի՛ք, քաղբի դարպասները փակե՛ք, ձեր տան դռները գոցե՛ք. Դավիթ ինչքան գել, արջ, վագր, առյուծ կա, բռնել խառնել է նախրին, իրիկուն կրեքի քաղաք: Ձեր դռները փակե՛ք, ձեր ճարը տեսե՛ք:

Իրիկվան Դավիթ նախիրը քշեց, բերեց կանգնեց նախրազնան, կանչեց.

Հե՛յ կովատերե՛ր, հե՛յ, դո՛շատերե՛ր,
եկե՛ք, չալ կովերն իմ հողին կերան,
Ո՛վ որ մեկն ունեք, ես տասն եմ բերել,
Ո՛վ որ տասն ունեք, արել եմ քսան:

Տեսավ, մեկը չի գալիս, որ իր տավարը տանի տուն: Դավիթն էլի կանչեց, էլի ձեն տվեց, բոռաց, քաղաքը մունջ էր, դարպասները՝ փակ: Դավիթ ասաց.

— Եկա՛ք ձեր տավարը տանեք, բարով դաք, չեկա՛ք, ջհանդամք: Դե արի՛ մարդկանց լավությունն արա: Ես էնոնց համար սար ու ձորեն կսքան լավ պետ-պետ կովեր բերեմ, էնոնք դուռը փակեն վրաս, չգան տանեն իրենց նախիրը, որ ես էլ տուն գնամ, քնեմ:

Ասաց, պառկեց նախրագնացի հողերու մեջ, քոլոզը դրեց գլխի տակ ու քնեց մինչև լուս:

Լուսուն արթնացավ, տեսավ, բոլոր գաղանները փախել են սար, մնացել են միայն Սասնա կովերն ու գոմեշները: Դավիթ էլի բոռաց, քաղքցիք ելան, վախվախելով դռները բաց արին, եկան, իրենց կովն ու գոմեշը ջոկեցին, տարան տուն:

Դավիթ ասաց.— Հալ-հա՛լ, ձեր տո՛ւնը շինվի, ժամանակին չեկաք, նախրի պարարտ կովերը փախան, լղարները մնացին:

Ասաց, գնաց իր թոփալ տերտերի տուն, ամբողջ օրը սաղմոս կարդաց, իրիկ-վան տուն եկավ քնեց, որ լուսուն նախիրն էլի տաներ արոտ:

Սասնա ջոջերը եկան Ձենով Օհանի մոտ, ասին.

— Օհա՛ն-աղբեր, էս մեկն էլ չեղավ: Էս Դավիթ օղորդ որ ծուռ է, արջ ու կով չի կարնա ջոկել իրարուց: Սա մեզ վագրի ու առյուծի բաժին կանի, մեր կնիկներն ու ճժերը կտապաժորեն:

Դավիթ լսեց, նեղացավ.

— Ձեր գլո՛ւխն ուտի ձեր նախիրը, էլ ես չեմ լինի ձեզ համար նախրորդ:

Ձենով Օհան ասաց.— Որ էդպես արիր, ես չեմ կարնա քեզ պահեմ: Ուր կեր-թաս, գնա՛:

Դավիթ էստեղ շատ վշտացավ, դուրս եկավ քաղքեն, պառկեց մի քարի տակ, միտք արավ, միտք արավ, քնեց:

Լուսուն Քեռի Թորոս եկավ քաղաք, հարցրեց.

— Ո՛ւր է մեր տղան, ո՛ւր է Դավիթ:

Քաղբի մեջ ինչքան մարդ կար, Դավիթին հայհոյեց, ինչքան կնիկ, Դավիթին ա-նիծեց:

Քեռի թորոս Դավթին փնտրելով քաղքեն ելավ, տեսավ, տղան քնել է մի քարի շվաքում, ոչ գլխի տակ բարձ ունի, ոչ էլ վրան՝ ծածկոց: Քեռին էնքան պինդ մի քացի տվեց, որ թի չլիներ Դավթի, ուրիշը լիներ, հավատա, յոթ գազ կերթար գետնի տակ: Դավթի արթնացավ, ասաց.

— Յա՛, Քեռի՛ թորոս, ինչո՞ւ զարկեցիր:

— Բա էգ ի՞նչ ես արել, տո ծո՛ւռ:

— Քեռի՛, վալլա՛, ես մեղավոր չեմ: Էն բրդոտ կովերը շատ էին փախնում, ես էլ տփեցի: Քաղքցիք ըորկան, նախիրն ինձմեն առան:

Քեռին ասաց.— Տո խե՛, տո Սասնա՛ ծուռ, տո լա՛ո, էն շատ փախողները թո՛ղ փախնեն, դնան սար, քիչ փախողները դու առա՛ջդ արա, բեր տո՛ւն: Հասկացա՛ր: Դե վե՛ր կաց, վե՛ր կաց, գնանք. Սասնա ջոջերուն ես աղաչանք եմ արել, որ քեզ էլի նախիր տան, տանես արոտ:

Դավթի ասաց.— Չէ, քեռի՛, ես էս քաղքի մեջ մնացողը չեմ: Ինձ ուրիշ քաղա՛ք ասա, գնամ էնտեղ:

Քեռի թորոս Դավթին տարավ իր տուն:

8. ՀԱՐԻՍԱՆ, ԱՎԱԶԱԿ ԴԵՎԵՐԸ

Ժամանակ անցավ, ժամանակ եկավ:

Դարուն էր, նոր բացվող դարուն: Դավթի ասաց.

— Քեռի՛ թորոս, դարուն է, վարուցանքի, հոտաղ-մշակի օրեր են: Մենք էս քառսուն ուսող բերան, լցվել ենք էս տան մեջ, հո դու մեզ պահելու պարտական չե՛ս: Վե՛ր կաց, մեզ մի դործի վրա՛ դիր, աշխատենք, ապրենք:

Քեռի թորոս ասաց.— Հայ-հայ՛, Դավթի՛, քո արևը չմեռնի, դու՛ ես ինձ համար աշխատող:

Դավթի վերավորվեց.— Ինչո՞ւ աշխատող չեմ:

Քեռի թորոս ծիծաղեց.— Վա՛ղն արի, տո ծո՛ւռ, աշխատողի՛ս մտիկ: Տո դու մեկ տարի բանես, մի կոտ կորեկ վարձ բերես տուն, ես տանեմ ջաղաց, աղամ, քեռակինդ պապաճիկ թխի, դու էլ մի հաց առնես տաս ինձ, ասես՝ ա՛ռ, քեռի, էս իմ աշխատանքն է, առ էս հացը կե՛ր,— էլի՛ չեմ հավատա:

Դավթի նեղացավ.— Ինչո՞ւ չես հավատա, քեռի՛: Որ էդպես է, ինձ էլի մի տեղ տար, տո՛ւր նախորդ:

Քեռի թորոս գիտեր, Դավթի խոսքը որ մի անգամ ասաց, կանի: Վեր կացավ, Դավթին առավ գնաց հարևան Դաշտու Պաղրիալ, տվեց էնտեղ նախորդ, խրատեց, ասաց.

— Լա՛ո, տավարը լուսուն կտանես մեր Սասնա սարերի ետև, էնտեղ արոտ կա, Սիպտակ մի քար կա, աղբուր կա: Տավարը կարածացնես մինչև կեսօր, կբերես էդ աղբրի վրա, ջուր կտաս: Չընկնես էն շատ փախողներու ետև, հա՛:

Դավթի ասաց.— Քեռի՛, մկա ես գիտեմ, շատ փախողը տավար չէ, գազան է, թո՛ղ փախնի, ես իր տերու հերն անիծեմ:

— Այ, զորանա՛ս,— ասաց Քեռի թորոս, Դավթի երեսը պազեց ու դարձավ եկավ Սասուն

Լուսու՛ն կանու՛խ Դավիթ ելա՛վ, Դաշտու Պաղրիալի նախիրը քշեց ու տարա՛վ Սասնա սարի ետև։

Նախիրը թողեց արոտ, ինքը մտավ անտառ, մի մեծ կոսպալ կտրեց իր համար, դրեց ուսին, եկավ ու կանգնեց իր նախրի առաջ։

Էդ օրը նախիրն արածացրեց՝ մինչ ճաշ, ճաշին բերեց աղբուր, ջուր տվեց ու քշեց գեղ։ Դաշտու Պաղրիալցիք շատ զարմացան, ասին.

— Դավիթ, էս օրը կեսօրին նախիրն ինչո՞ւ բերիք։

Ասաց.— Բա ե՞րբ բերեմ։

Ասին.— Իրիկվան, արեմտոցին։

Լուսու՛ն Դավիթ իր նախիրը էլի տարավ սար։ Տեսավ, յոթ նախիր էլ ուրիշ գեղերեն բերին։ Դավիթ գնաց էդ յոթ նախրի տավարը քոմեց, բերեց խառնեց իր նախրին։

Նախրորդները եկան.— Դավիթ, էդ նախիրները մերն են, ինչո՞ւ բերիք խառնեցիր քո նախրին։

Դավիթ ասաց.— Յա՛, Ձէ, էդ իմ նախրեն էր երեկ էստեղ մնացել։

Ասին.— Ձէ, Դավիթ չան, էդ մեր տավարն է, քո տավարը չի։ Քո նախիրն ուրիշ գեղեն է, մերն՝ ուրիշ գեղերեն։

Դավիթ ասաց.— Որ էդպես է, եկե՛ք աղբերանանք։

Աղբերացան։ Նախրորդներն ասին.

— Դավիթ, արի քեզ համար մի հով շինենք, դու պառկիր, քնի՛ր։ Քո նախիրը մենք մինչև իրիկուն կպահենք, իրիկվան դեմ կջոկես, կտանես տուն։

Դավիթ ասաց.— Ձէ, աղբրտի՛ք, մկա դարուն է, խալխի տավարը լղարել է, անձրև է, ցեխ է, անասունները խրվում են ցեխը, մրսում են։ Ես պետք է միշտ ակահ մնամ, որ ողնված անասունը ցեխեն հանեմ։

Դավիթ օրական յոթ-ութ անասուն ցեխեն հանում էր, ոտները կապում իրար, անցկացնում իր կոսպալի վրա, բերում գեղ։ Կնիկները Դավթին օրհնում էին.

— Շատ դատես, շատ ուտես, լա՛ո, քիչ դատես, շատ ուտես։

Նրանք Դավթին շատ լավ պատվում էին, հաց ու հավկիթ էին տալիս, ձվածեղ էին անում, միշտ հոգ էին տանում, որ անոթի չմնա։ Ամբողջ գեղը Դավթին գովում էր.

— Մինչև մկա մեզ էդպես նախրապան չէր եղել։

Դավիթ գեղի նախիրն արածացրեց էնքան լավ, որ մինչև ամառ անասունները զիրացան, պետացան, կովերն առատ կաթ էին տալիս, եզները ժիր լուծ էին քաշում։

Մի օր Դավիթ իր նախիրը տուն բերելիս տեսավ, Սեղանասարեն ահագին մի ժեռ քար պոկված վար է գլորվում։ Մազ մնաց նախիրը ճիւղտեր, գնար գեղի վրա։ Դավիթ վազեց ու ձեռը դեմ տվեց քարին։ Քարը կանգ առավ, անշարժ մնաց։ Դավթի ձեռը դաշվեց քարի վրա։ Մինչև էսօր էլ ասում են «Դավթի քար»։

եկավ Աստվածածնա կիրակին։

Էդ օր սասնեցիք ուխտ են գնում Աստվածածնա վանք, հարուստ մարդիկ պատարագ են անել տալիս, ցասման հարիսա են պատրաստում, ժամից հետո ուխտավորները գնում են պատարագի տիրոջ մոտ, հարիսա են ուտում։

Էդ Աստվածածնա կիրակի լուսուն Դավիթ իր նախիրը տարավ սար, կուշտ կերցրեց, հետո բերեց Սիպտակ աղբրի վրա։ Յոթ գեղի նախրորդները հավաքված էին

էնտեղ: Սասունցիք, մեծ ու պուճուր, իշխան ու ռամիկ, խմբով ճանապարհը բռնած, գնում էին դեպի սար: Դավիթ ասաց.

— Զանր՝մ, էսոնք առավանհն մինչև ճաշ գնում են ու գնում: Ո՛ւր են գնում: Էդ կողմերում ի՞նչ կա:

Նախորդներն ասին.— Ցասման ժամ է, Դավիթ, ուխտ են գնում: Երաշտ կա էս տարի: Աստված բարկացել է, ցասում է թափել: Կերթան սուրբ Աստվածածին, մատաղ կանեն, հարիսա կեփեն, դափ ու զուռնա կզարկեն, կսլարեն, կուրախանան, հարիսա կուտեն, կիջեն ցած:

Մի նախորդ հառաչեց.— Վա՛խ, վա՛խ, մեզ դրել են էս նախրի մոտ, իրենք հարիսա են ուտում: Մեկն էլ չկա, գնա մեզ հարիսա բերի, մենք էլ մի գդալ հարիսա ուտենք:

Նախորդներն իրար մտիկ արին, մեկն էլ հարիսայի չգնաց: Դավիթ վեր կացավ:

— Դուք իմ նախիրը պահեք, ես գնամ: Էնքան հարիսա բերեմ, որ ուտեք, պատուվեք: Բայց իմ նախրեն որ մի պոչ պակսեց, յոթիդ գլուխն էլ կկտրեմ:

է, նախորդներն իրենց գլխեն հո ձեռ չէին քաշել, որ Դավիթ նախրեն պոչ պակսեր:

Դավիթ գնաց բարձրացավ ուխտատեղ, հարցուփորձ արավ, թե որտեղ է հարիսան: Ասին.

— Այ, էնտեղ է:

Դավիթ գնաց էնտեղ, տեսավ յոթկանթանի պղինձը դրած է թոնրի մեջ, մի կնիկ էլ պղնձի մոտ կանգնած՝ խառնում է հարիսան: Դավիթ խնդրեց.

— Նանե՛, ինձ մի փշուր հարիսա տաս: Յոթ գեղի նախորդ հրեն ժողովվել են Սիսլատակ աղբրի մոտ, գեղի աղբատը որ կա, նախորդն է, քո հոր հողուն մեզ մի փշուր հարիսա տաս, տանենք ուտենք:

Կաղ կնիկն ասաց.— Գնա կորի՛, Սասնա ծու՛ռ: Չգիտե՞ս, որ ժամը չի արձակվել: Կեցիր՝ ժամուց հլնեն, տերտերը դա հարիսան օրհնի, նոր հարիսա կուտենք:

Դավիթ ասաց.— Նանե՛, նախիրս սլահ եմ տվել նախորդներուն, վախում եմ՝ թողնեն, անասուններս գնան ընկնեն ուրիշի արտն ու խոտհարքը, ես վրաղ եմ, հարիսա կտաս, տու՛ր մկա:

Կաղ կնիկն ասաց.— Զեմ տա: Զուրի տերտերը չգա, հարիսան չօրհնի, չեմ տա: Ժամավորն էլ պիտի գա, իր հարիսան ուտի, նոր ավելցուկը տամ՝ տար քո նախորդներուն:

Դավիթն ասաց.— Նանե՛, ավելցուկը շանն են տալիս:— Ասաց, բարկացավ, ձեռք թալեց՝ պղինձը թոնրեն հանեց, իր կոսյալն անցկացրեց պղնձի կանթերը, շավկեց, ինչքան որ հաց էին թխել, առավ անթեց, յոթ շերեփ էլ վերցրեց, ասաց.

— Էսոնք էլ մեզ գդալ: Զեր մատաղն աստված հալա՛լ անի:

Դավիթ լոբերը գցելով գնաց իր սարը:

Կաղ կնիկը հարաջ տվեց.— Այ խա՛լիս, ձեր տու՛նն ավրի, Սասնա ծուռ Դավիթ եկավ, հարիսան ու հացերն ամեն առավ, գնաց:

Ուխտավորի մինը աքլորացավ.

— Ելեք՝ զարկե՛նք էդ Սասնա պապաճիկ ուտողին, մեր հարիսան ձեռիցը խլենք:

89 Մի հալվոր մարդ ասաց.— Բան չունեք, ջանր՝մ: Էդիկ Մհերի որդին է, համ

ծուռ, համ ազնավուր, թե որ կարցաք երեսունկանթանի պղինձը երեք հոգով գետնից վերցնել, գնացն'ք Դավիթի վրա կռիվ, թե չէ մի' գնաք, ձեզ կզարկի, կհանի խայտառակ, մեղք եք:

Դավիթ եկավ հասավ Սիպտակ աղբուր, հարիսան ու հացը վար գրեց, կանչեց ընկերներուն.

— Տղև'ք, եկեք՝ հարիսա՝ կերեք:

Տեսավ, նախորդներն ահու ցամքած են, ոչ մոտ են գալիս հարիսին, ոչ ուտում: Դավիթ ասաց.

— Հե', հե', հե', գիտեմ ինչո՛ւ եք նոթերը կախել. ես հացն ու հարիսան բերի, եղն ու աղը մոռցաւ: Է՛, մկա հարիսան կերե՛ք, իրիկվան տուն կերթանք, աղն ու եղն էլ կուտենք վրան: Էլ ինչո՞ւ եք նոթերը կախել:

Մի նախորդ ասաց. — Ինչ հարիսա, Դավի՛թ, ի՛նչ աղ ու եղ. մենք որ նոթերը չկախենք, էլ ո՞վ կախի: Դու որ գնացիր ուխտատեղ, քառսուն ավազակ դե եկան, նախորեն քառսուն կով քշեցին, տարան:

Դավիթ ասաց. — Յա՛հ... — հետո մի փոքր միտք արեց, ասաց. — Բան չկա, տղե՛ք, դուք էստեղ կերե՛ք ձեր հարիսան, ես կերթամ էդոնց ետե: Ո՞ր կողմը տարան:

Նախորդներն ասին. — Այ, էն սարով զարկեցին անցան վերև:

Դավիթ կռպալն ուսին դրեց, գնաց բարձրացավ սարը, շրջվեց էն կողմը: Շատ ման եկավ, քիչ ման եկավ, տեսավ քարանձավն պալան-պալան ծովս է բարձրանում: Ծովը բռնեց, գնաց մինչև քարայրի դուռ: Դեկը քառսուն կովը բերել մորթել էին, լցրել քառսունկանթանի պղինձը, դրել էին օջախի վրա, քրլթքրլթալեն եփում էր:

Դավիթ քառսունկանթ պղինձը վերցրեց ու շուռ տվեց օջախի վրա, քառսուն կովի կաշին ծողվեց լցրեց պղինձը, գնաց մտավ քարայր: Քառսուն դեն էլ էնտեղ էին, որը գորգի վրա պառկել քնել էր, որը խաղ էր անում իր համար, որը գուրզի գլուխն էր պնդացնում:

Դավիթ հտ-հտ քաշվեց, քարայրեն ելավ դուրս, գնաց մի ահագին ժայռ գրկեց, բերավ դրեց քարայրի դռան դեմ, որ դեկը չփախնեն, ու որոտաձայն բոռաց: Էնոր բոռոցից ահ ու սարսափ տիրեց ավազակներուն: Էդոնց մեծն ասաց.

— Վուա՛յ, էդիկ Սասնա Դավիթն էր: Ելե՛ք, ծառայություն արե՛ք, թե չէ մեզ կսպանի:

Մեկ-մեկ դուրս եկան, Դավիթ մեկ-մեկ վզները ոլորեց ու դեն հուլնեց: Քառսունի ականջներն էլ կտրեց, կոլոնեց մի փոսի մեջ, ինքը մտավ քարայր: Մի սենյակում լիքը ոսկի էր, մի սենյակում՝ արծաթ, մի սենյակում՝ զուգս ու գոհարեղին: Դու մի ասի՛՛ էն օրվանն, ինչ Մհեր մահացել էր, էդ ավազակ-դեկերը Սասունն ավրել, թալանել, բերել ու լցրել էին էդ քարայրը: Դավիթ ասաց.

— Հալ-հա՛յ, էսիկ մեր Սասնա թալանն է:

Մի սենյակ էլ մտավ, տեսավ էնտեղ կապած է մի սիրուն քուռակ: Դավիթ ասաց. — «Էսիկ շատ լավ է»: — Կանգնեց նայեց քուռակին, ինքն իր հետ խոսեց.

«Հրողրե՛ր, ոսկին, արծաթը, հարստությունը քեզ, էս քուռակը՝ ինձ: Կտաս, տո՛ւր, չես տա, քեզ էլ քառսուն դեի պես կսպանեմ»:

Դավիթ ինքնիրեն հրողրոր կողմեն պատասխանեց.

«Դավիթ ջան, ինչ եմ անում ոսկին, արծաթը, հարստութիւնը, բոլորն էլ քեզ, քուռա՛կն էլ քեզ»:

Դավիթ ինքնիրեն ասաց.— «Հա՛, շնորհակալ եմ, հրողքե՛ր»:

Երբ իր մտքում ավարը բաժանեց, պրծավ, նախորդական մաղախը լցրեց ոսկով, քարայրեն ելավ, կոպալն անցկացրեց պղնձի կանթը, շալկեց, զնաց հարիսատեղ, հարիսա կերավ, յոթ գեղի գեղացոց հավաքեց, ասաց.

— Ձեն մի՛ հանեք, ձեզ բան պիտի ասեմ: Էս մեծ պղինձը՝ ձեր պատիկ պղնձի տեղ, էս ոսկին առե՛ք, բաժնե՛ք ձեր մեջ ի փոխ ձեր կովերուն, որ դեները տարան մորթեցին: Էս էլ՝ ձեր քառսուն կովի կաշին: Ձեռ չտաք, հա՛, տվե՛ք թող աղքատները հագնեն իմ հոր հոգուն: Վա՛յ ձեր գլխին,— ասաց,— թե որ աղքերներուս վարձից կտրեք ձանկ մի կորեկ. ձեր տունն ու տեղը կանեմ Դավթի ավերած:

Դեղացիք ասին.— Ձանը՛մ, աղքերներուդ վարձը կտրող չկա. դու քո փորձանքն առ, հեռացի՛ր:

Դավիթը գնաց նախրատեղ, իր նախիրը ջոկեց, բերավ Դաշտու Պաղրիալ, ասաց.

— Առե՛ք ձեր տավարը, ես մկա ձեզ համար նախորդութիւն չեմ անի:

Դավիթ նախիրը տերն արավ, թողեց եկավ Սասուն, զնաց ուղիղ Քեռի Թորոսի մոտ, բարեւ տվեց, ասաց.

— Քեռի՛ Թորոս, մեր տանը քանի՞ մարդ կա:

Քեռին պատասխանեց.— Քեզ էլ որ մարդ հաշվենք, քեղնով քառսուն մարդ կլինի:

— Քանի՞ ջվալ ունենք:

— Քոնն էլ որ ջվալ հաշվենք, քո ջվալով քառսուն ջվալ կլինի:

Դավիթ ասաց.— Քեռի՛ ջան, մի՛ նեղանա: Մարդկանց հավաքի՛ր, քառսուն ջվալ առնենք, երթանք ոսկի բերենք:

Քեռին ասաց.— Դնա՛, շանորդի ծու՛ռ: Ծանկ մի կորեկ չբերիր, քառսուն ջվալ ոսկի՞ տի բերես:

Ասաց.— Քեռի՛, էնքան բերեմ, որ դու էլ ուտես, քո յոթ պորտն էլ: Յա՛, մինչև ե՛րբ ես մնամ նախորդ:

Քեռի Թորոս ասաց.— Այ տղա՛, հերիք է ծուռ-ծուռ փչես:

Դավիթ ասաց.— Քեռի՛, աղաչանք եմ անում, ելեք երթանք, թե քառսուն ջվալ ոսկի չեղավ, էնտեղ իմ վիզը կտրե՛ք:

Քեռին բարկացավ.— Ծժե՛ր, ելեք երթա՛նք: Որ սուտ եղավ, ես էս թլու ծոխն պիտի սպանեմ:

Դավիթ մեջքեն արձակեց իր մաղախը, ոսկին թափեց քեռու առջև: Քեռի Թորոս ասաց.

— Յա՛հ, Դավիթ, գլխիդ արևո՛ւդ մեռնեմ, դու սպանե՛լ ես էն ավազակ դեմկրուն:

Ասաց.— Վալլա՛, սպանել եմ:

Ելան առան քսան ջորի, քառսուն ջվալ, գնացին:

Դավիթ էդոնց առաջն ընկավ, տարավ հասցրեց մինչև Սեղանա սարի էն կողմը, Քարալրի գուռ: Տեսան, դեերն ընկած են իրարու մոտ, ուռած, փքված, ամեն մեկը քանց մի Պող Բլուր:

Յոան Վերգոն իր ջորին ջոկեց քարվանից, փախաւ: Շատերն էլ դեբրուն պառկած որ տեսան, իրար հետեն ուզում էին փախնել: Դավիթ կանչեց.

— Ո՛ւր եք փախնում, տնավերնե՛ր: Էդոնց ողջերեն ես չփախա, դուք էդոնց մեռելներն են փախնում: Մի վախենաք, բոլորին էլ սպանել եմ: Թե չեք հավատում, տեսեք էնոնց կտրած ականջները:

Փախնողները ետ եկան, տեսան Դավիթ քառսուն դեի ականջները կտրել, կոտնել է փոսի մեջ:

Սիրտ առան, ջորիները քշեցին դեպի քարայր: Դավիթ քարայրի բերնեն էն ահագին ժայռը ետ տարաւ, վերցրեց Քեռի Թորոսին, Ձենով Սհանին, Յոան Վերգոյին, մտաւ ներս: Էնոնք որ տեսան ոսկու կոլոնները, ուրախությունն ոտները գետնուց կտրվեց: Հավաքեցին, ինչ որ կար, ոսկի, արծաթ, գոհարեղեն, լցրին ջվալները, բեռնեցին ջորիներուն, դարձյալ եկան Սասնա քաղաք:

Էդ ամենը լցրին Սասնա մառանները:

Սասուն լողում էր ոսկու մեջ:

Դավիթ էդ առատ ավարեն իր համար վերցրեց միայն մի քուռակ:

9. ՍԱՍՆԱ ՊԱՌԱՎ. ԵՎ ՍԱՌՅԱ,
ԵՎ ԴԱՎԻԹ ՈՐՍՈՐԴ

Դավիթ ավագակ դեերուն որ կոտորեց, եղավ Սասնա սիրելին: Ձենով Օհան Դավթին էլի տուն բերեց, էնոր համար գտավ մի լավ բազն, ասաց.

— Կա՛ն, Մհերի որդուն վալել չէ, որ նախիր արածացնի, գնա՛ քեզ համար ո՛րս արա:

Դավիթ վերցրեց բազեն, հեծավ դեերուց խլած էն քուռակը, ընկավ դաշտերը, կաքավ, լոր ու ճնճղուկ էր բռնում:

Սասնա մեջ կար իմաստուն մի Պառավ: Ասում էին, ջահել ժամանակ Սասնա Մհերի սիրածն էր եղել: Հիմա էդ Պառավին մնացել էր մի կորեկի արտ: Կորեկի մեջ կային շատ լոր, կաքավ ու ճնճղուկ: Պառավը մի օր գնաց իր կորեկին աչք ածի, տեսավ, Դավիթ քուռակը հեծած, բազեն ձեռին, կորեկի մեջ լոր ու ճնճղուկ է բռնում:

— Դավիթ,— ասաց,— արև՛դ լամ, էդ ի՞նչ ես անում, կորեկս ոտի տակ ես տվել: Դու իմ արտի ճնճղուկներո՞ւմ պիտի կշտանաս: Ծնճղուկի միսն ի՞նչ է: Որսորդ ես, գնա սարե՛րը, էնտեղ քի՛չ եղնիկ ու վերու ոչխար կա, սպանի՛ր, բեր՝ միսը կե՛ր:

Դավիթ ասաց.— Նանե՛, սար որ գնամ, վերու ոչխար ինչո՞ւմ զարկեմ: Կարգին նետ աղեղ չկա:

Պառավն ասաց.— Բա քո ողորմածիկ հերը նետ-աղեղ չունե՞ր: Հորդ նետ-աղեղն ա՛ն, գնա որսի՛:

— Իմ հոր նետ-աղեղն ո՞ւմ մոտ է:

— Հրողբորդ կնկա՛նը հարցրու, — ասաց Պառավը:

Դավիթ եկավ տուն, հարցրեց.

— Հրողբորդին, իմ ողորմածիկ հոր նետ-աղեղն ո՞ւր է:

Սառյան ասաց.— Վալլա՛, ես չգիտեմ, Դավիթ՛:

Դավիթ էլի դարձավ Պառավի մոտ.

— Նանե՛, իմ հրողբորդինը չգիտի, ուր է նետ-աղեղը:

Պառավն ասաց.— Դիտի, մեռնե՛մ քեզի, գիտի, տեղը չի ասում: Գնա՛ զոռո՞ւմ առ քո հոր նետ-աղեղը, Սառյանին նեղություն տուր, տեղը կասի:

— Ո՞նց նեղություն տամ, նանե՛:

— Գնա, քարն աղա՛նձ արա, Սառլային ասա՛. «Կամ էս աղանձը կուտես, կամ կասես, ուր է հորս նետ-աղեղը»:

Դավիթ եկավ տուն, քարն աղանձ արավ, Սառլային կանչեց ասաց.— Հրող-բորկին, ձեռք բաց անե՛ս:

Դավիթ խորոտիկ տղա էր ու Սառլայի միտքը ծուռ էր էնոր վրա, ձեռք բաց արեց, որ Դավիթ բռնի: Դավիթ էնոր ձեռք բռնեց, ասաց.

— Ասա՛, ո՛ւր է իմ հոր նետ-աղեղը:

Սառլան ասաց.— Գլխիդ, արևո՛ւղ մեռնեմ, Դավի՛թ, ես չգիտեմ, հրողբերդ գիտի:

— Չէ,— ասաց Դավիթ,— ինքդ էլ գիտես, ասա:

— Չեմ ասի:

Դավիթ քարն աղանձը լցրեց հրողբոր կնկա ձեռք, փակեց ու սեղմեց.— Ասա՛: Սառլայի ձեռք համ էրվեց, համ ցավեց.

— Վու՛յ, Դավի՛թ, իմ ձեռք բա՛ց թող, կասեմ:

Դավիթ էնոր ձեռք բաց թողեց: Սառլան ասաց.

— Չեմ ասի:

Դավիթ նորեն էնոր ձեռք մեջ քարն տաք աղանձ լցրեց ու սեղմեց: Սառլան ճվաց.

— Վու՛յ, Դավի՛թ, կասեմ, կասեմ... գնա՛ ցախատուն, էնտեղ հորդ նետ-աղեղը կախած է: Գնա բն՛ր, թե կարցար լարը կեռն անցկացնել, առ՝ տար, քեզ համար ո՛րս արա, թե չկարցար, թո՛ղ մնա իր տեղը կախած:

Դավիթ գնաց, հոր նետ-աղեղը ցախատնեն բերավ, ձեռք թալեց ու լարն անցկացրեց կեռի վրա, Սառլան դարմացավ, ասաց.

— Մհեր մի ժամ շարշարվում էր, նոր էդ լարը կեռն էր քցում: Դու հենց որ ձեռ տվիր, լարը կեռն անցավ: Դու քո հորմեն ուժեղ ես, Դավիթ: Առ նետ-աղեղը, քեզ հալա՛լ:

Դավիթ ուրախացավ, հոր նետ-աղեղն առավ, գնաց, ամեն օր որս էր անում:

Դավիթ շատ խորոտ փա՛շլեան տղա էր: Ձենով Օհանի կնիկն էրվում էր նրա համար: Մի օր չգիմացավ, ասաց.

— Դավի՛թ, պիտի գաս իմ փարզան, ես քեզմեն մի խորոտ փա՛շլեան լաճ բերեմ:

Դավիթ ասաց.— Յա՛: Չէ, հրողբորկին: Դու իմ մերն ես, ես՝ քո որդին:

Սառլան մտածեց. «Ինչ անեմ, բռնեմ գլուխս լվամ, Դավիթ դա ջուր ածի իմ գլխին, մարմինս տեսնի, սիրտը կմեղավորնա, կգա իմ փարզան»:

Ելավ ջուր տաքացրեց, առավ տարավ ցախատուն, Դավթին էլ կանչեց, որ իր գլխուն ջուր ածի:

Դավիթ մի ձեռով ջուր էր ածում, մի ձեռով աչքերը փակել էր, որ հրողբորկնկա մարմինը շտեսնի, սիրտը լմեղավորնա:

Սառլան լողացավ, պրծավ, տեսավ Դավիթ իր աչքերը ամուր փակել է: Սառլան կատաղեց, լաց եղավ, մազերը փետտեց, երեսը ճանկոց, արնոտեց, նստեց իր սենյակում, ջուր Ձենով Օհան տուն եկավ, հարցրեց.

— Յա՛, կնի՛կ, էդ ի՞նչ է եղել:

Սառլան ասաց.— Ի՞նչ պիտի լիներ... Ես գիտեի, դու ինձ համար որդի ես բերել, ես չգիտեի, դու ինձ համար էրիկ ես բերել տուն:

— էդ ի՞նչ ես ասում, կնի՛կ:

— Բա՛: Գլուխ էի լվանում, Դավիթ եկավ, ձեռք թախեց ինձի, քաշքշեց: Զո-
ռով փախա, ձեռիցը պրծա:

Ձենով Օհան ասաց.— Որ էդպես է, իրիկուն դուռը վրան կշինենք, թո՛ղ գնա
կորչի:

Իրիկուն Դավիթ եկավ տուն, տեսավ դուռը ներսեն կողպած է, ասաց.

— Հրողքե՛ր, մկա կարնամ քացով զարկեմ, դու էլ, քո կնիկն էլ ձեր փակ դռան
հետ գնաք անդունդք, բայց ի՞նչ անեմ, հերահո՛տ հրողքեր, բողի խաբած ես:

Դավիթ գնաց Պառավի տուն:

Ձենով Օհան գիշեր մինչև լուս միտք արավ, լուսուն իր կնկան ասաց.

— Կնի՛կ, դու սուտ ասիր, Սասնա ճրագն իմ տնեն հանեցիր:

Դավիթ գիշեր քնեց Պառավի տանը, լուսուն ելավ գնաց որս անելու:

Ճանապարհին տեսավ, ազոռավի երամն ընկել է Պառավի արտը, կորեկ է ու-
տում: Դավիթ ասաց.— «Ի՞նչ անեմ, մի նետով քսան ազոռավ էլ զարկեմ, մնացած-
ները կթռնեն»:

Ձեռք թախեց, մի բարդի քոթահան դուրս քաշեց ու, որ շտարավ-բերեց արտի
էս գլխեն էն գլուխը, ազոռավ, կորեկ, մեկտեղ հավաքեց, արավ մի բարդոց:

Պառավը եկավ, տեսավ մի հատ կորեկ էլ չի մնացել արտում, ծնկներին խփեց,
ասաց.

— Վռւ՛յ, գրո՛ղը քեզ տանի, Դավիթ՛, էս ի՞նչ ես բերել իմ գլխուն:

— Նանե՛, բա թողնեի, որ ազոռվները քո կորեկն ուտե՛ն:

— Կարե՛մ քո պատանքը, Դավիթ՛, քո զոռն իմ արտի՞ն գնաց: Աստծու կրա՛-
կը թափվի գլխուդ, անհո՛գի թլուլ, Սասնա՛ ծուռ: Քո հերը, ողորմածիկ Առլուծ Մհեր
որ կար, ազրտի հերն ու մերն էր: Դու՛ պիտի լինես էն հոր տղան: Էս ի՞նչ ես արել:
Իմ հույսը էդ փշուր կորեկն էր, դու քոթահան տրորեցիր: Բա էլ ի՞նչ ուտենք ես ու
մեկ-մինու՛նար աղջիկս:

— Նանե՛, ախար...

— Ախար ու զահրումա՛ր քեզ: Դու որ էդքան զորեղ տղամարդ ես եղել, ինչո՞ւ
չես գնում Ծովասար:

— Ծովասարում ի՞նչ կա:

— Յավս քո պի՛նչը կա: Բա դու չգիտե՛ս, որ Ծովասար քո ողորմածիկ հոր
որսատեղն է:

— Յա՛հ...

— Բա: Չորս բոլոր պարիսպ է քաշած, մեջը, ինչքան ուղես, արջ, գեղ, կխտար,
եղնիկ, վերու ոչխար: Էդոնք չեն կարնա դուրս գան պարսպի ետևեն: Մըսրա Մելիք
եկավ, քո հոր Ծովասար զավթեց: Մկա հրաման չկա, որ սառնեցիք Ծովասար գնան,
որս՝ անեն: Ինչու՛ դու չես գնում, տիրես քո հոր որսասարին: Իմ կորեկի վրա՛ ես
փահչեան կտրել:

Դավիթ ասաց.— Նանե՛, մեռնե՛մ քո հոգուն, ախար ես չգիտեի, որտեղ է իմ
հոր որսատեղը:

Պառավն ասաց.— Դու մենակ իմ կորեկի տեղը գիտես, վարա՛մ թալուկ ձրնձ-
ղուկի փահչեան: Դու՛ պիտի լինես էն հոր որդին:

— Նանհ', մի' անիծիր, ջահել, որք տղա եմ: Դու ինձ ասա', ո՞րտեղ է իմ հոր Ծովասար:

— Գնա', ձեռ թալ հորդորդ օծի'քը, թո՛ղ քեզ տանի տեղը ցույց տա:

Դավիթ եկավ ձեռ թալեց հորդորդ օծիքը.

— Հրողբեր, ո՞րտեղ է Ծովասար, ո՞րտեղ էր իմ հերը որս անում. ցույց պիտի տաս ինձ:

Ձենով Օհան ասաց.— Լա՛ո, խաբել են քեզ, քո հերը որսատեղ չունի:

Դավիթ բռաց.— Ունե՛ր, ես իմացել եմ, սուտ մի' ասի: Դու ինձ պիտի տանես իմ հոր Ծովասար:

Ձենով Օհան ասաց.— Քեզ խրատողի բերանը կտորվեր: Ինչ ասեմ, որդի', էն օրվանեն ինչ քո հերը, Առյուծ Մհեր, մեռավ, Մրսրա Մելիք եկավ, Ծովասար խլեց, ասաց՝ էսիկ իմ որսատեղն է, գնաց: Էն օրվանեն մենք չենք իշխենում գնալ Ծովասար:

Դավիթ ասաց.— Հրողբե՛ր, դու նշա՛նց տուր ինձ մեր Ծովասարի ճամփան, ես գնամ էնտեղ, Մրսրա Մելիք որ դա, թո՛ղ ինձ սպանի, քեզ հո չի՞ սպանի:

Ձենով Օհան ասաց.— Լա՛ո, էսօր դու համբերիր, վաղը լուսուն քեզ կտանեմ Ծովասար:

Դավիթ համառեց.— Չէ, Ծովասարի տեղը մկա պիտի ասես: Չե՞ս ասի, հացն ու գինին, տեր կենդանին, մի գոմբ կտամ, վիզդ կծովի:

Ձենով Օհան ասաց.— Մի' հերստտի, լա՛ո: Ուզում ես, արի՛ մկա քեզ տանեմ Ծովասար:

Ելան մեկտեղ գնացին քաղաքամեջ: Քեռի Թորոս, քաղքի մեծերն ու ջահելներն էնտեղ զրույց էին անում: Ձենով Օհան ասաց.

— Կտորվի՛ էն բերանը, որ Դավիթին ասել է, թե Ծովասար կա: Դավիթ ինձ վրա դռ է անում, թե գնանք Ծովասար:

Սասնա ջահելներն ասին.— Հրողբե՛ր Օհան, մե՛զ էլ տարեք Ծովասար: Էնտեղ մկա գել, արջ, կիտար, եղնիկ ու վերու ոչխար շատ կլինի: Տեսնենք Դավիթ ո՞նց պիտի եղնիկ որսա:

Դավիթ հեծավ իր քուռակը, նետ-աղեղն առավ:

Ձենով Օհանի, Քեռի Թորոսի, Սասնա ջահելներու հետ մեկտեղ գնացին, հասան Ծովասար:

Սարի շորս բոլոր պարիսպ էր քաշած: Դավիթ հարցրեց.

— Հրողբե՛ր, էս ի՞նչ պարիսպ է:

Ասաց.— Լա՛ո, էս պարիսպը քո հերն է քաշել, որ իր որսը սարեն չփախներ:

Դավիթ ես կողմը նայեց, էն կողմը նայեց, ներս մտնելու դուռ չգտավ, մի կաղնի քոքահան արավ, զարկեց, պարիսպը քանդեց:

Բոլորը մեկտեղ ներս մտան, տեսան, շորս կողմը կանաչ անտառ է, դուլալ աղբուր է, լճակ է՝ ափերը շինած մարմարով: Էնտեղ կային շատ զաղաններ՝ արջ, գել, աղվես, շատ կենդանիներ՝ կիտար, եղնիկ, վերու ոչխար:

Սասնա ջահելներն ուղեցին վերու ոչխար սպանել, Դավիթ բռաց.

— Հայ-հա՛յ, իրավունք չկա սպանել: Դուք էղոնց ոչ մեկին ձեռ չտար: Իմ հերը մեղք է գործել, որ էս աստծու ստեղծածներուն դարձրել է գերի, դրել բանտի մեջ:

Հրողբերն ասաց.— Մեռնե՛մ քեզի, Դավիթ, ինքդ զարկ սպանի՛ր մի վերու ոչխար, մորթենք ուտենք, անոթի ենք:

— Ձէ, հրողբե՛ր: էսոնք բանտած գերի են: Մարդ գերուն կզարկի՞: Բանտած զազանին Սասնա պառավն էլ կորսա: Տղամարդն էնիկ է, որ իր որսին նշան կրունի, կզարկի ազատության մեջ:

Դավիթ գոմբով ու քացով տվեց, պարիսպը չորս կողմեն քանդեց, իր կապան հանեց, երկինք նետեց, կանչեց.

— Հեյ-հեյ, բանտա՛ծ անասուններ, դու՛րս գնացեք, ձեզ համար ազատ աղ-րեցե՛ք:

Բոլոր զազաններն ու կենդանիները դուրս փախան:

Դավիթ ընկավ դար ու փոս, նայեց էս քարի տակ, էն ծառի ետե, ինքնիրեն ասաց. «Չլինի՞ թի մի զազան քնած է մնացել, մեղք է»:

Ինչքան անասուն որ կար, Դավիթ ազատ արձակեց ու ջահելներուն ասաց.

— Մկա գնացե՛ք, ով կտրիճ է, թո՛ղ իր համար որս անի:

Դնացին: Ով կտրիճ էր, իր համար որս արավ, ով անշնորհ էր, դատարկ ձեռ-ներով դարձավ տուն:

Դավիթ երկու վերու ոչխար զարկեց, բերին լճակի մոտ, մորթեցին: Դավիթ մտավ ջուրը, լողացավ, դուրս եկավ, կրակ վառեց, ոչխարները խորովեցին, կերան:

10. ԴԱՎԻԹ ՎԵՐԱՇԻՆՈՒՄ Է ԻՐ ՀՈՐ ՏԱՃԱՐԸ

Իրիկուն Քեռի Թորոս ու Սասնա ջահելները դարձան դնացին քաղաք: Ձենով Օհան ասաց.

— Դավիթ, բոլորը տուն դնացին, մենք էլ գնանք:

Դավիթ ասաց.— Հրողբե՛ր, իմ հոր ոտները զիպել են էս քարերուն: Ես զիշեր պիտի մնամ էստեղ: Ուզո՛ւմ ես, դու գնա՛:

Ձենով Օհան ասաց.— Ձէ, լա՛ո, որ դու չես գնում, ես էլ չեմ գնա, կմնամ քեզ հետ:

Դավիթ ու Ձենով Օհան ելան նստեցին մի կարկառ քարի վրա, աչքեցին աստ-ծու ստեղծած աշխարհը: Դուրան դաշտը երևում էր Սասնա սարերեն մինչև Դիար-բեքիր: Մուխը մի քիչ էլ որ թանձրացավ, տեսան, ինչքան աստղ կա երկնքում, էն-քան կրակ է վառվում դաշտի մեջ: Դավիթ հարցրեց.

— Հրողբե՛ր, էս ի՞նչ կրակներ են:

Ձենով Օհան ասաց.— Լա՛ո, գեղրանք են, յալլա են, հովիվ են, հոտաղ են, ճամփորդ են, իրենց համար կրակ են վառում:

Երիկուն էլ պառկեցին, որ քնեն:

Ձենով Օհան Դավթի կաբան թաքուն քաշեց բերեց իր գլխի տակ, որ Դավիթ գիշեր չգլորվեր անգունդ:

Հրողբերը քնեց: Իսկ Դավիթ նալում էր կրակներուն ու մտածում էր: Կրակները մեկ-մեկ հանգան, մնաց մի կանաչ-կարմիր բոց, որ սարի գլխին հա վառվում էր, հա կանչում: Դավիթ ասաց. «Տեսնես էդ ի՞նչ կրակ է, տեսնես ո՞վ կա էնտեղ»: Ուզեց

վեր կենա, գնա էլ կրակի մօտ, կարայի փեշը հրողբոր գլխի տակն էր: Դավիթ ասաց. «Հրողբորս թե վեր կացնեմ, կասի՝ Դավիթ վախեցում»: Կարայի փեշը դանակով կըտրեց, փեշը մնաց հրողբոր գլխու տակ, ինքը վեր կացավ, գնաց էն կանաչ-կարմիր լույսի մօտ: Էնտեղ կար մարմարե մի գերեզման, կանաչ-կարմիր լուսը բխում էր էդ գերեզմանեն ու կամար կապում Ծովասարի գլխին: Դավիթ մոտեցավ, ձեռ տվեց բոցին, ձեռը շերվեց, հող թալեց բոցի վրա, բոցը շահագավ: Դավիթ ասաց. «Վա-շկա, էսիկ է Մարութա բարձր Աստվածածին, որ ասում են»...

Դավիթ նեւ-աղեղով էնտեղ նշան արեց, իջավ իր հրողբոր մօտ, կանչեց.

— Վե՛ր կաց, հրողբե՛ր, վե՛ր կաց:

Ձենով Օհան արթնացավ, տեսավ Դավիթ ոտի վրա է:

— Էլմ ի՞նչ է եղել, տո ծո՛ւռ:

Դավիթ ասաց.— Հրաշք է եղել, հրողբե՛ր, մարմարը բացվել է հրեն, մեջեն կանաչ-կարմիր բոց է բխում, լուս կամար է կապել Ծովասարի գլխին: Դու շե՛ս հավատում, գնա՛նք, տես:

Դավիթ հրողբորն առավ, բերավ իր հոր գերեզմանի մօտ, հարցրեց.— Էս ի՞նչ է:

Ձենով Օհան լաց եղավ, ասաց.

— Էդիկ հորդ գերեզմանն է, լա՛ու: Վանքն էլ, որ քարուքանդ է մկա, քո հերն է շինել, անունն էլ դրել է Մարութա բարձր Աստվածածին: Քո հերը, Աւլուծ Մհեր, որ մեռավ, Մարա Մելիք եկավ, դարկեց, հիմքից քանդեց քո հոր տաճարը, Սասնա առ ու ավարն առավ, գնաց:

Դավիթ էս բանը որ լսեց, մոնչաց ոնց որ ջահել աւլուծ, չորը վարկեց գետին, չորհնոր մոտեցավ, գերեզմանի քարը պագեց, ապա վեր կացավ, նեւ-աղեղով մարմարի բոլոր գիծ քաշեց, եկավ իր հրողբոր ձեռն էլ պագեց ու լալով ասաց.

— Հերահո՛ւտ հրողբեր, հերահո՛ւտ հրողբեր,
Հեր չունեմ, դու ինձ հերութլո՛ւն արա,
Հերահո՛ւտ հրողբե՛ր, հերահո՛ւտ հրողբեր,
Տեր չունեմ, դու ինձ տերութլո՛ւն արա.
Ուզում եմ քեզմեն հինգ հազար մշակ,
Որ ինձ հող փորեն, ջուր ու խմ բերեն,
Ուզում եմ քեզմեն հինգ հարուր քարտաշ,
Հինգ հարուր քարտաշ, որ ինձ քար տաշեն,
Ուզում եմ քեզմեն հինգ հարուր վարպետ,
Հինգ հարուր վարպետ, որ ինձ պատ շարեն,
Որ կամար կապեն, դմբի կատարեն:

Ձենով Օհան հարցրեց.— Էդ բոլորն ինչո՞ւ ես ուզում, Դավիթ:

Դավիթ ասաց.— Հրողբե՛ր, ես իմ սրտի մեջ ուխտ արի, որ իմ հող ավրած վանքը վերաշինեմ: Թե որ իմ ուխտը չկատարվեց, ինձ հաշվիր մեռա՛ծ: Վաղը մինչև կեսօր էդ բոլորը, որ ասի, քեզմեն պատրաստ եմ ուզում: Թո՛ղ դան, մեկել օր մինչև իրիկուն վանքը շինեն, որ էն մեկել օր մեջք պատարագ լինի:

Ձենով Օհան գիտեր, որ Դավիթի խոսքը խոսք է, մի անդամ որ ասաց, կանի:

— Դավիթ, հիմա գնանք սուռն, հանգստանանք, ես վաղը քեզ համար կգընա մշակ ու վարպետ կձարեմ:

— Ձե՛, — ասաց, — հրողբե՛ր, ես կմնամ հորս գերեզմանի մօտ: Ես քաղաք 98

չեմ իջնի Ծովասարեն, մինչև իմ հոր տաճարը շշինեմ: Դու գնա, Լիբան մշակ ու վարպետ հավաքի՛ր, բեր էստե՛ղ:

Ձենով Օհան հիշեց իր երազը, որ տեսել էր, պատմել Սառյալին, Սասնա տան պարիսպը կանգնած էր, Սասնի բերդի ջահը վառվում էր, Սասնա պարտեղը կանաչել էր, Սասնա սոխակը երդում էր... Ձենով Օհան հիշեց իր երազը, մտքում առաց, «Կա-չկա, Դավիթ կազատի Սասուն Մլաքա Մելիքեն: Ես Մհերի որդու խորհուրդը պիտի կատարեմ»:

— Մի՛ երկմտիր, լա՛ո: Ինձ առում են Ձենով Օհան, իմ ձենը հասնում է քառսուն օրվա ճամփա, ձեն կտամ, քո ուղած մշակներն ու վարպետները կլսեն, կզան: Դու մկա գա՛րկ վեց-յոթ հատ վերու եղ, առնեմ, դնամ քաղաք, սասնեցեց պատիվ տամ, էն ասեն մշակներն ու վարպետներն ամեն կհավաքվին, կզան:

Դավիթ նետ-աղեղն առավ, դարկեց լոթ վերու եղ, հրդրերն էլ Լեզներն առավ, իջավ քաղաք, բռռաց:

— Հա-հա՛յ, սասնեցի՛ք, բոռում եմ, եկե՛ք,
Սասնա քաղը վառվում է, եկե՛ք,
Եկե՛ք, շինում է Մհերի որդին
Մարութա բարձրիկ մեր Աստվածածին:
Հալ-հա՛յ, իր աստված սիրողը թո՛ղ գա,
Սասնա տան ձենը լսողը թո՛ղ գա.
Թող գա՛ն, կանչում եմ հինգ հարյուր մշակ,
Որ ինձ հող փորեն, քար ու ջուր բերեն,
Թող գան, կանչում եմ հինգ հարյուր բարտաշ,
Հինգ հարյուր բարտաշ, որ ինձ քար տաշեն,
Թող գան, կանչում եմ հինգ հարյուր վարպետ,
Հինգ հարյուր վարպետ, որ ինձ պատ շարեն,
Որ կամար կռան, դմբեթ կատարեն:
Հալ-հա՛յ, իր աստված սիրողը թո՛ղ գա,
Սասնա տան ձենը լսողը թո՛ղ գա...

Ձենով Օհանի կանչը լսեցին մինչև լոթ քաղաք: Էդ լոթ քաղքի մշակներն ու վարպետներն ամեն կողմեն եկան Սասուն, հավաքվեցին Ձենով Օհանի տունը, հաց կերան, զինի խմեցին, Լիան բարձրացան Ծովասար, որ շինեն Մարութա բարձր Աստվածածին:

Դնացին, տեսան Դավիթ ինչ է արել. տաճարի տեղը գծել է, հիմքը փորել է, հիմքում դրել ապառաժ պետ-պետ քարեր: Վարպետները շատ զարմացան: Մշակներն ամեն թև միանալին, էդ քարերեն մեկն էլ տեղեն շարժել չլին կարենա:

Վարպետները եկան կանգնեցին պատի վրա:

Ջոջ քարերը Դավիթն էր քերում, մանր քարերը մշակներն էին բերում, տալիս վարպետներուն: Ջոջ քարերը Դավիթն էր դնում պատի վրա, մանր քարերը վարպետներն էին խցկում ջոջերու արանքը: Մշակները շուտ-շուտ շաղախ էին շինում, տալիս վարպետներուն, էստեք էլ պատերն էին ծնվում, ուղղում:

Վարպետ ու մշակ որ շէին աչքում Դավիթին, որ շէին տեսնում էնոր ազնավուր ուժն ու եռանդը, գլուխ պահողն ամաչում էր, իրեն թափ էր տալիս ու բանում իր ուժից լոթ հեղ առավել:

Էդպես բանեցին մինչև իրիկուն, Մարութա բարձր Աստվածածին շինեցին, կանգնեցրին իր տեղում՝ Ծովասարի գլխին:

Դավիթ ասաց.— Հրողրե՛ր, էդ մշակներու, էդ վարպետներու վարձը կտաս, լա՛վ կտաս, հա՛: Չլինեմ, շիմանամ, մեկին թողել ես առանց վարձի:

Լուսուն Ձենով Օհան գնաց քաղաք, բերեց երեք իշաբեռ ոսկի, մշակներուն տվեց մեկական, վարպետներուն՝ երկուական ոսկի: Ամենքն էլ ուրախացան, Սասնա տանը զոհանամք ասին, զնացին:

Դավիթ ման եկավ տաճարի չորս բոլոր, ներս մտավ, կռացավ խաշը համբուրեց, ասաց.

— Լսի՛ր ինձ, հերահո՛տ հրողրեր,
Ինձ պիտի քառսուն լուսարար,
Ինձ պիտի քառսուն սարկավագ,
Ինձ պիտի քառսուն քահանա,
Ինձ պիտի քառսուն վարդապետ,
Ինձ պիտի քառսուն եպիսկոպոս,
Որ լույս տան, պատարագ անեն:

Ձենով Օհան կանչեց, եկան քառսուն լուսարար, քառսուն սարկավագ, քառսուն քահանա, քառսուն վարդապետ, քառսուն եպիսկոպոս, եկան, շաբաթ օրը լուս տվին, պատարագ արին Մարութա բարձր Աստվածածնի տաճարում:

Դավիթ ուրախացավ, հոգին փառավորվեց, զնաց Բաթմանա Բուղային ու Ջարբահար Քամուն բերեց, կարգեց վանքին սահպան, օրական մի տիկ մեղր, մի տիկ էլ եղ տվեց էնոնց կերակուր, ասաց.

— Օտար չարամիտ մարդ որ կզա, դուռը վրան չբանաք, թե որ ուխտավոր կզա, աղքատ անոթի մարդ կզա, դուռը բա՛ց արեք, հա՛ց տվեք ուտեն:

Մնացին էգտեղ մինչև լուս: Լուսուն Դավիթ ու հրողրերը ելան իջան Սասնա քաղաք, որ տեսնեն, թե ի՞նչ է անցել-դարձել քաղքի մեջ:

Դավիթ հոր վանքը որ շինեց, իջավ Մովսասրեն, դարձել էր կատարյալ մարդ. էլ պատիկ օրերու շարությունը չէր անում, ճժերուն չէր տփում, չէր թռնում ջոջերու երես, չէր նեղում խալիսին: Սասնեցիք իրար ասում էին.

— Դավիթ էլ էն ծուռ ավարան չի, ոնց որ Սասնա Առյուծ Մհերն է՝ հարութ-թյուն առած:

11. ԴԱՎԻԹ ՊԱՏԺՈՒՄ Է ՀԱՐԿԱՀԱՆՆԵՐՈՒՆ

Համբավը՝ հասավ Մըսրա Մելիքին, թե, չե՞ս ասի, Դավիթ բարձրացել է Մովսասր, քանզի էլ Մհերի շինած պարիսպները, շինել է քո քանդած Մարութա բարձր Աստվածածին, ասել է. «Ես Մըսրա Մելիքին հարկատու չեմ, Մըսրը Մըսրա Մելիքին, Սասուն՝ Սասնա Դավթին»:

Մըսրա թագավորը էս որ լսեց, կատաղեց, փրփուր հանեց բերանեն, իր մորը նախատեց, ասաց.

— Ախ, մարե՛, ես էն շան որբին պետք էր սպանելի, դու չթողիր: Տեսա՞ր ինչ արեց:

Իսմիլ խաթունն ասաց.— Բան չկա, մորտու՛ն, դուք աղբեր եք: Թո՛ղ Մըսրա երկիրը քեզ մնա, Սասնա երկիրը՝ Դավթին: Էնոր դեմ դու կռիվ մի՛ գնա, դուք աղբեր եք:

Մըսրա Մելիք մեջլիս հավաքեց, կանչեց իր երկրի խելոք մարդկանց, խորհուրդ հարցրեց. Ի՞նչ կերպով Սասունն աննի ոտքի տալի, Սասնա Դավթին աշխարհից վերացնի: Մեջլիսում Կողբաղին անունով մի քաջ փահլևան կար, հլավ ճառ ասաց.

— Թագավո՛րն ապրած կենա,— ասաց,— քո քաջությանը, քո փառքին ու զահին վաչել չի լինի, որ ինքդ գնաս գլավուրի վրա կռիվ: Տո՛ւր ինձ,— ասաց,— հազար փահլևան, ես գնամ Սասուն ու բերեմ՝

Փառսուն բեռ ոսկի, հարկը յոթ տարվան,
Փառսուն կարճ կնիկ, որ երկանք աղան,
Փառսունն էլ երկար, որ քեզ ուղտ բառնան,
Փառսուն կույս աղջիկ բերեմ արմաղան,
Փառսուն ձի բերեմ մի ռանգ, մի հասակ,
Փառսուն խամ երինջ՝ մի ռանգ, մի հասակ,
Փառսուն եզ — լըծան, քառսուն կով — կըթան:

Էս ամենու հետ մեկտեղ,— ասաց,— էն ծուռ Դավթին էլ սպանեմ, գլուխը բերեմ դնեմ քո առաջ:

Մըսրա Մելիք ասաց.— Էդ քիչ է. կրանդես Մարութա բարձր Աստվածածին, կշինես իմ Ծովասարի պարիսպը:

Կողբաղին ասաց.— Իմ տերը կամեցավ, ես Մարութա բարձր Աստվածածին քանդեցի, Ծովասարի պարիսպը շինեցի:

Մըսրա Մելիք ասաց.— Քաջ Կողբաղին, որ էդպես է, քեզ իրավունք եմ տալիս, ա՛ռ, ինչքան պետք է, զորք ու զորական, գնա Սասու՛ն, բե՛ր իմ յոթ տարվա հարկը, հետն էլ ծուռ Դավթի գլուխը, որ տեսնեմ, սիրտս հովանա: Կտան, կառնես, չին տա, Սասուն կալերես, հողը կլցնես ձիու տուպրակները, Քարեր Սասնա հղի կանանց կրածեւ կրերես Մըսրը:

Կողբաղին ասաց.— Մելիքն ապրած կենա, իսկ դու էդ ամենու փոխան ինձ ի՞նչ կաաս:

— Ինչ կուզես:

— Քո վեցոտանի ձին:

— Կտամ քեզ իմ վեցոտանին ու թագավորությանս կեսը:

— Ուե՛լիսիս...

Կողբաղին շատ ուրախացավ, հլավ զորք հավաքեց, մունետիկ ճամփեց էս ու են կողմը, որ գուլեն իր արշավանքը դեպի Սասուն:

Մըսրա կանաչը ճանապարհի վրա պար բռնեցին ու երգեցին.

Ջա՛ն, քաջ Կողբաղին գնում է Սասուն,
Բեռներ կրերի քառսուն ու քառսուն,
Քառսուն բեռ ոսկի, քառսուն բեռ արծաթ,
Որ մենք զարգարենք մեր վիզն ու ճակատ,
Քառսուն կով բերի, քառսունն էլ կըթան,
Գարնանը շինենք համ եզ, համ չորթան:
Ջա՛ն, քա՛ջ Կողբաղին, միշտ անհա՛ղթ մնաս,
Սասնա ծուռ Դավթին անես մասնեմաս...

Մըսրա կանաչք, իրար աչք տալով, որն իր էրկանը, որն իր մինուհար որդուն տնեն գուրս էր վռնդում, գլխին շանչում էր, ասում.

— Գլուխդ հողեմ, ի՞նչ ես տանը պարապ-սարապ նստել, վե՛ր կաց, կոխ՛վ գնա Սասուն, Թալան՝ բեր մեղ համար:

Մի սասնեցի պառավ կար, գերի էր բերված Մըսրա քաղաք: Էդ պառավը առվի ամին բուրդ էր լվանում. Կողբաղին զորքը որ տեսավ, ետենն բռնաց.

— Է՛յ, Կողբաղի՛ն, պատած բերան,
Սասո՛ւն կերթաս, քանց գեղ գաղան,
Բա որ քո գեմ ելնի Դավիթ,
Ետ կփախնես, քանց շուն վաղան:

Կողբաղին թուրը քաշեց, որ պառավին սպաներ: Կանաչք ձևալով հավաքվեցին, պառավին օղակի մեջ առան, ասին.

— Քո զուրդ խեղճ պառավի վրա՞ է գնում: Զոռ ունես, գնա Դավթի՛ն սպանիր:

Կողբաղին ու իր զորապետները, Չարխաղին, Բաղին, Սուղին, իրենց հաղար փահլեաններով ընկան ճանապարհ:

Եկան հասան Սասնա սահմանի մոտ, Լերա դաշտի մեջ վրաններ դարկեցին, Կողբաղին ջրից քառսուն զորեղ փահլեան, քառսուն զորեղ ուղտ, առավ իր զորապետները, մտավ Սասուն, Լիավ Չենով Օհանի մոտ, ասաց.

— Է՛յ, Սասնա՛ ջոջեր, լսե՛ք, լն ինչ եմ ասում. Մըսրա Մելիք ինձ ուղարկել է, որ տանեմ յոթ տարվա հարկը, մեկ էլ ծուռ Դավթի գլուխը:

Չենով Օհանի ծնկներն ա՛ռու թուլացան, բերեց եղ ու ոչխար մորթեց, էնոնց կերուխում տվեց, ասաց.

— Դուր էստեղ հանգստացե՛ք, ես գնամ հարկը հավաքեմ, համ էլ տեսնեմ ո՞ր տեղ է Դավթի:

— Շո՛ւտ արա,— բռնաց Կողբաղին:

Չենով Օհան իր աղզն ուրացող հո շէ՛ր, որ Դավթի գլուխը տար Մըսրա Մելիքին, մարեր Սասնա տան ճրագը: Բայց վախենում էր, որ Դավթ իմանա Կողբաղնու գալը, մեջ ընկնի, կոխվ անի, Մըսրա Մելիքին կատաղեցնի, նոր փորձանք բերի Սասնա գլխին: Չենով Օհան գնաց էն կուղ տերտերի տուն, Դավթի էնտեղ սաղմոս էր կարդում, Դավթին զուրս կանչեց, խաբեց, ասաց.

— Լա՛ո, էսօր սիրտս վերու ոչխար է ուղում: Գնա սա՛ր, մի վերու ոչխա՛ր սպանիր, բե՛ր մորթենք, ուտենք:

— Աչքի՛ս վրա, հրողբե՛ր:

Դավթի անտեղյակ էր Սասնա գլխին եկած աղետին. նետ-աղեղն առավ, գնաց որսի:

Չենով Օհան ու Ցոան Վերգոն բնկան քաղքի մեջ, հավաքեցին քառսուն կույս աղջիկ, քառսուն կարճ կնիկ, քառսուն երկար կնիկ, բերին լցրին մի մեծ մարագ, դուր կողպեցին: Ապա հավաքեցին քառասնական ձի, երինջ, եղ ու կով, լցրին ուրիշ երկու մարագ, դուր կողպեցին: Ապա դարձան մտան Սասնա մեծ մառանը, որ շափեին քառսուն ուղտաբեռ ոսկի:

Կողբաղին, Չարխաղին, Բաղին, ու Սուղին ծալալատիկ նստած էին գորգի վրա, 102

Ձենով Օճան ջվալն էր բռնել, Յոան Վերզոն կոտով շափում էր Սասնա ոսկին, լցնում էր Մըսրա ջվալները:

Էն ժամանակ Մըսրա գործն էլ կերա դաշտէն եկել, խուժել էր քաղաք, տներն էր լալանում, կին ու աղջիկ առնանգում:

Դավիթ հետու սարերում բնկած էր որսի նստեն:

Կնոթովա մոտ նհտաճարեց մի վերու ուշխար, անցկացրեց նիզակի ծերը, առավ ուսին. ճանապարհ ընկավ դեպի քաղաք: Ծանապարհին մտաւ Սասնա Պառավի բոստան: Դավիթ շաղգամ շատ էր սիրում: Էզոր համար կանչում էին «Սասնա ծուռ շաղգամակեր»: Մտաւ բոստան, որսը վար գրեց, նիզակի ծերով շաղգամ էր հանում, ուտում էր:

Սասնա Պառավը Դավթին որոնելով եկավ իր բոստան, տեսավ, Դավթին էնտեղ իր համար շաղգամ է ուտում: Պառավը լաց ելավ, ասաց.

— Դու՛խդ հոգեմ, լա՛ո, դու՛ պիտի լինես էն հոր տղան: Պատա՛նքդ կարեմ, գրո՛ղք քեզ տանի: Սասնա ծուռ շաղգամակեր:

Դավթին ասաց.— Նանե՛, էրեւո գլուխ շաղգամի համար ինչո՞ւ ես ինձ ա-
նիծում:

Սասնա Պառավ ասաց.— Բա ի՞նչ անեմ, որ չանիծեմ, անառակ որդի: Դու էս-
տեղ քեզ համար շաղգամ ես ուտում, էնտեղ Սասուն ձեռնն գնաց: Մըսրա Մելիք զորք է ուղարկել, որ լոթ տարվա հարկը տանեն: Հրեն հրողքերնեք քաղքի մեջ ընկած՝
կին ու աղջիկ չեն թողել, հավաքել են, լցրել մարագը, որ ուղարկեն Մըսրը:

Դավթի ասաց.— Յա՛հ:

Պառավն ասաց.— Բա: Հայ, քանդվի՛ Սասուն, ինչ քանդվեց: Մեկ մինուճար աղջիկ ունեի, էն էլ ինձմե խլեցին, տարան գերի:

— Նանե՛, էդ ի՞նչ ես ասում:

— Յավն ու չուր քո պինչն եմ ասում: Հրեն Կողբադին իր զորապետներով մնկտեղ մտած է քո հոր մեծ մառան. քո հրողքերնեք՝ Յոան Վերզոն ու Ձենով Օճան կոտով շափում են Սասնա ոսկին, լցնում են Մըսրա ջվալները: Իսկ դու էստեղ քեզ համար շաղգամ ես ուտում: Աստուծո կրա՛կն ուտես: Դու՛ պիտի լինես Առյուծ Մհե-
րի տղան:

Սասնա Պառավը, ասում են, Առյուծ Մհերի սիրածն է եղել. խոսքով անիծում էր Դավթին, բայց իր սրտի մեջ էնոր սիրում էր, խրատում էր, որ Դավթի իր Սասնա սիրով թեժանա, գարկի թշնամուն, Սասուն ազատի, իր հոր տեղը բռնի, տեր լինի երկրին:

Դավթի իր որսը նիզակի ծերն առավ ու Պառավի հետ մտավ քաղաք: Յա՛հ: Էս ի՞նչ է: Ամեն օր, երբ Դավթի որսն գալիս անցնում էր քաղաքով, լսում էր մարդ-
կանց խոսքն ու ծիծաղը, նվազն ու երգը, տեսնում էր էնոնց պարն ու քեֆը: Էսօր քաղքին ճեց որ հող մաղեն. լաց ու կոծ, վայ ու վայնասուն, ծեծ ու թալան, մերը մա-
նուկն է ուրացել: Դավթին էլ սասնեցիք անիծում են, ասում.

— Դավթի՛թ, ոող կոտրվեր, չգալիր Սասուն, շատ բանես, քիչ ուտես, քիչ բա-
նես, խալի չուտես:

Դավթի ասաց.— Յա: Էս ի՞նչ է, Պառա՛վ, էսոնք ինչո՞ւ են ինձ անիծում:

Պառավն ասաց.— Բա՛: Դու որ Ծովասարի պարսիպը քանդեցիր, Մարութա

բարձր Աստվածածին շինեցիր, Մըսրա Մելիք բարկացավ, դուք ուղարկեց մեր Սասուն: Հրեն Կողբադին իր զորապետներով մտել է քաղաք, հարկ է հավաքում: Զորքն էլ թալան է անում, կին ու աղջիկ է խլում:

Դավիթ հարցրեց.— Նանե՛, Մըսրա Մելիք մեղմեն ի՞նչ հարկ է ուղում:
Պատասխան ասաց.

— Քառսուն բևռ ոսկի, հարկը յոթ տարվան,
Քառսուն կարճ կնիկ, որ երկանք աղան,
Քառսունն էլ երկար, որ ուղտեր բառնան,
Քառսուն կուլս աղջիկ, սիրուն արմաղան,
Քառսուն սասնա ձի, մի ռանգ, մի հասակ,
Քառսուն խամ երկնջ, մի ռանգ, մի հասակ,
Քառսուն եղ-լրժան, քառսուն կով-կըթան,
Սասնա ծուռ Դավթի գլուխն էլ վրան:

Քո հրողբերներն էդ ամենը հավաքել, մարազ են լցրել, դուռը կողպել: Իմ մեկ մինու-
ճար աղջիկն էլ էնտեղ է:

Դավիթ ասաց.— Նանե՛, դու ցույց տուր ինձ մարազները, ես չեմ թողնի, որ
տանեն ոչ քո աղջկան, ոչ էլ Սասնա երկրեն մի մազ:

Սասնա Պատալը Դավթին տարավ կանգնեցրեց մարազի դռանը: Ներսեն լսվում
էր սուգ ու շիւղան: Դռանը պահակ էին կանգնած Մըսրա տաս փահլեհան: Դավիթ նի-
զակով տասին էլ սպանեց, մարազի դուռը կոտրեց, կնիկ ու աղջիկ ազատ արձակեց,
ասաց.

— Տո՛ւն գնացեք, իմ մերե՛ր, իմ քուրե՛ր, գնացե՛ք, ձեզ համար ազա՛տ ասլ-
րեցեք, ինձ համար աղո՛թք արեք, ես կերթամ, ձեր բոլորի շարը տանեմ:

Սասնա կանայք ու աղջիկները մարազեն դուրս ելան, ամեն մեկն իր տուն գնաց,
իրենց ազատարարին օրհնելով.

— Դավի՛թ, լա՛ո, շատ բանես, շատ ուտես, քիչ բանես, շատ ուտես:

Դավիթ գնաց էն մեկիլ մարազները, դռները բաց արեց, ասաց.

— Դու՛րս եկեք, Սասնա՛ անասուններ, գնացե՛ք, մտե՛ք ամեն մեկ ձեր տիրու
գոմ:

Դավիթ իր Սասնա կանանց, իր Սասնա տավարը գերութենեն երբ ազատեց,
գնաց իր հոր մեծ մառանը, դռներու մեջ կանգնեց, հրողբերներուն ձեն տվեց, ասաց.

— Ոչ դուք լինեք, ոչ էլ ձեր երկիր պահելը: Ես մեկ մարդ եմ, հազիվ իմ վիզն
առնեմ մեկ մարդու մեղք: Դուք իմ գլխու համար բոլորակ Սասունն եք տալիս, որ
տանեն Մըսրը:

Դավիթ էսպես խոսելով մտավ ներս, որ ինչ տեսներ. Կողբադին, Զարխադին,
Բադին ու Սուդին ծալպատիկ բազմած են գորգի վրա, Ձենով Օհան ջվալն է բռնել,
Յոան Վերգոն կոտով չափում է Սասնա ոսկին, լցնում է Մըսրա ջվալները: Դավիթ
բոռաց.

— Հրողբերներ՛, էդ ի՞նչ եք անում:

Ձենով Օհան ասաց.— Քո մեղքերն ենք սրբում, Սասնա ծո՛ւռ:

Դավիթ մոտեցավ, Յոան Վերգոյի ձեռքը բռնեց, ասաց.

— Հրողբե՛ր Վերգո, դու շատ ես հավլոր, դու վե՛ր կաց: Մեր Սասնա ոսկին ես պի-
տի չափեմ ու լցնեմ Մըսրա բեռները:

Յոանն Վերգոն ահու շալվարը լավութեց:

Կողբաղին ասաց.— Ջանքմ, էդ խելառ ձժուռն դու՛րս արեք, դու՛ք չափեք ոսկին: Դավիթ ասաց.— Վալլա՛, ես պիտի չափեմ:

Ձենով Օհան ասաց.— Դավիթ՛, գնա քո բանին, էս գործին մի՛ խառնվիր: Դավիթ ասաց.— Ձէ, իմ հոր ոսկին է, ես պիտի չափեմ: Տու՛ր կոտը, հրողրե՛ր:

Յոանն Վերգոյի ձեռնն կոտը խլեց, կործեց բերանքս իվար, ոսկին թխակով լըցրեց ոտքի վրա, փետով կոտի ոտքը մաքուր սրբեց ու դատարկված կոտը կործեց Մըսրա ջվալը:

— Էս մեկ... էս էրկու...

Կողբաղին բռնաց.

— Հո, հո, հո՛, Ձենո՛վ Օհան, դու էս ծուռ լակոտը բերել ես, որ մեզ մատաւարա՛ւ քցի: Հեռացրու՛ էդոր էստեղեն, թե չէ կելնեմ, գլուխը կթոցնեմ:

Դավիթ աչքը խողորեց Կողբաղին վրա, ասաց.

— Հալ-հա՛լ, հենց էդպե՛ս, կելնես ու գլուխս կթոցնե՛ս:

Կողբաղին վախեցավ, ասաց.

— Էլ, Ձենո՛վ Օհան, Մըսրա հարկը տալիս ես, տու՛ր, թե չէ, կերթամ կասեմ Մըսրա Մելիքին, կգա ձեր Սասուն կավերի, Սասնա հողը տոպրակներով կբառնա ձեր ձիերուն, Սասնա քարերը կբառնա ձեր հղի կանանց, կտանի Մըսրը:

— Հացն ու գինին, տե՛ր կենդանի՛ն,— դալրացավ Դավիթ, կոտն առավ, դարկեց Կողբաղնու գլխին, Կողբաղին գլուխը կոռեց, կոտը պատին դիպավ, պատը ձեղքեց, գնաց յոթ օրվա ձամփա:

Կողբաղին լեղապատառ վեր կացավ, որ փախնի, Դավիթ հասավ ետեհն, օձիքը բռնեց, գլուխը յոթ անգամ պատին զարկեց, ասաց.

— Գնա Մը՛սրը, Մելիքին բարե՛ տար, ասա՛. Առյուծ Մհեր մի տղա ունի, անուռնը Դավիթ: Ասա՛ մեկ էլ զորք չուղարկի Սասուն, որ մեր երկիրն ավերեն, Սասնա կնիկն ու աղջիկը տանեն: Սասնա հարկը մոռացե՛ք: Դավիթ, Առյուծ Մհերի որդին, հրեղեն Սանսարի թուրը, Դավիթ ասում է. «Մըսրը Մըսրա Մելիքին, Սասուն՝ Սասնա ժողովրդին: Թող ինքն ասլի իր համար, մենք էլ ասլոնք մեզ համար»: Գնա՛, էլ ետև չնայես:

Կողբաղին, Չարխաղին, Բաղին ու Սուղին Սասնա ոսկու մատանն լեղապատառ դուրս փախան, շունչ առան Լերա դաշտում, իրենց վրաններու տակ:

Կողբաղին, երբ շունչը տեղն եկավ, իր զորապետներուն խորհրդի կանչեց, ասաց.

— Մենք մեր թաղավորին խաբեցինք: Ասինք, թե կերթանք Սասուն, յոթ տարվա հարկը բերենք, կնիկ, աղջիկ բերենք, Դավթի գլուխը բերենք: Ո՛ւր է Սասնա հարկը, ու՛ր է Դավթի գլուխը: Մենք ի՞նչ երեսով կանգնենք Մըսրա Մելիքի առաջ:

Չարխաղին ասաց.— Ի՞նչ խորհուրդ ունես:

Կողբաղին ասաց.— Գնանք Մովսսար, քանդենք Մարութա բարձր Աստվածածին, վանքը թալանենք, տանենք Մըսրը, ասենք՝ էս է Սասնա հարկը:

Բաղին ասաց.— Բա որ Դավիթն իմանա՛:

Կողբաղին ասաց.— Դադտնի կերթանք: Մինչև Դավիթ ակհի, մենք վանքի թալանը կառնենք, շուտ կհասնենք Մըսրը:

Սուղին ասաց.— Բա որ Մըսրա Մեկիբ հարցնի, ո՞ւր է Դավթի գլուխը. ի՞նչ ասենք:

Կողբադին ասաց.— Կասենք Դավթի փախալ սարերը, չկարցանք բռնել:

Կողբադին իր զորքն առավ, գիշերով բարձրացավ Մուլասար, պաշարեց Մարու-
թա բարձր Աստվածածին:

Զարբաճար Քամին ու Բաթմանա Բուղան աչքեցին, տեսան Մըսրա զորքը,
իրար ասին.

— Էսոնք ուխտավոր չեն: Ուխտավորներն ամեն ձիավոր չեն լինում. կեսը ձիավոր է լինում, կեսը՝ ոտավոր: Էսոնք վալ թե ավերիչ ավազակներ են: Ելնենք դարպասը փակենք, մեջքներս տանք դարպասի դեմ: Ուխտավոր եղան, դուռը բաց կանենք, ավազակ եղան, դուռը չենք բանա: Թո՛ղ իրենց համար գնան, կորչեն:

Կողբադին ու իր հաղար փահլանն ինչ արին, չարին, չկարցան պարսպի դուռը բացն: Զարխադին ասաց.

— Բերեք դարկենք մի նապաստակ, Դավթի շորերու տեսակ մի շոր հարկներ, արնոտենք, նիզակի ծերով թալենք պարսպից ներս, ասենք. «Փահլաններ, ձեր տի-
րոջը մենք սպանեցինք, դուք էստեղ մենակ ի՞նչ պիտի անեք»: Դավթի շորերը որ տեսնեն, դուռը բաց կանեն:

Մըսրա զորավարներն էդպես էլ արին:

Զարբաճար Քամին ու Բաթմանա Բուղան ուժից հարուստ էին, խելքից՝ աղ-
քատ: Նապաստակի արնով ներկված հագուստը որ տեսան, իրար ասին.

— Էսիկ Դավթի հագուստն է:

Մոխիր ցանեցին իրենց գլխուն, իրենց երեսները ձանկուեցին, լաց եղան. բայց վանքի գոները փակ պահեցին Մըսրա զորքի դեմ:

Էն ատեն Կողբադին բարձրացավ պարսպի վրա, վանքի միաբաններուն ձեռ-
նովեց, ասաց.

— Եպիսկոպոսնե՛ր, վարդապետնե՛ր, քահանաներ, ինչու՞ եք դուռը փակ պա-
հում: Անխելքնե՛ր,— ասաց,— մենք Դավթի գլուխը կտրել ենք, որ տանենք Մըսրա Մեկիբին, էլ ու՞մ վրա եք ձեր հույսը դրել: Դուռը բա՛ց արեք: Թե որ դուռը ձեր ձեռքով չբանաք, մենք դուռը կտրելով ներս կմտնենք, ձեզ բոլորիդ էլ կկոտորենք, թե որ դուռը ձեր ձեռքով բանաք, ձեր մեկ մադին էլ չենք դիպնի:

Կողբադին էսպես ա՛հ ու խոստում տվեց, բայց միաբաններն իրար ասին. «Դու-
ռը չենք բանա, թո՛ղ Կողբադին բռնալով տրաքվի»:

Էնտեղ կար Յուսն Վերգոյի ցեղեն մի վախլուկ վարդապետ: Գիշերը, երբ որ պահակ փահլանները քնած էին, թաքուն մտնեցավ, պարսպի դուռը բաց արեց: Մըսրա զորքը հեղեղի պես խուժեց ներս: Պահակները քնեն արթնացան, տեսան, բանը-բանից անցել է, գլուխները տփելով փախան սարերը:

Մըսրա զորքերը ներս մտան, քանդեցին վանքի խորանը, կոտորեցին քառսուն եպիսկոպոս, քառսուն վարդապետ, քառսուն քահանա, քառսուն սարկավա՛գ մեկը պակաս, վանքը տակն ու վրա թալանեցին, հավաքեցին շատ ոսկի, արծաթ, գոհա-
րեղեն, լցրին Մըսրա բեռները, առան, գնացին:

Քառսուն սարկավազից մեկը թաքնված էր դիակներու տակ, պրծավ կոտորածեն: Մըսրա զորքերը երբ գնացին, էդ սարկավազը դիակներու տակն ելավ, առավ արնա-
թաթախ մի ֆարաջա, վաղեց, հավարը տարավ Սասուն:

Դավիթ Լնօրվանեն, երբ իր հոր ոսկին խլեց Մըսրա հարկահաններուց, ուրախացել էր, իր հասակի ջահելներու, ազաբ լաճ-աղջիկներու հետ ամեն օր քեֆ էր անում, եղնիկի միս էր ուտում, չոթ տարվա նոան զինի էր խմում, տաղ ասում:

Էնիկ շատ զինով էր, երբ որ Մարութա վանքի սարկավազը լեղաձաք ներս մտավ, կանչեց:

— Դավիթ, Էնտեղ Մարութա վանքը թալանեցին, դու էստեղ քեզ համար քե՞ֆ ես անում:

Դավիթ ասաց.— Մո՛տ արի, սարկավա՛գ: Մոտ արի՝ տեսնենք, ի՞նչն է պակասել վանքին, մո՛մն է պակասել, խու՛նկն է պակասել, ձե՛թն է պակասել, շուտ ա՛ռ, գնա հոսի՛ր քո ժամուն:

Սարկավագն ասաց.— Դավիթ, ի՛նչ մոմ, ի՛նչ խունկ ու ձեթ, վանքն է պակասել: Մըսրա զորքերը եկան, վանքն ալրեցին, ալրեցին, թալանեցին տարան:

Դավիթ ասաց.— Էէէէ... Հեքիաթ ես ասում,— դարձավ Ջենով Օհանին.— Հրողե՛ր, մի տե՛ս, թե ինչու է սարկավազը եկել, մոմն է պակաս, խունկն է պակաս, ձեթն է պակաս, տո՛ւր, թող գնա հասնի իր ժամուն:

Սարկավագը տեսավ, Դավիթ զինով է, չի հասկանում, արնոտ ֆարաջան տփեց Էնոր առջև: Դավիթ որ տեսավ արնոտ ֆարաջան, զարմացավ, ասաց.

— Յա՛: Էս ի՛նչ է, տղա՛, էս ի՛նչ է եղել:

Սարկավագ ասաց.— Դավիթ, մեռնեմ քեզ, աղճի՛ր: Մըսրա զորքերն եկան, վանքն ալրեցին, սպանեցին քառսուն եպիսկոպոս, քառսուն վարդապետ, քառսուն քահանա, քառսուն սարկավագ, վանքը թալանեցին, լցրին Մըսրա բեռները, տարան:

Դավիթ զինովությունից ահճավ, ասաց.

— Վուո՛ւ... Մարութա վանքը թալովա՞ծ... Միաբանները բոլոր սպանվա՞ծ... Դու եղյո՛ս ասիր, սարկավա՛գ... Ո՞վ էր Մըսրա զորքի՛ ղորապետը:

Սարկավագն ասաց.— Կողբաղինն էր, հետը՝ հազար փահլեան:

— Էնոնք շու՛տ են գնացել, թե ոտ՛ր:

— Էնոնք էն կողմը գնացին, Էս էս կողմը եկա:

Դավիթ ելավ կանգնեց, ասաց.

— Է՛, իմ թասընկերնե՛ր, ազաբ տղե՛ր, ջահե՛լ աղջիկք, դուք էստեղ հանգիստ կերեք-խմեք, ձեր քե՛ֆն արեք: Ես կերթամ ձեր չարը տանեմ:

Դավիթ վազեմուզ հասավ Սասնա Պառավի մոտ, վանքի պատմությունն արեց, ասաց.

— Նանն՛, մկա ես ո՞ր տեղով գնամ, որ էդ Կողբաղնի առաջը կտրեմ:

Սասնա Պառավն ասաց.— Գնա կանգնի՛ր Բաթմանա կամուրջի մոտ: Կողբաղին ուր էլ որ գնա, պիտի գա էդ կամուրջով անցնի:

Դավիթ ելավ, քոբահան քաշեց մի բարդի ծառ, ուսն ասավ, զնաց:

Գնաց հասավ Բաթմանա կամուրջ, կանգնեց մի կարկառ քարի ետև, նայեց, նայեց, նայեց, Կողբաղին չէր գալիս: Դավիթ ասաց. «Է՛լա թե եկել, անցել է, ես չեմ հասել Էնոր ետեհն»:

Մեկ էլ ձիերու դուրսուն լսեց:

Կողբաղին բարձր խնդում էր ու բորբոսում խոսում.— Դավիթ հերն անիծեցինք, ինչքան միաբան կար կոտորեցինք, վանքն ալրեցինք, թալանեցինք, Դավիթ օգնու-

թյան չեկամ: Ահու սարերն է փախել: Մկա գեմս ելնի, բռնեմ, վիզը ճուտեմ, տանեմ՝
Մըսրա Մելիքին:

Դավիթ քարի տակից էլամ, կանչեց.

— Հալ-հալ, Կողբաղի՛ն, հենց էնպե՛ս, դեմդ ելնեմ, վիզս կճուտե՛ս: Դե,
ճուտի՛ր:

Ասաց, բարդի ծառը ձախ տարամ, աջ բերեց, Մըսրա զորքը որին կոտորեց,
որին գետը լցրեց, մեկ մարդ էլ կենդանի չլքողեց:

Կողբաղին, իր վեցոտանին հեծած, ուղղում էր փախնի: Դավիթ հասավ հետեն,
բռնեց, գետին թալեց, գոմփով դարկեց, վիզը ծռեց, պոռշնեքը կտրեց, ասամենեքը
հանեց, իր ճակտին շարեց, ասաց.

— Ախ, դու Մըսրա ճոռթած բերան. ու՛ր էիր փախնում: Ես քեզ իմ հոր մառա-
նում շապանեցի, որ դու գնալիր ավերելի Մարութա վա՛նքը, որ դու սղանեիր իմ սուրբ
հայրերո՛ւն:

Կողբաղին կռացավ, Դավիթի ոտք սլաղեց, ասաց.

— Ամա՛ն, Դավիթ, քո բախտն եմ բնկել, ինձ մի՛ սպանի, կլինեմ քո ծառան:

Դավիթ ասաց.— Չէ, դու Մըսրա Մելիքի ծառան ես, էնոր ծառան էլ կաց: Քեզ
չեմ սպանի: Գնա Մը՛սրբ, սլատմի՛ր, թե ինչ է Սասուն: Ասա՛ Մըսրա Մելիք թո՛ղ
գա, կովենք, թե որ չեկամ, իմ ձին էնոր կնկան էրիկ:

Դավիթ Կողբաղին վերցրեց ու դրեց էնոր վեցոտանի ձիու վրա, ոտները կապեց
փորի տակ, մի գոմբ դարկեց դավակին, ասաց.

— Տա՛ր քո տիրոջը մինչև Մոսբը:

Մըսրա կանաչք մեծ առվի մոտ բուրդ էին լվանում: Կողբաղին որ տեսան,
եկան, առաջը կտրեցին, կալմեջ արին, ասին.

Յո՛ւ, Կողբաղին, ճոռթած բերան,
Ո՛ւր ես գալիս լերան, լեռան,
Ատամներդ ո՛վ է քաշել,
Քո ճակատը ո՛վ է նախշել:
Դու չասացի՛ր, կերթամ Սասուն,
Թալան բերեմ քոտսուն-քոտսուն,
Բերեմ քոտսուն կով ու կրթան,
Որ դուք շինեք եղ ու չորթան:
Գնում էիր զորքով, կոշով,
Եղ ես գալիս փեարած պոշով:
Ո՛ւր ես թողել մեք լաճերուն,
Մեր փահչեան կրիկներուն:

Կողբաղին շատ նեղացավ, շատ վշտացավ, շատ բարկացավ, ասաց.

Մի՛ ճվճվաք, անզղամեն՛ր,
Խեղճներդ կարճ, երկար-ծամե՛ր,
Նախ տո՛ւն մտեք, արեք շիվա՛ն,
Նոր դո՛ւրս եկեք, արեք զիվա՛ն:
Ես գիտեի գաշտ էր, տափան:
Չէ, դուրս եկավ կիրճ ու կապան,
Ես գիտեի Սասուն հասանք,
Համ կոխվ է, համ զբոսանք:

Զէ, սասնեցիր զև են, բոռան,
 Նևտեր ունեն՝ բարդու գերան,
 Թրեր ունեն կեծակահան,
 Վերք են բացում, քանց պատուհան,
 Խոտերն էնտեղ՝ տեգ ու մական,
 Զորք ջարդեցին հազարական:
 Կեցե՛ք, անձրև կդա նորեն,
 Հեղեղ կդա Սասնա սարեն,
 Զեր մարդերու ինչ կա-չկան
 Բերի, կանեք եղ ու շորթան:

12. ՄՐԱՐԱ ՄԵԼԻՔ ՊԱՏՐԱՍՏՎՈՒՄ Է ԱՐՇԱԿԷԼ ՍԱՍՈՒՆ

Լաց ու շիվանն ընկավ Մըսրա մեջ:

Որն իր էրկանն էր ողբում, որն իր լաճուն, որն իր աղբորը:

Մըսրա քաղքեցիք ելան գնացին Մըսրա Մելիքի դուռ, գանգատ արին.

— Թագավո՛րն ապրած կենա, — ասին, — Կողբադին Մըսրա զորքը տարավ Սասուն, զորքը թողեց էնտեղ, ինքը փախավ եկավ Մըսրը: Կանչի՛ր դիվան, թո՛ղ պատասխան տա մեր էրիկներու, մեր լաճերու, մեր աղբերներու համար:

Մըսրա Մելիք մեծ վաղիրին հարցրեց.

— Ո՞ւր է Կողբադին: Ինչու՞ չի գալիս իմ դիվան:

Մեծ վաղիրն ասաց. — Թագավորն ապրած կենա, Կողբադին էս մեկ շաբաթ է, ինչ եկել պառկել է իր տանը, ամոթու չի գալիս քո դիվան:

Մըսրա Մելիք ասաց. — Զորս փախան համփիր էնոր ետև: Ասեն՝ Թագավորը կանչում է, թո՛ղ դա: Որ չեկավ՝ թո՛ղ տվելով բերեն:

Զորս փահլան գնացին Կողբադինի տուն, տեսան զլուխը կապել, պառկել է, ասին.

— Զորապետ, Մըսրա Մելիք հրամայել է, որ գաս իր դիվան, որ չգաս, քեզ տվելով պիտի տանենք:

Կողբադին եկավ, կանգնեց իր Թագավորի առաջ:

Մըսրա Մելիք տեսավ, իր զորապետի միզը ծուռ է, ատամները շարած են ճակտին, բարկացավ, ասաց.

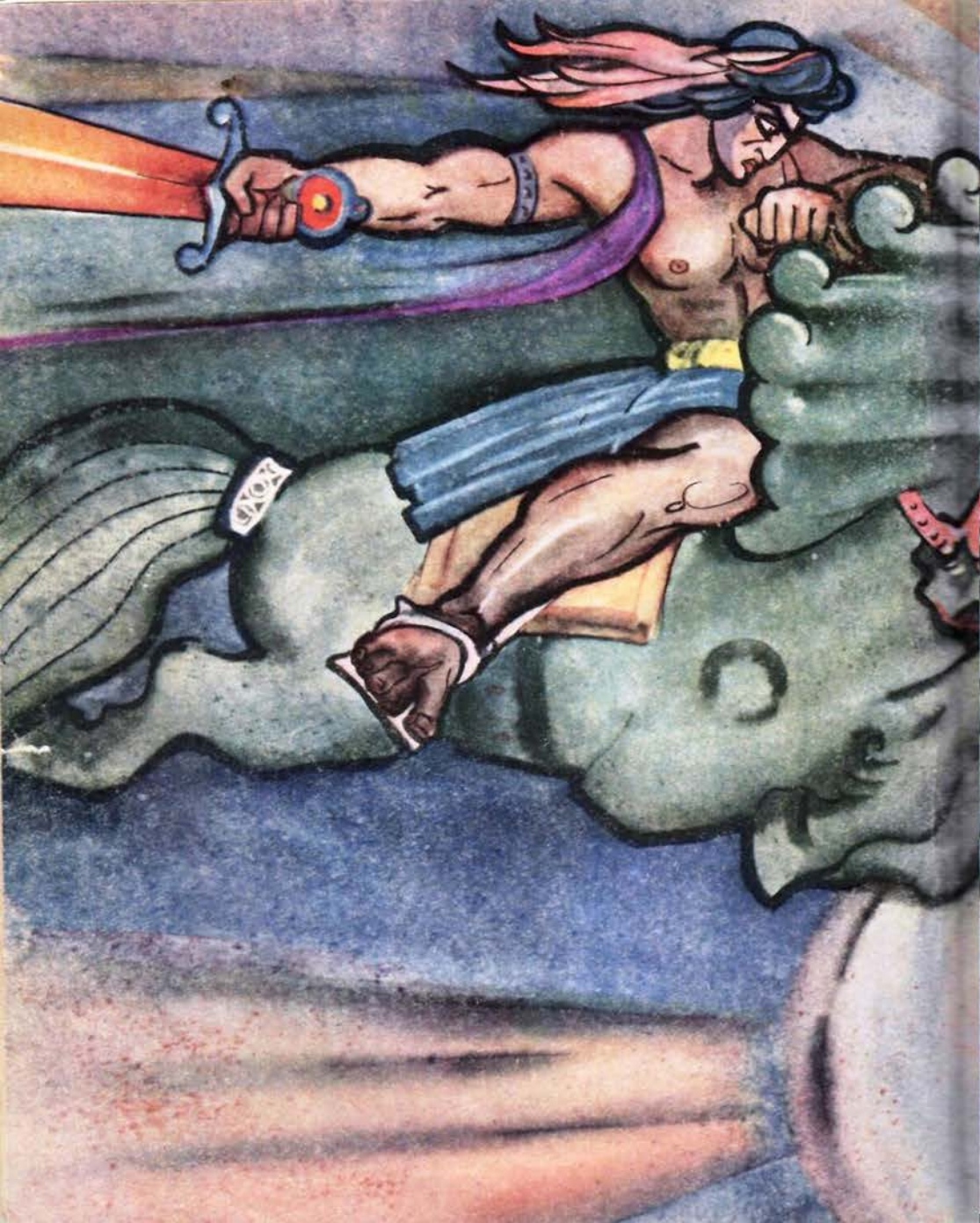
— Կողբադին, էդ ի՞նչ օրի ես ընկել: Ո՞ւր է իմ հարկը, ո՞ւր է Սասնա թալանը, ո՞ւր է Դավթի գլուխը, ո՞ւր է իմ զորքը: Պատասխա՛ն տուր:

Կողբադին կարկամել էր, լեզուն կապն էր ընկել, հաղիվ կակաղելով ասաց.

Մըսրա Մելի՛քն ապրած կենա,
 Զընի, դու էլ Սասուն գնաս,
 Սասնա ծոերն են զև-բոռան,
 Նևտեր ունեն բարդու գերան,
 Թրեր ունեն կեծակահան,
 Փոր կճղեն, քանց պատուհան:
 Խոտերն էնտեղ տեգ ու մական,
 Զորք ջարդեցին հազարական...

Մըսրա Մելիք հարցրեց.

— Դավթին տեսա՞ր: Դավիթ ի՞նչ ասաց:

Կողբաղին պատասխանեց.

— Դավիթ երկու ձեռով բռնեց երկու ծառ, իմ զորքը չարդեց, ինձ էսպէս հաշմեց, ասաց.— «Դնա՛, Մըսրա Մեկիքին պատմի՛ր, թե ինչ է Սասունը: Ասաց՝ «Մըսրա Մեկիք թո՛ղ դա՛ կուլենք, որ չեկա՛վ, իմ ձին՝ էնոր կնկան էրիկ»:

— Ուռ՛ ու՛ռ՛, — կատաղեց Մըսրա Մեկիք, փրփուր հանեց բերնէն, աչքերն արուն կոխեց, ելավ կկավ տուն, իսմիլ խաթունին ասաց.

— Ախիս, ա՛խիսիս, մարե՛, ես էն թլու Դավթին պիտի սղաննի, դու չթողիր: Տեսա՞ր ինչ արեց, ինչպէս ինձ անարատուց: Ես էն ի՞նչ հող տվի գլխիս, որ քո ասածն արի:

Իսմիլ խաթուն ասաց.— Չէ, մորտու՛ն, դու իմ ասածը չարիր, դու էն ձողթած բերան Կողբաղին ասածն արիր: Դու որ ինձ լսեիր, Դավթին հյուր կերթալիր տարին երկու հեղ, Դավթին էլ քեզ մոտ հյուր կհանչեիր, կուրախանար, կասեր՝ ես ազգեր ունեմ, կրոնեիր իրար թիկունք, իրար կօգնէիք, էլ ո՞վ աշխարհում կիշխենար ասել՝ ձեր աչքի վերի հոնք է:

Մըսրա Մեկիք ասաց.— Մարե՛, ախար ես արաք եմ, էնիկ՝ հայ: Հայն ու արաքը կաղբերանա՞ն:

Իսմիլ խաթուն ասաց.— Մեկի՛ք, մորտու՛ն, ու՛ր է քո խելքը: Բա քի՛չ է եղել, որ արաք ու հայ աղբերացի էն, մեկ-մեկու հյուր են գնացել, իրար օգնել են, պաշտպանել: Դավիթ մեր շահած-պահած մանուկն էր, դու որ էնոր հետ լեղու գանեիր, Դավիթ քո ասածը կաներ, է՛ր ըտրի քեզմէն:

Մըսրա Մեկիք ասաց.— է՛է՛, մարե՛, ասում ես, էլի՛: Ես ո՞նց հյուր գնալի դա՛վուրի տուն:

Իսմիլ խաթուն ասաց.— Կա՛վ, դու էնոր տուն հյուր չդնացիր, Դավթին քո տուն հյուր չկանչեցիր. էլ ինչո՞ւ զորք համփեցիր Սասուն, Դավթի շինած վանքն ավերեցիր: Դավթն էլ ըտրկա՛վ, տեղը հանեց:

Մըսրա Մեկիք մոնչաց.— Ա՛խիսիս... էդ Սասնա ծուռն ինձ էնպէս անպատիվ արեց, որ ամոթու Մըսրա մեջ գլուխ չեմ կարնա դուրս հանեմ: Չէ, ես պիտի գնամ քարուքանդ անեմ Սասուն, Դավթի արունք խմեմ, որ սիրտս հովանա:

Իսմիլ խաթուն տազնապեց.— Մեկի՛ք, դու Սասնա հետ գործ չունես: Ինչ որ ցանեցիր, էն հնձեցիր: Դու քո տեղը հանդի՛ստ կաց: Ես մի թուղթ կուղարկեմ Դավթին, էնոր քեզ հետ կհաշտեցնեմ: Դու Սասնա հետ գործ չունես:

— Չէ,— ասաց,— մարե՛, ես քո ասածն արի, վնաս տեսա: Ես պիտի գնամ Դավթի վրա կոխի: Կամ ես Դավթին կսպանեմ, կամ Դավթին ինձ կսպանի:

Մերն ասաց.— Մեկիք, իմ խոսքը լսիր, դու չես կարնա սղանել Դավթին:

— Ես չեմ կարնա սղանել Դավթին: — Մըսրա Մեկիք ելավ կանգնեց, ոնց որ օծի խալթած: — Չէ, մարե՛, դու իմ շարն ես ուզում:

Ասաց, մօրը թողեց լաց ու շիվանի մեջ, դնաց:

Մըսրա Մեկիք մեջլիս կանչեց:

Եկան Մըսրա վազիր-նազիր, Մըսրա բոլոր իմաստուն մարդիկ: Մըսրա Մեկիք էնոնց հետ խորհուրդ արեց, ասաց.

— Ես, Մըսրա Մեկիք, Մըսրա Մեկիքի որդին, Մըսրա թագավոր, աշխարհի տեր, 110

ես ո՞նց կթողնեմ, որ Սասնա ծուռ շաղգամակեր Դավիթ իմ հարկն ուրանա, իմ զորքը ջարդի, իմ զորապետին անպատվի, ինձ ամոթական խոսք ուղարկի Սասունից Մըսրը: Չէ, ես պիտի զնամ Սասուն, կոտորեմ, քարուքանդ անեմ, Դավթի արունը խմեմ, որ սիրտս հովանա: Ի՞նչ խորհուրդ եք տալիս:

Մեջլիսում կալին խելոք վազիրներ, իմաստուն մարդիկ, որ չէին ուզում ոչ կոխվ, ոչ կոտորած, ոչ ավերմունք: Էդ մարդիկ վեր կացան, ասին.

— Թաղավո՞րն ասլրած կենա, Դավիթ քեզ ի՞նչ է արել: Ինչ որ արել ես, դու ես Դավթին արել: Դավթ միամիտ նստած իր տանը, դու զորք ուղարկեցիր Սասուն: Դավթ իր էրկիրը պաշտպանեց, մկա դու՛ ես բողոքավոր: Մեր խորհուրդը մեկ է. մի՛ գնա Սասուն: Աշխարհի երեք մասը քոնն է, թո՛ղ մեկ մասն էլ մնա Դավթին:

Մըսրա Մեկիք բռռաց.— Ձեններդ կտրե՛ք: Որ էդպես եք ասում, վի՛ր կացեք, էստեղից զնացե՛ք, էլ չերևաք իմ աչքին: Գլավուրի որդի գլավուրնե՛ր:

Խորհրդականները վեր կացան, մեջլիսեն հեռացան, իրար կամացուկ ասին.

— Ինքն է գլավուրի լաճ, մեզ է ասում...

Մըսրա Մեկիք մեջլիսը ցրիվ տվեց, իր մոտ կանչեց իր մոտիկ զորապետներուն, էնոնց հետ խորհուրդ արեց.

— Ի՞նչ կասեք, Սասնա Դավթի հետ կոխվ անե՞նք, թե չանենք:

Դավթի Մըսրա մեջ գուրդ խաղալու ժամանակ սպանել էր Կական ու Ասլան փահլեաններուն: Էնոնց հետքերը Դավթի վրա ոխ ունեին, պահած, ելան, ասին.

— Թաղավո՞րն ասլրած կենա, դու Դավթի հետ պիտի կուլես կամ էսօր, կամ երբեք: Դավթ էսօր պատիկ է, քսան տարեկան է, պատերազմ անել չգիտի. դու էսօր պիտի կուլես Դավթի հետ, էսօ՛ր պիտի սպանես Լո ծուռ գլավուրին: Ի՛նչ է, որ ջոջացավ, էլեւ՛ երեսուն տարեկան, էլ Դավթին հաղթելու հնար չի լինի: Դավթ կղա քեզ վրա կոխվ, քեզ կսպանի, Մըսրը կղավթի: Լավն էն է, դու մկա քո բոլոր զորքը հավաքես, զնաս գլավուրի վրա, երկիրն ավերես, Դավթի գլուխը կտրես, որ չմնա քեզ մշտական վտանգ: Դու Դավթի հետ պիտի պատերազմես կամ էսօր, կամ երբեք:

— Ուսե՛խիս,— մոնչաց Մըսրա Մեկիք,— դուք ուղորդ եք ասում. կամ էսօր, կամ երբեք:

Զորապետները թրերը մերկացրին, կանչեցին.

— Թո՛ղ ասլրի Մըսրա Մեկիք, թո՛ղ մեռնի գլավուր Դավթի:

Մըսրա Մեկիք բռռաց, մի պղնձի տաշտ քերին գրին իր առջև, Մըսրա Մեկիք ածե-
լին զարկեց իր հակոտին, արունը թափեց տաշտի մեջ, թուղթ առավ, իր արնով գրեց.

Թուղթ եմ գրում հարավային,
Թուղթ եմ գրում հյուսիսային,
Թուղթ եմ գրում արեւելյան,
Թուղթ եմ գրում արեւմայան
Իմ զորապետներուն, իմ զորքին.
Եկե՛ք, եկե՛ք,
Սեհն կողմեն եկե՛ք,
Պատերազմ է:
Եկե՛ք, խաչի՛ պարոններ,
Եկե՛ք, սակաի՛ գլուխներ,

Եկե՛ք, լուռակ ականջներ,
 Եկե՛ք, մեյդա՛ն ճակատներ,
 Եկե՛ք, թիակ-լիզվորներ...
 Թող գա՛ն, թող գա՛ն, գլավուրի դեմ
 Պատերազմ է, որ պատերազմ:
 Կանչում եմ, թող գա իմ զորքը բոլոր.
 Հազար ու հազար անմորուք զինվոր,
 Ա՛խ, անմորուք զինվոր.
 Հազար ու հազար թուխ մորուքավոր,
 Ա՛խ, թուխ մորուքավոր.
 Հազար ու հազար սիպտակ ալևոր,
 Ա՛խ, սիպտակ ալևոր,
 Կանչում եմ, թող գա իմ զորքը բոլոր.
 Հազար ու հազար սիպտակ ձիավոր,
 Հազար ու հազար կարմիր ձիավոր,
 Հազար ու հազար սև ձիավոր,
 Ա՛խ, հազար ու հազար ձիավոր:
 Կանչում եմ, թող գա իմ զորքը բոլոր,
 Հազար ու հազար թմրկահար,
 Հազար ու հազար փողահար,
 Հազար ու հազար ու հազար...
 Թող գա՛ն, թող գա՛ն, գլավուրի դեմ
 Պատերազմ է, որ պատերազմ:

Մըսրա մեկիք էսպես գրեց, կանչեց:

Եկավ անթիվ անհամար ձիավոր,

Եկավ անթիվ անհամար ոտավոր:

Եկան, հասան մինչև Մըսրա գետը: Առաջուց եկողները չրի կեսը խմեցին: Մեջտեղեն եկողները չրի մնացած կեսը խմեցին, ետևեն եկողները քարերը լիզեցին, մնացին ծարավ:

Եկան հասան Մըսրա դաշտ, վրան զարկեցին, մարդ ուղարկեցին Մըսրա Մեկիքի մոտ, հարցրին.

— Մեր թշնամին ո՞վ է: Ո՞ւմ հետ պիտի կռվենք:

Մըսրա Մեկիք ասաց.

— Մեր թշնամին Սասնա Դավիթն է: Էնոր հետ պիտի կռվենք:

Ասացին.— Թագավորն ասլրած կենա, Մըսրա գետը խմեցինք, արծավ, մկա զորքը ծարավ է, ի՞նչ անենք:

Մըսրա Մեկիք ասաց.

— Մըսրա չրհորներեն չո՛ւր տարեք զորապետներուն, զինվորները ծարավ էլ կկռվեն:

Իսմիլ խանում գիշերը երազ տեսավ, ելավ զնաց Մըսրա Մեկիքի մոտ, ասաց.

— Մեկի՛ք, որդի՛, կռիվ մի՛ գնա Սասուն:

Մեկիք արթնացավ, քնաթաթախ հարցրեց.— Ինչո՞ւ, մարհ՛:

— Ես էս գիշեր երազ տեսա. Սասնա տան աստղը պայծառ էր, Մըսրա տան աստղը՝ խավար: Վատ երազ էր, որդի՛, կռիվ մի՛ գնա:

Մըսրա Մեկիք հորանջեց.— Էէ՛է՛, մարհ՛, քեզ համար քնում ես, ուրիշի համար՝ երազ տեսնում: Գնա՛, գնա՛ քո սենյակ, իմ քունը տանում է:

Իսմիլ խաթուն գնաց իր սենյակ, նորեն քնեց, նորեն երազ տեսավ, եկավ.
— Մեկի՛ք, նորեն երազ տեսա. Մըսրա ձին փախսփախ էր, Սասնա ձին՝ հասն-
հաս: Դավիթ քո աղբերն է, կոխվ մի՛ գնա էնոր դեմ, Դավիթ քեզ կսպանի:

Մեկիք բարկացավ.— Բավ է դու ինձ վախեցնես, մարե՛: Չթողիր, որ ես էն շան
լակտին սպանեի, քանի պատիկ էր, մկա երազ ես տեսնում: Ես էսքան զորք չեմ
հավաքել, որ գուրդ խաղամ, հավաքել եմ, որ կոխվ գնամ:

Իսմիլ խաթուն գնաց իր սենյակ: Լուսադեմին դարձյալ եկավ Մըսրա Մեկիքի
մոտ, ասաց.

— Մեկի՛ք, նորեն երազ տեսա. Սասնա երկիրն արև էր, Մըսրա երկիրը՝ մուռ:
Սասուն մի՛ գնա, որդի՛, Սասուն պատիկ է, իր թափն ահագին:

Մըսրա Մեկիք ասաց.— Մարե՛, ես կանչել եմ հազար ու հազար անմորուք
դինվոր:

Մերն ասաց.— Մեկի՛ք, ծիծ եմ տվել քեզ. իմ կաթի՛ն ակաճեց արա, կոխվ մի՛ գնա:

— Մարե՛, ես կանչել եմ հազար ու հազար թուխ մորուքավոր:

— Մեկի՛ք, իմ սիրտը վատն է վկայում: Մորդ սրտի՛ն լսիր, մի՛ գնա կոխվ:

— Մարե՛, ես կանչել եմ հազար ու հազար սիպտակ ալևոր:

— Մեկի՛ք, Դավիթ ունի Քուռկիկ Ջալալին, Դավիթ ունի Թուր Կեծակին, Դա-
վիթ հրեղեն է, քեզ կսպանի, կոխվ մի՛ գնա:

Մըսրա Մեկիք էստեղ վախեցավ, ասաց.

— Մարե՛, ինչո՞ւ էդ ամենը շասիր առաջուց: Մկա ինքս էլ չեմ ուզում կոխվ
գնալ: Բայց պիտի գնամ, զորք եմ հավաքել:

Իսմիլ խաթուն միտք արեց, ասաց.

— Մեկի՛ք, մորտուն, դու զորապետների քի՞չ ունես. ուրի՛շ մարդ բռնիր քո
տեղ, թո՛ղ զորքն առնի, գնա Սասուն: Ինքդ մի՛ գնա:

Մըսրա Մեկիք ասաց.— Հայ-հայ, զորքս տամ ուրիշ մարդու ձեռ, տանի կո-
տորե՞լ տա: Տեսա՞ր, Կոզբազին ինչ արեց: Չէ, մարե՛, ինքս եմ զորք հավաքել, ինքս
էլ պիտի գնամ կոխվ: Ուրիշ հնար չկա:

Իսմիլ խաթուն էստեղ լաց ու կոծ արեց, ասաց.

— Մեկի՛ք, ես քեզ մենակ չեմ թողնի: Դու որ գնում ես, ես էլ կգամ քեզ հետ:

Մեկիք ասաց.— Մարե՛, դու կնիկ ես, դու ի՞նչ գործ ունես կովի դաշտում: Դու
մի՛ գա:

Մերն ասաց.— Կգամ: Ես չեմ կարնա տանը հանգիստ նստել, երբ դու պիտի
գնաս կոխվ:

Իսմիլ խաթունը եկավ, հավաքեց քառսուն տղամարդ, որ վրան դարկեն, խորո-
ված անեն, զուռնա փչեն. քառսուն կնիկ, որ տախտ ավլեն, սուֆրա գցեն, ոտ մաժեն.
քառսուն աղջիկ, որ զափ դարկեն, քյամանչա քաշեն, խաղան. էդ բոլորին առավ
իր հետ, Մըսրա զորքի հետեն ձանապարհ ընկավ դեպի Սասուն.

Մըսրա Մեկիք իր զորքը բերավ մինչև Սասնա սահման, Լերա դաշտի մեջ վրան-
ներ դարկեց ու թուղթ գրեց, ուղարկեց Սասնա քաղաքը:

«Դավիթ, կոխվներս կոխվ է, արի՛ կովինք: Թե չէ զորքս կթալեմ՝ քաղքիդ վրա,
ինչքան որձ կա Սասնա մեջ, կսպանեմ, Սասուն քարուքանդ կանեմ, քար քաղեմ՝
Տ Սասնա Դավիթ

ավազ մաղեմ, Սասնա Տողը բառնամ ձեր հղի ձիերուն, Սասնա քարերը բառնամ ձեր հղի կանանց, քաշեմ տանեմ Մըսըր»:

13. ՁԵՆՈՎ ՕՏԱՆ

Մըսրա Մեղիքի թուղթը բերին Սասուն, Դավիթ որսի էր գնացել, տվին Ձենով Օհանի ձեռը:

Ձենով Օհան կարգաց, լաց եղավ, անձրևի պես արցունք թափեց միտքից վար. ասաց. «էս ի՞նչ է, ո՞վ աստված, հայոց զլխին փորձանք ու աղետ միշտ անպակաս պիտի մնան: Մենք մեր տան մեջ անմեղ նստած ենք, Մըսրա Մեղիք մեզմեն ի՞նչ է ուզում: Ինչո՞ւ է էդքան զորք առել կկել: Դո՞ւ եկ մեզ օգնութիւն, ո՞վ Մարութա բարձր Աստվածածին»:

Ձենով Օհան իր սրտի մեջ էսպէս գանգատվեց, Մըսրա Մեղիքի կովակոչն առավ, քնաց Վերդույի մոտ, կանչեց Քեռի Թորոսին, էնոնց հետ խորհուրդ արավ, ասաց.

— Մկա մենք ի՞նչ անենք: Դավիթ Մըսրա զորքը որ տեսավ, կոխի կանի, ինքն էլ կզոհվի, մեր գլխին եկած փորձանքն էլ կավելացնի:

Յոան Վերդուն ասաց. — Կոխվ անել մեր բանը չի, ջանք՝ մ: Բերենք մի սուտ կերուխում սարքենք, Դավթին ամուր խմացնենք, որ չակհի, ինքներս ելնենք արծաթ ու ոսկի տանենք, աղջիկ ու կնիկ տանենք Մըսրա Մեղիքին, ոտներն ընկնենք, աղաչենք, իր թրի տակով անց կենանք, որ մեզ խղճա, չկատորի: Էս բոլորը շուտ անենք, որ Դավիթ բան չիմանա:

Քեռի Թորոս ասաց. — Հա, ջանք՝ մ, Դավիթ անահ ծուռ տղա է, որ խմացավ՝ կենտով կոխվ, կսպանեն: Սասնա տան լուսը կմարի: Բերենք էդ խելառին խմացնենք, թող իր համար գինուլցած քնի: Մկա դուք ելեք, ինչ ուզում եք տարեք Մըսրա Մեղիքին, կնոր կատաղութունը կտորեք, ժամանակ շահեք, մինչև ես իմ զորքը հավաքեմ, տանեմ սար: Որ կոխվ եղավ, պիտի կռվենք, շատեն շատ, քչեն՝ քիչ:

Ձենով Օհան ելավ սուտ կերուխում սարքեց, Քեռի Թորոս Դավթին կանչեց, ասաց.

— Դավիթ, քեզ մի բան ասեմ, չե՞ս ըռելի:

— Ինչո՞ւ պիտի ըռելեմ, քեռի՛: Ասա՛:

— Թե որ էս սղդինձը լիքը գինի խմես, կասեմ դու Առլուծ Մհերի տղան ես, թե որ չիմես, բիջ ես:

Դավիթ ասաց. — Լից՛, Քեռի՛ Թորոս, լի՛ց, մի տեսնե՞նք էդ պղինձը:

Քեռի Թորոս յոթկանթանի պղինձը գինի լցրեց բերնեբերան. Դավիթ առավ դրեց բերնին, խմեց, խմեց, խմեց, մինչև տակը դատարկեց, սղդինձը թալեց գետին, ճմացրեց, ինքը հարբած պառկեց զորգի վրա, քնեց:

Դավիթ որ քնեց, Քեռի Թորոս ելավ գնաց քաղբի մեջ, ասաց՝ փող փչեն, թմբուկ զարկեն, իր տոհմի քաջերուն հավաքեց, էսպէս խոսեց.

— Ակա՛նչ արեք, իմ որդիներ՛ր, իմ Սասնա տան քաջն՛ր. Անո՛ւշ Քոթոթ, Վժի՛կ Մխո, Շնճղափորի՛կ, Պարոն Աստղի՛կ, Շոռ-Վիրա՛ք, Խոռ-Մանու՛կ, Խոռ-Գուսա՛ն, ակա՛նչ արեք իմ խոսքերուն. Մըսրա Մեղիք զորք է բերել մեր Սասնա տան վրա, որ տանի մեր դառը դատած ոսկին, մեր կնիկը, մեր աղջիկը, մեր պատիվը: Ձենք տա: Կոխվ է ուղում, կկռվենք: Մի օր ծնվել ենք, մի օր կմեռնենք:

Քեռի Թորոս Լսպես խոսեց, առավ իր զորքը, բարձրացավ, վրաններ զարկեց Լերա սարի գլխին:

Լուսը որ բացվեց, մերոնք տեսան Մըսրա Մեկիբի զորքը Լերա դաշտի մէջ: Երկնքի աստղերուն հաշիվ կար, սիւլտակ վրաններուն հաշիվ չկար: Ոնց որ սարում ամառ լինէր, դաշտում՝ ձմեռ:

Քեռի Թորոսի կնիկը, Սանդուխտ խաթունը սրտի մէջ կսկիծ արավ, ասաց. «Հէյ-վա՛խ, Մըսրա զորքերը Թորոսին կսպանեն, մեր տղիքներուն կսպանեն, կզան Սասուն կկոտորեն, մեր ազգը երկրի երեսեն կվերացնեն: Իսկ Սասնա կովանը հարբել, քնել է իր համար»:

Սանդուխտ խաթունը ելավ եկավ Դավթի մօտ, նստեց էնոր գլխավերե, լաց եղավ: Աբտասուրը որ քնկավ Դավթի երեսին, Դավթ քնուց արթնացավ, ասաց.

— Յա՛, քեռակի՛ն: Ինչո՞ւ ես լալիս: Փա՛ռք ասածո, ես կենդանի եմ դեռ:

Սանդուխտ խաթուն ասաց.

— Մի, Դավթի՛ն, ախ, լա՛ն, զրո՛ղը քեզ տանի. զարկեցիր, կոտորեցիր Մըսրա հարկահաններուն, Մըսրա Մեկիբ բարկացավ. անհաշիվ զորք հավաքեց, եկել է մեզ վրա: Քեզ հարբեցրին, քնացրին էստեղ, քեռիդ մի պատիկ խումբ առավ զնաց կոխի: Քեռուդ ու՛մն ուր, Մըսրա Մեկիբի ու՛մն ուր: Կզարկեն քեռուդ կսպանեն, մեր տղիքներուն կսպանեն, կզան, Սասուն կավերեն, մեր ազգը երկրի երեսեն կվերացնեն: Դու էստեղ հարբել, քնել ես քեզ համար:

Դավթի ձերտաած ելավ նստեց: Էնոր քունն անցավ, գինուլութունն անցավ, առավ իր նետ աղեղը, ասաց.

— Քեռակի՛ն, դու մի՛ վախենա: Ես կերթամ պատառխան կտամ էն շուն Մեկիբին: Ես իմ զլուխը կտամ, չեմ թողնի, որ Մըսրա զորքերը մեր մեկ հոտաղի մազին էլ կպնեն:

Դավթի ելավ զնաց իր հրողորո մօտ, ասաց.

— Հրողի՛ն Թհան, Մըսրա Մեկիբ զորքով եկել է ինձ վրա կոխի: Ինչո՞ւ եր պահել ինձմեն:

Ձենով Թհան ասաց.— Լա՛ն, ախար դու ափսոս ես, դու չահել ես, ո՞նց պիտի կովես Մըսրա Մեկիբի դէմ:

Դավթ քոտաց.— Յա՛, աստված քո տունը չավրի. բա որ ես չկովեմ, ո՞վ պիտի կովի: Շուտ մի զե՛նք տուր ինձ:

Ձենով Թհան խեղճացավ.— Լավ, որ էդպես է, զնա՛ հողեն, էստեղ հինավուրթեր կան, մեկը վերցրու՛:

Յոան վերգոն Դավթին ծաղրեց, ասաց.

— Դավթի՛ն, Մըսրա Մեկիբին երբ կսպանես, էնոր ձուն, թե որ կարցար շալիկէ, բեր ինձ հիշատակ:

Դավթ մաղ մնաց մի զոմբ զարկէր Յոան վերգոյի գլխուն, բաց մտքում ասաց. «Հրողերս է, չոջ մարդ է, թո՛ղ իր համար խոսի»:

Դավթ զնաց իր հրողորո հողեն, առավ ժանգոտած մի թուր, ավազակներեն խլած քուռակը հեծավ, բռեց, որ զնար: Ճանապարհին Սասնա Պառավը ելավ Դավթի առաջ, հարցրեց.

— Դավիթ, լա՛ւ, էդ ո՛ւր ես գնում:

Դավիթ ասաց. — Դնում եմ Մըսրա Մելիքի վրա կռիւ:

Պառաւլը խնդաց. — Այն, Դավիթ, գլո՛ղը քեզ տանի: Ափսոս չէ՛, որ դու ես Առյուծ Մհերի որդին: Բա էդիկ ձի՛ է, որ դու նեծել ես, բա էդիկ լեռ՛ը է, որ դու բռնել ես: Էդանցմով կռիւ կերթաս Մըսրա Մելիքի գետ:

Դավիթ նեղացավ. — Բա ինչո՞ւ կերթան, պառա՛ւ: Տանդ անթրոց կա՛, շամփուր կա՛, տո՛ւր, էդանցմով գնամ կռիւ:

Սասնա Պառաւլն ասաց. — Մի նեղանա, Դավիթ, մեռնեմ քու արեւն: Քո հրողքեր Օհան ինչո՞ւ է քեզմէն պահել քո հոր գետերն ու զենքերը.

Քո հերը չունե՛ր Կարան-Կադիֆին,
Քո հերը չունե՛ր Քամարն-Ռակին,
Քո հերը չունե՛ր Գրակ-Պողպատին,
Քո հերը չունե՛ր Կոշիկ-Երկաթին,
Քո հերը չունե՛ր Սանձըն-Արծաթին,
Քո հերը չունե՛ր Քամարն-Սաղաֆին,
Քո հերը չունե՛ր Քառիկի Ջալալին,
Քո հերը չունե՛ր Թուրքն Կեծակին,
Քո հերը չունե՛ր Խաչ-պատերազմին,
Որ իջներ, կենար Դավիթ աչ թեկն:

Դավիթ հարցրեց. — Նանե՛, էդ ամենը ո՞րտեղ է մկա:

Սասնա Պառաւլն ասաց. — Լա՛ւ, քո հրողքեր Օհան անեծք է գրել էն մարդուն, ու վ քեզ շանց կտա քո հոր գետներն ու զենքերը: Տեղն ասեմ, կրնկնեմ անեծքի տակ: Դու գնա՛, հրողքո՛րդ հարցրու, բայց էնիկ էդ բաները հոժար կամքով լուս-աշխարհ չի հանի: Գնա՛, հրողքորդ օձիքը բռնի, քո հոր գետն ու զենքը վերցրու զոռով:

Դավիթ եկավ, ձեռ թափեց բռնեց հրողքոր օձիքը, բարձրացրեց, ոտները հողն կտրեց, ասաց.

— Հրողքն՛ր Օհան, էլ չեմ ու չում շանես.

Իմ հոր գետերը ո՞րտեղ են, տո՛ւր,
Իմ հոր զենքերը ո՞րտեղ են, տո՛ւր,
Տուր՛ ինձ իմ հոր Քառիկի Ջալալին,
Տո՛ւր ինձ իմ հոր Թուր Կեծակին,
Տո՛ւր ինձ իմ հոր Խաչ-պատերազմին,
Որ իջնի, կենա իմ աչ թեկն:

Տալի՛ս ես, տո՛ւր հոժար կամքով, չե՛ս տա, զոռփով կղարկեմ, կերթաս անդունդը, զոռով կառնեմ:

Ձենով Օհան լաց եղավ, ասաց.

— Էդ ամենը քո գիտնալու բանը չէր: Կոտրվի՛ էն բերանը, որ էդ ամենը սովորեցրել է քեզ: Էն տարին, երբ Առյուծ Մհեր մեռավ, էնոր գետերն ու զենքերը ես թաքցրի ներքնատան մեջ: Գնանք, հանեմ տամ:

Իջան նկուղ: Մհերի գետերն էնտեղ կախած էին: Դավիթ վերցրեց, հագավ: Կարան-Կադիֆին յոթ փաթ եկավ Դավիթի վրա, Քամարն-Ռակին յոթ փաթ եկավ մեջքի բոլոր, Գրակ-Պողպատին, յոթ փուլի բամբակ գրին մեջը, նոր Դավիթի գլխին եկավ, Կոշիկ-Երկաթին, յոթ փուլի բամբակ գրին մեջը, նոր Դավիթի ոտովն էլավ:

Ձենով Օհան ասաց.— Մենեմ քեզի, Դավիթ, քո հոր գուրգը հրեն պուճարում դրած է, թե ուժղ պատեց, վերցրու՛, թե որ չպատեց, կոխվ մի զնա, քեզ կսպանեն։ Դավիթ մի ձեռով հոր գուրգը վերցրեց, մյուս ձեռով հրողորոթ թեք բռնեց, քառասուն աստիճան նկուղեն դուրս հանեց։ Էստեղ Ձենով Օհան ուրախացավ, ասաց. «Աստծով Դավիթ իր հոր տեղը կրոնի։ Ես Մհերի ջոջ աղբերն եմ, Էնոր գուրգը զետնեն կտրել չեմ կարենա, Դավիթ Մհերի գուրգը վերցրեց, քառասուն աստիճան նկուղեն դուրս հանեց»։

Երբ նկուղեն դուրս եկան, Դավիթ հարցրեց.

— Հրողբե՛ր, ո՛րտեղ է Քուռկիկ Ջալալին։

Ձենով Օհան ասաց.— Ախ, լա՛ո, էն օրվանեն, ինչ քո հերը մեռավ, ես Էնոր ձին փակել եմ ախոտի մեջ, վրան դուռը շարել եմ, երդկեն եմ տալիս խոտ ու ջուր։ Մըսրա Մելիքի առեւ չեմ իշխենում Քուռկիկ Ջալալին դուրս բերել, որ օղ առնի, արեւ առնի։ Արի քեզ տանեմ ջոջ ախոտ։

Գնացին, կանգ առան ջոջ ախոտի մոտ։ Ամեն կողմեն պատ էր, դուռ չկար։ Դավիթ գուրգով դարկեց, պատը ձղեց, ներս մտավ։ Քուռկիկ Ջալալին կապած էր Էնտեղ։ Տիրոջ գետտերի հոտը որ առավ, ուրախ վրնջաց։ Դավիթ մոտեցավ, ձեռքը դրեց գավակին։ Քուռկիկ Ջալալին հերսն քաջի տվեց, Դավիթ լղղվեց պատին, ուշքն անցավ։ Մի քիչ անց, երբ ուշքի եկավ, հոնքուր-հոնքուր լաց եղավ, ասաց.

— Հեյ-վա՛խ, Քուռկի՛կ Ջալալին, ես էն մտածմունքն ունեի, որ իմ հոր ձին ինձ կտաներ կոխվ Մըսրա Մելիքի դեմ, ինձ կօգներ, որ թշնամուն հաղթեմ, իսկ դու դարկեցիր ինձ։

Քուռկիկ Ջալալին լեղու առավ, ասաց.

— Քեզ ո՛նց կոխվ տանեմ, Դավիթ։ Նալի՛ր իմ վիճակին, տես իմ դույնը։ Էն օրվանեն, ինչ քո հերը մահացավ, քո անգուլթ հրողբերներն ինձ կապել են մոտի ախոտի մեջ. մի անգամ էլ չեն մօքրել, ես մոռացել եմ, թե ինչ է քերոց։

Դավիթ հասավ գրկեց Քուռկիկ Ջալալուն վիզը, ճակատը պագեց, լոթկանթանի պղնձով ջուր տաքացրեց, առավ մի փութ օձառ, Քուռկիկ Ջալալուն լվաց, մաքրեց, մի արարի թիմար տվեց, առաջը լոթ փութ գարի դրեց. ասաց.

— Քուռկի՛կ Ջալալի, մինչև էսօր քեզ տեր չկար, ես քո տերն եմ, մինչև էսօր քեզ թիմարող չկար, ես քո թիմարողն եմ, քեզ գարի տվող չկար, ես քո գարի տվողն եմ։

Դավիթ իր հոր ձիու պախուրցը բռնած ախոտեն դուրս հանեց, ապա դարձավ դիմեց հրողորոթ.

— Հրողբե՛ր Օհան, մկա բե՛ր իմ հոր Թամբ-Սաղաֆին։

Ձենով Օհան Թամբ-Սաղաֆին բերավ, ասաց.

— Դավիթ, քո հերը, երբ Թամբը զնեյ ձիու վրա, փոկերն ամրացնել, ձիու առաջին ոտները կտրում էր հողեն։ Մկա դու էլ թե որ ձիու առաջին ոտները հողեն կտրես, զնա կոխվ, թե չկարենաս, մի՛ գնա։

Դավիթ առավ Թամբ-Սաղաֆին, դրեց Քուռկիկ Ջալալու վրա, փոկերը ձգեց ու ձիու շորս ոտն էլ հողեն կտրեց, ասաց.

— Հրողբե՛ր, մկա բեր ինձ իմ հոր Թուր Կեծակին։

Ձենով Օհան ասաց.

— Թուր Կեծակին հրեն խրած է կտրի կարասի մեջ: Մեր երեք անգամ զոռ էր տալիս, նոր զուրս էր քաշում: Բն որ դու կարեցար Թուր Կեծակին կտրեն զուրս հանել, գնա՛ կռիվ, թե չկարցար, մի՛ գնա:

Դավիթ բռնեց իր հոր թրի դաստակը, մի անգամ քաշեց, կտրեն հանեց, կապեց իր մեջքին: Թուրն էնքան մեծ էր, որ Դավիթի կողքին իջավ հասավ գետին, կեսն էլ քարշ եկավ գետնի վրա: Դավիթ ասաց.

— Հրողքե՛ր, մկա բեր ինձ իմ հոր խաչ-պատերազմին:

Ձենով Օհան ասաց. — Ես չեմ կարնա բերել խաչ-պատերազմին: Թե որ արժանի եղար, ինքնիրեն կգա, կիջնի քո թևին, թե որ արժանի չեղար ու չեկավ, կռիվ մի՛ գնա: Աստծու կամբով խաչն եկավ իջավ Դավիթի աջ թևին:

Դավիթ հեծավ Քուռկիկ Ջալալին, փչեց իր հոր գալարափողը, մի քանի փաթ գնաց-եկավ իր հոր տան առաջ: Սասնա ժողովուրդն ամեն հավաքվեց մեկդան: Ձենով Օհան աչքեց, աչքեց, աչքեց, սիրտը մղկտաց, լաց եղավ.

Հեյ-վա՛խ, հեյ-վա՛խ, հաղար ու հաղար ափսոս,
Սասնա հինավուրդ գետերին ասեմ ափսոս,
Ափսո՛ս, որ գնաց Քուռկիկ Ջալալին,
Հեյ-վա՛խ, Քուռկիկ Ջալալին.
Ափսո՛ս, որ գնաց մեր Թուր Կեծակին,
Հեյ-վա՛խ, մեր Թուր Կեծակին,
Ափսո՛ս, որ գնաց խաչ-պատերազմին,
Վա՛խ, մեր խաչ-պատերազմին:

Դավիթ մտքում ասաց. — «Էս ի՞նչ է, իմ հրողքերը Սասնա գետերին ու գետքերին ափսոսում է, Սասնա ջահելին չի՞ ափսոսում»... Դավիթ միամիտ էր, չէր կռահում, որ Ձենով Օհան իր ամենամեծ ափսոսը պահել էր, որ վերջում ասի.

Հաղար ու հաղար ափսոս մեր մահուկ Դավիթին,
Սասնա տան հրադ, ապավեն մեր ջահել Դավիթին:

Դավիթ ամաչեց, ասաց.

— Հերահո՛տ հրողքեր, ինձ մի նախատիր. երբ դու իմ անունը տվիր ամենն վերջը, սիրտս նեղացավ, մաղ մնաց, որ Թուր Կեծակին բարձրացնի քեզ վրա: Բայց մկա ես գիտեմ, որ քեզ համար Սասնա տան գետերն ու գետքերն ավելի թանկ է Դավիթ:

Էսպես խոսեց, իջավ ձիուց, հրողքոր ձևուր սլազեց, հրողքերն էլ էնոր ճակատը պագեց, օրհնեց: Դավիթ փչեց իր հոր մեծ գալարափողը, բոլոր սասնեցիք եկան, ահել, ջահել, աղջիկ, տղա, եկան շարվեցին Դավիթի չորս բոլոր, խաղ կանչեցին, ասին.

Դավիթ, քեզ գնալ չիմի, քեզ դա՛լ թող լինի,
Դառնաս, քո դիմաց ընդենը սուրբ հաց ու գինի:
Քեզ մենք հարսնություն չենք արել, նոր պիտի անենք,
Քո ձեռքին մենք չուր չենք ածել, նոր պիտի ածենք.
Նո՛ր պիտի քո սուրբին գեներ սուրբ հաց ու գինի.
Դավիթ, քեզ գնալ չիմի, քեզ դա՛լ թող լինի:

Դավիթ հեծավ Քուռկիկ Ջալալին, «հացն ու գինին» կանչեց, դարձավ գիմեց իր Սասնա ժողովրդին.

— Սասնա մերե՛ր, մնաք բարձ՛վ,
Ինձ մերություն եր արե՛լ:

Սասնա քուրեր, մնաք բարո՛ւ,
Ինձ քուրություն եք արել:
Դուռ ու դրկից, բարո՛ւ մնաք,
Ձեր ծուռ Դավթեն շնեղանա՛ք,
Ձեր երեսն եմ թռել մեկ-մեկ,
Ներո՛ղ եղեք, մոռացե՛ք:
Սասնա ծերեր ու քահանայեր,
Եղել էր ինձ աղբեր ու հեր,
Սրտեղ արգար քեֆի նստեք,
Սասնա Դավթին հիշեցե՛ք:

Դառնանք հիշենք Պղնձն քաղբի էն խորոտ աղջկան, որ հրեղեն Սանասարին էլիկ եղավ, Առյուծ Մհերին մեր եղավ, Մանուկ Դավթին՝ խաթմամիկ:

Հայ-հա՛յ, Սասնա Դեղձուն-Ծամ՝ թագուհի, ո՞րտեղ ես մկա, ինչո՞ւ էլ չես երևում Սասնա տան զրուցներու մեջ: Դու մի ասի՛ Դեղձուն-Ծամ, էն օրվանեն, ինչ Առյուծ Մհեր ու իր կնիկ մեռան, մտել էր իր սենյակը, ուխտ էր արել, ասել էր. «Մինչև չմեծանա մեր նորամանուկ Դավթի, մինչև չըննի իմ Առյուծ Մհերի տեղ, մինչև չառնի էնոր գետտերն ու ղենքերը, մինչև չՆեմնի՝ Քուռիկի Ջալալին, ես իմ սենյակեն արև-լուս չեմ գա, չէ՛ք...»

էն օրը, երբ Դավթի երգ ու փողով հրաժեշտ էր տալիս իր Սասնա ժողովրդին, չա՜նել մի աղջիկ հաց բերավ Սասնա մեծ մամուն: Դեղձուն-Ծամ աղջկան հարցրեց.

— Խորո՛տ աղջիկ, զրոտմ գալարափող փչեցին, Մհերի փողն էր. ի՞նչ կա, ի՞նչ է եղել:

Աղջիկն ասաց.— Բա դու չե՛ս իմացել, մե՛ծ խաթուն. Դավթի հագել է իր հոր գետտերը, կապել է Թուր Կեծակին, հեծել է Քուռիկի Ջալալին, իր հոր գալարափողն է փչում, որ կոխվ դնա Մրտրա Մելիքի դեմ:

Դեղձուն-Ծամ ուրախացավ, ելավ կանգնեց: Էնոր ատլասն հագուստը փտել էր, պոկվեց, մնաց իր թախտին:

Դավթի ճամփան անցնում էր մեծ մամուռ պատուհանի տակով: Դեղձուն-Ծամ պատուհանեն ներքև նայեց, տեսավ Դավթի հեծել է Քուռիկի Ջալալին, կանգնել է պատուհանի տակ: Դեղձուն-Ծամ պատուհանեն գլուխը դուրս հանեց, կանչեց.

— Քուռիկ՛ի Ջալալի, մեռնեմ քեզի, Քուռիկ՛ի Ջալալի, իմ Դավթի հեր չունի, Դեղձություն անես, իմ Դավթի մեր չունի, մերություն անես: Դու Սանասարի ախպերն ես եղել, էնոր թոռանն էլ ախպերություն անես, դու Մհերիս օգնականն ես եղել, էնոր որդուն էլ օգնական լինես: Իմ Դավթին տանես Կաթնաղբուր, կանգնես, որ Դավթի իջնի, ջուր խմի, զորեղանա: Իմ Դավթին տանես Փորձաքար, որ Դավթի իր թրով զարկի, երկթն սունը կտրի, կտրեց, կոխվ գնա, չկտրեց, ես դա ու նորեն գնա:

Քուռիկի Ջալալին լեզու առավ, ասաց.

— Մե՛ծ մամիկ, դու հանգի՛ստ կաց: Ես կանեմ էնպես, ոնց որ դու կամեցար:

14. ԴԱՎԹԻ ԿՈՒՎՆ ՈՒ ՀԱՂԹԱՆԱԿԸ

Քուռիկի Ջալալին Մհերի որդուն առավ թռավ Ծովասար, կանգնեց Կաթնաղբերի գլխին, երբ տեսավ, հեծվորը չի կռահում իջնել, չօրը զարկեց գետին:

Դավթի խմացավ, ըն ձին հոգնել է, ասաց.

— Ախ, վի՛գդ կոտորվի, Քուռկի՛կ, ես է՛ն մտածմունքն ունեի, որ դու ինձ արունգեհեներեն կանցկացնես, մկա դու էս պուտ մի ջրեն վախեցա՛ր:

Դավիթ ասականդակով դարկեց կոտորեց Քուռկիկ Ջալալու կողաշարը: Զին ըռըկավ:

— Էս ի՞նչ արիր, Սասնա՛ ծուռ: Կողս կոտորեցիր: Մկա քեզ կթոցնեմ, կտամ արևին, կերվես:

Դավիթ ասաց. — Հաշ-հա՛շ, ջրեղեն եմ, կխաղամ քո փոքրի տակ:

— Կիջնեմ երկիր, քեզ քարերուն կտամ, կջարդվես:

— Հաշ-հաշ, հրեղեն եմ, կխաղամ քո մեջքին:

Քուռկիկ Ջալալին հաշտվեց. — Ախ, Սասնա ծու՛ռ, քո հանգուցյալ հոր սիրուն քեզ կխնայեմ: Դու քո խաթմամու խրատը մոռցա՛ր: Զե՛ս տեսնում, ես կանգնած եմ Կաթնաղբրի մոտ: Իջի՛ր, ջու՛ր խմիր, պուտ մի ջու՛ր քսիր խմ կողաշարին:

Դավիթ իր սխալը հասկացավ, իջավ, ձիու աչքերը պազեց, Կաթնաղբրի ջրով կողաշարը լվաց, արծակեց, որ արածա: Կաթնաղբրի ջուրը անմահական էր, ձիու կողաշարն իսկույն լավացրեց: Դավիթն էլ ջուր խմեց, պակեց Կաթնաղբրի մոտ, որ հանգստանա, քունը տարավ:

Քուռկիկ Ջալալին կանգնեց արևի գեմ, հով արեց իր ծուռ հեծվորին:

Դավիթ երկու ժամ քնելեն վերջ արթնացավ, ինչ տեսավ, մարմնով էնքան զորացել է, էնքան պետացել, որ Գդակ-Պողպատին դիտեն թուկ է մի կողմ, Կոշիկ-Նրկաթին ոտքերեն սահել, ընկել է դուրս, Քամարն-Արծաթին արծակվել փովել է դետնին, Կաբան-Կադիֆին վրան էնքան է նեղացել, որ օծիքները հաղիվ իրար են գալիս:

Դավիթ վեր կացավ, Գդակ-Պողպատին, մեջեն հանեց լոթ փութ բամբակը, նոր հագավ, գլխովն էր, Կոշիկ-Նրկաթին, մեջեն բամբակը հանեց, նոր հագավ, ոտքովն էր, Քամարն-Արծաթին վերցրեց, նորեն կապեց մեջքին, մեջքովն էր, Թուր Կեծակին կապեց վրան, հասավ հաղիվ մինչև ծունկը:

Դավիթ փետուրի պես վերցրեց հոր զուրդը, հեծավ Քուռկիկ Ջալալին, քշեց գնաց մինչև փորձասուն, քաշեց Թուր Կեծակին, դարկեց երկաթի փորձասունը կտրեց անցավ: Դավիթ ետ նալեց, փորձասունը մնացել էր կանգնած կտոր կտորի վրա: Դավիթ ինքնիրմեն ըռըկավ, իրեն անիծեց.

— Ոտի՛կ, թուլնայի՛ր, շղալի՛ր մինչև Ծովասար.
Թեի՛կ, թուլնայի՛ր ու քո դարկը ա՛շ դարկեիր,
եբր դու մի դարկով չկարցար կտրել փորձաքար.
Ա՛յիկ, խամբեի՛ր, որ էս բանը դու շտեմեի՛ր:
Երկաթի սուլը մի դարկով թե որ չկտրեմ,
ես էլ ա՛նց կգնամ կոխվ Մըսա զորքի գեմ:

Մեկել է՛ն կողմեն, ինքն իր սյուշի վրա պոտովելով, եկավ մի զորեղ վիշապահողմ, փորձաքարը շուռ տվեց անցավ: Դավիթ նալեց ու տեսավ, Թուր Կեծակին երկաթե սունը մեջտեղեն կիսել անցել էր: Դավիթ ուրախացավ, ինքնիրեն օղհնեց.

— Ոտի՛կ, դու զորե՛ղ մնաս,
Որ եկար մինչև Ծովասար.
Թեի՛կ, դու կանա՛շ մնաս,

Մի դարեկ դարեկ փորձաքար,
Աշի՛կ, դու լուսո՛վ մընաս,
Որ էսօր էս բանը տեսար:

Դավիթ էսպես ինքնիրեն օրհնեց, ինքնիրեն սրտապնդեց, ասլա ձին քշեց գնաց կովի դաշտ, կանգնեց մի բլուրի գլխին, աչք ածեց: Երկնքի աստղերուն հաշիվ կար, գաշտի խոտերուն հաշիվ կար, Մըսրա Մելիքի զորքին հաշիվ չկար: Էնոր վրանները սպիտակին էին տալիս Մովսեսի ստորոտեն մինչև Բաթմանա կամուրջ:

Դավիթ քաջ էր, բայց քաջն էլ սրտում ա՛ռ ունի: Էնիկ Մըսրա անհաշիվ զորքեն վախեցավ, երկմտեց, ասաց. «Հայ-հա՛յ, ես ո՞նց պիտի կռվեմ էսոնց հետ: Էսոնք լինեն արտ մի կորնգան, ես լինեմ գերանդով հնձվոր, չեմ կարենա քաղել: Էսոնք լինեն դեղ մի գղաժ բամբակ, ես լինեմ թեժիկ բոց-կրակ, չեմ կարենա վառել: Էսոնք լինեն աշնան շոր կանգռաթուղի, ես լինեմ Քամին-Հարավին, չեմ կարենա քշել տանել ձոր: Էսոնք լինեն զարնան նորածին գառներ, ես լինեմ գելն-անոթին, չեմ կարենա կտրել: Տե՛ր աստված, ես ո՞նց պիտի կռվեմ էս անհաշիվ զորքի հետ»:

Քուռկիկ Ջալալին իմացավ Դավթի երկմտանքը, լեզու առավ, ասաց.

— Մի՛ երկմտիր, Դավթ՛ի, մի՛ վախենա: Ինչքան որ դու սպանես քո թրով, էնքան էլ ես իմ ուղշով կտղանեմ, ինչքան որ դու կոտորես գուրզով, էնքան էլ ես կհիշեմ իմ ոտքերու տակ, ինչքան որ դու վառես քո թրի կրակով, էնքան էլ ես կէրեմ պնչերուս բոցով, ինչքան որ պատուհասի քո եղա-պատերազմին, էնքան էլ կտապալի իմ վաղրի բամբին... Մի՛ վախենա, Դավթ՛ի. հենց որ դու շոգես, հենց որ դու հոգենա, ես քեզ կառնեմ, կբարձրանամ Մովսեսար, էնտեղ կաթնաղբբեն պաղ չուր կխմես, կհանդատանաս, նոր ուժ կստանաս, ասլա նորեն քեզ կիջեցնեմ կովի դաշտ:

Դավիթ իր ձիու խոտքերեն սրտապնդվեց, նոր ուժ ստացավ, պատրաստ էր նետվել կովի դաշտ: Բայց իր սրտի մէջ ասաց. «Մի հեղ էլ նայեմ Սասնա սարերուն, նոր գնամ կռիվ»: Ձին քշեց, բարձրացավ Մարուշի բարձր Աստվածածնի մոտ, նայեց իր Սասնա սարերուն, զմբղմբան ձորերուն, Մովսեսարի ծառերուն ու ծաղիկներուն, սիրտը թունդ ելավ, կանչեց.

— Հե՛յ, Մովսեսարի անո՛ւշ աղբուրներ,
Մնացեք բարո՛ւ, խաղա՛ղ մնացեք,
Ես կռիվ կերթամ, ես կծարավեմ,
Դուք էստեղ զուլալ ու սլա՛ղ մնացեք:
Հե՛յ, Մովսեսարի սիրո՛ւն ծաղիկներ,
Զգո՞ղուն՝ հովեր, բարո՛ւ մնացեք,
Ես կռիվ կերթամ, կովում կշոգեմ,
Դուք անուշ հոտով, դուք հո՛ւ մնացեք:
Հայ-հա՛յ, իմ սարե՛ր, իմ Սասնա սարե՛ր,
Ես կռիվ կերթամ, դուք տո՛ւն մնացեք,
Ես կռիվ կերթամ, ձեզ համար կընկնեմ,
Դուք հար-հավիտյան կա՛նգո՛ւն մնացեք:

Դավիթ իր Սասնա սարերուն մնաք բարով ասաց պրծավ, պատրաստ էր զարկել թշնամուն: Բայց, ինչպես որ Սասնա տան հինավուր ավանդն էր, մձոնց առաջուց իմաց տալ, նոր զարկել: Ձին քշեց կանգնեց մի մոտիկ բլրի վրա, Մըսրա զորքերուն ձեն տվեց.

— Ով քնած է, թո՛ղ շուտով արթնանա,
Ով արթուն է, թո՛ղ տեղեն բարձրանա,
Ով վեր է կացել, ղենք-ղրա՛հ կապի,
Ով ղենքն է կապել, թո՛ղ իր ձին թամբի,
Ով թամբել է ձին, թո՛ղ շուտով հեծնի.
Ես հո չե՛մ եկել ձնհոսկներու դեմ,
Ելեք՛, ես ական հովողներ կուղեմ:
Ելե՛ր, որ շասեք. ինքներս քնած՝
Դավիթը գող-գող եկավ ու գնաց:

Դավիթ իր թշնամուն էսպես ակհացրեց, ապա մտքում ասաց. «Ով երկինքն ու գետինն ստեղծող, կամար կապող ու պտուղ տվո՛ղ աստված, ինչպես պատիկ առվին ուժ տվիր, որ էն վարար գետը կտրի, անց կենա, էնպես էլ ուժ տուր ինձ, որ Մըսրա Մելիքի խուժանը կտրեմ-անցնեմ»:

Դավիթ էսպես կանչելով, իր ձին ասպանդակեց, թռավ, ու ռնց որ մթնած ամպերեն կեծակն է զարկում, զարկեց Մըսրա զորքի մեջ... գնաց էն գլուխ, եկավ էս գլուխ, աջ շուռ եկավ, ձախ շուռ եկավ, պտավեց զորքի մեջտեղը, ինչպես ավազի մեջ վիշապ-Քամին է պտավում, և կտրեց, կոտորեց, կոտորեց, կոտորեց մինչև կեսօր: Ինչքան որ Դավիթ կոտորեց, էնքան էլ՝ Քուռիկի Ջալալին:

Կուլի փոշին բարձրացավ, բռնեց երկինքը: Արևը չէր երևում, Դավթի թուրն էր միայն կեծակին տալիս:

Կեսօրին արունը դարձավ հեղեղ, Մըսրա զորքի ղեկները քշեց մինչև Բաթմանա կամուրջը, լցրեց գետը:

Մըսրա զորքի կեսը կոտորվել էր, կեսն էր մնացել: Էդոնց մեջ կար մի սիպտակ մորուս հավվոր: Ուղում էր կոտորանքի առաջն առնել. նիզակով իր համար ճամփա էր բացում, գնում էր դեպի Դավիթ՝ ասելով.

— Փու՛շտ, փո՛շտ, փո՛շտ,
Թողե՛ք, հասնեմ Դավթի կուշտ:

Դավիթ լսեց, բարկացավ ու ձին կանգնեցրեց.

— Հավվո՛ր, ինչո՛ւ ես ինձ «փուշտ» ասում: Ես անմեղ ջահել տղա եմ:

Մըսրա հավվորն ասաց. — Դիտիդ-արևուդ մեռնեմ, Դավիթ. ես գեշ խոսք չեմ ասում: «Փուշտ» մեր լեզվով ասել է ճամփա: Ասում եմ՝ ճամփա տվեք, որ գնամ խոսեմ Դավթի հետ:

— Ի՞նչ ես ուզում ասել, հավվո՛ր:

— Ի սեր աստծու, Դավիթ, ինչո՞ւ ես մեզ կոտորում: Քեզ ի՞նչ ենք արել:

— Է՛, ես ինքս էլ չեմ ուղում ձեզ կոտորել: Մըսրա Մելիք ինձ կանչեց կոխվ, ես էլ եկա. բա ո՞ւմ հետ կովեմ:

Մըսրա հավվորն ասաց. — Աստված քո տուն չավրի՛, Մըսրա Մելիքն է քեզ կանչել կոխվ, դու մե՞ղ ես կոտորում: Էս խեղճ ու կրակի մարդիկ ի՞նչ մեղք ունեն: Ամեն մեկը մի տան ճրագ է, ամեն մեկը՝ մի տան մինուճար: Որը տանն է թողել պառավ հեր ու մեր, որը՝ ջահել հարսնացու, որը՝ մի տուն լիքը ճիժ: Մըսրա Մելիք բոլորին դողով է բերել կոխվ, էնիկ է Ասանա թշնամին. դու կոխվ ունես, կովիր կնոր հետ:

Դավիթ ասաց. — Յա՛, հավվո՛ր, դու արագո ես խոսում: Բայց ո՛ւր է Մըսրա

Մեկիք: Մի տեսնեմ՝ էսքան զորք ինչո՞ւ է բերել. ի՞նչ է ուզում ինձմէն, ի՞նչ է ուզում ձեզմէն:

Հալվորն ասաց.— Մըսրա Մեկիք իր վրանի մեջ քնած է: Ասա՛յ, էնոր վրանը: Էն կանաչն ու մեծը:

Դավիթ նայեց.— Հալվոր, ինչո՞ւ Մըսրա Մեկիքի վրանը մեկ բարձրանում է, մեկ՝ իջնում:

Պատասխանեց.— Էնոր վրանի առքէն կախած է յոթ փութ արձիճ. երբ որ Մըսրա Մեկիք շունչը դուրս է հանում, արձիճը բարձրանում է, վրանն էլ՝ հետը, երբ որ էնիկ շունչը ներս է տանում, արձիճն առքէն իջնում է գետնին:

Դավիթ քընց դնաց մինչև կանաչ վրանը, ձին ծառս արաւ դռան մոտ, կանգնեց: Վրանի մոտքը պահպանում էին Երկու զորեղ փահլեան: Յոթ աղջիկ, չորս Մըսրա Մեկիքի չորս բուրբը, ճանձ էին քշում, յոթ աղջիկ էնոր ոտներն էին մաժում, գլխովն ինքնուրուն աստած էր Խաթիլ խաթունը: Վրանի դռան առաջ ներսէն փուլած էր մի նախշուն զորդ: Դավիթ ասաց.

— Վե՛ր կացրեք Մըսրա Մեկիքին, թող դու՛րս գա:

Ասացին.— Մենք չենք իշխենա էնոր վեր կացնել, քնած է: Յոթ օր պետք է քնի: Ինք օր անցել է, մնացել է չորս օր, որ քունն առնի, արթնանա:

— Քնել-մնել չդիտեմ,— բռնաց Դավիթ:— Ես չեմ կանգնի, մինչև Մեկիքն իր քնեն կշտանա: Խեղճ ու կրակ մարդկանց հավաքել բերել է կոխլ, ինքը պատկիլ քնել է: Վե՛ր կացրեք. թե որ մահ չունի, ես էնոր մահ եմ բերել, թե որ գրող չունի, ես էնոր գրողն եմ: Էնպես քնացնեմ, որ հուր-հավիտյան չարթնանա:

Ելան շամփուր շիկացրին, դրին Մըսրա Մեկիքի ոտներուն: Մեկիք ծմրկտաց.

— Օօ՛օ՛ֆ, մարե՛, էս աղջիկներն իմ տեղը լավ չեն շինել: Կլերն ինձ կծեցին: Ասաց ու նորէն քնեց: Էս անգամ գութնի խոփ շիկացրին, դրին ոտքի տակ: Մեկիք շուռ եկավ.

— Օօ՛օ՛ֆ, մարե՛, էս աղջիկներն իմ տեղը լավ չեն շինել: Բլոճ կա, ինձ կծեց: Դավիթ ամալի պես սրտաց.

— Հայ-հայ, ի՛նչ լու, ի՛նչ բլոճ: Վե՛ր կաց, Մըսրա Մեկի՛ք: Ես եմ եկել: Վե՛ր կաց, որ կովէնք:

Մըսրա Մեկիք փնչալին վեր կացաւ, ծանր ծմրկտաց, մի ձեռով աջ աչքը բացեց, մի ձեռքով ձախ աչքը բացեց, վրանէն դուրս նայեց, տեսաւ, Դավիթ ոտից-գլուխ արնաթաթաթա, կանգնած է էնտեղ: Մըսրա Մեկիք իբր թե զարմացաւ, հարցրեց.

— Դու ո՞վ ես:

— Դավիթն եմ, Ասլուժ Մահրի որդին: Դու ինձ կանչել ես կոխլ, եկել եմ: Վե՛ր կաց: Մըսրա Մեկիք փառ-փառ ծիծաղեց.

— Հա՛, հա՛, հա՛... Էդ դու՞ ես, Թլո՛ւ Դավիթ: Էդ ե՛րբ դու եղար ձիավոր: Ես դառ, գնա, շա՛ն յակոտ: Էն էլ պատիւ է քեզ, որ գնաս պարծենաս, թե ճես ձիով հասա Մըսրա Մեկիքի վրանը, էնիկ վախեցաւ, չեւաւ դուրս:

Դավիթ ասաց.— Մեկիք, ծիծաղողն էնիկ է, որ վերջում կծիծաղի: Մկա դու վե՛ր կաց, կովէնք:

Մեկիք նորէն փառ-փառ ծիծաղեց.

— Այ Թլո՛ւ, դու ո՞վ ես, որ կալես ինձ հետ: Քեզ ակոտտ անեմ, ճաշին չես մնա.

123 քեզ ճաշ անեմ, քնթիրքին չես մնա:

Դավիթ ասաց.— Ել, ևս քո ակառտն էլ կամ, ընթրիքն էլ կամ, մեռելահացն էլ վրան:

Մըսրա Մելիք փչեց, որ Դավթին թոցներ, ինչպես կանգաթափուս: Էնոր շնչն վրանը յոթ տեղով պատուկեց, խոտերն արմատեն ելան, խառնվեցին փոշուն, ծառերը կոտրվեցին, բարերը գլորվեցին, միայն Դավիթն էր աներեր նստած իր ձիու վրա: Մըսրա Մելիք էստեղ վախեցավ, եղանակը փոխեց.

— Դավիթ, — ասաց, — ի՞նչ ևս վռազում: Զիտց իջի՛ր, արի նե՛րս, հաց ուտենք, հանդստանանք, նո՛ր դուրս դանք վրանեն, կովենք:

Դավիթ ասաց.— Չէ, չեմ իջնի ձիուց: Էն խեղճ ու կրակ մարդկանց բերել ևս կոխի, էնոնք էնտեղ չարդավում են, մենք էստեղ հանգստանա՞նք: Չէ, դու՛րս արի կրովենք. աստված կամ ինձ կտա, կամ՝ բեղ:

Իսմիլ խաթուն առաջ եկավ, ասաց.

— Դավիթ, մորտուն, էսօր դու կոխվ շատ ևս արել, հոգնել ևս: Եկ, ձիուց իջի՛ր, հաց կեր, հանդստացի՛ր, էլի ձեր կոխվը կոխվ է:

Շատ որ զեմն ընկան, Դավիթ ուզում էր ձիուց իջնել: Քուռիկ Զալալին ծառու էր լինում, փախում էր զեմն ու զեն, չէր թողնում, որ Դավիթ իր թամբեն իջնի:

Դու մի ասի՛ Մըսրա Մելիք ու իր մերը վրանի շեմքի մոտ քառսուն գաղ հոր էին փորել, բերանը ծածկել էին նախշուն գորգով, էնպես էին արել, որ Դավիթ գար՝ հորն ընկներ: Իսմիլ խաթուն շատ լեզու թափեց, աղաչեց, համոզեց ու Դավթին ձիուց վար բերեց: Քուռիկ Զալալին ըրեկավ, փախավ մինչև Ծովասար:

Դավիթ հենց որ ներս մտավ, հենց որ ձախ ոտը կոխեց կախուղ գորգին, — թրք՝ մմփ... ընկավ հորը:

— Հող էիր, հո՛ղ դարձիր, — մոլտաց Մըսրա Մելիք ու նորեն պառկեց, մտավ քուն:

Չենով Օհան էդ զիշիր երազ տեսավ: Մըսրա աստղը վառվում էր, Սասնա աստղը՝ մարմրում: Չենով Օհան դարձնեց.

— Վե՛ր կաց, կնի՛կ, վե՛ր կաց: Երազ տեսա, Մըսրա աստղը վառվում էր, Սասնա աստղը՝ մարմրում: Կա չկա, մեր Դավիթ փորձանքի մեջ է:

Սառլա խանումը Դավթի վրա ոխ ուներ, ասաց.

— Աստված քո տունը չավրի, մա՛րդ. քեզ համար քնում, ուրիշի երազն ևս տեսնում: Քունս խանդարեցիր:

Չենով Օհան պառկեց, նորեն երազ տեսավ ու զարթնեց.

— Վե՛ր կաց, կնի՛կ, նորեն երազ տեսա. Մըսրա աստղը այսօր էր, Սասնա աստղը՝ խավար: Կա չկա, մեր Դավիթ մահու բերանն է:

Սառլա խանումը նեղարտեց.— Աստված քո տունն ավրի, մա՛րդ: Ինչո՞ւ չես քնում: Դավիթ մկա ով գիտի՝ որ կնկա ծոցը մտած՝ իր քեֆն է անում, դու էստեղ չես թողնում, որ ևս քնեմ:

Չենով Օհան նորեն պառկեց, նորեն արթնացավ.

— Վե՛ր կաց, կնի՛կ, նորեն երազ տեսա. Մըսրա աստղը եկավ, Սասնա աստղին կուլ տվեց: Կա չկա, Դավիթ սպանված է: Ել, Հրա՛դ վառիր:

Սառլան հերստեց.— Հերի՛ք է, երազ պատմես, հարվո՛ր: Թո՛ղ հանգիստ քնենք:

Ձենով Օհան ըորկավ, քացով զարկեց կնկա կողին.

— Օտարի աղջիկ ես, քո սիրտը չի ցավում Սասնա տան համար: Ել, հրա՛գ վառիր, թե չէ...

Սառան փնթփնթալով ելավ, հրագ վառեց, բերեց մարդու գետերն ու գննք-գրահը, դրեց էնոր առջև:

Ձենով Օհան ելավ, իրեն փաթթեց լոթ գոմշու կաշի, լոթ դուրսի շղթա, որ բոռալեն չպատովի, գնաց գոմ, ձեւը դրեց սխալտակ ձիու մեջքին.

— Սխալտակ, ինձ ե՞րբ կհասցնես Դավթի կովին:

Սխալտակը տղղեց, փոքր տվեց գետին, ասաց.

— Մինչև կեսօր:

— Քթեղ դուրս գա իմ տված կերը, — ասաց Օհան: — Մինչև կեսօր ես Դավթի ահի՛ն հասնեմ, թե մահին:

Ձենով Օհան ձեռը դրեց կարմիր ձիու մեջքին.

— Կարմիր, ինձ ե՞րբ կհասցնես Դավթի կովին:

Կարմիրը տղղեց, փոքր տվեց գետին, ասաց.

— Լուսադեմին:

— Քթեղ դուրս գա իմ տված կերը, — ասաց Օհան: — Լուսադեմին ես Դավթի հա՛լը տեսնեմ, թե վալը:

Ձենով Օհան ձեռը դրեց սև ձիու մեջքին.

— Սևուկ, մինչև ե՞րբ ինձ կհասցնես Մովսասար:

Սև ձին չտղղեց, փոքր չտվեց գետին, ասաց.

— Թե կարենաս քեզ իմ թամբի վրա սլահել, ձախ ոտը քցես իմ ասպանդակը, մինչև աջ ոտը քցես մեկել ասպանդակը, քեզ կհասցնեմ Մովսասար:

Ձենով Օհան հեծավ Սև վր, մի ակնթարթում հասավ Մովսասար, կանգնեց լեռան կատարին, աչքեց իր չուս բոլոր: Քուռիկի Ջալալին հեծան Դավթի հրողորոր տեսավ, խրխնջալով մոտեցավ: Ձիու աչքերն արցունքոտ էին: Ձենով Օհան երկմտեց. «Վախ, չլինի՞ Դավթի սպանված է, ձին փախել եկել է Մովսասար... Ձենով Օհան ձիուց իջավ, իրեն մի հաստ պարանով կապեց կաղնի ծառին, որ բոռալու ձենն իրեն չտանի, բռնաց.

— Այ տղա՛, Դավթի՛ր՛թ...

Դավթի՛թ-Դավթի՛թ-Դավթի՛թ, հե՛ե՛ե՛լ...

Ո՞րտեղ ես, հիշի՛ր

Հացն ու ղինին, տեր կենդանին,

Մարութա բարձր Աստվածածին,

Հիշի՛ր քո խաչ-պատերազմին,

Որ կա քո աջ թևին.

Հիշի՛ր, կանչի՛ր ու թա՛փ տուր քեզ...

Դավթի՛թ-Դավթի՛թ-Դավթի՛թ, հե՛ե՛ե՛լ...

Ձենով Օհանի ձենն ընկավ սար ու ձոր, զըմբղըմբալով գնաց հասավ Դավթի ախանջը: Դավթի թառսուն գաղ հորի մեջ կապկալված, խճճված էր երկաթե շղթաներու ջանցով: «Հաչ-հա՛լ, — ասաց, — հրողորորս ձենն է: — Ասաց, ինքն էլ կանչեց.

— Հացն ու ղինին, տեր կենդանին,

Մարութա բարձր Աստվածածին,

Կանչեց, իրեն թափ տվեց, երկաթե շղթաները կտրատեց, հորեն դուրս թռավ, կանգնեց Մըսրա Մեկիքի առաջ, ասաց.

— Է՛, Մըսրա Մեկի՛ք, մկա՞ ինչ կասես. լուսուն աղբոր պես պիտի կռվե՞նք, թե չէ:

Մըսրա Մեկիքի լեզուն ահու կապվեց: Էնիկ էլ չիշխեցավ Դավթին մոտենալ: Դավթի վրանեն դուրս եկավ, դեռ աչքեց, դեռ աչքեց, Քուռկիկ Ջալալին չկար: Դավթի վաղեց ելավ Մովսսար, որ իր ձին փնտրեց: Ձենով Օհան էնոր հեռվին տեսավ, կանչեց.

— Արի՛, տո ծու՛ն Դավթի, ե՛կ էստեղ. Քուռկիկ Ջալալին էստեղ է:

Դավթի գնաց հրողորո մոտ, էնոր ձեռք պագեց ու շնորհակալ եղավ, Բալց Քուռկիկ Ջալալին բորկիկ էր, չէր մոտենում: Դավթի հեռվին աղաչեց, պաղատեց, նոր ձին մեղմացավ, թողեց, որ մոտենա: Դավթի Քուռկիկ Ջալալին հեծավ, ասաց.

— Է՛, հրողրե՛ր, մկա դու գնա Սասուն, ես գնամ կռիվ:

Դավթի իր ձին քշեց Կաթնաղբուր, էստեղ վերու ոչխար մի զարկեց, խորովեց, կերավ, ջուր խմեց, պառկեց քնեց մինչև լուս, լուսուն քշեց գնաց Մըսրա Մեկիքի վրա, ձին ծառս արեց էնոր վրանի մոտ ու ձեն տվեց.

— Վե՛ր կաց, Մեկի՛ք: Մեկ անգամ ինձ խաբեցիր, թալեցիր հոր: Մկա՞ ինչ կանես:

Դավթի ձենը ժաժքի պես որոտաց, Քուռկիկ Ջալալին պնչերեն բոց հանեց, Թուր Կեծակին արևի տակ բոցկլտաց: Մըսրա Մեկիք վրանեն դուրս եկավ, ասաց.

— Դավթի՛թ, արի հաշտվենք: Արի՛ քեզ հարկ տամ, քեզ հպատակ լինեմ, կռիվ չանենք:

Դավթի ասաց.— Թորա թե հաշտվենք: Մեր կռիվը կռիվ է, պիտի կռվենք: Մըսրա Մեկիք տեսավ ձոր չկա, հարցրեց.

— Դավթի, իրար խա՞նն զարկենք, թե հերթով:

Դավթի պատասխանեց.

— Ուղում ես՝ խառն, ուղում ես՝ հերթով:

— Հերթով զարկենք,— ասաց Մըսրա Մեկիք:

— Թո՛ղ հերթով լինի:

— Դավթի՛թ... առաջին զարկը ի՞մն է, թե քոնն է:

— Քոնն է, Մեկի՛ք,— պատասխանեց Դավթի.— Առաջին երեք զարկը թող քոնը լինի: Ես որը եմ, վրաս լացող չունեմ: Դու կնիկ ունես, մեր ունես, քուր ունես, թե որ ես քեզ, աստված տա, սպանեմ, վրադ լաց կլինեն: Դու իմ ջոջ աղբերն ես, ինձ մեն առաջ ես ծնվել, առաջին զարկը դու պիտի զարկես:

Դավթի գնաց կանգնեց Լերա գաշտի մեջտեղ:

Մըսրա Մեկիք առավ իր վաթսուն փթանոց գուրգը, հեծավ իր վեցոտանի Սևաղ-դըր ձին, քշեց գնաց մինչև Թաթմանա կամուրջ, էստեղեն թափ առած եկավ ու զարկեց — գը՛մմփ...

Գետինը պատռվեց, փոշին բարձրացավ բոնեց երկիրքը, արևը չէր երևում: Մըսրա Մեկիք ասաց.

— Հող էր, հող դարձաւ Դավիթ: Ափսո՛ս, պահեցինք, շահեցինք, մի զարկով սպանեցինք:

Դավիթ փոշեմուծի մեջէն կանչեց.

— Մեղի՛ք, ես կենդանի եմ: Մեկ զարկդ դարկեցի՞ր, մեկ է՛լ զարկ:

Փոշին փարատվեց: Մըսրա Մելիք տեսաւ Դավիթ իր ձիու վրա հանգիստ կանգնած է դաշտի մեջ, մոտեցաւ, ասաց.

— Դավիթ, արի հաշտվենք: Քեզ հարկ տամ, լինեմ քեզ հպատակ, հաշտվենք: Դավիթ ասաց.

— Թորա՛ թե քեզ հավատամ: Մեր կռիւլը հին է, դու զա՛րկ:

Մըսրա Մելիք ասաց.— Հաշ-հա՛շ, էս անգամ ես մոտիկ տեղէն եկա, թափ քիչ առա:

էս անգամ քշեց զնաց մինչև Դիարբեքի, էնտեղէն թափ առած՝ եկաւ, եկաւ ու զարկեց — զը՛մմմմփ... էնոր գուրդի թափէն երկիրը երեքաց, գետինը յոթ տեղով պատուեց, փոշին քուլա-քուլա բարձրացաւ ծածկեց երկինքը: Գիշերով լուսինը չէր երևում, ցերեկով՝ արեւը: Դավիթ երկու օր ու գիշեր կորաւ էդ փոշեղէն ամպի տակ: Մըսրա Մելիք ասաց.

— Հող էր, հող դարձաւ Դավիթ: Հազա՛ր ափսոս, պահեցինք, շահեցինք, տեսանք որ ծուռ է, զարկեցինք ու սպանեցինք:

Դավիթ փոշու մառախուղէն կանչեց.

— Մեղի՛ք, ես կենդանի եմ, դու վերջին զա՛րկդ զարկ:

Փոշու մառախուղը ցրվեց, Դավիթ իր ձիու վրա անվնաս կանգնած էր էնտեղ: Մըսրա Մելիք խեղճացաւ, ասաց.

— Դավիթ, արի հաշտվենք: Քեզ հարկ տամ, լինեմ քո ծառան:

Դավիթ պատասխանեց.

— Թորա՛... Դու ես ինձ կանչել կռիւլ. զա՛րկ:

Մըսրա Մելիք ահեղուց կատաղեց, ասաց.

— Ախիս՛խ, ես անգամ էլ մոտիկէն եկա, թափս քիչ էր: Էս անգամ դու կտեսնես, Դավիթ:

Ձին քշեց հասաւ մինչև Մըսրա հող, էնտեղէն դարձաւ, իր երեք հարչուր փթանոց գուրդը թափ տալով եկաւ, եկաւ, եկաւ ու զարկեց — զը՛մմմմփ... Գմփոցը հասաւ քառսուն օրվա ճամփա, երկիրը երեքաց, գետինը քառսուն տեղով պատուեց, մարդիկ Մըսրա մեջ ասացին, «ծածք եղաւ»: Փոշու ամպերը բարձրացան մթնայրին երկինքը: Երեք օր ու գիշեր ոչ արեւ էր երևում, ոչ լուսին: Երեք օր ու գիշեր Դավիթ մնաց փոշու խավարի մեջ: Մըսրա Մելիք ասաց.

— Հող էր, հող դարձաւ Սասնա Դավիթ: Հազա՛ր ափսոս, պահեցինք, շահեցինք, տեսանք որ գոռոզ է, գուրդով զարկեցինք ու սպանեցինք:

Դավիթ փոշեքուլա ամպերու միջէն կանչեց.

— Մեղի՛ք, ես կենդանի եմ: Զարկելու հերթը հասաւ ինձ: Հաշ-հա՛շ...

Փոշու մառախուղը փարատվեց: Մըսրա Մելիք տեսաւ, Դավիթ իր Քոտիկի Զաւալին հեծած, ամբողջ պէս կանգնած է Լերա դաշտի մեջ:

Մըսրա Մելիքի երեսն ահու զնդնեց, պոռչները գողացին, ոտները թուլացան, Իսմիլ խաթուն չորեչոր մոտեցաւ Դավիթին.

— Դավիթ, Մելիքս քո աղբերն է. աղբերասպան լինե՛ս:

Դավիթ ասաց.— Իսմի՛լ խաթուն, երբ որ քո Մելիքն էր զարկում ինձ, ինչո՞ւ չառաջիր. «Մելի՛ք, Դավիթ քո աղբերն է»։ մկա, երբ ես պիտի զարկեմ, Մելիքդ եղավ ինձ աղբե՞ր։ Ձէ, վերև աստված կա, ներքե՛ օրենք։ Երևք զարկ Մելիքն է զարկել ինձ, երեք զարկ էլ ես պիտի զարկեմ էնոր։

Մըսրա Մելիք ասաց.— Դավի՛թ, քեզմեն աղաչանք. յոթ ժամ ժամանակ տաս ինձ, դնամ, վրանիս տակ սրտուկեմ, հանդուտանամ, նոր դու քո զարկը զարկես։

Դավիթ ասաց.— Գնա՛։

Մըսրա Մելիք դարձավ գնաց իր վրան, մտավ Դավիթի համար փորած քառսուն զաղ հորը, բերանին քաշեց քառսուն գոմշու կաշի, քառսուն ջաղացի քար, վրան՝ իր գետներն ու տեղաշորը, հորի մեջեն բուսաց։

— Դավի՛թ, հերթը քոնն է, դա՛րկ։

Դավիթ եկավ, նայեց Մըսրա Մելիքի հորին, ասաց.— «Վալլա՛, մեր պապերը լավ են ասել. «Ուրիշին հոր փորողն ինքը մեջը կբնկնի»։

Դավիթ հասկացավ Մըսրա Մելիքի խարդախությունը, բայց բանի տեղ չդրեց։ «Հացն ու գինին, տեր կենդանին» կանչեց, հեծավ Քուռկիկ Ջալալին, քշեց գնաց մինչև Ծովասար, քաշեց իր Թուր Կեծակին, թափ առավ եկավ, պիտի զարկեր... Իսմիլ խաթուն ծծերը հանեց, իրեն թալեց առաջ։

— Դավի՛թ, քեզ քաղցր ծիծ եմ տվել, էս մեկ զարկը բաշխիր ի՛նձ։

Դավիթ իր թուրն իջեցրեց, համբուրեց, ասաց։

— Մարե՛, դու ինձ քաղցր ծիծ ես տվել, չես թողել, որ Մըսրա մեջ, երբ ես պատիկ էի, Մելիքն ինձ սպաներ... էս մի զարկը բաշխեցի քեզ։

Դավիթ նորեն ձին քշեց, հասավ Ծովասար, էնտեղեն թափ առավ, Թուր Կեծակին շողացնելով եկավ, պիտի զարկեր... Մըսրա Մելիքի ջոջ քուրը իրեն թալեց առաջ։

— Դավի՛թ, երբ դու պատիկ էիր, շատ եմ քեզ շաղկել, խաղացրել, էս մեկ զարկն էլ բաշխիր ի՛նձ։

Դավիթ իր թուրն իջեցրեց, համբուրեց, ասաց։

— Քուրի՛կ, էս մեկ զարկն էլ քեզ բաշխեցի։ Մնաց մի զարկ, մի աստված։

Դավիթ նորեն իր ձին քշեց մինչև Ծովասար, նոր թափ առավ, Թուր Կեծակին ամպերու մեջ խաղացնելով եկավ, եկավ, եկավ...

Իսմիլ խաթուն իր հետ բերած աղջիկներուն հրաման տվեց։

— Ելեք, փող փչեք, թմբուկ զարկեք, ելեք, թաշկինա՛կ բռնեք, խաղացե՛ք, խորո՞տ խաղացեք, որ Դավիթ աչքն բնկնի ձեր վրա, ազաբ տղա է, ձեզնով տարվի, զարկը թուլացնի, Մելիքին սպանել չկարենա։

Մըսրա աղջիկները եկան, փող փչեցին, թմբուկ զարկեցին, խաղացին, խորոտ խաղացին... Դավիթ ասաց. «Էդ ամենն ինձ համար է, որ շշկվեմ, զարկս թուլանա»... ասաց, կանչեց։

— Հացն ու գինին, տեր կենդանին,

Մարութա բարձր Աստվածածին,

Խաչ-պատերազմին, որ կաս իմ աջ թևին...

Կանչեց ու զարկեց։

Կարեց քառսուն ջաղացքարը, կտրեց քառսուն գոմշի կաշին, կտրեց Մըսրա Մելիքին գլխեն մինչ ոտներ, թուրը յոթ զաղ էլ անցավ, գնաց անդունդը։

Մըսրա Մեւիթ հորի մեջնն բռնաց.

— Դավիթ, ես էստեղ եմ, մեկ է՛լ դարկ:

Դավիթ ասաց.— Չէ, կտրիձի դարկը մեկ է լինում, երկու չի լինի: Ես գիտեմ, որ դու էդտեղ ես: Մի շնորհք արա, քեզի թափ տուր, տեսնենք՝ էդտե՞ղ ես...

Մըսրա Մեւիթ իրեն թափ տվեց:

Կեսն ընկավ աջ, կեսն ընկավ ձախ:

Մըսրա Մեւիթ սատակեց:

Հորի բերանը բաց արին, դիակի երկու կտորն էլ դուրս հանեցին: Դավիթ ասաց.

— Իսմի՛լ խաթուն, Մեւիթի կեսն իմ հորեն է, ես տանեմ թաղեմ, կեսը քեզ-մեն է, դու տար թաղիր:

Մըսրա Մեւիթի մերն ու քուրը նստեցին լաց եղան իրենց մեռելի վրա, ողբացին, երեսները ճանկոնցին, կուց-կուց արտասուեք թափեցին, վերջում Իսմիլ խաթուն աչքերը սրբեց, ասաց.

— Դավիթ, Մըսրա Մեւիթին դու սպանեցիր... Բայց ախար դու էլ իմ որդին ես. եկ՝ էնոր կնիկն առ, Մըսրա թագաւորութունն էլ քեզ լինի, Սասունն էլ:

Դավիթ ասաց.— Չէ, մարե՛, Մըսրա թագուհին ինձ կնիկ չի լինի, Մըսրա երկիրն ինձ հայրենիք չի լինի, ոնց որ Մըսրա Մեւիթն ինձ աղքեր չեղավ: Ուզո՞ւմ ես, արի՛ քեզ տանեմ Սասուն, մոր սին սրահն:

Իսմիլ խաթուն ասաց.— Չէ, Դավիթ, ես չեմ գա Սասուն:

Դավիթ ասաց.— Դու գիտես, թե որ չես գա Սասուն, գնա Մը՛սր: Մըսրա հողը քոնն է, գնա էնտեղ հանգիստ ապրիր քեզ համար:

Դավիթ իր ձին քշեց մտավ Մըսրա գորքի մեջ, կանչեց, ինչքան որ մնացել էին, զորք ու զորապետ, հավաքեց իր շորս բոլոր, ասաց.

— Ձեզ հետ եմ, լսե՛ք, Մըսրա զորքե՛ր, Մըսրա զորապետնե՛ր: Ամենքիդ իրավունք եմ տալիս, գնացեք էնտե՛ղ, որտեղն եկել եք: Գնացեք ձեր երկի՛ր, ձեր տները, հանգի՛ստ առեք, աղո՞թք արեք ինձ համար, իմ հորն ու մորը ողորմի՛ տվեք:

Մըսրա զորքերն էս ու էն կողմնն հարցրին.

— Դավիթ, Մըսրա Մեւիթ աղո՞րդ որ սպանված է:

Դավիթ ասաց.— էլ Մըսրա Մեւիթ չկա:

Ասին.— Դավիթ, քո թեղ թո՞ղ դալար մնա, քո թուրը՝ կտրուկ:

— Ուր գնաս, քո ճամփին կանաչ բուսնի:

— Աստված քեզ երկար կյանք տա:

— Աստված քո հորն ու մորն արքայութուն տա:

Դավիթ ասաց.— Գնացե՛ք, խեղճ ու կրա՛կ մարդիկ, ռանչալար, դործավոր, զորք ու զորական: Գնացե՛ք, ձեր տան մեջ հանգի՛ստ կացեք: Խաղա՛ղ ապրեցեք, լիպե՛ք, որ մենք էլ խաղաղ մնանք: Ձեր երկիրը ձեզ լինի, մեր երկիրը՝ մեզ: Դուք ձե՛ր հողը վարեք, մենք մե՛ր հողը վարենք, դուք ձե՛ր արտը հնձեք, մենք մե՛ր արտը հնձենք, դուք ձե՛ր հացը կերեք, մենք մե՛ր հացն ուտենք: Իրար հետ հաշտ ապրենք: Հաշտութենն վնաս չի գա, կովն վնաս կգա: Գնացեք բարո՞վ: Բայց որ մեկն էլ ընկել եք մեկ ուրիշ Մեւիթի հետ ու եկել մեր վրա կռիվ,— լա՛վ իմացեք. քառսուն գաղ հորում լինեն, թէ քառսուն ջաղացքարի տակ, ձեր դեմ նորեն կեննն Սասնա Դավիթ, Քուռկիկ Ջալալին ու Թուր Կեծակին:

Իսմիլ խաթուն իր զորքի մնացուկն առավ, դարձավ գնաց Մըսրը:

Մըսրա Մելիքի հետ եկած հարկատու թագավորներն ու զորապետները իրենց մարդկանց առան ու ցրվեցին աշխարհի շորս կողմը, ամեն տեղ Դավթի գովասանքն արին, ասին:

— Սասնա Դավիթ իր հոր ուխտը կատարեց, Մըսրա Մելիքին կոչում սպանեց իր Սասունն ազատեց, աշխարհին խաղաղություն բերեց:

Քեռի Թորոս իր կովի տեղում լսեց, որ Դավիթ Մըսրա Մելիքին սպանել է: Քեռին կռվել դադարեցրեց, իր մարդկանց առավ, եկավ Լերա դաշտ:

Հեռվեն իրար տեսան, ձեն տվին, մոտեցան:

Քեռի Թորոս Դավթի գլուխը սլազեց, Դավիթ իր քեռու ձեռը սլազեց, ելան, եկան դեպի Սասուն:

Հետները շառան ոչ գերի, ոչ ավար:

Դավիթ Մըսրա Մելիքի կեսը թաղեց Լերա դաշտում, էնոր ձուն կտրեց, բարձեց մի սելի վրա, որ տաներ Սասուն՝ Յուան Վերդույի հիշատակ:

Սասունցիք ելան կտուրները, տեսան, դորք է մտնում քաղաք: Վայ ու վաչնասուն ընկավ Սասնա մեջ: Իմացան, թե Մըսրա զորքերն են գալիս, որ Սասուն ավրեն, աղջիկ ու հարս առեանգեն, տանեն:

Բայց երկու սուրհանդակ մտան Սասուն, բարձրացան բերդը, բռնացին:

— Հեյ-հե՛հ... ինչո՞ւ եք վայ ու վաչնասուն գցել: Դավիթն է գալիս: Մըսրա զորքը ջարդել է, Մըսրա Մելիքին սպանել է, գալիս է տուն:

Սասունցիք խմբով եկան Դավթի առաջ, էնոր համփին ծաղիկներ շաղ տվին, գորգեր փռեցին, երգով, պարով, ցնծությունով տարան քաղաքամեջ, Քուռկիկ Զալալու արնոտ պնչերը սլազեցին, Դավթի արնոտ գեստերն ու զենքերը սլազեցին, լաց եղան, խնդացին, էլի սլազեցին, էլի սլազեցին ու բռնացին:

— Դավիթ, մեր Սասնա զավակն ես...

— Դավիթ, Առյուծ Մհերի որդին ես...

— Դավիթ, մեր աղատարարն ես...

— Դավիթ, շա՛տ ապրես, լա՛ո...

— Հազար ու հազա՛ր տարի ապրես...

— Շատ դատես, շա՛տ ուտես, քիչ դատես, շա՛տ ուտես...

Սասնա մեջ հազար ու բյուր բերան կար, մի Դավիթ:

Դավիթ նիզակի ծերով Մըսրա Մելիքի ձուն սելի վրայն վերցրեց ու թալեց իր հորդքեր Վերդույի առաջ:

— Հրողքե՛ր Վերգո, դու ինձ ասիր, որ Մըսրա Մելիքի ձուն բերեմ քեզ հիշատակ: Էս է, բերել եմ. թե կարենաս գետնեն վերցնել, տա՛ր քեզ հիշատակ:

Ժողովուրդը փառ-փառ ծիծաղեց:

Սասնացիք յոթ պղնձով ջուր տաքացրին, Դավիթ լողացավ, Քուռկիկ Զալալուն լողացրեց, կովի արուն-ցեխերեն մաքրեց, արարի թիմար տվեց ու տարավ դոմ, յոթ փութ գարի լցրեց առաջ:

Ապա գնաց իր Սասնա Պառավի տուն, մի տակառ գինի խմեց, պառկեց ու քնեց երեք օր: Երբ քնուց ելավ, Սասնա Պառավը նստած էր էնոր գլխի վերև, ասաց.

— Բարի լու՛ս, Դավիթ, բարո՛ւ կովեն դարձար տուն: Քեֆդ ո՞նց է մկա:

Դավիթ ասաց.— Նանե՛, ես մեր շուննի, դու ինձ մերութլուն արիր: Էսօրվանեն ինչ որ ասես, կերթամ քո խոսքով:

Սասնա Պառալն ասաց.

— Դավիթ՛ յ, գլխիդ, արևո՛ւդ մեռնեմ. դու մինչև մկա պատիկ էիր, մկա մեծացար, բռնեցիր Առլուծ Մհերի տեղ: Ել, գնա՛ Հրողբորդ մոտ, ասա , որ քո հոր գահասենյակը բաց անի, մեջը նստես:

Դավիթ գնաց Հրողբոր մոտ, ասաց.

— Հրողբե՛ր Օհան, իմ հոր գահասենյակը բանաս, մեջը նստեմ:

Ձենով Օհան ասաց.

— Կբանամ, արևու՛դ մեռնեմ, կբանամ: Դու որ չնստես քո հոր տեղ, ո՞վ պետք է նստի: Սասնա ճրագը մինչև մկա հանգած էր, դու վառեցիր: Քեզ հալա՛լ քո հոր պետերն ու ղենքերը, քո հոր Քուռկիկ Զալալին, քո հոր գահասենյակը, քո հոր անունը:

ԴԱՎԻԹ ԵՎ ԽԱՆԴՈՒԹ

15. ԴԱՎԻԹ ՓԵՍԱՅՈՒ

Դավիթ քսան տարեկան էր:

Անվանի հուր-հրեղեն ազար տղա:

Անունը Երեսն էր զարդարում, Երեսը անունն էր զարդարում:

Երբ տնեն կնում անցնում էր Սասնա քաղաքի միջով, աղջիկները հալվում էին, մերերը ախ էին քաշում:

Դավթի համար ամենեն շատ հալումաշ էր լինում Ձենով Օհանի կնիկը, Սառյան:

Օրերեն մեկ օր, երբ Ձենով Օհան քնած էր, Սառյան հլավ, առավ թխած քիզեն, տապալած հավ, մեղր ու կարագ, մի կուժ յոթ տարվա գինի, հագավ իր խորոտ պահունի շորերը, հյուսքերը սանրեց, աչքերը գեղեց, մոմ վառեց, հկավ Դավթին տեսության:

Դավիթ իր սենյակի դուռը փակել քնել էր:

Սառյան ասաց.— Դավիթ, հլ դուռը բաց արա:

Դավիթ հարցրեց.— Էդ ո՞վ է:

Ասաց.— Քո հրողբոր կնիկն եմ, Սառյան:

Դավիթ հլավ դուռը բաց արեց, հրողբոր կնիկը ներս հկավ, նստեց, ասաց.

— Դավիթ, ես քեզ կարոտել եի... Ժամանակ չկար, որ քեզ համար շինեի համով քաներ: Ինչ որ պատրաստ էր, բերել եմ, անուշ արա:

Իր բերած ուտելիքները Դավթի առաջ դրեց, յոթ տարվա գինին լցրեց կթխան, ասաց.— Խմի՛ր:

Դավիթ մտածեց.— Քե՛նչ կա որ, հրողբորս կնիկը մորս տեղն է, ինձ հիշել, հկել է տեսության: Դարձավ շնորհակալ հղավ, ասաց.

— Ինչ կա որ, դու մորս տեղն ես...

Սառյան ասաց.— Գլխիդ-արևու՛ղ մեռնեմ, Դավիթ, մեր Սասնա մեջ քո պես խորոտ կտրի՞մ ոչ հղել է, ոչ կլինի: Հա՛ց անուշ արա, գինի՛ խմի՛ր:

Դավիթ հաց կերավ, գինի խմեց, գինուլցավ, էլի խմեց, ասաց.

— Խմե՛նք, հրողբորս կնիկ ինձ պատիվ է անում:

էլի խմեց, քառասուն գալաթ խմեց. է, խմածը յոթ տարւա գինի էր... գլուխը դրեց բարձին, խոռը՝ մի... քնեց: Ել չկարցալ Սառայի հետ ասել-խոսել:

Սառայն կոպացալ, Դավթի ճակատը պագեց, երեսը պագեց, սրտընկը պագեց ու տեսալ, խորն է քնել, ինքն իրմէն ակահ շի: Սառայն ճարտհատալ դարձալ գնաց իր սենյակ:

Մի շաբաթ էսպէս գնաց-եկալ, բան դուրս չէր գալիս: Դավթի կնոք բերած հալն ու գաթան ուտում էր, մի կուժ յոթ տարւա գինին խմում էր ու, խորմի, բնում: Սառայն մի օր էլ միտք արեց. «Յա՛, ես ինչո՞ւ եմ էդոր յոթ տարւա գինի տալիս, որ դինովնա քնի, ես իրմէն բան չհասկանամ»...

Ելալ, էս անգամ տարալ կէս կուժ մեկ տարւա գինի: Դավթի հաց կերալ, խմեց մեկ տարւա գինին, չդիտուցալ: Սառայն թռալ կնոք գոգը, վիզը գրկեց, ուզում էր պագել: Դավթ ըռելալ:

— Հրողը՛ր կնիկի,— ասաց,— վա՛ր իջիր, նստի՛ր էն բարձի վրա, գրույց անենք: Դու մորս տեղն ես:

— Դավթի՛թ, ինչո՞ւ եմ ես քո մոր տեղը: Ես օտար աղջիկ եմ, քո հրողը՛ր կնիկը:

— Մեր ու հրողը՛ր կնիկ մեկ է: Հրողը՛րս իմ հերն է, դու իմ մերն ես: Դու սուրբ ես ինձ համար:

— Ախ, Դավթի՛թ, էդպէս չէ, որ ասում ես:

— Բա ո՞նց է:

— Ես օտար աղջիկ եմ, էսքան ժամանակ տանջվում եմ քո հրողը՛ր ձեռին, երկա չունեմ: Մկա ես քո հրողը՛րը չեմ ուղում, քեզ եմ ուզում: Դու պիտի գաս ինձ հետ, ես քեզմէն մի խորոտ աղնավուր լա՛ւ ունենամ:

Ասում է ու Դավթի վիզը գրկած պահում:

Դավթի մտքում ասաց. «Մկա ես էսոր զարկեմ սպանեմ, հրողը՛րս կասի՝ Դավթ իմ կնկան սպանեց, որ չսպանեմ, կպել է, պոկ չի գալիս: Էս ի՞նչ պատիժ է»... Դավթ անուշի կապեց.

— Հրողը՛րիկի՛ն, հիմի դու վեր կաց գնա՛, քունս տանում է: Ինչ որ ուզում ես... կգուց:

Սառայ խանում իջալ Դավթի գոգէն, մի կուժ արտասուք թափեց, ելալ գնաց:

Դավթ մեկ ուզում էր սպանել հրողը՛ր կնոջը, մեկ էլ խղճում էր կնոք...

Դավթ լուսուն գնաց իր Սասնա Պառավի տուն, պատմեց հրողը՛ր կնոջ արարմունքը: Սասնա Պառավն ասաց.

— Դավթի՛թ, մեռնե՛մ արևուղ, ես էդ կնկան մեղ չեմ գնում: Էսօրվա օրը դու քսան տարեկան հուր-հրեղէն ֆերիզ տղա ես: Քո տեսնողը խելքահան կլինի, կուղնա գալ պառկել քո ծոցը: Քո հրողը՛ր կնիկն էլ, ինչ ասեմ... կնիկ է:

— Յա՛, բա ի՞նչ անեմ, նանե՛:

— Պսակվի՛ր,— ասաց Պառավը,— մի սիրուն կնիկ բեր քեզ համար, որ ուրիշ կնիկները քեզ նեղութուն չտան: Ախար՝ ո՞վ էլ որ մտիկ տա քո բոց-կրակ աչքերուն, քո բուրջի հասակին, սիրուց կծուի:

Դավթ ասաց.— Նանե՛, բա ես ո՞նց պսակվեմ. ախար... ամաչում եմ:

— Ինչո՞ւ պիտի ամաչես: Գնա՛ հրողորդ մոտ, ասա, որ մի խորոտ աղնավուր աղջիկ ճարի, քեզ պսակի: Էսօրվան օրը դու Սասնա տերն ես, մի՛ ամաչի:

Դավիթ ելավ զնաց հրողորդ մոտ, էնոր դուռը թակեց, դուրս կանչեց, տարավ իր սենյակ, քեֆը հարցրեց, խոսքը դեն տարավ, դես բերեց, բայց պսակելու վրա բան չխոսեց: Ամաչում էր:

Էսպես անցավ մի տարի:

— Մի օր Ձենով Օհան ասաց.

— Դավիթ, դու մեզ ազատեցիր Մըսրա գերութենեն, դու Սասնա տան հրազը վառեցիր: Մկա դու մեր Սասնա տերն ես: Ես պիտի գնամ քեզ համար մի խորոտ կնիկ ճարեմ, քեզ պսակեմ:

Դավիթ Արտամետա խնձորի պես կարմրեց.

— Հա, հրողբ՛ր, իմ միտքս էլ էդ է:

Ձենով Օհան ելավ զնաց իսթա քաղաք: Էդ քաղքի թագուհին Չմշկիկ Սուլթանն էր, Սիպտակ դեի աղջիկը, շատ խորոտ, փահլեան աղջիկ: Ձենով Օհան էդոր ուզեց իր Դավթի համար: Աղջիկը Դավթի համբավն առել էր, խոսք տվեց:

Դավիթ ու Չմշկիկ Սուլթան իրար հետ մատնիք փոխեցին:

Էն օրվանեն, ինչ Մհեր սպանել էր Սիպտակ դեին, թշնամություն կար էնոր ցեղի ու Սասնա տան միջև: Ձենով Օհան մտքում ասաց. «Որ Դավիթ էնոցն աղջկան առնի, ոխը մեջտեղեն կվերանա»:

Դավթի համբավը թռավ երկրե-երկիր: Ամենքն իրար ասում էին.

— Դավիթ Մըսրա Մելիքին սպանեց, իր Սասուն ազատեց, Մըսրա երկիրը դարձրեց հարկատու:

Համբավը հասավ Կապուտկող՝ Խանդութ խաթունին:

Խանդութ Կապուտկողի թագավոր Վաչո-Մարջոյի աղջիկն էր: Իր խորոտության համբավը հասել էր շորս կողմն աշխարհի: Շապուհ թագավորը Խանդութի հոր մոտ ուղղնկան էր ուղարկել, թե աղջիկդ կտաս ինձ: Հիսուն քաջ փահլեան աշխարհի շորս կողմեն հավաքվել եկել էին՝ Խանդութին կնիկ առնելու: Էնոր հոր պալատում ուտում խմում էին ու սպասում, որ Խանդութ էնոցմեն մեկին հավանություն տա:

Բայց Խանդութ առել էր Սասնա Դավթի համբավը, մտքում ասում էր. «Իմը որ կա, Դավթն է, չկա, Դավթն է: Էսոնք ինչ մարդ են, որ ես իրենց առնեմ»:

Մեկ օր Խանդութ իր պալատի պատուհանում նստած միտք էր անում Սասնա Դավթի վրա, պատուհանի տակով գուսանների անցան: Երեք հողի էին. մեկը սիպտակ-մորուս էր, մեկը թուխմորուս, մեկը՝ անմորուս: Խանդութ գուսաններուն կանչեց վերև, ասաց.

— Գուսաններ, դուր օրական ի՞նչ եք վաստակում:

Ասին.— Խանում, գուսանություն է, ինչ ասենք, օր կա, վաստակում ենք մեկ արծաթ, օր կա՝ երկու:

— Գուսաններ, ես ձեզ կտամ օրական երեք արծաթ, զնացեք Սասուն՝:

— Գնանք Սասուն ի՞նչ անենք:

— Սասնա թագավորը Դավթն է. հարցրե՛ք, որտեղ է նստում, զնացե՛ք էնոր սենյակ, իմ գո՛վքն արեք, ինձ էնպե՛ս գտվեք, որ Դավիթ ինձ հավնի, գա ինձ առնի կնության: Կերթա՛ր:

Գուսաններն ասին.— Խանդուկ խաթուն, աշխարհի մեջ քեզ գովելուց արդար քան չկա: Քեզ գովելու համար Սասուն էլ կերթանք, Ֆրանգոստան էլ: Ձրի կերթանք:

— Ձէ,— ասաց Խանդուկ խաթուն,— թե որ ինձ էնպէս գովեք, որ Դավիթ ինձ մոտ գա, ձեզ կտամ օրական երեք ոսկի: Գնացեք, աստված օգնական:

Գուսանները ելան եկան Սասուն, տեսան ճժերը փողոցի մեջ խաղ էին անում. հարցրին.

— Սասնա Դավթի տունը ո՞րն է:

Ճժերն իրար առաջ կտրելով ճլլլացին.

— Եկե՛ք, ձեզ տանենք Դավթի տուն:

Տեսան, ամեն մեկի թևն մի պոչավոր տաշտ է կախած, հարցրին.

— էդ ի՞նչ տեսակ տաշտեր են, պոչ ունեն:

— էսոնք մեր սաղերն են.— ասին գուսանները:

— Սաղն ի՞նչ է...

Սասնա ճժերը ձեռ տվին սաղերուն. ծնկոց ելավ:

— Յա՛,— զարմացան ճժերը:— Տաշտերն ծնկոց ելավ: Եկեք էս տաշտերն իրենցմեն խլենք, ծնկացնենք:

Թափվեցին գուսաններու վրա: Քեռի Թորոս պատուհանն տեսավ, բռնաց.

— էյ, է՛յ, է՛յ, իմկնի Սասնա ծոեր, գուսաններուն թողեք հանգի՛ստ: Եկել են, որ մեզ համար սաղ ածեն ու երգեն:

Ճժերը ճվճվալով փախան: Գուսանները Քեռի Թորոսին շնորհակալ եղան, հարցրին.

— Սասնա Դավթի տունը ո՞րն է:

— Սասնա Դավթի հետ ի՞նչ գործ ունեք:

— Մեր թագավորի աղչիկը մեզ ուղարկել է, որ Դավթի համար էնոր գովքն անենք, Դավիթ դա մեր թագավորի աղջկան առնի:

— Դուք ո՞րտեղացի եք:

— Կասպուտկոցի ենք:

— Հաաա՛,— ասաց, Քեռի Թորոս...— Դավիթ որ կա, ես եմ: Եկե՛ք ինձ մոտ, գովե՛ք ձեր թագավորի աղջկան:

Գուսաններն իրար աչքով արին, ասին.

— Յա՛, էսիկ սիպտակ մորուս հալվոր է, էսիկ ի՞նչ է, որ Խանդուկ խաթունն էսօր առնի:

Բարձրացան վերև, կերան, խմեցին, հանգստացան:

Քեռի Թորոս կանչեց իր գերդաստանը, Սասնա ջահելներուն, սենյակն էնպէս լցրեց, որ ասեղ քցելու տեղ չկար, դարձավ, ասաց.

— Գուսանե՛ր, մկա երգեցե՛ք, տեսնենք ի՞նչ է ուղում ձեր թագավորի աղչիկը:

Գուսանները սաղերն ուսերն վար բերին, դրին ծնկներու վրա: Սիպտակ մորուս գուսանը երգեց.

Աչք ածեմ Խանդուկ խաթունին,

Ձեռ ու ոտ կալամով քաշած,

Ախ, ասեմ, կալամով քաշած:

Աչք ածեմ, Լեզունկն իր մատին
 Հալաբա ունդալով տաշած,
 Ախ, ասեմ, ունդալով տաշած:
 Աչք ածեմ, ծամերը մեջքին
 Քառսուն ճուղ իջած մանեման,
 Ախ, ասեմ, իջած մանեման:
 Աչք ածեմ Ֆերիզ հասակին,
 Բաղդադու բուրջին զուգական,
 Ախ, ասեմ, բուրջին զուգական,
 Աչք ածեմ, աչքերն երեսին
 Կթխա են ոսկով ծարուրած,
 Ախ, ասեմ, ոսկով ծարուրած:
 Աչք ածեմ երեսի ունդին,
 Խառն ունդ զինուց փոխ առած,
 Ախ, ասեմ, զինուց փոխ առած:

— Թունդ էր,— ձեն տվին Սասնա ջահելներն էս ու էն կողմնն:
 — Ձեննե՛րդ,— բարկացալ Քեռի Թորոս:— Թո՛ղ երգեն:
 Թուխմորուս գուսանը զարկեց իր սաղին, երգեց.

Դավիթ, քեզ համար գովեմ Խանդութ խաթունին.
 Մեջք ունի ծովու եղեգին նման,
 Դավիթ, քեզ համար գովեմ Խանդութ խաթունին.
 Հանշ ունի Քուռկիկ Զալալու մեղդան:
 Դավիթ, քեզ համար գովեմ Խանդութ խաթունին.
 Բերանն է ձաղոց մեղրով բաց արած,
 Դավիթ, քեզ համար գովեմ Խանդութ խաթունին.
 Ատամներ ունի — մարդրիտ են շարած:
 Դավիթ, քեզ համար գովեմ Խանդութ խաթունին.
 Ծոցին է սխալտակ բամբակի քուլա,
 Դավիթ, քեզ համար գովեմ Խանդութ խաթունին.
 Աչքդ որ տեսալ, սրտիկդ կուլա:

— Հալ-հալ,— ձեն տվին Սասնա ջահելներն էս ու էն կողմնն... — էդ Խան-
 դութ խաթունին շտեսած էլ մարդու սիրտը կուլա:

— Ձեռեն զնաց մեր Դավիթ:

— Ձեննե՛րդ,— բռռաց Քեռի Թորոս ու դարձալ ջահել գուսանին. — Դու՛
 էլ երգիր, տեսնեմ:

Անմորուս գուսանը սաղն առալ երգեց.

Թե բերանն ասեմ, անուշ դրախտի դուռ,
 Դու ասա՛ մի չափ առավել,
 Թարթիչներն ասեմ կոռնիլի փետուր,
 Դու ասա՛ մի չափ առավել:
 Թե հասակն ասեմ լոթ կանգուն ու կէս,
 Դու ասա՛ մի չափ առավել,
 Սխալտակ է սարի սերսուփ ձյունի պէս,
 Դու ասա՛ մի չափ առավել:
 Թե բութմունքն ասեմ վանա ալդեստան,
 Դու ասա՛ մի չափ առավել:
 Թե իր ուշմն ասեմ լոթ զոմշի զուլան,
 Դու ասա՛ մի չափ առավել:

— Խորոս է, ես իմ աստված, — ձեն տվին Սասնա ջահելներն էս ու էն կողմեն:

— Էդ աղջիկը սագական է Դավթին:

— Ձեննե՛րդ, — բռնաց Քեռի Թորոս: — Էդիկ աղջիկ չի, կախարդ է: Էնոր գուսանները եկել են Սասուն, որ մեր Դավթին խաբեն տանեն էն համալուծյան աշխարհը, գլուխն ուտեն, Սասնա ճրագը մարեն: Ձարկե՛ք էս խարդախ գուսաններուն, սաղերը ջարդե՛ք:

Սասնա ջահելները ելան տփեցին գուսաններուն, սաղերը ջարդեցին, դուրս արին քաղքեն:

Գուսանները զլխադատառ փախան, գնացին քաղքեն դուրս, կանգ առան կամրջի վրա, իրար ասին.

— Ջանը՛մ, որ ասում էին սասնեցիք ծուռ են, չէինք հավատում:

— Մենք էդոնց ի՞նչ վնաս տվինք, որ մեզ տփեցին:

— Մենք խանդութ խաթունի դովքն արինք Դավթի համար, ոնց որ ինքն էր ասել:

— Դավթն էլ Դավթ լինե՛ր: Մի սիպտակ մորուս խե հավրոր էր:

Էն ժամանակ Դավթ իր ընկերներով մեկտեղ, որսը թնին, դառնում էր Սովսարեն: Գուսաններուն կամրջի վրա տեսավ, ասաց.

— Բարո՛վ, աղբե՛ր մարդիկ: Ի՞նչ եք անում էս կամրջի վրա: Ի՞նչ մարդիկ եք: Ասին. — Կապուտկողա գուսաններն ենք:

Ասաց. — Ընդկած եք երևում:

Հավրոր գուսանն ասաց. — Սասնա ծոերը մեզ տփեցին, մեր սաղերը ջարդեցին, մեզ դուրս արին քաղքեն:

— Ինչո՞ւ, — զարմացավ Դավթի:

Թուխմորուս գուսանն ասաց.

— Մեր թագավորի աղջիկ խանդութ մեղ ուղարկել էր Սասուն, որ Սասնա Դավթի համար էնոր գովքն անենք, Դավթ խանդութին հավնեք, գնար Կապուտկող, էնոր հետ պսակվեք: Սասնեցիք մեր գովքը լսեցին, մեզ տփեցին, մեր սաղերը ջարդեցին:

Անմորուս գուսանն ասաց.

— Էդ ամենը Սասնա Դավթի հրամանով արին: Առանց մեր սաղերի մկա մենք ո՞նց ապրենք:

Դավթ հարցրեց, — է, Դավթին տեսա՞ք:

Ասին. — Բա չտեսան՞ք: Դավթն էլ Դավթ լինե՛ր:

— Չհավնեցի՞ք:

— Հավնելու բա՞ն էր, որ հավնեինք: Սիպտակմորուս փլխուկ ծուռ հավրոր էր: Մեր թագավորի աղջիկն ափսոս չե՞, որ առնի էդ փլխուկ հավրորին:

Դավթ ընկերներուն աչքով արեց, փառ-փառ ծիծաղեցին, հարցրեց.

— Ու՛ր կերթաք էս ուշ գիշերով:

Ասին. — Կերթանք մեր Կապուտկող, մեր թագավորի աղջկան ասենք, որ էդ փլխուկ հավրոր Դավթին շառնի: Դավթ ի՞նչ ուր, խանդութ ուր:

Դավթ էլի փառ-փառ ծիծաղեց.

— Գուսաններ, Սասնա Դավթ որ կա, ես եմ: Էն ձեզ տփողն իմ քեռին է եղել: Գուսաններն իրար նայեցին, դարձան ասին.

— Վալլա, դու կլինես Դավթ: Էն մեզի տփողն ի՞նչ էր, որ Դավթ լինեք:

Դավիթ ասաց.— Գուսաննե՛ր, առն՛ք էս մի բուռ արծաթը, դարձեք Սասուն՛ն, ձեր սագերը սարքե՛լ տվեք, եկե՛ք ինձ համար գովեք ձեր հանդուլ խաթունին։

Գուսանները մի բուռ արծաթն առան, դարձան քաղաք, սագերը սարքել տվին, եկան Դավթի սենյակ, երեքն էլ ջոկ-ջոկ հանդուլ թաղկա գովքն արին, ասին էն երգերը, որ Քեռի Թորոսի մոտ ասել ու ծեծ էին կերել։

Դավթի հանդուլ խաթունի գովքը լսեց, լսեց, լսեց, ինքն էլ անմորուս գուսանի սագն առավ, լարեց, ասաց.

— Գուսաննե՛ր, դուք բարո՛ւկ եկաք,
երգեցիք, իմ աչքը բացվեց.
Իմ սիրտն անարատ էր քանց կաթ,
Մերան թալեցիք, մոկարովեց:
Իմ սիրտը ամբողջ էր Սասնա,
Քլունդ զարկեցիք ու խախտվեց.
Իմ սիրտը պարզ գետ էր աշնան,
Գարնան հեղեղով պղտորվեց:
Իմ սիրտն էր գրահ-պղպատին,
Հալեցիք տարաք հանդուլին։

Ապա դարձավ, սաղը վար դրեց, ասաց.

— Կերթաք ձեր Կապուտկողի, հանդուլ խաթունին կասեք. թո՛ղ վեց օր սպասի, յոթ ավուր վրա ես էնոր հյուրն եմ։ Ճաշս կուտեմ ճաժվանում, խրամեցին կհասնեմ Բանդիմահու, ընթրիքս կանեմ ձեր հաթունի տանը։

Դավթի հանեց մի բուռ ոսկի պարզեց գուսաններուն, գնաք բարով ասաց ու ճամփու գրեց իրանց երկիր։

Դավթի գուսաններուն ճամփու գրեց, եկավ տուն, ընկավ մտածմունքի մեջ։ Խանդուլ խաթունը կենդանի կանգնած էր աչքի առաջ։

Անցնում էր օր ավուր ետեկն։ Դավթի համար հալվում էր ու մաշվում, հացուղից կտրվել էր։ Մի օր Քեռի Թորոս ասաց.

— Դավիթ, լա՛ո, աստված քեզի ստեղծեց, որ դու կովով ջոջանաս։ Քեզ ի՞նչ է եղել, էն ժամանակ, երբ կովում էիր, օր-ավուր պետացար, գիրացար, զորեղացար։ Էսօր կոխվ չկա, օր-ավուր մաշվում ես։ Քեզ ի՞նչ է եղել։

Դավթի ասաց.— Քեռի Թորոս, իմ ցավը մեծ է, դու չես իմանում։

— Ո՞րն է քո ցավը, լա՛ո։

— Եսիմ։

— Ինչպես թե՛ եսիմ։ Եսիմը ո՞րն է։ Յավ ունես՝ ասա՛, քո ցավին ճար անենք։

Դավթի ասաց.— Իմ ցավի ճարը որ կա, Կապուտկողի հանդուլ խաթունն է։ Քեռի Թորոս բարկացավ.— Ի՛նչ։ Ի՛նչ հանդուլ խաթուն, ի՛նչ բան։

Դավթի ասաց.— Էն օրվանն, ինչ Կապուտկողի գուսանները եկան Սասուն, հանդուլի գովքն արին, էնոր սերն ընկավ իմ սիրտ, էրում-վառում է, ես կտրվել եմ հացուղին։ Պիտի գնամ Կապուտկող, էդ աղջկան բերեմ։ Որ չերթամ, ինձ հաշվի՛ր մեռած։

Քեռի Թորոս ասաց.— Դավիթ, լա՛ո, եկ ինձ ակա՛նջ արա, էդ քարը քո փեշեն թափի՛ր։ Կապուտկող գնացողն էլ ետ չի գա։ Կապուտկող ուժի տեղ չէ, կովի տեղ չէ, կախարդության երկիր է, էնոնք հմալող են, հետները գլուխ դնել չի լինի։ Եկ ինձ

լսի՛ր, Կապուտկոդ մի՛ գնա: Արի՛ քեզ տանեմ, աշխարհը ման տամ, ո՛ր թագաւորի աղջիկը համլնցիր, կուզեմ քեզ կնիկ:

Դավիթ ասաց.— Չէ, քեռի՛ Թորոս: Իմը որ կա, խանդութն է, չկա, խանդութն է: Սրտիս մեջ ուխտ եմ արել, պիտի գնամ էնոր ետեկն: Որ չգնամ, ինձ հաշվի՛ր մեռած:

Քեռի Թորոս ասաց.— Բայց ախար դու նշանված ես իշաթա Չմշկիկ Սուլթանի հետ:

Դավիթ ասաց.— Ես Չմշկիկ Սուլթանին չեմ ուզում: Իմ սիրտը կպիկ է խանդութ խաթունին: Պիտի գնամ Կապուտկոդ:

Քեռի Թորոս գիտեր, որ Դավթի խոսքը խոսք է, որ ասաց՝ կանի: Քեռին ուսերը թոթկեց.

— Դու՛ գիտես, լա՛ն:

16. ԽԱՆԴՈՒԹ ԽԱԹՈՒՆ

Սասունեն Ճաժվան յոթ օրվա ճամփա էր, Ճաժվանեն Բանդիմահու գետ — յոթ օրվա ճամփա, Բանդիմահու կամրջեն Կապուտկոդ՝ էլի յոթ օրվա ճամփա:

Դավիթ Քուռկիկ Զալալին քչեց, մինչև ճաշ հասավ Ճաժվան: Էնտեղ հաց կերավ, հեծավ, քչեց, խրամեցին հասավ Բանդիմահու: Էն կողմերում Գործոթ անունով մի գեղ կար: Էդ գեղի յոթ գութան եկել էին զուբարա¹, Չմշկիկ Սուլթանի արտն էին վարում: Գութնավորները նստել էին հացի: Դավիթ իր ձին քչեց, մոտեցավ, ասաց.

— Բարո՛ւ, գութնավորնե՛ր:

— Աստծու՛ բարին, — ասին գութնավորները:

— Աստված աշողություն տա:

— Հազա՛ր բարով, — ասին: — Արի՛, ճամփո՛րդ աղբեր, արի՛ նստի՛ր, հա՛ց անուշ արա:

Դավիթ ասաց.— Շեն կենաք: Ես վռագն եմ: Հաց որ ուտեմ, ձեզ բան չի մնա: Թողե՛ք, ձժերն ուտեն:

Տարեց մաճկալն ասաց.— Տնաշե՛ն, աշխարհը գութնով է լիանում, դու գութնի մոտով անց կենաս անոթի՛: Արի նստի՛ր, տեսնենք, ինչքան պիտի ուտես, որ մեզ բան չմնա:

Դավիթ իջավ ձիուց, քերտնեն սանձը հանեց, որ ձին արածա, ինքը նստեց, մեջք դեմ տվավ սելին, ասաց.

— Հրամանքը ձերն է:

Գութնավորներն իրենց յոթ օրվա փլավը յոթկանթանի պղնձով բերին դրին Դավթի առաջ, յոթ օրվա հացը դրին փլավի մոտ, իրար աչքով արին, թե տեսնենք, էսիկ ինչքա՞ն կուտի:

Դավիթ երկու լավաշ երկու շերեփ փլավի հետ անում էր մի կոլով, երկու բերան զարկում, ծամում, կուլ էր տալիս: Գութնավորներն իրար թարքուն բոթում էին ու խընդ-

¹ Զուբարա — հայ գյուղերում հին սովորույթ էր, երբ գյուղացիները միասին ձրի վարում կամ հնձում էին գյուղական տանտերին (ռեսին), տերտերին կամ համայնքին պատկանող արտերը:

մընդում: Մեկ էլ տեսան, Դավիթ էնոնց յոթ օրվա պաշարը կերավ, պրծավ, յոթ օրվա ջուրը վրան խմեց, ելավ հեծավ ձին, որ գնար:

Գութնվորներն իրար ասին.

— Յա՛, էսիկ ի՞նչ արեց: Մեր յոթ օրվա պաշարը կերավ: Մենք էստեղ յոթ օր էլ պիտի բանենք, էլ ո՞վ մեզ հաց ու ջուր կտա: Գեղը գնանք՝ պիտի ասեն, զե՛կ չէի՞ք, որ յոթ օրվա հացը մի օրում կերաք: Սսենք՝ մի ճամփորդ եկավ, կերաւ, չեն հավատա: Մկա մենք ի՞նչ անենք:

Դավիթ ասաց.— Դուք էստեղ նստե՛ք, հանգստացե՛ք, ես ձեր յոթ ամբար վարը մեկ ժամվա մեջ անեմ, պրծնեմ:

— Էդ ո՞նց կանես,— հարցրին գութնվորները:

— Ոնց որ ձեր յոթ օրվա պաշարը մի անդամով կերա, էնպես էլ ձեր յոթ օրվա վարը մի անգամով կանեմ:

Դավիթ յոթ գութան իրար կապեց, հեծավ Քուռկիկ Զալալին, գութանները քաշեց. կես ժամ գնաց-եկավ, դաշտի կեսը շուռ տվեց, ասաց.

— Տեսա՞ք:

Գութնվորները շշմած իրար նայեցին: Մի հորիվար ասաց.— Էդ քո շնորհը չի, քո ձիու շնորհն է:

Դավիթ իջավ ձիուց, գութնի բնատեն ձեռքն առավ, կես ժամ էլ ոտով գնաց-եկավ, արտը լման վարեց, ասաց.— Մկա՛ ինչ կասես:

Գութնվորների բերանը դաբմանքեն բաց էր մնացել.

— Յա՛... ա՛յ մարդ,— ասին,— դու էս ինչ ուժի տեր ես: Սասնա Դավիթ հո չե՞ս:

Դավիթ խնդաց.— Բա ո՞վ եմ, որ չեմ Սասնա Դավիթ:

Գութնվորներն աչքները շեցին.

— Ուղո՞րդ, Սասնա Դավիթն ես:

— Վալլա՛, Սասնա Դավիթ ես եմ, որ կամ: Էսիկ էլ Քուռկիկ Զալալին է:

Գութնվորներն ուրախացան, Դավիթ բոլորը հավաքվեցին, ասին.

— Դավիթ, անունդ լսել էինք, բայց քեզ չէինք տեսել: Մեր յոթ օրվա պաշարը քեզ հալա՛ւ: Ուր էլ գնաս, ոտը քարին չառնի, ճամփիդ կանաչ ու ծաղիկ բուսնի, քո վատ օրը էսօր լինի, աստված քո սրտի ուղածը կատարի:

Երբ Դավիթ գութնվորների յոթ օրվա պաշարն ուտում պրծնում էր, մի հոտաղ ձին հեծավ, թռավ Զմշկիկ Սուլթանի մոտ, պատմեց էդ հրաշքը: Զմշկիկ Սուլթան կռահեց. «Կա-չկա, էդիկ Դավիթն է եղել, եկել է իմ գութնի հացը կերել, որ գնա խան-դութ խաթունի մոտ: Խանդութ ինչ է որ... իմ ձեռքը չարժե...»:

Էդ ժամանակ Դավիթ անցնում էր սլառուհանի տակով: Զմշկիկ Սուլթան էնոր ձեն տվեց, կանգնեցրեց, իր սենյակեն իջավ, եկավ ձիու սանձը բռնեց, ասաց.

— Ու՛ր ես գնում, Դավիթ:

— Գնում եմ Կապուտկող:

— Դիտեմ, ում համար ես գնում: Գուսաններն ինձ ասին: Բայց իջի՛ր, ձիուց եկ վերև, հա՛ց կեր, հանգստացի՛ր, նո՛ր, գնա: Կապուտկող իր տեղն է, չի փախնի: Զմշկիկ Սուլթան էնքան խորոտ էր, լեզուն էնքան անուշ, որ Դավիթ էնոր

հմայրին չկարցաւ դիմանալ, ձիուց իջաւ, գնաց վերեւ, հաց կերաւ, յոթ տարւա նսան գինի խմեց, գինովցաւ, Չմշկիկ Սուլթանի հետ պատկեց-քնեց...

Էստուն քնեն ելաւ շատ փռմնած, շատ բոբկած ինքն իր վրա. «Էս ի՞նչ արի: Մեր աղբը պիտի չխաբվեն, ես ինչո՞ւ խաբվեցի մի կնկա անուշ խոսքեն»:

Չմշկիկ Սուլթան ասաց.

— Դավիթ, մի օր էլ կաց ինձ մօտ:

Դավիթ ասաց.

— Չէ, մի անգամ խաբեցիր, հերիք է:

Չմշկիկ Սուլթան ասաց.

— Դավիթ, ես ու դու իրար հետ մատնիք ենք փոխել:

Դավիթ ասաց.— Մեր մատնիքները փոխել են իմ հրողքերն ու քո մերը: Ես քո մատնին լոթ օր առաջ ետ եմ ուղարկել:

Դավիթ հեծաւ ձին, գնաց:

Չմշկիկ Սուլթան էնոր ետեւն ասաց.

— Կեցի՛ր, Թլո՛ւ Դավիթ... Եկար ինձ խաբեցիր, քո վրա սիրուտեր արիր, միա գնում ես, որ խանդութի՛ն առնես: Ես քեզ ցույց կտամ խանդութ խաթուն: Էնիկ ի՞նչ է որ, իմ ձկութը չարժն:

Չմշկիկ Սուլթան Դավիթին հակառ ընկաւ, դառաւ թշնամի:

Խանդութ խաթուն, երեք օր գիշեր-ցերեկ նստած պատուհան, Դավթի ճամփան էր պահում:

Արեւ մի նիզակ բարձրացել էր, խանդութ խաթունը տեսաւ, երկնքի ու գետնի մեջ կրակ տալով, գալիս է մի ձիավոր: «Կաշկա, Դավիթն է»,— ասաց ու դարձաւ դռնապանին:

— Համտո՛ւ, շու՛տ արա, դուրը փակի՛ր: Շուտով մի ձիավոր կհասնի մեր տուն: Համտութի ձեռը դռանն էր, Դավթ վրա հասաւ: Ասես բերդ էր նստած բերդի վրա: Չին քշեց, կանգնեց պատուհանի տակ:

Խանդութ խաթուն Դավթին որ տեսաւ, սիրտը վրան չոփաց, խնձոր նետեց: Դավթ խնձորն առաւ, հոտ քաշեց, նայեց վերեւ, տեսաւ խանդութ խաթուն արևին ասում է. դու մեր մտիր, ես դուրս գամ: Գուսաններն էնոր կեսն էլ չէին գովել:

Խանդութ խաթուն պատուհանը փակեց, քաշվեց իր սենյակի խորք: Դավթ իր ձին քշեց գնաց, որ ներս մտնի դարպասեն, տեսաւ, ածղա՛ս մի փահլեան, ծանր դուրդը ձեռին, կանգնած է դռան ետեւում: Դավթ ահա բարեւ տվեց: Համտու բարեն առաւ, ասաց.

— Հայ-հա՛յ, քառսուն տարի է, էստեղ դռնապա՛ս եմ, մարդու բարեւ չեմ առել: Էսօր Սասնա Դավթին տեսա, ահեն իր բարեն առա:

Դավթ ասաց.— Փառք աստծու, չէ՞ դու էլ ահուց իմ բարեն առար, ջհանդամը, բե ես էլ ահուց քեզ բարեւ տվի: Թե որ դու իմ բարեւ չառնիր, ցաւ կլիներ, կմնկներ իմ սիրտը, ինձ կսպաներ:

Համտու հարցրեց.— Աղբեր ջան, դու ո՞ւր ես:

— Ես Սասնա Դավթին եմ:

— Այ դու բարո՛ւ ես եկել, աղբե՛ր Դավթ, հազա՛ր բարով: Ի՞նչն է քո նպա-

— Եկե՛ք եմ՝ *Խանդուկ* խաթունին առնելու: Ես էնոր *Ի՛նչպես* տեսնեմ:

— *Խանդուկ* խաթուն ուրբաթ օրերը քառսուն նաժիշտով գնում է խաս բաղ-
չին: Էսօր ուրբաթ է, գնա էնտեղ, կտեսնես:

Դավիթ ասաց.— Անունդ *Ի՛նչ* է:

— Համտով, քեզ ծառա:

— Համտո՛ւ, դու ինձ ասի՛ր «աղբեր *Դավիթ*»: Արի՛ աղբերանանք:

Համտով ասաց.— Քեզմեն լավ աղբեր հո չե՛մ ձարի: Որ *Խանդուկ* խաթունի
հետ պահվե՛ս, ինձ կանե՛ս քավոր:

— Քեզմեն լավ քավոր հո չե՛մ ձարի: Կլինենք սանհեր *Դավիթ*, քավոր Համ-
տով:

Դավիթ քչեց, գնաց խաս բաղչին, ձին թողեց, որ վարդ ու ռե՛հաններու մեջ
արածի, ինքը պառկեց Անմահական աղբրի վրա:

Խանդուկ քառսուն նաժիշտով եկավ, տեսավ, *Դավիթ* պառկել քնել է Անմահա-
կան աղբրի վրա, ձին թողել է վարդ ու ռե՛հաններու մեջ: *Խանդուկ* խաթուն բարկա-
ցավ, ասաց .

— Էդ *Ի՛նչ* հիմար մարդ է Սասնա *Դավիթ*: Իմ խաս բաղչին էնոր հոր արո՞տն
է, որ ինքը էնտեղ պառկի, էնոր ձին էլ իմ վարդն ու ռե՛հանը տրորի: Սճն իր պորտով,
հավքն իր թևով իմ խաս բաղչին մոտնալ չին իշխենում, *Դավիթ* քանի՞ գլխանի է,
որ մտնի իմ խաս բաղչին: Գնացե՛ք, ասե՛ք էդ հիմարին, թո՛ղ վեր կենա, կորչի: Թե
չէ փահլաններս կզան, էնոր ջոջ ըրդուճն ականջը կթողնեն, ափսոս է: Հա՛ց տարեր,
թո՛ղ ուտի, նո՛ր ասեր: Անթի չմնա, ափսոս է:

Սպասուհիները հաց տարան. *Դավիթ* Անմահական աղբրի մեջ լվացվեց, հաց
կերավ, ջուր խմեց, կշտացավ, ասաց.

— *Ի՛նչպես* է ձեր *Խանդուկ* խաթունը:

Ասին.— Մեր *Խանդուկ* խաթունն ասում է, դու ո՞վ ես, որ գաս իմ խաս բաղ-
չին, տրորես իմ վարդն ու ռե՛հանը: *Խանդուկ* խաթունի հրամանն է, որ վեր կենաս,
գնաս էստեղեն: Թե չէ...

Դավիթ ասաց.— Թե որ ձեր խաթունն ուզում է, որ էստեղեն գնամ, ինչո՞ւ
ինձ հաց ուղարկեց: Չէ, ես էստեղեն գնացողը չեմ: Գնացե՛ք, ասե՛ք ձեր *Խաթունին*,
ինչ որ ձեռնեն կզա, թող՝ անի:

Սպասուհիները գնացին:

Դավիթ Համտովին կանչեց, ասաց.

— Քավո՛ր Համտով, իմ ձին ո՞րտեղ տանեմ:

Ասաց.— Սանհեր *Դավիթ*, հիսուն փահլանի ձիերը հրեն գոմումն են: Դու էլ
քո ձին տար էնտե՛ղ:

Դավիթ գոմի գուռը բաց արավ, Քուռկիկ Զալալու բերնեն սանձը հանեց, ձին
ներս քչեց, ասաց.

— Գնա՛, թե որ դու էդ բոլոր ձիերուն հաղթե՛ս, ես էլ էնոնց հեծվորներուն
կհաղթեմ:

Քուռկիկ Զալալին որ զորեղ վրնջոցով ներս չմտավ, գոմում եղած հիսուն ձին
խրտնեցին, փախան մտան իրար հետ, կալան պատին: Քուռկիկ Զալալին էնոնց խոտը

իր զնշով քաշեց, մոտեցրեց իրեն, կուրծքը դեմ արավ, մենակ ինքը բոլորը կերավ, պրծավ: Մառանները լուր տարան հանդուժ խաթունին, թե՛

— Զին իր շնորհքը ցուլց տվեց, մնաց իր տները:

Երբ հանդուժ խաթուն Դավթին խնձոր թալեց, Հիսուն փաճկանը շատ նեղացան, ասին.

— Մենք էս յոթ տարի էնոր սիրուն էստեղ հալումաշ եղանք, էնիկ մեզ դեռ մի նշան չի տվել: Սասնա շաղգ՝ մակեր Դավթի նոր եկավ, դեռ չէր իջել ձիուց, հանդուժ աղջիկն էնոր խնձոր թալեց: Ինչո՞ւ թողնենք, որ էս անարդար ջոկողությունը Թլու Դավթի մարսի:

Դավթի մտավ ճաշասրահ, տեսավ Հիսուն փաճկան սուֆրի բոլոր նստած՝ գինի են խմում: Էնոնք Դավթի առաջ պատիկ ճժեր երևացին: Դավթին որ տեսան, ամենքի սիրտն էլ դող ընկավ, խոսքերը մեկ արին, ասին.

— Բերենք սրան հարբեցնենք, դարկենք, սպանենք: Թե չէ մեր բանը բուլդ է: հանդուժ խաթուն էսոր թողած՝ մե՞զ կտունի: Թորա՞ թե:

Դավթին տարան նստեցրին իրենց մեջ, յոթ տարվա նոան գինի լցրին կթխաները, մեկ-մեկ պարզեցին դեպի Դավթի.

— Բարո՞ւ էս եկի, Դավթի: Առ, խմի՛ր հանդուժ խաթունի կենացը: Դավթի խոլոր նայեց, ասաց.

— Ես հո ճնշողու՞ն չեմ, որ ինձ մատնողով ջուր տաք: Դինու մեծ կարաս ո՞ւր է, բերեք, խմե՛մ, որ սիրտս հովանա:

Դինու մեծ կարասը բերին դրին Դավթի մոտ, մի մեծ պղնձի սափոր, որպես կթխա, տվին ձեռը, Դավթի յոթ պղնձի սափոր գինի խմեց, գինովցավ, թմրեց, գլուխը կախեց պորտին:

Փաճկաններն էլ որ տեսան, վեր կացան, թրերը մերկացրին, որ դարկեն, Դավթի վիզը կտրեն: Համտով դոնեկու մեջեն տեսավ, ձեն տվեց.

— Սանհե՛ր Դավթի, ա՛յ սանհեր Դավթի, գլխիդ վերևը ճանճ է պտտվում, քչի՛ր: Դավթի գլուխը բարձրացրեց: Փաճկանները թրերը թաքցրին սուֆրի տակ: Դավթի իրմեն ակահ չէր, նորեն գլուխը կախեց: Հիսուն փաճկան թրերը նորեն սուֆրի տակեն դուրս հանեցին:

հանդուժ խաթունը, ճաշասրահի տանիքը ելած, երգիկեն տեսնում էր ուզընկանների նեկ խաղը: Բերել էր տվել մի կողով կաղին, դրել երգիքի մոտ: Էն պահին, երբ Դավթի գլուխը կախում էր, ու թաճկանները թրերը սուֆրի տակեն հանում էին, որ Դավթին դարկեն, հանդուժ վերևն կաղին էր թալում, կաղինը գիպում էր պղնձե սկուտեղին, զնգոց էր հանում, Դավթի ակում էր, գլուխը բարձրացնում, փաճկանները թրերը նորեն թաքցնում էին, նորեն գուլները թոցնում էին ու զողում: հանդուժ խաթուն էլ մի կողով կաղինը մեկ-մեկ ներքև թալեց, մինչև Դավթի իր գինովութենեն ակհավ, ծառային ասաց.

— Եկ, էս սուֆրան վերցրու՛, տա՛ր, նորեն հա՛ց բեր ուտենք: Հացի փշրանքները չթափես, որ ճժերը կոխկրտեն, մեղք է:

Մառան ուզում էր սուֆրան վերցնել, փաճկանները չթողին.— Սուֆրան թո՞ղ իր տեղը մնա,— ասին,— դու գնա հա՛ց բեր:

Դավթի ասաց.— Սուֆրա՞ն կերթա հացի ետեն, թե հացը կերթա սուֆրի ետեն:

Դավիթ իր ձեռով սուփրան հավաքեց ու տեսավ ամեն փափկանի առջև մի մերկ թուր:

— Յա՛, էդոնք ի՞նչ են ձեր առաջ:

— Մեր թրերն են:

— Կա՛վ կանգոտահան կլինեն: Սասնա աղջիկներն էդոնցմով զարնան կանգոտ են հանում: Տվե՛ք, տեսնեմ:

Փափկանները թրերը հավաքեցին տվին Դավթին: Էսիկ էդ բոլոր թրերը փռնեց, ծնկանը զարկեց, կոտրեց ու տվեց Համտոլին:

— Քավո՛ր, էսոնք տար դիր իմ ձիու խուրջին: Կա՛վ պոլպատ է, կանեմ ձիուս համար պալտ ու բեռ:

Փափկանները լեղաճաք ելան, փախան դուրս:

Դավիթ ասաց.— Քավո՛ր Համտոլ, նե՛րս արի, տունը մեղ մնաց, բակը՝ հավերուն:

Խանդուծ խաթուն իր բոլոր ուղրնկաններու մեջ հավնեց մենակ Դավթին, իր սպասուհուն ասաց.

— Գնա Դավթին կանչի՛ր վերև, ինձ մոտ: Մնացած հիսունին թո՛ղ հաց ուղարկեն ներքև:

Դավիթ ելավ զնաց Խանդուծ խաթունի սենյակը: Աչքը որ չընկավ աղջկա երեսին, ջահել տղա էր, չղիմացավ, ձեռ թալեց, գրկեց ու ճակատը պագեց: Միտը չհովացավ, երեսը պագեց, սիրտը չհովացավ, կուրծքը պագեց...

Խանդուծ խաթունը տարավ բերեց, մի զոմբ իջավ Դավթի քիթուբերին, քթեն արուն թալեց:

Դավիթ ասաց.— Ինչո՞ւ զարկեցիր:

Խանդուծ ասաց.— Կա՛վ արի: Դու քո հոր տղան ես, ես էլ իմ հոր աղջիկն եմ: Առյուծն առյուծ է, որձ լինի, թե էգ: Դու իմ ճակատը պագեցիր, ես ասի. «Էս մեկը էնոր Համփու սիրուն»: Դու իմ երեսը պագեցիր, ասի. «Էս մեկն էլ էնոր ջահելույցան սիրուն»: Դու ինչո՞ւ իմ կուրծքն էլ պագեցիր: Շապուհ արքան ու Բաբը Ֆոնդին իմ հոր մոտ ուղրնկաններ են ուղարկել: Էսօր ես իմ օձիքը տամ քո ձեռ, էդուց էսոնք որ զան, քեզ հաղթեն, ինձ հետ պսակվեն, չե՞ն ասի. «Անառակ էձ, Սասնա քաղքեն մի լակոտ էր եկել, դու ինչո՞ւ քո օձիքը տվիր էնոր ձեռ»...

Էս խոսքի վրա Դավիթ ըռրկավ, Խանդուծի սենյակեն դուրս եկավ, ասաց.

— Համտո՛լ աղբեր, իմ ձին բե՛ր:

Համտոլ էնոր ձին բերեց:

Դավիթ հեծավ, ուղու՛մ էր հեռանալ: Խանդուծ իր սենյակեն վազեց ներքև, ձիու սանձը բռնեց, ասաց.

— Դավի՛թ, մի՛ գնա:

Դավիթ իր ձիու սանձը էնոր ձեռնեն պոկեց, ձին քշեց, գնաց: Խանդուծ ընկավ էնոր ետևեն, լաց եղավ, աղաչեց, որ Դավիթ հա դառնա:

Դավիթ հա չդարձավ:

Խանդուծ էնոր ետևեն զնաց ոտավուր, էնքան զնաց, որ կոշիկները մաշվեցին, կտրավեցին, ոտեն դուրս ընկան: Խանդուծ խաթուն Դավթի ետևեն գնաց գուլպաներով: Էնքան գնաց, որ գուլպաներն էլ քրքրվեցին, ոտեն դուրս ընկան: Խանդուծ խա-

թուն Դավիթի ետեւն զնացտ ոտքորիկ: Էնքան գնաց, մինչև իր ոտները ճաքճքեցին, վերքերն արուն ծորաց, ներկեց քարերն ու փշերը: Դավիթ գնում էր, հա գնում, ետև չէր նայում: Խանդուկի ոտը քցում էր ձիու ոտնատեղը, ոտնատեղն արնով էր լցվում: Խանդուկ խաթուն բորիկ, արնաթաթախ ոտներով գնում էր Դավիթի ետևն ու կանչում.

— Դավիթ, կանգնի՛ր, աստծու՛ սիրուն: Կանգնի՛ր, մինչև գամ հասնեմ, ետև՝ նայիր, իմ վիճակը տես՛ս, նո՛ր գնա:

Դավիթ կանգ առավ, նայեց ետև, տեսավ, աղջիկը ոտաքորիկ վազում է իր ետև-վն: Դավիթ մտքում ասաց. «Հայ-հա՛յ, Խանդուկ խաթուն ծնված օրն ոտը բորիկ չէր դրել գետին, մկա իմ ետևն բորիկ վազում է, իմ ձիու ոտնատեղը լցնում իր ոտի արնով»...

Խանդուկ խաթուն հասավ, Քուռկիկ Զալալու սանձը բռնեց, ասաց.

— Դավիթ, մեղքիս տակ մի՛ ընկնի: Տեսնու՞մ ես իմ վիճակը: Ինձ խճա՛, դարձի՛ր գնանք: Տնաչեն, ինչու՞ էդքան շուտ նեղացար:

Դավիթ ասաց.— Ինչու՞ չնեղանամ: Սասնա երկրն եկել հասել եմ Կապուտկող քեզ համար: Էնքան ճամփա կտրել եկել եմ քեզ մոտ: Մի հեղ քեզ պագեցի, դու տա-րար բերիր մի գոմբ իջար քիթուբերնիս, քիթս արուն թալեց: Ես որ չնեղանամ, բա ո՞վ նեղանա:

Խանդուկ ասաց.— Դավիթ, արևու՛ղ մեռնեմ, դու ինձ մեղ մի՛ դնի: Հիսուն փահլեան յոթ տարի տանս նստած եմ, էնոցմեն մեկն էլ իմ երեսը չի տեսել: Դու գալուդ պես, բարև էլ չտված, հասար, զոռով ինձ պագեցիր, ինձ անպատիվ արիր: Զէր կարելի էդպես: Ես քեզ կանչեցի իմ սենյակ, որ դու նստիր, զրույց անեինք, ես քո ձենը լսեի, դու իմ ձենը լսեիր, իրար փորձեինք, մեր բնութքը մեկ-մեկու դուր գար, խոսքը մեկ անեինք, նոր...

Դավիթ ամաչեց, ասաց.— Խանդուկ... մկա ինձ ի՞նչ պատիժ պիտի տաս:

Խանդուկ ասաց.— Դավիթ, ուխտ եմ արել. քանի որ իմ բերանում շունչ կա, քո ետևն էսպես ոտաքորիկ պիտի գամ շուր Սասուն, շուր Մըսըր, շուր ծերն աշ-խարհի:

Դավիթ աղջկան առավ իր ձեռ գավակ, դարձան եկան Կապուտկող:

17. ԴԱՎԹԻ ԿՌԻՎԸ ԽԱՆԴՈՒԹԻ ՈՒԶԸՆԿԱՆՆԵՐՈՒ ՀԵՏ

Արևելքի Շապուհ արքան թուղթ գրեց Արևմուտքի Բաբը Ֆոննկի թագավորին, ասաց.

«Սասնա Դավիթ Մըսրա Մելիքին հաղթել, գոռոզացել է, եկել է Կապուտկող, որ Խանդուկ խաթունին տանի: Դու ինձ պիտի օգնես, էդոր մի լավ դաս տանք»: Բաբը Ֆոննկին Շապուհի թուղթը կարդաց, ինքն էլ Դավիթին գրեց.

«Դավիթ Սասնեցի, դու, որ էդքան զորեղ մարդ ես, արի՛ կռիվ անենք: Որ չդաս, ես իմ զորքով կարշավեմ Արևելք, Սասուն քարուքանդ կանեմ, Կապուտկող քարու-քանդ կանեմ, փոշին քամուն կտամ»:

Թուղթը բերին Սասուն, իմացան, որ Դավիթ զնացել է Կապուտկող, տարան էնտեղ:

145 Դավիթ քնած էր. Թուղթը Խանդուկ խաթուն կարդաց, մտքում ասաց. «Իմ 10 Սասնա Դավիթ

Դավիթ կոխի շատ է արեւ, հոգնել է, թո՛ղ հանգստանա: Ես էս նոր կոխի՛ւր պետք է խա-
փանեմ»: Էսպես մտածեց, իր կողմեն թուղթ գրեց Բարբ Յոնեկուն:

«Բարբ Յոնեկի, էս թուղթը գրում է քեզ Խանդուլ խաթունը, Կապուտկողա
թագավորի աղջիկը, Սասնա Դավիթի հարսնացուն: Դավիթ քեզ վնաս չի տվել, քեզ
չի տեսել, քո անունը չի լսել. դու ի՞նչ էս ուղում էնորմեն, ինչու՞» Ես կանչում կոխի:
Դավիթ կոխի չի գա: Կովո՞ղ ես, ի՛նքզ արի: Բայց մենակ չգաս, մեկը ես: Մըսրա Մելի-
քի վերջը հիշի՛ր, քեզ հետ ուրիշ թագավո՛ր էլ քեր, քեզ օգնի, որ Սասնա Դավիթին
հաղթե՛ր... Թե որ Դավիթին հաղթվել կա»:

Սուրհանդակներն էս թուղթն առան, տարան իրենց Յոնեկի թագավորին:
Եսիկ վագիր-վեքիլ ժողովեց, խորհուրդ արավ, թուղթը կարդացին, ասին.

— Ի՞նչ անենք:

Վագիրն ասաց.— Կոխի չգնանք:

Բարբ Յոնեկին ասաց.— Ո՞նց, իմ աղբեր Շապուհին մենա՞կ թողնենք: Չէ,
պետք է գնանք:

Մեծ վեքիլն ասաց.— Որ էդպես է, թուղթ գրենք Վաչո-Մարջոյին հակառ քո-
լոր թագավորներուն, որ գան, մեկ օգնեն:

Ելան թուղթ գրեցին, Համփեցին վեց երկիր: Էդ վեց երկրի թագավորն էլ Խան-
դուլի վրա աչք ունեին. զորքերն առան, եկան:

Բարբ Յոնեկին զորքն առավ Էկավ Կապուտկող, որ կավի զոռով Խանդուլ խա-
թունին տիրանա:

Արեւիքի Շապուհ արքան, Օղան-Տողանի թագավորները, Կանդրանդի թագա-
վորը, Հալաբա թագավորը, Սե թագավորը — վեց երկրի թագավոր զորքերն առան
եկան, Կապուտկողը պաշարեցին, որ կավի զոռով Խանդուլ խաթունին տիրանան:

Էդոնցմե ամեն մեկը թաքուն միտք ուներ, որ Վաչո-Մարջոյի հուր-հրեղեն
աղջիկն իրեն կ'հասնի:

Դավիթ պատուհանեն նայեց, յոթ թագավորի զորքերը տեսավ, ասաց.

— Խանդուլ՛, էն Ժամանակ, երբ դու գոմբով դարկեցիր իմ քիթ-քերնին, ես
մտքումս աստված կանչեցի, որ հորդ բոլոր թշնամիները գան, Կապուտկող պաշա-
րեն: Աստված իմ ձեռք լսել է: Աչքի՛ր:

Խանդուլ խաթուն աչքեց, ասաց.

— Հա... չեն վախեցել, եկել են:

— Ինչու՞ պիտի վախնային:

Խանդուլ էստեղ իր թղթի պատմությունն արեց, ասաց. — Ես էն մտածմունքն
ունեի, որ իմ թուղթն առնեն, կվախենան, չեն գա քեզ վրա կոխի: Չեն վախեցել,
եկել են:

Լուսուն Վաչո-Մարջոն էն հիսուն փահլևանին կանչեց, ասաց.

— Յոթ թագավոր կոխի են եկել ինձ վրա Խանդուլ խաթունի համար: Ձեզ-
մեն ո՞վ կերթա կոխի:

Հիսուն փահլևանն ասին.

— Էս յոթ տարի է, եկել նստել ենք էստեղ, քո աղջկա երեսը չենք տեսել: Սա-
սնա Դավիթ երեկ եկավ, քո աղջիկն էնոր խնձոր թալեց, կանչեց իր սենյակ, հետը
սեր արեց...

Վաշտ-Մարջոն ասաց.— Ասել է՝ կոխիլ չե՞ք երթա:

Պատասխանեցին.— Խանդութ խաթուն ում խնձոր է տվել ու հետք քեֆ արել, թող էնիկ էլ երթա կոխիլ: Աղջկադ համար մեզ խոսք տուր, մենք երթանք:

Դավիթ էդ խոսքերը լսեց, ասաց.

— Էդ կոխիլն իմ կոխիլն է: Դուք ձեր տեղ հանգիստ քնե՛ր: Որտեղ կոխիլ կա, էնտեղ էլ՝ Սասնա Դավիթ:

Խանդութ ասաց.— Դավիթ, կոխիլ դու շատ ես արել, հոգնել ես...

Դավիթ ասաց.— Խանդութ՛ւթ, ես քո սիրուն հոժար եմ կովեղու ամբողջ աշխարհի դեմ: Մկա ես քո կամքն եմ ուզում, որ գնամ կոխիլ: Երեք օր լրացավ, կգամ: Որ չեկա, ասել է սպանված եմ: Իմ խնդիրքն է, դու գաս, կույր զաշտեն իմ մարմինը վերցնես, քո ձեռքով թաղես: Իմ նշանն է խաչ-սլատերազմին, որ կա իմ աջ թիկն: Դու էդ խաչով ինձ կձանաչես:

Դավիթ իշավ գնաց ախոռ, որ Քուռկիկ Ջալալին դուրս հանի: Խանդութ էնոր Լտենն, վազեց, ասաց.

— Դավիթ, կա՛ց: Մեր սպուներու օրենքով՝ մարդը երբ կոխիլ կերթա, էնոր ձին կնիկը պետք է դուրս հանի: Կա՛ց, ես դուրս հանեմ քո ձին:

Դավիթ կանգ առավ: Խանդութ խաթուն մտավ ախոռ, տեսավ էն հիսուն ձին փախել, կծկվել ևն վերի քունջը, չեն իշխենում դուրս փախնեն: Քուռկիկ Ջալալին բերդի սկս կանգնած է էնոնց առաջ:

Խանդութ խաթուն ձեռ թալեց Քուռկիկ Ջալալու վզին, որ բռներ ու դուրս հաներ: Ձին էնոր շանաչեց, վիզն էնոր շտվեց, գլուխն էնպես թալեց, որ Խանդութ Լա Լկավ, թրրմի, կտավ գետնին:

— Վա՛խ, Դավիթ, — ասաց, — քո ձին ինձ սպանեց:

Դավիթ վազեց Խանդութին գրկեց, գետնից բարձրացրեց ու դաբձավ ձիուն.

— Հայ-հայ, Քուռկիկ՛ի Ջալալի, աստված քեզ մի շնո՛րհք տա. դու իմ կնկան զարկեցիր: Բա դու շտեսա՛ր, որ կնիկ է: Մարդ կնկան էլ կզարկի՛:

Քուռկիկ Ջալալին ամաչեց, գլուխը կախեց:

Դավիթ Խանդութին ասաց.

— Մկա ձե՛ռ տուր, դուրս քաշի՛ր:

Խանդութ վախեցել էր, ասաց.

— Ուզում ես քո ձիով ինձ սպանե՞ս:

— Ձե՛, Խանդութ, էնիկ իմացել էր, որ դու օտար ես: Մկա էլ քեզ չի զարկի, դու մո՛տ գնա:

Խանդութ մոտեցավ, ձեռ տվեց: Էս անգամ ձին հնազանդ էր: Խանդութ էնոր դուրս հանեց, Թամբ-Սադաֆին դրեց վրան:

Դավիթ ինքը թամբը հարդարեց, փորրաշները կապեց, մոտեցավ ձիու հակատը սպաղեց, հեծավ, «հացն ու գինին» կանչեց, ասպանդակեց, թռավ անցավ սլարսլեն, նետվեց կոխիլ:

Դավիթ կանգնեց մի կարկառ բլրի վրա, տեսավ. ինչքան ծովի մեջ ավաղ կա, էնքան էլ դաշտում զորք, ինչքան անտառում ծառ կա, էնքան էլ դաշտում՝ վրան: Դավիթ ասաց. «Պապերուս օրենքով ես էսոնց սիրտի ձեն տամ, նոր կոխիլ անեմ»:

Ով քնած է, թո՛ղ քնուց արթնանա, *

Ախ, կանչում եմ, թո՛ղ քնուց արթնանա.

Ով արթուն է, ձեր ձիերը թամբե՛ք,
Այս, կանչում եմ, ձեր ձիերը թամբե՛ք:
Ով թամբել է ձիւն, թո՛ղ շուտով հեծնի,
Այս, կանչում եմ, ա՛յս, թո՛ղ շուտով հեծնի:
Ելե՛ք, որ շատեր. ինքնեւս քրնած՝
Դավիթ գող եկավ, գողեգող գնաց:

Դավթի ձենը ոնց որ ամպի որոտմունք դմբդմբալով ընկավ սար ու ձոր, հասավ յոթ թագավորի դորքերուն: Էսոնք արթնացան, ծովի պէս ալիք տվին, իրար եկան, պատ արին, կեցան:

— Յա Լերա դաշտի Աստված,— կանչեց Դավիթ ու զարկեց անցավ զորքերու միջով, ինչպես Վիշապ-քամին է զարկում աշնան կանգաթըռուկներուն, գնաց էն գլուխ, եկավ էս գլուխ, ձախ զարկեց, աջ կտրեց, կոտորեց, կոտորեց, կոտորեց ու զորքը հնձած խոտի պէս փռեց Կապուտկողա դաշտի մէջ: Արունն էլավ հեղեղ, մարմինները տարավ:

Շապուհ արքան հեռվէն տեսավ Դավթին, կատաղեց, ոռնաց ու երկու հարյուր փթանոց գուրզը թալեց, որ սպանի: Դավթի էնոր գուրզը բռնեց, օդի մեջ խաղացրեց ու հակառ թալեց: Գուրզը գնաց առավ Շապուհին, ձիւնց վար բերեց, գլուխը ջնջխեց ու յոթ կանգուն գնաց հողի մէջ:

Օղան-Տողան թագավորները կանգնած էին Շապուհի երկու կողմը. էս առեկի հրաշքը տեսնելով, ձիերու գլուխը շուռ տվին, փախան: Դավթի ընկավ էնոնց ետեւն: Զորքի մեջ ողջ մնացածները շունչը պահած նայում էին, թե ինչ կլինի: Փոշին բարձրացել էր, երկինքը ծածկել: Արեւ չէր երևում: Փոշու մեջ մենակ Դավթի թուրն էր կեծածին տալիս ու մեկ էլ Քուռկիկ Զալալու պալատերը բոց էին ցալտում:

Դավթի հասավ փախնողներու ետեւն, երկուսի գլուխն էլ առավ, նիզակի ծերին անց կացրեց, բերավ նիստեց լեղապատառ զորքին.

— Առե՛ք ձեր ավարը, գնացեք տո՛ւն:

Զորքերու կեսը ջարդվել էր, կեսն էր մնացել:

Դավթի երեք թագավոր սպանել էր, մնացել էր հինգ:

Էսոնք իրար մեջ խորհուրդ արին, ասին.

— Մկա մենք ի՞նչ անենք: Սասնա Դավթին հաղթվել չկա:

Բաբը Ֆռնսկին ասաց.

— Ես գրչանքի մեջ կարդացել եմ, որ Սասնա Դավթի մահն իր ցեղեն պիտի գա: Բերեք մարդ ուղարկենք Սասուն, մի Սասնա փահլեւան կանչենք, որ Դավթին սպանի:

Հալաբա թագավորը ելավ եկավ Սասուն, Զենով Օհանի մոտ, ասաց.

— Ազնա՛նց Օհան, քո բախտն ենք ընկել, մեզ մի օգնութիւն արա: Թուրանա կողմնն մի կտրիճ փահլեւան է եկել, մեր զորքն ամեն կոտորեց: Մենք իմացել ենք, որ Սասնա մեջ կտրիճներ շատ կան: Մեկին ուղարկե՛ք, թո՛ղ մեր թշնամուն սպանի: Փոխարեն ձեզ կբաշխենք յոթ մեծ քաղաք:

Հալաբա թագավորն իր թշնամուն դիտմամբ Թուրանա կողմնն զուրա բերեց, որ Զենով Օհան ուրիշ բան չմտածեր: Զենով Օհան ուրիշ բան չմտածեց, ասաց.

— Վերգո՛, արի՛ Պարոն Աստղեկան ճամփենք, թո՛ղ էնոնց օգնի, յոթ քաղաք առնենք, միացնենք Սասնա հողին:

Պարոն Աստղիկ Յոան Վերգոյի աղան էր, մի դորեզ կտրիճ փահլեան, հեծավ իր հրեղեն ձին, Հավլունի թուրն առավ, թռավ կովի դաշտ:

Դավիթ հրողոր տղուն ճանաչեց, եկավ տուն, ասաց. *Խանդութ, լուսուն ես չեմ գնա կովի:*

Խանդութ խաթուն ասաց.

— Դու հոգնել ես, Դավիթ: Դու մի գնա կովի: Ես կերթամ:

Դավիթ ընկավ երկու կրակի մեջ.

— *Խանդութ, ես չեմ թողնի, որ դու գնաս կովի: Ես կերթամ: Բայց երդվի՛ր, որ տնեն չես դուրս գա, դուրը չես բանա, պատուհանեն կովին չես նայի: Երդվի՛ր, նոր ես կերթամ կովի:*

Խանդութ ասաց.

— Աղէկ, տնեն դուրս չեմ գա, կովին չեմ նայի: Դու ու պատուհան կվաւկեմ, կնստեմ տանը, ինձ համար ասեղնադործ կանեմ:

Լուսուն Դավիթ նորէն գնաց կովի:

Մինչև կեսօր կովում էր Պարոն Աստղիկան հետ: Ինքը հրողոր տղուն ճանաչում էր, հրողոր տղեն կնոր չէր ճանաչում, ինքը խաղ էր անում, Պարոն Աստղիկ զարկում էր սրտով, ուզում էր սպանել:

Թրի փելքը գիտավ Խանդութի պատուհանին, ընկավ սենյակի մեջ: Խանդութ ասաց.

«Ես ի՞նչ է, չեմ հասկանում: Գիշեր չէ, որ լուսնակը ներս ընկնի, ամալ չկա, որ կեծակ դարկի: Էս ի՞նչ լուս է խաղում իմ սենյակի մեջ»:

Խանդութ խաթուն շղիմացավ, ելավ պատուհանը բաց արավ, տեսավ, մի հրակա փահլեան, հրեղեն ձին հեծած, Դավթի գլխին տառույտ է գալիս, Հավլունի թուրը խաղացնում է, կրակ է թափում Դավթի վրա: Խանդութ աղջիկ իմաստուն կարգացվոր էր, գրչանքից գիտեր, որ Դավթի մահն կնոր ցեղեն պիտի գա. կռահեց, որ Դավթի հետ կովոյն կնոր հրողոր տղան է: Տեսավ, Դավթ խաղ է անում, Պարոն Աստղիկ սրտանց է վարկում, ուզում է սպանի: Խանդութ խաթուն սալը ձեռն առավ երգեց.

Հրողոր մահն, բարով ես եկել,

Ախ, հազար բարով ես եկել:

Կրակ ես թափում վեր Դավթին,

Ախ, ասեմ, կրակ ես մաղում,

Ողջ-ողջ ես թաղում Խանդութին,

Ախ, ասեմ, ողջ-ողջ ես թաղում:

Դավիթ Խանդութի ձենն առավ, ասաց.

— Հայ-հայ, կնկա բախտը կտրվի: Ես գիտեի, որ դու տանը չես նստի:

Դավիթ երբ տեսավ, հրողոր տղեն իրեն պիտի սպանի, բարկացավ, Թուր Կեծակին զարկեց, Պարոն Աստղիկն ու իր ձին մեջտեղէն կիսեց, վար թալէց: Պարոն Աստղիկ ընկած տեղէն ասաց.

— Հեյ-վա՛խ, էս մեր ցեղի զարկն էր ինձ հասավ:

Դավիթ մղկտաց. — Ախ, աչքերս կուրնալին. դարկեցի, սպանեցի իմ հրողոր որդուն: Մասնա հին սովորութքն է, ով մեր ազգէն մեռնի, գլուխը սկտք է դնի ցեղակից մարդու ծնկանը, նոր հոգին տա ասածուն:

Դավիթ իջավ ձիուց, Պարոն Սատղկա գլուխը գրկեց, իր ծնկանը դրեց: Էնիկ Դավթի գրկում խաղաղվեց, խառաց, նոր հոգին տվեց աստծուն:

Դավիթ իր հրողբոր տղու մահը որ տեսավ, ուշը կորցրեց, ընկավ Էնոր դիակի վրա: Թշնամի գորքերը եկան, որ Դավթին բռնեն: Քուռկիկ Զալալին տիրոջ բոլոր ստույտ էր գալիս, չէր թողնում, որ թշնամիները Դավթին մոտենան:

Վերջը Դավիթ ուշքի եկավ, հեծավ Քուռկիկ Զալալին, ընկավ գորքերու մեջ: Էսոնք Դավթի առջևն լեզապատառ փախան: Դավիթ ասաց.

— Մի՛ փախնեք, ձեր թագավորի տեղն ինձ ասե՛ք, ձեզ վնաս չեմ տա: Զորքերը կանգ առան, ասին.

— Մեր թագավորը Բաբը Ֆռնկին է, փախել գնացել է քաղաք:

Դավիթ քչեց գնաց Բաբը Ֆռնկու քաղաք, մարդ ուղարկեց, ասաց.

— Թո՛ղ Բաբը Ֆռնկին գա, իրար հետ խոսենք:

Բաբը Ֆռնկին եկավ, տեսավ, Դավիթ ու Քուռկիկ Զալալին ոնց որ բերդ նստած բերդի վրա: Բաբը Ֆռնկին վախեցավ, փախավ: Դավիթ ընկավ Էնոր հտենն, բռնեց, գլուխը կտրեց, քաղբի մեջ նոր թագավոր դրեց, քաղբի ժողովրդին ասաց.

— Էստուց հտե քանի կենդանի եք, էլ կսկի չգաք մեզ վրա: Թագավոր, վաղիր-վերի որ ձեզ նեղութիւն տան, թուղթ գրեք, ես կհասնեմ:

Քաղբցիք միաբերան գոհանամք ասին.

— Դավիթ, մենք մինչև մահ քո խոսքով պիտի շարժվենք:

Դավիթ ելավ եկավ կովի դաշտ ու գործին ասաց.

— Ձեր թագավորին սպանեցի: Դարձեք, տու՛ն գնացեք, ձեր համար խաղա՛ղ ապրեցեք ու մեկ էլ չգաք մեր աշխարհի վրա կռիվ:

Դավիթ Արեւիքի թագավորին սպանեց, Արեւուտքի թագավորին սպանեց, Օղան-Տողան թագավորներուն սպանեց, մնացածներն էլ փախան գնացին իրենց երկրներ: Դավթին ինչ էր մնում. հանդու՛թ խաթուն, դուռդ բա՛ց, եկա:

Բայց բախտը Դավթի համար պահել էր նոր փորձանք:

Դու մի ասի՛ աշխարհի մեջ անուն հանած Համզա փա՛լեանը հանդու՛թ խաթունի հորը թուղթ էր գրել, թե՛

«հանդու՛թ խաթունը ինձ կտաս, տու՛ր, չես տա, դու գիտես»:

Վաչո-Մարջոն չվարել էր. «Մկա ես ի՞նչ անեմ: Աղջիկս Համզա փա՛լեանին տամ, Սասնա Դավիթ կբարկանա, Դավթին տամ, Համզա փա՛լեանը կբարկանա: Երկու կրակի մեջ եմ»...

Կապուտկողա ջոջերուն խորհրդի կանչեց, ասաց.

— Համզա փա՛լեան թուղթ է համփել, հանդու՛թ խաթուն է ուղղում. Սասնա Դավիթ կռիվ է արել, հանդու՛թ խաթուն է ուղղում: Մկա որու՛ն տանք: Էսոր տանք, Էնոր ձեռնն չենք պրծնի, Էնոր տանք, Էսոր ձեռնն չենք պրծնի: Ի՞նչ անենք: Ձեր խորհուրդն ի՞նչ է:

Ժողովրդի ջոջերն ասին.

— Մի թու՛ղթ ուղարկիր Սասնա Դավթին, թո՛ղ գնա Համզա փա՛լեանի վրա կռիվ: Ով հաղթեց, հանդու՛թ խաթունն իրեն հալա՛լ:

Հանդու՛թի պատիկ աղբերը, ձիու պինչը մտած, հասավ կովի դաշտ, Վաչո-Մարջոյի պայմանաթուղթը բերավ Դավթին: Էսիկ առավ կարդաց. ամեն բան իմացավ:

Մեկէլ՝ էն կողմէն, Սասնա Տրեղեն ձիերը հեծած, եկան Քեռի Թորոս, Ձենով Օհան, Յոան Վերգոն մի խումբ հեծվորներու հետ:

էգոնք լսել լին Պարոն Աստղեան մահը, եկել էին, որ մարմինը տանեն թաղեն Սասնա մէջ:

Բարով-հազար բարով ասին, իրար պագեցին, Դավիթ Վաչո-Մարջոյի թուղթը կարգաց էնոնց համար: Քեռի Թորոս ասաց.

— Մկա ի՞նչ պիտի անես, իմկնի ծուռ շաղգմակէ՛ր: Մեր Սասնա մէջ աղջիկ չկա՞ր, որ դու մեկ աղջկա համար քեզ թալեցիր Վապուտկոդ: Մկա ո՞նց պիտի կովես Համգա փահլեանի հետ: Դիտես էնիկ էլ Կողբաղի՞ն է, Մըսրա Մելի՞ր է, Շապուհ արքա՞ն է, Բարը Յոենկի՞ն է կամ՝ քո հրողորդ տղա՞ն: Էղոր Համգա փահլեան կասեն. ձիւթի մատնին կլինի քեզ բլաղով:

Յոան Վերգոն լաց եղավ, ասաց.

— Հրողորդ որդուն սպանեցիր, մտար ցեղիդ արունքի տակ: Էս արունք քեզ էժան չի նստի: Քո մահը քո սերմեն պիտի գա:

Ձենով Օհան ասաց. — Դավիթ, լա՛ո, դու Համգա փահլեանի հետ կոխվ մի՛ ղնա: Քեզ կապանի: Քեզ նշանել ենք Չմշկիկ Սուլթանի հետ: Արի զնանք՝ էնոր առնենք տանենք Սասուն: Խանդուլ խաթուն թո՛ղ մնա Համգա փահլեանին: Դու էնոր հետ կոխվ մի՛ ղնա:

Դավիթ ասաց.

— Ձէ, հրողքի՛ր Օհան, չէ, Քեռի Թորոս, իմը որ կա՝ Խանդուլ խաթունն է, չիա, Խանդուլ խաթունն է: Ես Խանդուլի սիրուն անհաշիվ զորք եմ ջարդել, չորս թաղավոր եմ սպանել... Ձէ: Ես Խանդուլ խաթունի համար նորեն կոխվ պիտի գնամ: Աստված կամ Համգա փահլեանին կտա, կամ՝ ինձ:

Դավիթ իր ձիու գլուխը շուռ տվեց Արեւելք, ասպանդակեց ու թռավ:

Շատ զնաց, քիչ զնաց, հասավ Համգա փահլեանի քաղաքը, հարցրեց.

— Համգա փահլեան ո՞րտեղ է նստում:

Ասին.— Ի՞ր տանը, իր պալատի մէջ:

Դավիթ քշեց, զնաց պալատ:

Համգա փահլեանը նստած տեղն էլ հինգ Հալաբա կանդուն բարձր էր: Դավիթ բարև տվեց, էնիկ աչքի տակով բարեն առավ:

Դավիթ ասաց.

— Համգա փահլեան, եկել եմ, որ քեզմեն մի նշան տանեմ Խանդուլ խաթունի համար:

— Դու ո՞վ ես, անունդ ի՞նչ է:

— Սասնա Դավիթ, քեզ ծառա:

Համգա փահլեանը Դավիթին ոտեն-գլուխ չափեց, հանեց իր ձիւթի մատնին, ասաց.

— Յոթ հարյուր ոսկի է: Առ տա՛ր Խանդուլ խաթունին նշան:

Դավիթ ասաց.— Ես չեմ եկել քեզմեն մատնիք տանելու: Ես եկել եմ, որ քո գլուխը տանեմ Խանդուլ խաթունի համար:

— Ի՞նչ... ինչ ասի՛ր: Եկել ես, որ իմ գլուխը տանես...

— Վալլա՛, եկել եմ քո գլխին: Աստված կամ քեզ կտա, կամ՝ ինձ:

— Փսլնքո՛ւտ:

— Կտեսնենք, թե ու՛ է փսլնքոտ:

Յլան հեծան ձիերը, իրար վրա եկան գուրզերով: Չորս հինգ ժամ զնացին-եկան, գուրզերն իրար ղարկեցին, մեկը մեկելին շհաղթեց: Ձիուց իջան, կպան գոտեմարա, իրար տարան-բերին, տարան-բերին, շկարց ան հաղթել:

Դավիթ հիշեց.

— Հացն ու ղինին, տեր կենդանին,
Մարութա բարձր Աստվածածին,
Խաչ-պատերազմին,
Որ կաս իմ աչ թեին...

հիշեց, Համղա փահլեանին վերցրեց ու ղարկեց գետին, շոքեց վրան, Թուր Կեծակին քաշեց, որ վիզը կտրեր: Համղա փահլեանը խնդրեց.

— Դավիթ, թո՛ղ մի խոսք ասեմ, նոր իմ վիզը կտրիր:

— Ասա:

Համղա փահլեանն ասաց.

էսօր եկել է իմ վախճանը,
եկել է իմ մահու ֆարմանը.
Իմ տունն ու բերքը, իմ վաթանը
Նախ մնացին:
Աշխարհ շմնաց ոչ քաջ Ռուստամ-Ջալին,
Ոչ իմաստուն Սուլեյմանին,
Ոչ էլ Համղա փահլեանին:
Աշխարհ էսպես լուսացավ, էսպես էլ մթնեց.
Սասնա Դավիթ փահլեան մեր վիզը կտրեց:

Դավիթ Համղա փահլեանի զլուխը դրեց խուրջին, Քուռկիկ Ջալալին հեծավ, ճանապարհ ընկավ դեպի Խանդուխ խաթուն:

18. ԴԱՎԹԻ ՄԵՆԱՄԱՐՏԸ ԽԱՆԴՈՒԹԻ ՀԵՏ ԵՎ ԵՐԴՈՒՄԸ ՉՄՇԿԻԿ ՍՈՒԼԹԱՆՆ

Դավիթ ամեն օր ցերեկով կուլում էր, իրիկվան դառնում, ղալիս էր Խանդուխի մոտ: Էդ ղիշեր չեկավ, Խանդուխ խաթուն ասաց.

— Վա՛յ իմ արևուն, սպանված է Դավիթ:

Լուսուն ելավ, հազավ մարդանակ շորեր, ղենք ու ղրահ կապեց, հեծավ իր սիպ-տակ ձին, քշեց կուլի դաշտ, որ կամ Դավիթին օգնության հասներ, կամ էնոր մարմինը վերցնեք, վրան լար, հանձներ հողին:

Խանդուխ ման էր ղալիս մեռածներու մեջ, երբ տեսնում էր մի սկտ մարմին, նիզակով բարձրացնում էր վեր, բռնում էր արևի դեմ, որ տեսներ՝ խաչ կա՞ թեին, թե չէ:

Դիմացից ղալիս էր Դավիթ:

Հեռվեն տեսավ՝ Խանդուխ մարմինները նիզակի ծերով բարձրացնում է, թեկըն է աչքում, հերսոտում է ու վար թալում: Դավիթ իր երեսը մի կարմիր լաթով ծածկեց,

որ *Խանդուկ* իրեն շճանաչեր, մոտեցավ ու ձենը փոխած բարև տվեց: *Խանդուկ* բարևը չառավ: *Դավիթ* ասաց.

— Այ տղա, ճամփորդ մարդ եմ, հանդիպեցինք, բարև տվի: Ինչու՞ բարևս չառար:

Խանդուկ ասաց.— Ոչ բարև կտամ, ոչ բարև կառնեմ, քո ի՞նչ բանն է: Անց կաց ու ճամփո՛ւղ գնա:

Դավիթ մտքում ծիծաղեց, ասաց.

— Աստվա՛ծ սիրող, ու՛ր կերթաս, ինչու՞ ես էդպես հերսոտ:

— Նորե՛ն դու ինձ խոսեցրիր,—բռնաց *Խանդուկ*։—Քեզ ասինք՝ ճամփո՛ւղ գնա:

Դավիթ փառ-փառ ծիծաղեց:

— Գիտեմ, դու ում ես փնտրում: Քո փնտրածին ես, երեք օր կա, սպանել եմ: Չե՛ս հավատում, էնոր գլուխը հրեա խուրջինիս մեջ է:

Խանդուկ մտքում ասաց.— Էսիկ *Դավիթ*ի ձին է, բայց հեծվորը նման չէ *Դավթի*ն: Չլինի՞ *Դավթ*ին սպանել է, էնոր ձին հեծել... Էս մտքեն *Խանդուկ* փշաքաղվեց.

— Շաղ մի՛ տա բերանդ: Քո գլխեն վեր է սպանել էդ մարդուն: Էնոր սպանողը մորեն դեռ չի ծնվել:

— Տո, վալլա, ես մորեն ծնվել ու սպանել եմ քո ասած մարդուն: Էրիկ ես ուղում, ես՝ քեզ էրիկ:

— Թե որ սպանել ես դու Սասնա *Դավթ*ին, ի՛նձ էլ սպանիր, նոր գնա: Չեմ թողնի, որ անց կենաս: Ես ու դու պիտի կռվենք:

— Հա՛... շատ լավ:

Դիպան իբար: Ձիու սմբակներեն հողը հերկվեց, կռվի փոշին ելավ երկինքը բռնեց: Գնում էին, գալիս, դուրսկրով իրար զարկում էին, մեկն էլ չէր հաղթվում: *Դավիթ* հանաքով էր զարկում, *Խանդուկ* հերսով էր զարկում, որ սպաներ:

Դավիթ կանգ առավ:

— Ձիերը մեղք են,— ասաց,— իջի՛ր գոտեկոխվ անենք:

Իջան, բռնեցին գոտեկոխի: *Դավիթ* աղջկան գետին զարկեց ու շոքեց վրան: *Խանդուկ* խաթուն ասաց.

— Վախ, կտրի՛ճ, ինձ մի՛ սպանիր, ես կնիկ եմ:

Դավիթ խնդաց.

— Ես էլ գիտեմ, դու կնիկ ես: Էսիկ էնօրվա փոխ, երբ դու, մի՞տդ է, տարար-բերիր մի գոմք իջար քիթուրերնիս, քթես արուն թալեց:

Խանդուկ ասաց.

— Վա՛լ... *Դավիթ*, էդ դու՞ ես:

— Վալլա՛, ես եմ, որ կամ:

— Գլխուդ-արևուդ մեռնեմ, դու ո՞ղջ ես:

— Առավել, քան կռվեն տուաչ:

Դավիթ *Խանդուկ* խաթունին վեր բարձրացրեց, երեսը պագեց, հեծան ձիերը, քշեցին տուն: Շանապարհին *Խանդուկ* խաթուն իր պատմությունն արեց.

— *Դավիթ*, մի նեղանա, որ քեզ հետ ես կռիվ արի: Իմ կռիվը միտք ունեռ: Երեք տարի առաջ ինձի տարան Սև թագավորի որդուն: Տարան, դրին մի սենյակի մեջ: Իրիկուն մարդս եկավ, նստեց իմ քով. իրար հետ հանաք արինք: Չեռս հանաքով թալեցի թևը, թևը տեղեն պոկվեց: Վա՛լ,— ասի,— էս ի՞նչ եղավ, մարդուս թևը

պոկվեց... Բան չկա, ասի, թագավորի տղա է, 'ո չի՞ գնա դաշտ՝ վարուցանքի, անթեն էլ հերիք է ինձ: Էս անգամ ձեռս թալեցի մեջքին, մեջքն էլ կոտորվեց, էրիկս ընկավ, մեռավ: Եմ ուժը ես էն օր իմացա: Սե թագավորն ու իր կնիկը լաց եղան, ասին. «Յա՛, էսիկ հա՛րս է, թե մարդասպան»: Ելան ինձ ուղարկեցին հորս տուն: Էն օրվանեն ես ուխտ եմ արել. ով ինձմեն զորեղ կլինի թե խելքով, թե ձեռքով, ես էնոր կառնեմ: Մկա դու ինձմեն զորեղ ես, Դավիթ: Ես քեզ կնիկ, դու՛ ինձ էրիկ:

Էսպես քաղցր զրույց անելով, խնդալով, հասան տուն: Դավիթ Համդա փահ-լեանի գլուխը հանեց խուրջինեն, դրեց խանդուժ խաթունի առաջ:

Խանդուժ կանչեց իր հորն ու մորը, իր աղբերներուն, ասաց.

— Էս մարդը որ կա, Սասնա Դավիթն է: Էսիկ սպանեց Մըսրա Մելիքին, Սա-սուն ազատեց: Էսիկ մեր թշնամի զորքերը ջարդեց, Արևելքի թագավորին սպանեց, Արեւմուտքի թագավորին սպանեց, Օղան-Տոդան թագավորներուն սպանեց, Համ-դա փահլեանին սպանեց, Կապուտկող ազատեց: Էսիկ էդ ամենն արեց ինձ համար: Մկա, էդ ամենուն փոխ, ի՞նչ կտաք էս մարդուն:

Աղջկա հերը, մերը, աղբերներն ասին.

— Դու մեր աղջիկն ես, քեզ տվինք էս մարդուն, Երանա մինչն Բանդիմահուն էլ՝ քեզ բաժինք:

Դավիթ ու խանդուժ պատրաստութլուն տեսան, որ զնային Սասուն: Հարսի շորերն ու զուգանդներ բարձելու համար Վաշո-Մարշոն տվեց վաթսուն ձի:

Դավիթ հեծավ Քուռկիկ Զալալին, խանդուժն՝ իր հրեզենը, հանապարհ ընկան:

Հասան Խլաթ, քաղբի միջով անցնում էին, Չմշկիկ Սուլթան եկավ, Դավթի դեմ կտրեց, ասաց.

— Էդ ու՛ր ես զնում, թլո՛ւ Դավիթ: Դու նշանված ես ինձ վրա, մենք մեր մատ-նիներն իրար հետ փոխել ենք. դու ինձի թողիր, զնացիր Կասյուտկողա խանդուժին բերիր քեզ կնիկ: Ինչու՞, ես պակաս խորոտ եմ, որ դու ինձի շնամեցիր, ինձ անպա-տիվ արիր: Որ էդպես է, պիտի գաս, կովներ ես ու դու: Կամ ես քեզ կսպանեմ, ես էլ, խանդուժն էլ կմանք որբների, կամ դու ինձ կսպանես, նոր կերթաս, կպտակվես խանդուժ խաթունի հետ: Քանի ես ողջ եմ, դու չես պառկի ուրիշ կնկա ծոց: Էս մեկը լա՛ւ իմանաս:

Դավիթ մտածեց. «Էսիկ ի՞նչ է ասում, ես էսոր հետ կովեմ, զարկեմ սպանեմ, ձենն աշխարհ ընկնի, թե Սասնա Դավիթ կնի՞կ է սպանել: Խանդուժ խաթունի մոտ ես ո՞նց մի կնկա հետ կովեմ...»

Չմշկիկ Սուլթանին Դավիթ մի կողմ տարավ, ասաց.

— Քեզ մի խնդրանք. հետս կնիկարմատ ունեմ, էնոր մոտ կովներ, վայ թե մեջն ընկնի, վախենա: Թո՛ղ, ես զնամ տուն, կնկանս տանեմ տամ հրողորոս խնամքին, յոթ օր լրանա, գամ քեզ հետ կռիվ:

— Չմշկիկ Սուլթան ասաց.

— Երգվի՛ր Մարութա բարձր Աստվածածին ու խաչ-պատերազմին, որ յոթ օր լրանա, գաս ինձ հետ կռիվ: Երգվի՛ր, նո՛ր քեզ հանապարհ կտամ:

Դավիթ երգվեց.

— Հաղն ու դիմին, տեր կենդանին,
Մարութա բարձր Աստվածածին.

հաշ-պատերազմին,
Որ կաս իմ աջ թևին,

յոթ օր երբ լրանա, ես կդառնամ կգամ հըլաթ, որ իրար հետ կովենք:

Զմշկիկ Սուլթան ճանապարհ տվեց, ասաց.

— Գնա՛:

Դավիթ հանդուլին առավ եկավ Սասուն:

Ազնանց իշխաններն ու քաղրքիք հավաքվեցին, Դավթին ու հանդուլին տա-
րան ժամ, իրար հետ պսակեցին, եկան յոթանասուն վերու եզ ու վերու ոչխար մոր-
թեցին, բերին յոթ կարաս գինի, կանչեցին յոթ խումբ գուսան, յոթ օր, յոթ գիշեր
հարսնիք արին, կերան, խմեցին, ջոջ ու պստիկ ուրախացան:

Դավթի հենց որ պսակեց հանդուլ խաթունի ծոցը, Զմշկիկ Սուլթանին տված
իր երգումը յոթ տարով մոռացավ:

19. ՄՀԵՐԻ ԾՆՈՒՆԳՆ ՈՒ ԴԱՎԹԻ ՄԱՆԸ

Դավիթ էլ գինի չէր խմում:

հանդուլի սիրուց էր գինով:

Սրերեն մի օր ակհավ, ասաց.

— հանդուլ, ես քեզ կապուտկողեն բերի, էն հիսուն փահլեանի ձեռն խլեցի,
էնոնց մեղքի տակ ընկա: Մկա իմ խիղճը տանջում է ինձ: Կսե՛լ եմ՝ Վրաստանում խո-
րոտ աղջիկ շատ կա: Պիտի գնամ, գտնեմ էդ հիսուն փահլեաններուն, տանեմ Վրաս-
տան, իրենց ուզած հիսուն աղջիկ ճարեմ, էնոնց պսակեմ, խիղճս հանգստանա, նոր
էլնեմ գամ Սասուն:

հանդուլ խաթուն ասաց.

— Դավիթ, դու ինձ հորե-մորե հանեցիր, բերիր էս քաղաք, մեղքիս տակ
ընկար: Մկա ինձ կթողնեա, կերթա՞ս:

Դավիթ ասաց.

— հանդուլ, հազար տարի էլ որ կողքիդ նստեմ, քեզմեն չեմ կշտանա: Բայց
պիտի գնամ, որ չգնամ, խիղճս ինձ կտանջի, կմեռնեմ:

հանդուլ գիտեր, Դավթի ասածն ասած է, կանի: Կնիկն էլ կնիկ էր. բախտի
հետ հաշտվեց.

— Դավիթ... ես քեզմեն երկսվոր եմ: Որ քեզ տղա ծնվի, անունն ի՞նչ դնեմ:

Դավիթ ասաց. — հանդուլ, ինձ որ տղա ծնվի, անունը դիր Մհե՛ր. թո՛ղ իմ
հոր անունը թափուր չմնա: — Հանեց հանդուլին տվեց մի ոսկե բազրանդ, մեջն
անգին քարեր, ասաց. — Ինձ որ տղա ծնվի, էս բազրանդը կապի՛ր աջ թևին, թե որ
աղջիկ ծնվի, կտաս իրեն բաժինը: Ես որ շատ ուշանամ, որդուս կուղարկեա իմ ետեմն:
Բազրանդը որ տեսնեմ, կճանաչեմ:

Դավիթ հեծավ Քուռկիկ Զալաին, «հացն ու գինին» կանչեց, ընկավ ճանապարհ:

Քչեց զնաց հիսուն երկիր, էդ փահլեաններուն գտավ մեկ-մեկ, տարավ իր հետ
Վրաստան: Էնտեղ ինչ խորոտ աղջիկ որ տեսավ, ասաց.

— Ձեր աղջիկը տա՛ք իմ աղբորը:

է, Դավթին ո՞վ աղջիկ պիտի մերժեր:

Հիսուն խորոտ աղջիկ ճարեց, հիսուն փափկաններուն պսակեց ամեն մեկին իր ուզած աղջկա հետ:

Էնտեղ մի հուր-հրեղեն աղջիկ էլ կար: Դավիթ էդ աղջկան շատ հավանեց, ասաց.

— Էսոր էլ տանենք Խանդուկ խաթունի համար նաժիշտ:

— Հալա՛լ է,— ասին փափկանները:

Դավիթ ասաց.

— Էհ, աղբերնե՛ր, մկա թո՛ղ ամեն մարդ իր աստված կանչի, տուն գնա: Ես էլ երթամ դեպի Սասուն: Ամենուս էլ բարի ճամփա՛:

Իրար գլուխ տվին, իրար պագեցին, ամեն մեկն իր աղջկան ձիու գավակն առավ, ասին.

— Քեզմեն շնորհակալ ենք, Դավիթ, որ մեզ հասցրիր մեր նպատակին: Գնաս բարո՛ւ: Հաջողութունը շվարդ լինի, փորձանքը՝ ձիուդ հանած փոշին: Թշնամիդ մեռած լինի, բարեկամդ՝ ողջ: Գնաս հաղա՛ր բարով:

Փափկանները գնացին:

Դավիթ աղջկան դրեց զավակ, ճանապարհ ընկավ դեպի Սասուն:

Մկա համբավ տանք Խանդուկ խաթունի մոտեն:

Դավիթ երբ գնաց Վրաստան, Վաչո-Մարջոն մարդ ուղարկեց, իր աղջկան տա-
րավ Կապուտկող, հորանց:

Խանդուկ էն ժամանակ երկավոր էր, հոր տանը պառկեց, մի տղա բերեց:

Լուր ավին, Քեռի Թորոս կկալ, ասաց.

— Թե որ էս տղան Դավթեն է, ցույց կտա մի նշան, մի զորութուն:

Ելան ճիժը բարուրեցին, վրան բինտի տեղ փաթթեցին գութնի շղթաներ: Մանուկն էր, երբ լաց կալ ու ճմլկտաց, գութնի շղթաները կտրտվեցին, թռան էս ու էն կողմ, սկնյակի պտտուններն ու ջահերը փշրեցին: Դե, Դավթեն ու Խանդուկեն մեկը հո չէր ծնվի... Քեռի Թորոս գրկեց բարուրը, ծանր ու թեթև արավ, ասաց.

— Ազնանցորդի է, Դավթի տղան:

Բերին տղուն լողացրին, տեսան, մեկ ձեռը պինդ փակած է: Ինչ արին-չարին, չկարցան բանալ: Վաչո-Մարջոն դարձավ Քեռի Թորոսին, ասաց.

— Մեր աչքը լու՛ս, ձեր աչքը լու՛ս, բայց ափսոս, որ էս տղու մի ձեռը հաշմ է:

Քեռի Թորոս կոացավ բարուրի վրա, էրեխի ձեռը մածեց, մածեց, մածեց, բաց արավ, տեսան՝ ափի մեջ մի պուտ արուն:

— Հայ՛-հայ՛,— ասաց Քեռի Թորոս,— աշխարհն արել է մի պուտ արուն, առել իր ափի մեջ: Թե որ ողջ մնաց, էսոր մոտեն զարմանալի բաներ դուրս կգան: Հողն էս տղուն պահել չի կարենա, թե քարը տեղ տվեց, տվեց:

Երբ անցավ երկու-երեք օր, Խանդուկ խաթուն իր տղուն կնքեց, անունը գրեց Մհեր:

Ուրիշ տղեք թե տարով էին մեծանում, Մհեր ամսով էր մեծանում, էնոնք թե ամսով էին մեծանում, Մհեր՝ ժամով:

Մի ժամանակ անց Խանդուկ խաթունն ու իր տղան Քեռի Թորոսի հետ մեկտեղ ելան եկան Սասուն:

Մհեր, երբ երկու տարին լրացավ, քսան տարեկան փահլանի հասակ ուներ: Գնում էր քաղաքամեջ, ման էր գալիս իր համար, ճժերու հետ խաղ անում:

Սասնա քաղբի մոտով անցնում էր մի մեծ գետ: Մհեր էդ գետի վրա մի քարե կամուրջ կապեց: Մարդիկ երբ գալիս անցնում էին էնոր կամրջով, Մհեր էնոնց առաջը կտրում էր, տփում էր մարդկանց, ասում.

— Շա'ն որդիք, ես կամուրջ եմ կապել, ձեզ համա՛ր եմ կապել. ինչո՞ւ եք անցնում իմ կամրջով:

Մարդիկ դառնում էին, որ մտնեն ջուրը, Մհեր էնոնց առաջ կտրում, տփում էր, ասում.

— Շա'ն որդիք, ես կամուրջ եմ կապել, ձեզ համար եմ կապել. ինչո՞ւ եք մտնում ջուրը, որ խեղդվեք, մեղքն իմ վի՞ղն ընկնի:

Քաղբցիք եկան Քեռի Թորոսի մոտ դանդառ: Քեռի Թորոս Մհերին կանչեց, խրատեց, բայց երբ տեսավ՝ չի օգնում, վերցրեց մոր հետ մեկտեղ համփեց Կապուտկող, ասաց. «Մկա էլ թո՛ղ Վաչո-Մարջոն քաշի թռան հոգսը»:

Մհեր ու խանդութ խաթուն ասլորում էին մեկ տարի Սասնա մեջ, մեկ տարի՝ Կապուտկողում: Երկու տեղն էլ Մհեր Մհեր էր: Տփում ու հաշմում էր ճժերուն, ծառերն անում էր քորահան, կարկառն էր մազլցում, որ արծվի ձվերը վար բերի:

Ձենով Օհան ուրախանում, ասում էր.

— Դավթի մանկութլունն է: Մհեր իր հորն է քաշել:

Յոան Վերդոն դանդառվում էր.

— Դավթի իր աղբալիլին թողել է մեր վիզը, գնացել է Վրաստան, քեֆ է քաշում:

Քեռի Թորոս հոգոց էր հանում, ասում.

— էս տղան մեր հողին կերամ, բերեք համփենք նորեն Կապուտկող:

Կապուտկողում Մհեր ուներ երկու քեռի: Էդոնք ամեն օր գնում էին սար՝ որս անելու: Խանդութ խաթունը մի օր ասաց.

— Տղե՛ք, ինչ կլինի, Մհերին ձեզ հետ որսի տանեք, շմեա տանը, մարդկանց վնաս տա:

Լուսուն քեռիները Մհերին իրենց հետ առան, տարան սար: Էդ օր իրենք բան որսալ չկարեցան: Մհեր լարեց մի վերու ոչխարի ետեւն, բռնեց, վիզը ոլորեց ու տվեց քեռիներուն: Էսոնք որսը Մհերի շալակը դրած՝ բերին քաղաք, տարան իրենց աղբեր-տղերքի հետ մինչև լուս քեֆ արին:

Երկու շաբաթ էսպես գնում-գալիս էին:

Մի օր խանդութ խաթունն ասաց.

— Մհե՛ր, դու էլ ըսկի որս անու՞մ ես, թե չէ:

— Հա՛, մարե՛, — ասաց, — վերու ոչխարները ես եմ դարկում, ես եմ շալկում բերում չուր քաղբի մոտ, էնտեղ քեռիներս ինձմեն առնում տանում են, որ իրենց ընկեր-տղերքի հետ քեֆ անեն:

Մերն ասաց. — Մհե՛ր, վաղը դու որսը քեռիներուդ մի՛ տա: Բեր մեզ համա՛ր:

Ասաց. — Աղե՛կ, մարե՛:

Լուսուն քեռիները նորեն Մհերին առան, գնացին որսի: Մհեր սպանեց մի ահա-

գին այժմամ: Քեռիները զարմանքէն շշմեցին: Որսը տվին Մհերի շալակը, իրենք առաջ բնկան, հկան հասան քաղաքի ծերը, կանգ առան, ասին.

— Մհեր, մկա դու որսը գիր գեաի'ն, գնա տու'ն:

— Չէ,— ասաց,— ես իմ այժմամբ ձեզ չեմ տա:

— Չե'ս տա,— ասին,— ի՞նչպես թե չես տա:

— Վալլա', չեմ տա: Իմ որսն է, կտանեմ տուն, մորս համար:

Ձոջ քեռին ասաց.— Որ ասում էին սասնեցիք ծուռ են, չէինք հավատում: Մկա մեր աչքով տեսանք:

Պատիկն ասաց.— Բռնենք տիներ էս շաղգմալերի տղուն, որսը մոտեն առնենք:

Ամեն մեկը մի ապտակ զարկեց Մհերին:

Մհերը մեկ ձեռը թալեց մի քեռուն, մեկ ձեռը՝ մեկել քեռուն, երկսին մեկտեղ վերցրեց ու զարկեց գետին: Երկուսն էլ մեռան, ատամները մնացին բաց:

— Յա', գեռ վրաս էլ ծիծաղում են,— ասաց Մհերը, որսը վերցրեց, հկալ տուն: Խանդութ խաթուն հարցրեց.

— Մհեր, բա քեռիներդ ու'ր են: Էնոնք էլ որս խփեցի'ն:

— Չէ, վալլա', չխփեցին,— ասաց Մհեր:— Ուղեցան իմ որսը խել, ես ընդկա, վերցրի երկուսին մեկտեղ գետին զարկեցի: Հրեն էնտեղ ծիծաղում են վրաս:

Խանդութ խաթուն ձեռը ծնկանը զարկեց.

— Վա'խ, Մհեր, դու սպանել ես քեռիներուդ:

Գնացին, տեսան, Մհեր քեռիներուն էնպես է գետին զարկել, որ մինչև մեջքը խրվել են հողի մեջ, ատամները մնացել են բաց:

Վաչո-Մարտն իր տղոց բերավ, սուգ ու շիւանով թաղեց, ապա դարձավ Խանդութ խաթունին, ասաց.

— Տղուդ առ գնա Սասուն', աչքիս թո'ղ չերեա:

Մերը Մհերին առավ հկալ Սասուն:

Յոթ տարին լրացել էր, Դավթին խոսք ու համբավ չկար: Մհեր մի օր ասաց.

— Մարե, ես հեր չունեմ:

Ասաց.— Ինչու' չունես, մորտու'ն: Քո հերը Սասնա Դավթին է, Սասնա պաշտպանը, աշխարհի ամենազորեղ մարդը:

— Բա ինչու' ձձերն ասում են. դու հեր չունես, դու բիճ ես: Իմ հերն ու'ր է գնացել:

— Քո հերը գնացել է Վրաստան, որ փաշլեաններուն պատկի: Ինձ մի ոսկե բազրանդ է թողել, որ երբ իրեն տղա ծնվի, կապեմ թեին, համփեմ հոր ետեկն: Կերթա'ս:

— Բա չե'մ գնա: Հերիք չեղա'վ ձձերն ինձ բիճ ասեն:

Խանդութ ոսկե բազրանդը կապեց որդու թեին: Մհեր գնաց ախոռ, դուրս հանեց մի հրեղեն ձի, գենք ու զրա' հապեց, հեծավ, ընկավ ճանապարհ:

Շատ գնաց, քիչ գնաց, առաջը բացվեց մի դաշտ:

Հեռվին գալիս էր մի հեծվոր, մի խորոտ աղջիկ ձիու գավալին: Մհեր մոտեցավ, ձեն տվեց.

— Էյ իմօրուք, էդ խորոտ աղջիկ վալե'լ է քեզ, որ առել, տանում ես: Էդիկ ինձ է վալել, պիտի տաս ինձ:

Գավիթ ասաց.— Կաժիրա՛կ, բերնեղ կաթնա՛ւու է գալիս. խորտար քեզ վալեւ է, ինձ վալեւ չէ՛:

Գավիթ ուզում էր անց կենալ, Մհերը ձեռք թալեց աղջկան, ասաց.

— Չեմ թողնի տանես:

— Գավիթ էտեղ սրտմտեց, ասաց.

— Հայ-հա՛յ, աշխարհին նայեցէք,
էս կաթնակերին նայեցէք,
Մովէր իմ անցել աշխարհում,
Իմ ձիու ճանն էլ չի թացվել,
Սկա էս բարալիկ ատուն
Չի թողնում, իր մոտով անցնում:
Սնցել էմ սարէր ու կապան,
Իմ դիմաց կանգնող չի եղել,
Տեսել էմ բարակ մի բատան,
Շատ էմ իր մոտեն վախեցել:

Մհեր խեթ նայեց, ասաց.

— Ասել է՝ կաթնակերր էս էմ, ասել է՝ բարալիկ ատուն էս էմ, ասել է՝ բարակ բատան էս էմ: Չիուց իջի՛ր, կուշարի կպնենք, տեսնենք ով է կաթնակեր, ով է բարալիկ ատու, ով է բարակ բատան:

Գավիթ իջավ ձիուց, ասաց.

— Կեցիր, էս աղջիկը տանեմ, դնեմ էն սարի գլուխ, մի անվնաս տեղ, նո՛ր գամ, կտիվ անենք:

— Տա՛ր,— ասաց Մհեր:

Գավիթ աղջիկը տարավ սարի գլուխ, դարձավ եկավ, ինքն ու Մհեր կպան գոտեկսիւմ:

Էնոնց ոտների տակ հողը հերկվեց, սլատառ-սլատառ եղավ, փոշին բարձրացավ, երկնքի երեսը բռնեց, բան չէր երևում փոշու մեջ, մենակ լավում էր հոր ու որդու դռնի վանդոցը: Երեսներեն քրտինքն իջավ, գետիքը ցելս շինեց:

Իրար թողին, գուրզերն առան, գուրզերով էին իրար վարկում: Գուրզի զորութենեն քամին սաստկացավ, Գավթի թաշկինակը խւեց, տարավ, տարավ, տարավ թալեց խանդութ խաթունի դռան մոտ:

Խանդութ էրկան թաշկինակը ճանաչեց, ելավ տանիր, տեսավ փոշին բռնել է աշխարհը, ասաց. «Էսիկ Գավթի թաշկինակն է. կա-չկա, հեր ու որդի իրար հանդիպել են, չեն ճանաչել իրար, կովում են:»

Խանդութ խաթուն հեծավ իր ձին, քշեց, հասավ կովի դաշտ: Գոգոոցն ու զըմբ-զըմբոցն ընկել էր սար ու ձոր: Փոշու ամպի տակ երկու բերդ դնում գալիս իրար էին զարկում: Մարդիկ հավաքվել, հեռվեն մտիկ էին տալիս, բալց մոտ գնալ չէին իշխենում: Խանդութ խաթուն կանչեց.

— Գավիթ, լսի՛ր ինձ, լսի՛ր,
Քեղ կանչում է Խանդութ խաթուն.
Մի՛ գարկիր, Գավիթ, մի՛ սպանիր
Մեր Մհեր մորամեկ որդուն:

Արնախառած աչքերով, իրար դարձնում էին, որ սպանեն: Խանդուկ մոտեցավ, տեսավ, հոր թափը նվազում է, Մհերի թափը՝ շատանում: Խանդուկ խաթուն կանչեց.

— Մհեր, դու լսի՛ր ինձ, լսի՛ր,
Ականջ դիր քո մոր խնդրանքին,
Մի՛ դարկիր, Մհեր, մի՛ սպանիր,
Քո ծնող թուխմորու Դավիթն:

Ոչ հերը լսեց, ոչ էլ տղան: Կուլում էին ոնց որ զարնանը գոմեն նոր դուրս ելած գոմեշներ, զարկում էին, որ սպանեն իրար: Խանդուկ խաթուն ձեռները պարզեց աջ ու ձախ, կուց-կուց արցունք թափելով կանչեց.

— Սարև՛ր, իմա՛ց արեք Թորոս Քեռուն,
Թո՛ղ դա, հասնի իր փաշկաններուն:

է, հեր ու որդի, որ իրենց հարազատի ձենը չէին լսում, սարերը կլսեի՞ն: Խանդուկ խաթուն չգիտեր ինչ աներ: Մատները կոտրատեց, մազերը փետտեց ու նորեն կանչեց.

— Քամի՛, թեալո՛ր քամի,
Իմ հմ արա, մի լո՛ւր տար Քեռուն,
Թո՛ղ դա, իրարմեն բաժանի
Սասնա ծռերուն:

Մհեր ծունկը դնւ արավ, հորը վերցրեց գետին զարկեց ու չոքեց վրան: Դավիթ ասաց.

— Հալ-հա՛լ, տղա, դու ինձ պիտի սպանե՞ս: Ի՞նչ պատասխան կտաս իմ կտրիճին:

— Քո կտրիճն ո՞վ է:

— Մհերն է, թեին ոսկե բաղբանդ կա:

— Վա՛խ, — ասաց Մհեր, — ձեռս թուլանա՛ր, ես իմ հորը պիտի սպանեի: — Լաց եղավ, ընկավ հոր ոտները, ձեռը պագեց, ասաց. — Հերի՛կ, ես քեզ մեղա, ես քեզ չէի ճանաչում:

Դավիթ շատ էր խոցվել, իր ցատումը պահել չկարողացավ, ասաց.

— Մհեր, դու ինձ հետ կռիվ մտար, ինձ գետին զարկեցիր, ամոթով արիր: Կանչել եմ քաղցրիկ աստված, որ դու մնաս անմահ, անժառանգ:

Մհեր, էս անիծքը որ լսեց, հեծավ իր ձին, քչեց գեպի Կապուտկող: Ճանապարհին ականջի մեջ էր հոր ձենը. «Մնաս անմահ, անժառանգ»: Կապուտկող հասնելու պես Մհեր հավաքեց քառսուն ազար տղա, քառսուն ազար աղջիկ, նստեց էնոնց հետ, յոթ տարվա նուան գինի խմեց, հարբեց, որ հոր տված անեծքի մրմուռը մոռանար:

Դավիթ էն կուլախնձոր աղջկան ու Խանդուկ խաթունին առավ, եկավ տուն: Ոտից-գլուխ արնոտվել էր, ասաց.

— Խանդուկ՛, ել, ջու՛ր տաքացրու, լողանամ:

Շորերը հանեց, որ լողանար, Խանդուկ խաթուն աչքեց էնոր աջ թևը, տեսավ խաչ-պատերազմին սևացել է, դառել մուր: Խանդուկ ախ քաշեց, հոնքուր-հոնքուր լաց եղավ: Դավիթ հարցրեց.

— Խանդուկ՛, ինչու՞ ախ քաշեցիր:

Ասաց.— Դավիթ, հաշ-սպատերազմին քո աջ թևին սեացել է, դառել մուր։ Դավիթ հիշեց իր երգումը Չմշկիկ Սուլթանին, ձեռը ձակատին խփեց։

— Այս,— ասաց,— երգմանդ տոբը եմ եղել, էգոր համար Մհեր ինձ հաղթեց։ Խանդուկ՝ թ, ես պիտի գնամ Չմշկիկ Սուլթանի հետ կռիվ։ Երգվել էի, որ լոթ օրեն գնամ, անցավ լոթ տարի։

Խանդուկ ասաց.— Դավիթ, մի գնա։ Քո մուխն առավ քարին. դու երգման-դանց եղար, քո ուժը պակասեց։ Էլ դու կռիվ անել չես կարնա։

Դավիթ ասաց.— Չէ, պիտի գնամ։ Իմ երգումը երգում է։

Թուր կեծակին կապեց, հեծավ Քուռկիկ Ջալալին, քշեց մինչև Խլաթ, կանգ առավ պալատի առաջ։

Չմշկիկ Սուլթան պատուհանեն գլուխ դուրս հանեց, ասաց.

— Դավիթ, դու երգում էիր կերել լոթ օրվա համար, անցել է լոթ տարի։ Էդ-քան ժամանակ ես մնացել եմ անմարդ, քո համփին եմ նալում։

Դավիթ ասաց.— Երգումս մոռացել էի, էսօր հիշեցի։ Մկա դու՛րս արի, կռվենք։

Ասաց.— Մեկ ժամ ժամանակ տուր, գեստերս հագնեմ, զենքերս կապեմ, գամ։

Դավիթ իր ձին կապեց Չմշկիկ Սուլթանի դռան մոտ, ասաց.

— Իմ ձին էստեղ թո՛ղ մնա, ես գնամ գետը, լողանամ, մինչև դու սլատրաստ-վես։

Դավիթ հագուստը հանեց, մտավ գետ։

Արին եղեգնուտ կար։ Չմշկիկ Սուլթանի աղջիկը լաքնալած էր էնտեղ։ Մինչև մերը կպատրաստվեր, կգար, աղջիկը լարեց իր աղեղը, նշան առավ ու նետն արձակեց։ Թունավոր նետը սլացավ դիպավ Դավթի մեջքին, ծակեց ու դուրս ելավ սրտեն։

Դավիթ բոռաց լոթանասուն զոմշի ուժով, ձենը հասավ Սասուն, Քեռի Թորոս ասաց.

— Հեյ-վա՛խ, տղե՛ք, Դավիթ սպանվեց, մեր Սասնա տունը մնաց անտեր։ Չենով Օհան Սասնա կողմեն բոռաց.

— Դավիթի՛ թ... մի՛ վախենա, հրես եկանք։

Քեռի Թորոս, Չենով Օհան, Շնճղափորիկ, Խոր Մանուկ, Խոր Գուսան, Էլան ձիերը նստեցին, քշեցին հասան Խլաթա գետի եղեգնուտը. Քեռի Թորոս հարցրեց.

— Դավիթ... քեղ ո՞վ զարկեց, լաո՛ւ։

— Չիմացա։ Եղեգնուտեն մեկը դուրս եկավ, զարկեց։

Գնացին եղեգնուտի մեջ, փնտրեցին գտան էնտեղ ընկած մի հուր-հրեղեն աղջիկ։ Դավթի բոռալուց լեղաձաք էր եղել ու մեռել։ Չմշկիկ Սուլթանի աղջիկն էր։ Դավիթ Լո Րանը իմացավ, ասաց.

— Իմ սերմից էր։ Երգմանդանց եղա, իմ սերմը ինձ սպանեց։

Դավիթ իր խոսքն ասաց ու մեռավ։

Արևը ձեզ տվեց ու ձեր որդիներուն...

Քուռկիկ Ջալալին ծռավ, ծառս եղավ — ծռակալը կտրեց, ընկավ դուրս, ինչ-քան մարդ պատահեց, կոտորեց, ինչքան ձի, տավար, կոտորեց, գնաց, հասավ Սասուն, կանգնեց Խանդուկ խաթունի դռան առջև։

Խանդուկ խաթուն դուրս ելավ, տեսավ ձին եկել է, տերը չկա։

Քեռի թորոս ասաց.

— Բերե՛ք Դավիթ մարմինը քոթակ նստեցնենք ձիու վրա, կապենք, որ վար չընկնի, մենք էլ ձի խաղացնելով, երգելով գնանք Սասուն, որ խանդուկ խաթուն չիմանա, թե մեռել է Դավիթ:

Խանդուկ խաթուն ելավ տանիք, նայեց ամեն կողմ, որ տեսներ, Դավիթ ո՞ղջ կգա, թե մեռած:

Տեսավ, մարդիկ ձիերը խաղացնելով են դալիս, Դավիթ անշարժ նստած է թամբին, չի թեքվում դեռ ու դեն, խաղին չի մասնակցում: Խանդուկ կռահեց, որ Դավիթ մեռած է, հառաչեց.

— Արժանին էկավ,
Անարժանն էկավ,
Իմ կանաչ կտրիճ
Դավիթն էր, չեկավ:

Ցուան Վերդոն էնտեղ տանիքին կանգնած էր, մոտեցավ, ասաց.

— Խանդուկ խաթուն, մի՛ լար: Դավիթ մեռավ, ես քեզ անուշ: Քեզ կտրիճ Դավիթ կպակսի, պարոն էրիկ չի պակսի:

Խանդուկ խաթուն էդ պիղծ խոսքերը երբ լսեց, ելավ բերդի գլուխ, ասաց.

— Դավիթ մեռավ, ինձ համար արևը խավար է: Ես էս աշխարհքում էլ բան չունեմ:

Ասաց, իրեն բերդի գլխեն վար թալեց:

Գլուխն առավ քարին, քարը փոս ընկավ, դառավ սահլ:

Սասնա բերդի տակ խանդուկ խաթունի ծծերու տեղ մինչև էսօր էլ երկու ակն աղբուր է թալում:

Խանդուկ խաթունի յոթ՝ ճյուղ ծամը մինչև էսօր էլ երևում է Սասնա բերդի մոտ, քանց յոթ սյուն սևին է տալիս:

Խանդուկ խաթունի սանդը մինչև էսօր էլ էնտեղ է, Սասնա բերդի առաջ: Սասնեցիք մինչև էսօր էլ էդ սանդի մեջ կորեկ են ծեծում:

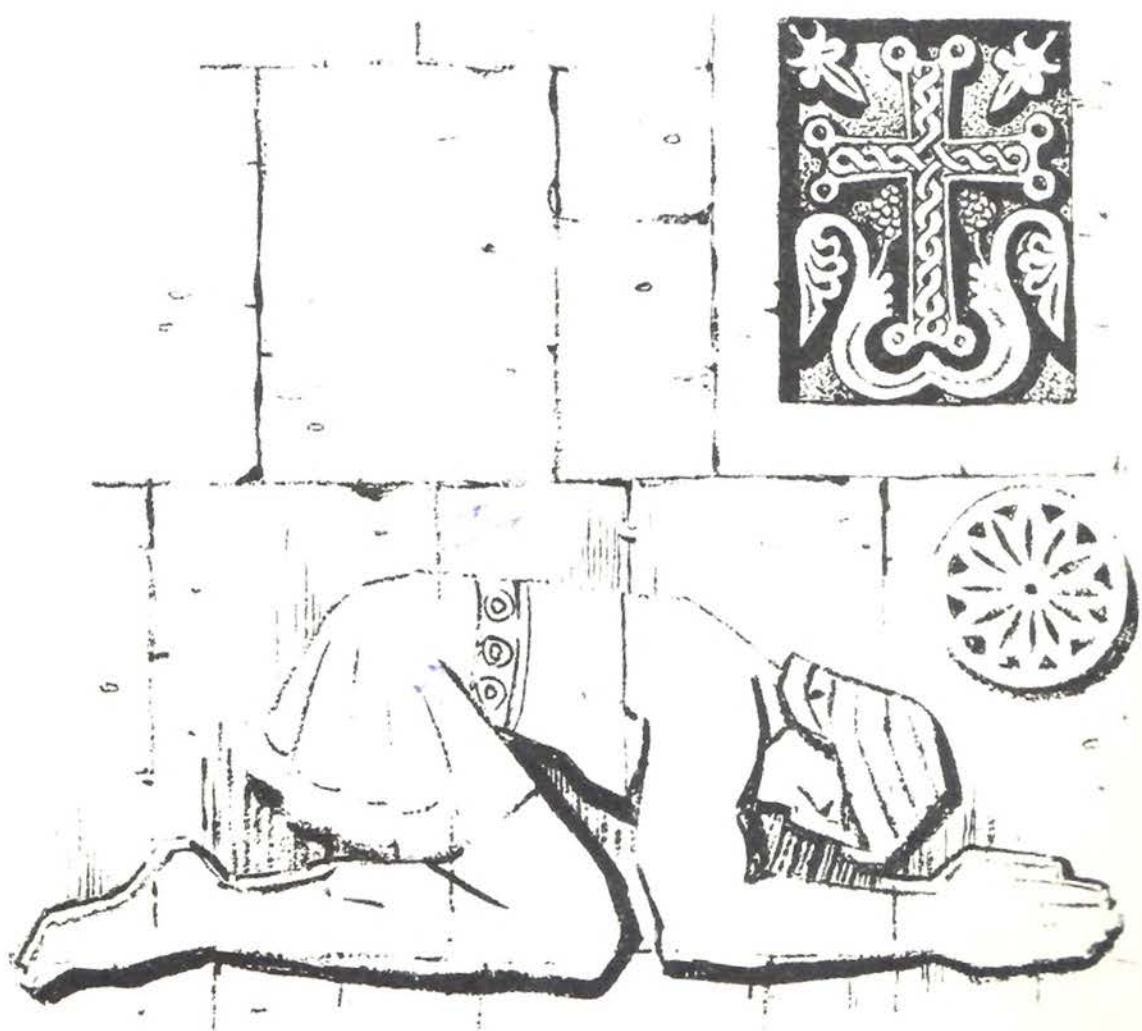
Սասնա ջոջերն ու ժողովուրդը բերին Դավիթն ու խանդուկ խաթունին դրին պատանք, երկսի նաշերը քառսուն տերտերով, քառսուն սարկավազով, քառսուն վարդապետով, լալով, ողբալով տարան Ծովասար, թաղեցին Մարութա վանքի քակում:

Սասուն յոթ օր սուգ մտավ:

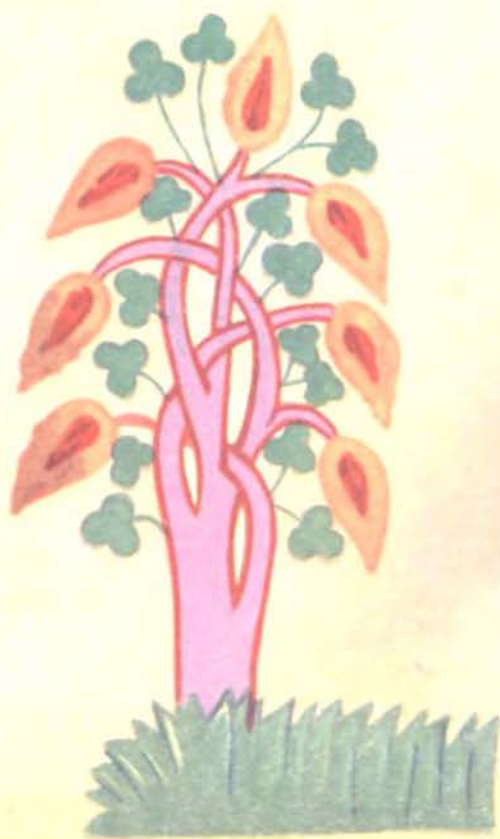
Դավիթ ու խանդուկը մեռան, արևը ձեզ թուլին ու ձեր որդիներուն:

Հյուշ չորիորդ

ՄՀԵՐ ՓՈՔԵՐ

Ողորմի՛ ասենի, ողորմի՛ Փոփր Մհերին,
Ողորմի՛ ասենի էն խորոյ Գոհար խանութին,
Ու դառնանի ասենի ողորմի՛ Քեռի Թորոսին,
Ու դառնանի ասենի ողորմի՛ Չենով Օհանին,
Ողորմի՛ ասենի Փոփր Մհեր պարմողին.
Ճուղեճուղ անցանի, նսրեցինի Մհերի ճուղին:

1. ՄՆԵՐԸ ՈՂԲՈՒՄ Է ՀՈՐ ՄԱՀԸ

Էն օր, երբ Դավիթ ու Խանդուխտ մեռան, արևը ձեզ տվին, էնոնց որդին՝ Մհեր Կապուտկողումն էր:

Էնիկ իր ծնողներու մահը չիմացավ: Առել էր քառսուն աղաք տղա, քառսուն աղաք աղջիկ, յոթ տարվա զինին զրեկ՝ քեֆ էր անում, որ իր հոր տված անեծքի մըրմուռը մոռանար:

Վաչո-Մարջոն Մհերին պահում էր հոր ու մոր մահեն անտեղյակ: Մտքում ասում էր. «Թո՛ղ Մհեր մտքեն հանի իր հորը, իր Սասուն, մնա մեր մոտ, մեր երկրին զորեղ պաշտպան»:

Մի ժամանակ անց Խլաթա Չմշկիկ Սուլթան թուղթ գրեց Քեռի Թորոսին, ասաց. «Իմացած ինեն Սասնա ջոջերը, որ իմ կռիվը կռիվ է: Ձեր Դավիթ ինձ հետ նշանվեց, ինձ հետ մատնիք փոխեց, ինձ խաբեց, գնաց ուրիշին առավ: Դավթի երդմնադանցության համար ես էնոր սպանեցի, Սասուն դարձրի հարկատու: Մկա իմ հարկը տալիս եք, տվե՛ք, չեք տա, կգամ Սասուն, ձեր հողն ու քարը կողոզեմ, կտանեմ»:

Քեռի Թորոս էս թուղթը կարդաց, երկրի ջոջերուն կանչեց, խորհուրդ արեց.

— Չմշկիկ Սուլթան կգա Սասուն, մեր հողն ու քարը կողոզի, կտանի: Ելեք՝ մարդ ուղարկենք Դավթի աներոջ մոտ, մհերին վերցնենք բերենք Սասուն, որ իր հոր վրեժն առնի, երկրին տեր կանգնի, Սասուն անպաշտպան չմնա:

Քեռի Թորոս ու Ձենուլ Օհան ելան, հետներն առան յոթ դոմշու կաշի, գնացին Կապուտկող, Վաչո-Մարջոյի մոտ, ասին.

— Մեր աղբոր տղան ու հարսը էստեղ մի լաճ ունենին: Ո՛ւր է:

— Մեռել է, — ասաց Վաչո-Մարջոն:

Սուտ ասաց: Էնիկ Մհերին տարել պահել էր յոթ դարգահով ներս, վրան պահպան էր զրեկ, փանդիո ու թմբուկ էր զարկել տալիս, որ Մհեր իր ազգի ձենը չլսեր, դուրս չգար: Ախար Մհեր բերդի պես կանգնած էր Կապուտկողի թիկունքին, չէր թողնում, որ թշնամի թագավորները մոտ գան:

— Մեռե՛լ է, — հարցրեց Քեռի Թորոս:

— Վալլա՛, մեռել է, — երդվեց Վաչոն:

Քեռի Թորոս ասաց.

— Նշան կա մեր Սասնա մեռելներուն: Սասնա տան մարդը որ մեկ տարեկան մեռնի, գերեզմանը տաս հալարա կանգուն է, երկու տարեկան մեռնի, գերեզմանը քսան հալարա կանգուն է, քանի տարեկան որ մեռնի, գերեզմանը տաս-տաս կանգուն կա՛վելանա: Մենք մեր ցեղի գերեզմանը կճանաչենք:

Ելան գնացին գերեզմանները, տեսան, որ Կապուտկողում Սասնա ցեղի շափ-սով գերեզման չկա: Զենով Օհան ասաց.

— Վաչո՛-Մարշո, իմ աղբոր թոռան տեղն ասում ես, ասա՛, չես ասի, էս է, կրո՞ւմ, ձեր Կապուտկողա հղի կնիկներն անցուց կանն, ձեր կովերը կհորթատեն, ձեր մատակները կձագտեն, ձեր հղի ձիերը կբուռկտեն, ինչքան հարվոր ու պոռավ կան, ահուկ մեռնեն: Դու եկ՛ էհոնց մեղքի ասկ մի՛ մտնիր, մեր թոռը տու՛ր, տանենք:

Զե որ չէ: Վաչո-Մարշոն Մհերի տեղը շասաց: Զենով Օհան յոթ դոմշու կաշին փաթթեց իրեն, որ բռալիս իր փորը չպատռվի, իրեն շղթայով կապեց կաղնի ծառին, որ ձենն իրեն շտանի, կանչեց.

— Տո աղա, Մհ՛ր, դու խմի՛ր.

Տո աղա, Մհ՛ր, դու խմի՛ր

Յոթ տարվա գինին:

Քո հորն ու մորն սպանել,

Սասնա սունն են կործանել,

Անցել է տարին...

Զենը եկավ, ընկավ Մհերի ականջը: Մհեր ասաց.

— Սու՛ս կացեք, էդ փանդիռներն ու դափերը դադարեցրե՛ք, ես իմ ցեղի ձենն ասա:

Դուսանները փանդիւ ու դափ ավելի ղլեցին:

Մհերի վրա հակող պահակապետն ասաց.

— Մհ՛ր, մատա՛ղ, քո ցեղի ձենն ու՛ր է, որ դու ասնես: Քո ցեղն էստեղեն քսանմեկ օրվա ճանապարհ հեռու է:

Զենով Օհան էլի կանչեց.

— Տո աղա՛, Մհ՛ր, Մհ՛ր, Մհ՛ր, հեե՛ե՛յ...

— Դադարեցրե՛ք ձեր փանդիռներն ու դափերը, — սաստեց Մհեր, — իմ ցեղի ձենն է գալիս.

Ես մի ձեն ասա, հարադատ մի ձեն,

Արևելքն էր, թե՛ Արևմուտքն:

Իմ հրոզրերն է ինձ կանչում, չղիտեմ՝

Հարավն է կանչում, թե՛ Հյուսիսն:

Կապուտկողա դուսանները փանդիռներն ու դափերն ավելի սաստկացրին, պահակապետն ասաց.

— Մհ՛ր, լա՛ո, քո հրոզրերը ո՞րակն է, որ քեզ կանչի: Դրսում ձմերն են իրար ձեն տալիս: Դու քո քե՛ֆն արա:

Զենով Օհան էլի կանչեց.

— Տո տղա, Մհեր, Մհեր, Մհեր...
Կանչում եմ քեզ Արեւելքէն,
Կանչում եմ քեզ Արեւմուտքէն,
Տո հարաւեն, տո հյուսիսէն,
Չմէկիկ Սուլթան քո հօրն սպանել,
Մեր տունն է քանդել, մեր հողին հանել,
Քո հոր վրեժը մնացել է գետին,
Գու չե՛ս գա, հասնես քո հոր վրեժին,
Սասնա տան խոյը դու ես մնացել,
Գո՛ւրս եկ, տո Մհեր-Մհեր, Մհեր-հենե՛ր...

Կապուտկողցիք ամեն կողմէն հաւաքուեցին, եկան Վաչո-Մարջոյի մոտ զանգատ.
— Թաղաւորն ապրած կենա, դու էս ի՞նչ հանեցիր մեր գլխին. ինչու՞ Սասնա ծուռ որբը չես տալիս իրենց, որ Չենով Օհանն էլ չբողաւ: Մեր քաղքի մեջ ինչքան հզի կնիկ որ կար, ճիժ թալեց, մեր կովերը հորթատեցին, մեր մատակները ձագտեցին, մեր ձիերը բուռկտեցին, ինչքան հարկեր ու պառավ կալին, մեռան:

Չենով Օհան ասաց.

— Դանդաւովեք, թե չգանգատվեք, ես մի բերան էլ պիտի բողաւմ: Տո, տղա, Մհեր-Մհեր, հէ՛հէ՛հ...

— Վալլա՛, էսիկ մեր ցեղի ձենն է, — ասաց Մհեր ու վեր թռավ, դափհարին վերցրեց ու դարկեց փանդահարի գլխին, երկուսին էլ սպանեց, հասակակիցներուն, որ մեկը դեմն եկավ, հանկեց ու տփեց սպտին, ավաղ շինեց, քացով զարկեց, կոտրեց առաջին դարգահը, հասավ մեկեկին, մեկեկ մեկեկին, յոթն էլ ջարդեց, ելավ դուրս, փնչաց ու դեսուզեն աչքեց, ինչպէս դարնան դոմեն նոր դուրս ելած գոմշացու: Մհեր էնքան էր պետացել, աչքերնսով էնքան էր փոխվել, որ սասնեցիք էնոր շահնաչեցին:

Քեռի Թորոս ասաց.

— Օհա՛ն, կա՛ց՝ ես էսօր փորձեմ, թե որ մեր Դավթի տղան է, կտանենք Սասուն, թե որ Դավթինը չէ, զարկենք, թողնենք, երթանք: — Քեռի Թորոս Մհերի գեմը կտրեց. — էյ, տղա՛, ու՛ր ես գնում էգպես հոլարտ-հոլարտ:

Մհեր ասաց.

— Ինձ մի մարդ էր կանչում, ու՛ր է:

— Դու ինչ մարդ ես, որ քեզ կանչեն:

— Յա՛, դու մարդ ես, ես մարդ չե՛մ:

— Չէ, դու ճիժ ես:

— Ե՛ս եմ ճիժ, — ըռկավ Մհեր, Քեռի Թորոսին գրկեց, հուպ տվեց, կողերը կպցրեց իրար:

Քեռի Թորոսի լեզուն լալիւնց, ուշքն անցավ: Զուր զարկեցին երեսին, պորտը ուրեցին, նոր ուշքի եկավ, հարցրեց.

— Յա՛, տղա՛, դու ու՛մ տղան ես: Քո հերակա՛նն ասա, քո մերակա՛նն ասա, թե չէ կասեմ՝ դու բիճ ես:

— Բիճը դու ես, — բողաց Մհեր: — Իմ հերն է Սասնա Դավթի, իմ մերը՝ Սասնա Խանդուկ:

Էստեղ իրար շահնաչեցին, իրար վզով ընկան. Մհեր ուղում էր Քեռի Թորոսին գրկի, քեռին ետ քաշվեց.

— Վառո՛յ, լաո՛, մի հեղ կողերս կոտրեցիր, հերիք է:

— Բա ո՞նց իմ երկու լաճուն սպանեց,— ասաց Վաչո-Մարջոն:

— Է, ի՛նչ անենք,— ասաց Քեոի թորոս,— քո թոռն է:

— Հա, իմ թոռն է,— ասաց Վաչո-Մարջոն:— Իմ երկու տղայի փոխանակ էգոր ինձ են տվել, մկա զուրք եկել՝ տանում եք: Մհեր, լա՛ո, դու Սասուն կերթաս, թե կամ աս Կապուտկող:

— Ոնց կամա Կապուտկող,— բարկացավ Չենով Օհան:— Մհեր, զնանք Սասուն: Մհեր տեսավ, քեոին եկել է, հրողբերը եկել է, հերը չկա, հարցրեց.

— Բա իմ հերն ու՞ր է, ինչու՞ չի եկել:

Չենով Օհան լալով ասաց.

— Ախ, Մհեր, Չմշկիկ Սուլթան քո հորն սպանեց, քո մերը վշտեն մեռավ: Չմշկիկ Սուլթան շուտով կգա, Սասուն կավերի, մեր հողն ու քարը կողողի, կտանի խլաթ:

— Իմ հորն սպանե՞լ են, իմ մերը մեռե՞լ է,— մոնչաց Մհեր, ընկավ քիթ-բերնին, լաց եղավ:

Քեոի թորոս ու Չենով Օհան վրան թափվեցին, ինչ արին, չարին, չկարցան շուտ տալ: Երեք օր ու գիշեր Մհեր լաց եղավ, արտասուքը հողն ակոսեց, առվի սկսեց գնաց: Երեք օր անց Մհեր ելավ նստեց, զլուխն առավ ավերու մեջ, ողբ ասաց.

Աչքե՛ր, կուրացե՛ք, որ տղա-տղա որբացաք,
Չտեսաք ձեր հորը՝ Պողպատե Գդակն իր զլխին,
Աչքե՛ր, կուրացե՛ք, որ տղա-տղա որբացաք,
Չտեսաք ձեր հորը՝ Արծաթի-Գոտին իր մեջքին,
Աչքե՛ր, կուրացե՛ք, որ տղա-տղա որբացաք,
Չտեսաք ձեր հորը՝ Զրեհի Շապիկն իր հաղին,
Աչքե՛ր, կուրացե՛ք, որ տղա-տղա որբացաք,
Չտեսաք ձեր հորը՝ Պողպատե-Կռչիկն իր ոտին,
Աչքե՛ր, կուրացե՛ք, որ տղա-տղա որբացաք,
Չտեսաք ձեր հորը՝ ձեռքի մեջ իր թուր Կեծակին,
Աչքե՛ր, կուրացե՛ք, որ տղա-տղա որբացաք,
Չտեսաք ձեր հորը՝ հեծած իր Քուռիկի Զալալին:

Մհեր էս ողբն ասաց, վեր կացավ, հեծավ իր ձին ու Քեոի թորոսի հետ, հրողբեր Օհանի հետ մեկտեղ ճանապարհ ընկավ դեպի Սասուն:

2. ՄՀԵՐՆ ԼՈՒՆՈՒՄ Է ՀՈՐ ՎՐԵԺԸ

Սասնա ճամփին կար մի վանք: Անունը Մատղավանք էր:

Չմշկիկ Սուլթան ու Դավթին թշնամի թագավորները գիտեին. Մհեր Մատղավանքի մոտով կանցնի, որ գնա Սասուն: Մարդ ուղարկեցին վանահոր մոտ, ոսկի խոտացան, ասին.

— Երբ Սասնա Մհեր կգա, որ անցնի Մատղավանքի մոտով, մեզ իմաց կտաս: Էնոնց միտքն էր՝ ճամփան կտրեն, Մհերին թակարդ քցեն, սպանեն:

Երբ որ սասնեցիք եկան մոտեցան Մատղավանքին, իրիկնամուտ էր: Քեոի թորոս գնում էր առջևեն, Մհեր ու Չենով Օհան՝ ետևեն: Քեոի թորոս կանգ առավ.

— Ինչո՞ւ կանգ առար,— հարցրեց Մհեր:

— Տե՛ս,— աւաց քեռի թորոս,— սկստ-սկստ կաղնիները կտրատել գցել են մեր ճամփի վրա...

Ձենով Օհան ասաց.

— էսիկ թշնամու գործ է:

Չգիտեին, որ էդիկ վանահոր սարքածն էր: Էնպես էր արել, որ սասնեցիք ծառերը զեն թալիւուց բեզրեն, մտնեն վանք, որ հանգստանան, թշնամիները վրա տան, կոտորեն:

— Քեռի՛, հրողբե՛ր,— ասաց Մհեր,— դուք երկուսով ծառերը վերցրե՛ք, տվեք ի՛նձ, ես էլ տանեմ թալեմ ձորի մեջ:

Էդպես էլ եղավ: Երկուսով ծառերը վերցնում տալիս էին Մհերին, էսիկ էլ ծառերը գրկում տանում թալում էր ձոր: Էսպես բանեցին մինչև իրիկուն, ձորը ծառերով լրցրին, ճամփան բաց արին, երեքն էլ շատ հոգնեցին:

Մի քիչ էլ որ առաջ գնացին, մթան մեջ վանքը երևաց: Մոտեցան, դուռը թակեցին, վանահայրը դուրս եկավ.

— Ի՞նչ եք ուզում:

— Հոգնած մարդիկ ենք,— ասին,— մի տեղ տու՛ր, քնենք հանգստանանք, լուսուն էլի բռնենք մեր ճամփան:

Վանահայրը էնոնց առաջն բնկավ, տարավ ներս, ձոխ սուփրա բաց արեց, հյուրերուն բարի ախորժակ ասաց, ինքը դուրս գնաց, գաղտնի լուր ուղարկեց, որ թշնամիները գան:

Հոգնած ուղևորներն իրիկնահացը կերան, քնեցին:

Քեռի թորոս լուսուն շուտ արթնացավ ու պատուհանեն դուրս նայեց: Անհաշիվ զորք էր եկել ու փաթթել վանքի շրտ բոլոր: Քեռի թորոս բռնաց.

— Մհե՛ր, վե՛ր կաց, նայի՛ր դու՛րս: Յոթ թագավորի զորք է եկել մեզ վրա:

Մհեր ու Ձենով Օհան ելան, մոտեցան լուսամուտին, տեսան՝ դաշտի խոտերուն թիվ կա, թշնամու զորքին թիվ չկա:

Վանահերն էլ կանգնած էր զորքի մեջ ու մատով ցույց էր տալիս էն սենյակը, որտեղ քնած էին սասնեցիք: Մհեր ակնթարթի մեջ զետեղեց հագավ, ասաց.

— Հացն ու գինին, տեղ կենդանին, ես գնացի, դուք էլ իմ հտենն եկե՛ք: Զվախենաք, հա՛:

Մհեր հեծավ իր ձին, գուրզն առավ, քշեց:

Քեռին ու հրողբերն էլ ձիերը հեծան, քշեցին:

Մհեր խոյացավ զորքի վրա, գնաց էն գլուխ, եկավ էս գլուխ, աջ ու ձախ զարկեց, կոտորեց, կոտորեց, կոտորեց ու քշեց, ինչպես Վիշապ-քամին մժղուկի երամն է քշում:

Քեռին ու հրողբերը սիրտ առան, մեկ-մեկ բարդի ծառ քոքահան արին, իրենք էլ բնկան զորքի մեջ: Մհեր տեսավ, հարցրեց.

— Յա՛, ծառերով էդ ի՞նչ եք անում:

— Բան չենք անում,— ասին,— լա՛ո, տեսանք, դու կալի հաշանը ցրիվ ես տալիս, մենք էլ, ասինք, եղբերը վրա տանք:

Թշնամի թագավորները, զորքի ջարդիլը երբ տեսան, ամեն մեկը թռավ իր ձիու թամբը, ծլկեց իր երկիթ:

Ամենն առաջ փախել էր Չմշիկի Սուլթան:

Մենք վանահորը բռնեց բերեց վանք, մի ձեռքով քարձրացրեց վանքի սանդ-
քարը, մեկելով բռնեց վանահոր մազերը, գլուխը դարկեց գետին, սանդքարը կործեց
վրան, ասաց.

— Քանի որ վանահորը մատնութիւն արեց, էսօրվանն էս վանքի անունը
ոչ թի Մատղաւանք է, այլ Մատնաւանք:

Երբ եկան Մասուն, Չենով Օհան Սասնա տան գետերն ու գնեքերը բերեց,
Քուռիկի Զաւալին դուրս քաշեց, ասաց.

— Մենք, լա՛ո, առ՛ հազիր քո հոր գետերը, առ՛ կապիր քո հոր գնեքերը,
առ՛ հեծիր քո հոր ձին: Մեր Սասնա տան խոյը դու ես մնացել, էլ ու՛մ համար
խնայեմ:

Մենք հաղով իր հոր Շապիկ-Ջրեհին,
Մեջքին կապեց իր հոր Գոտիկ-Արծաթին,
Գլխին դրեց իր հոր Գոտիկ-Երկաթին,
Ոտքին քաշեց իր հոր Կոշիկ-Շողպատին,
Չեռքին բռնեց իր հոր Նիզակն առաջին,
Թեկն առավ իր հոր Գոյր-Փայեանին,
Գոտուց կախեց իր հոր Փայքըն Կեծակին,
Տեսով կանգնած իր հոր Քուռիկի Զաւալին,
Վրան դրեց իր հոր Բամբիկ-Մաղադին,
Երեքին դրեց իր հոր Սանձիկ-Պողպատին.

ուզում էր հեծնի, ձին լեզու առավ, ասաց.

— Հայ-հա՛յ, անիրա՛վ, դու ո՛վ ես, որ ինձ հեծնես: Դու քանի՞ գլուխ ունես,
որ հեծնես Քուռիկի Զաւալին:

Մեր աղաչանք արեց.

— Քուռիկի Զաւալի, ամսթո՛վ մի անի դու ինձ: Ես էլ Սասնա տան խոյերն
եմ, քո տիրոջ որդին:

Քուռիկի Զաւալին ասաց.

— Էդ խոսքիդ վրա իմ սիրտը չուիաց: Հորդ խաթրին քեզ բան չեմ անի: Հեծի՛ր:

Մենք հեծավ, Չենով Օհանին ու Քեռի Թորոսին ետևը զցեց, գնաց իշաթա
քաղաք, Չմշիկի Սուլթանի վրա, որ իր հոր վրեժն առնէր:

Ճանապարհին Չենով Օհան ասաց.

— Մենք, լա՛ո, մկա ես ի՞նչ անեմ: Դու պատիկ տղա ես, բան չես հասկանում,
ես ու Քեռի Թորոս հալոյրցիք ենք, մեր մեջ կովո՛ղ է մնացել: Իշաթա քաղաքն էլ
անառիկ ամրոց է, Չմշիկի՝ անհաղթ փայլեան...

— Հրողրե՛ր, — Մենք էնոր միտքը հասակացավ, ասաց. — մենք Սասնա տան
զավակները չե՛նք: Մենք Սասնա տան զավակներն ենք: Մեռած էլ որ լինենք, թաղա-
վորները չեն իշխեա մոտ դալ մեր գերեզմանին: Քշե՛, զնանք, մեր կոխին անենք:

Քուռիկի Զաւալին լեզու առավ, ասաց.

— Գնանք: Մի՛ վախեք: Թե որ ձեր թրերը հերիք չանեն, իմ պնչերու կրակը՝
ձեզի թուր, թե որ ձեր նիզակները հերիք չանեն, իմ պոչի մազերը ձեզ նիզակ, թե
որ ձեր գուրգուրը հերիք չանեն, իմ ոտի սմբակները՝ ձեզ գուրգուր, թե որ դուք գորք
չունեք, իմ վաղրի քամին ձեր գորքն է:

Մենք իր հրողրոր ու քեռու հետ քշեց հասավ իշաթա մոտ, ասաց.

— Դուք պիտի գնաք զորքի*, թե ամբողջի վրա:

Հալվորները միտք արին, ասին.

— Գնանք զորքի վրա, զորքը շատ է, գնանք ամբողջի վրա՝ ամբողջն ամուր է...
Մհեր ծիծաղեց, ասաց.

— Հայ-հայ, տնաշեննե՛ր, ամեն մեկդ ինձ երկու հեղ կկշռեք, ես մի կողմ ուղարկում եմ երկուսիդ, մի կողմ գնում եմ ինքս մենակ: Հոժար չե՞ք:

Ձենով Օհան ու Քեռի Թորոս ամոթով էլան, ասին.

— Աղեկ, մենք երկուսով կերթանք ամբողջի վրա:

Գնացին:

Մհեր Թուր կեծակին քաշեց, խոչալցավ զորքի մեջ, գութանի տես գնաց, եկավ, գնաց, եկավ, աչ ու ձախ զարկեց, կտրեց, կոտորեց, փռեց ամեն կողմ, ինչպես հնձվորն է խոտերը շարք-շարք փռում: Մհեր Չմշկիկ Սուլթանի զորքեն ամեն շարքը փռելիս ասում էր.

— Էս իմ հոր փոխ, էս իմ հոր փոխ...

Չմշկիկ Սուլթան ձիու տինչը մտած փախնում էր: Մհեր հասավ ետեկն, նիզակը զարկեց, վար բերեց, մաղերը կապեց Քուռիկի ճալալու պուշին, ձին բշեց, կախարհուհու ամեն պատառ մի երկիր թալեց, միայն մաղերը մնացին պուշին կապած:

Իր հոր լիշնամուն կղպես պատմելուց հետո, Մհեր ասաց. «Գնամ տեսնեմ, Քեռի Թորոս ու հրողերն Օհան ինչ են անում»:

Ձին բշեց, գնաց մտավ իլաթա քաղաք:

Քեռին ու հրողերը քաղաքն ավերել էին, մարդկանց կոտորել, մնացել էր մի կատու, էն էլ լոռել կանգնել էր մինարեթի ծերին, շվարած նայում էր չորս բոլոր: Մհեր քորահան արեց մի մեծ բարդի ծառ, դարկեց, վար բերեց կղ կատվին: Էնոր վրեժի ծարավն էնքան դորեղ էր, որ չկարցավ տեսնել իր հոր սպանողի երկրում կենդանի մի շունչ:

Մհեր առավ հրողորդն ու քեռուն, բարձրացավ նեմրուժա սարի գլուխ, որ տեսնի, հո մի շեն գեղ չի՞ մնացել իլաթա երկրում: Տեսավ, իլաթա մեջեն ծուխ է բարձրանում: Երեքով իշան քաղաք: Մի ջաղու պառավ ավերակներու մեջ կրակ էր վառել, փչում, ծուխ էր անում:

Սասնեցիք մոտեցան, հարցրին.

— Ինչո՞ւ ես ծուխ հանում:

Պառավն ասաց.

— Որ Սասնա ծռերը շասեն, թե իլաթա ծուխը կտրեցին:

Մհեր հարցրեց.

— Բա էդ ի՞նչ է շիկանում կրակիդ մեջ:

— Թունավոր նեմ է, — ասաց: — Էս նեմով ես պիտի սպանեմ Սասնա Մհերին, ինչպես էնոր հերն սպանեցինք:

Մհեր աչքով արեց հրողորդն ու քեռուն, ասաց.

— Պառավ, ես եմ Սասնա Մհեր: Միա ոնց ես, էս ծառերը կոտեմ, ամեն ոտդ մի ծառի կապեմ, ծառերը թողնեմ, քեղ մեջտեղեն ձգեն: Բայց պառավ կնիկ ես, կասեն Սասնա Մհեր պառավ կնիկ սպանեց, մեղք ես. գնա՛, քեղ համար ապրի, քո ծո՛ւխն արա: Ես իմ հոր վրեժն առել, պրծել եմ:

Մհեր պառավին թողեց իր ծխի մոտ, հրողքոր ու քեռու հետ անցավ գնաց:
Ելաթա պառավին էնոր հտեհն անիծեց, ասաց.

— Հողը քո ոտի տակ փուլ գա, Մհեր: Քարը մտնես, չհանգստանա՛ս:

էդ անեծքը թունավոր նետի պես թռավ դիպավ Մհերի սրտին: Մհեր ասաց.

— Քեռի՛ թորոս, ես էդ պառավի կյանքը խնայեցի, էնոր լավությունն արի,
ինչու՞ ինձ անիծեց:

Քեռի թորոս ասաց.

— Էդպես է, լա՛ն, աշխարհը: Լավությունն անողի գլուխը ծակ է:

Մհեր հարցրեց.

— Քեռի թորոս, աշխարհն ինչու՞ է ծուռ շինած:

— Չգիտեմ, լա՛ն,— ասաց Քեռի թորոս:— Աշխարհի վրա հարյուր տարի ապ-
րեցի, աշխարհի բանը չհասկացա:

3. ԳՈՀԱՐ ԽԱԹՈՒՆ

Անցավ միառժամանակ, մի օր Մհեր Չենով Սհանին ասաց.

— Հրողրե՛ր, սիրտս նեղվում է, չեմ կարնա նստեմ տանը: Ուզում եմ գնամ, աշխարհը ման գամ:

— Ինչ ասեմ, լա՛ո,— ասաց հրողրերը,— որ ուզում ես՝ գնա՛:

Մհեր ելավ, հագավ իր դեստերն ու գնեքերը, հեծավ Քուռկիկ Ջալալին, Սասնա ջոջ ու պատիկին մնաց բարով ասաց, ընկավ ճանապարհ:

Շատ գնաց, քիչ գնաց, հասավ մի բարձր քարափի: Մհեր ճամփի կեսեն ետ դարձողը չէր: Բայց քարափը կտրել էր ճամփան: Մեկել՝ քարափի տակով մի աղվես փախավ: Մհեր ընկավ ետեկն, գնաց, գնաց, ելավ քարափի գլուխ: Նաչեց էս կողմ, նաչեց էն կողմ, տեսավ հեղձում պապղում էր թագավորական մի քաղաք: Զուռ գլուխը շուռ տվեց էն կողմ:

Քչեց, հասավ ահագին մի քարանձավի, նստեց, որ հանգստանա: Մեկ էլ մի խորոտ եղնիկ, լեզուն դուրս հանած, վազում էր դեպի քարանձավ: Մհեր նետադնդով դարկեց, էդ եղնիկին սպանեց: Էդ միջոցին մի խումբ ձիավոր վրա հասավ: Հաջորդում էին, ասում.

— Էս ի՞նչ է, դու ո՞վ ես, որ սպանեցիր մեր թագավորի որսը:

Մհեր մոնչաց ու վեր կացավ: Զիավորները երբ լսեցին Մհերի ձենը, երբ տեսան էնոր բերդ-կերպարանքը, իմացան, որ Սասնա Մհերն է, ձիերը շուռ տվին, փախան:

Մհեր էնոնց ետեկն քչեց հասավ Բաղդադ, Պաճիկ թագավորի քաղաքը: Զուռց իջավ, քաղքի մոտ վրան զարկեց: Կուր տարան թագավորին, թե Սասնա Մհեր եկել վրան է դարկել քաղքի մոտ:

Պաճիկ թագավորն առավ իր վազիր-վաթիլը, իր համհարզը, եկավ Մհերի առաջ, ասաց.

— Բարո՛վ տեսանք, Մհե՛ր:

Ասաց.— Ասածու՛ բարին:

Ասաց.— Քո հերը երբ կովում էր Մըսրա Մելիքի հետ, ես ու քո՛ հերը ուխտ

Ասաց.— Հաղա՛ր բարով: Ի՞նչ ուխտ եք արել:

— Ուխտ ենք արել,— ասաց,— որ թե ինձ աղջիկ ծնվի, քո հորը՝ տղա, իմ աղջիկը տամ էնոր տղին. թե քո հորն աղջիկ ծնվի, ինձի՛ տղա, քո հերն իր աղջիկը տա իմ տղին: Մկա աստված քո հորը տղա է տվել, ինձ՝ աղջիկ: Տեսնենք՝ դու իմ աղջկան կառնե՞ս:

— Որ հավնեցի՞ կառնեմ: Աղջկադ անունն ի՞նչ է:

— Գոհար է:

Ելան գնացին Գոհարի տեսությանը:

Աղջիկ մի՛ ասի, մի հուր-հրեղեն հրեշտա՛կ ասա: Գիշեր-ցերեկ չուտես, չխմես, մտիկ տաա էնոր երեսին:

Մհեր ու Գոհար իրար հավնեցին, խոսեցին, խոսկապ արին, Մհեր դարձավ եկավ իր վրանը:

Լուսուն Գոհար նայեց պատուհանեն, տեսավ Մհեր վրանի մեջ քնած է, ոտները մինչև չոքեր դուրս են մնացել: Աղջկա սիրտը ցավեց. «Արևը չգարկի՞ Մհերին»:

Ասաց, ելավ հեծավ մի սև ձի, մարդանակ շորեր հագավ, քշեց գնաց վրանի մոտ, մարդանակ ձեն տվեց.

— Մհեր, էդ ո՞նց ես մեկնված, արևը քեզ կգարկի:

— Ինչ անեմ,— ասաց Մհեր,— վրանս պատիկ է:

— Վրանդ պատիկ չէ,— ծիծաղեց Գոհար:— Ինքդ ես երկար. աղնավուրի հասակ ունես:

— Հասակն աստված է տալիս: Թո՛ղ քնեմ:

— Չեմ թողնի,— ասաց Գոհար:— Ես Պաճիկ թագավորի տղան եմ, եկել եմ, քեզ փորձեմ: Դու պետք է ինձ հետ կռիվ անես. դու հաղթեցիր, քուրս քեզ կտամ, ես հաղթեցի, վիզդ պիտի կտրեմ:

Մհեր գետեքը հագավ, ձին հեծավ, եկավ դուրս:

Գոհար դաշտում պատրաստ կանգնած էր արդեն:

Գնացին, եկան, իրար գուրդ նետեցին, իրարու գուրդ բռնեցին, իրար հաղթել չկարցան: Մհեր գուրդը կամաց էր խփում, որ Գոհարի աղբորը չսպանի, Գոհար գուրդը կամաց էր խփում, որ իր նշանածին չսպանի:

Էսպես երկու ժամ կռվախաղ տալուց հետո Գոհար ասաց.

— Հերի՛ք է, Մհե՛ր, էս անասուններն սպանենք: Վրա՛նդ գնա, հանգստացի՛ր: Ես քեզ հաց կուղարկեմ:

Գնաց խորովեց մի ոշխար, մի տաշտ հաց, մի տիկ նռան գինու հետ մեկտեղ տվեց իր ծառաներուն, ասաց.

— Կտանեք Սասնա Մհերի վրանը:

Մհեր հաց կերավ, գինի խմեց, պառկեց քնեց մինչև լուս:

Լուսուն Գոհար հագավ կարմիր գետեք, հեծավ կարմիր ձին: Քշեց եկավ ու վրանի դռնեն ձեն տվեց.

— Էյ, Սասնա Մհեր դու՞ ես:

Մհեր ներսեն պատասխանեց.

— Առաջ հաց, ետև հարց:

Գոհար ծառաներուն հրամայեց, բերին Երկու տաշտ հաց, մի խորոված Երինջ, մի տակառ գինի։ Մհեր կերավ, խմեց, ասաց.

— Հա, Սասնա Մհեր ևս Եմ, որ կամ։

— Էնիկ, որ եկել է՝ իմ քուր Գոհարի հետ պսակվի, դու՞ ևս։

— Հա, ևս Եմ, որ կամ։

— Ես,— ասաց Գոհար,— Պաճիկ թագավորի փոքր տղան Եմ։ Եկ՝ պայման կապենք։ Թե որ դու տարար, իմ քուր Գոհարը քոնն է, լուսուն կառնես, կերթաս, թե ևս տարա, վիզդ պիտի կտրեմ։

— Ի՞նչ է քո պայմանը,— հարցրեց Մհեր։

— Պայմանս էս է. դու քո մատնին կդնես էն քարի գլխին, նշան բռնենք, նետը միջով անց կացնենք։ Ով չկարցավ նետը մատնու միջով անց կացնի, տարված է։

Մհեր իր մատնիքը դրեց քարի գլխին։ Գոհար նետ-աղեղն առավ, զարկեց, նետն էնպես անց կացրեց, որ մատնին խկի ժած էլ չեկավ։

Հերթը Մհերինն էր։ Էսիկ չոքեց, որ նշան բռնի, Գոհար ևկավ կանգնեց աչքի առաջ։ Էնքան խորոտ էր, որ Մհեր մեկ աչքով նայեց աղջկան, մեկիկով նշան բռնեց, նետն արձակեց ու մատնին տեղեն թոցրեց։ Զկարցավ նետը մատնու միջով անց կացնել։

Գոհար թուրը քաշեց, ասաց.

— Պայմանը պայման է. վիզդ պիտի կտրեմ։

— Քո հոր խելացի տղան դու՞ ևս,— ասաց Մհեր։— Պայմանը դու ևս խախտել։ Եկար կանգնեցիր աչքիս առաջ, ևս էլ ասի. «աղբերը որ էսքան խորոտ է, քուրն ինչքան խորոտ կլինի»։ Աչքս քո երեսին էր, իմ նետը ծուռ գնաց։ Բեր մատնին մեկ էլ իր տեղը դնենք։

Գոհար մատնին վերցրեց ու դրեց իր տեղը։ Մհեր նշան բռնեց, նետն անցկացրեց ուղիղ մատնու միջով։ Գոհար փառ-փառ ծիծաղեց. ասաց.

— Ապրե՛ս, Մհե՛ր, մկա դու արժանի ևս Գոհար խաթունին։

Էստեղ Մհեր գլխի ընկավ, որ էդիկ թագավորի տղան չէր, աղջիկն էր, Գոհարն էր, որ կար։

Մեկել օր էնոնց սրակեցին։ Յոթ օր, յոթ գիշեր հարսնիք արին, ուրախացան։

Էն գիշեր, երբ որ Մհեր պառկեց Գոհարի մոտ, աղջիկը թուրն առավ, դրեց իր ու Մհերի միջև, ասաց.

— Մհե՛ր, Մըսրա թագավորն իմ հորմեն հարկ է առնում, իմ ձեռքն էլ ուզում է հարկի տեղ։ Մըսրա թագավորին որ հաղթես, իմ հորը հարկեն ազատես, նոր ևս քեզ կնիկ, դու ինձ էրիկ։

— Հայ-հայ, ասաց Մհեր,— էս աշխարհի կովին ոչ վերջ կա, ոչ հաշիվ։ Աշխարհը ծուռ է շինած։

Կուսուն վեր կացավ, տեսավ, Մըսրա զորքը եկել, պատել է քաղքի չորս բուրը։ Մհերը գետտերը հաղավ, զենքերը կապեց, հեծավ Քուռկիկ Զալալին, քշեց Մըսրա զորքի դեմ։ Ոնց որ մի սար տեղահան լիներ, քար ու թուփ առնեի ոտքի տակ, էնպես էլ Մհեր Մըսրա զորքը տրորում, անցնում էր էս գլխեն էն գլուխ։

Կովեց մինչև կեսօր։

Կեսօրին, Մհերն էլ մարդ էր, իջավ ձիուց, որ բնական պետքը հոգա։ Իր զենքերն

ու թուր Կեծակին ձիու թամբին կապեց, ինքը հարլուր կանգուն հեռացավ: Մըսրա զորքի սերասկերը Կողբազնի թոռն էր, էնիկ իր զորապետներուն ասաց.

— Զանը՛մ, էղոր մկա որ շահլթենք, էլ ե՛րբ կ՛շաղթենք: Էղիկ Սասնա ծուռ Դավթի տղան է, որ նորեն ձի նստեց, կորած ենք:

Սերասկերը նշան արեց, Մըսրա զորքերը հասան, լցվեցին Մհերի և իր ձիու միջև, երկաթե օղափոկեր նետեցին, կապկպեցին Մհերի ձեռն ու ոտը, տարան թագավորի մոտ:

— Թագավորն ասլրած կենա,— ասին,— Սասնա Մհերի պատիժն ի՛նչ է:

Մըսրա թագավորն ասաց.

— Մհեր թագավորի ցեղ է, աստծուն հակառակ է էնոր վիզը կտրել: Տանենք Մըսրը, թալենք էն քառսուն-գաղանոց հորը. թո՛ղ էնտեղ մնա մինչև հուր-հավիտյան: Մկա դուք էնոր ձի՛ն բռնեք, ձի՛ն, էնոր Քուռլիկ Զալալի՛ն որ ես հեծնեմ, Գոհար խաթունին թարթս առնեմ, տանեմ:

Է, Քուռլիկ Զալալին կրոնվե՛ր: Իր տիրոջ գերվելը երբ տեսավ, ծառս եղավ, ծովի պես ալեկոծվեց, փրփուր տվեց, աջ ու ձախ զարկեց, հաշմեց կամ սպանեց հազար մարդ ու փախավ գնաց մինչև Մովսասար:

Գոհար խաթունը պատուհանեն տեսավ Մըսրա զորքի նենգութունը, Մհերի բռնվելը, սիրտը ցիրուցան եղավ, ասաց.

— Զէ, Մըսրա՛ թագավոր, դու ծոծրակդ կտեսնես, իմ երեսը չես տեսնի:

Գոհար խաթունը ելավ, մարդանակ հազնվեց, հեծավ իր սև ձին, քնեց, բարձրացավ սարերը, թաքնվեց իր հոր անառիկ բերդի մեջ:

Պաճիկ թագավորի աղջկան տաս օր փնտրեցին, ոչ մի տեղ չերևաց:

Մըսրա թագավորն իր հարկը հավաքեց, Մհերին շղթալակապ դրեց ուղտի վրա, տարավ Մըսրա քաղաք, թալեց քառսուն գաղ հորը, ասաց.

— Թո՛ղ էս հորի մեջ մնա յոթ օր, յոթ օրեն ետ պիտի գանք, հորը քարկոծ անենք: Թե չէ Մհեր որ դուրս եկավ, աշխարհը կավերի:

4. ՄՀԵՐՆ ՈՒՏՈՒՄ Է ԻՐ ՀՈԳԵՀԱՅՈ

Մըսրա քաղքի մեջ կար մի հայ պառավ:

Ուներ քառսուն էծ, մի աղջիկ:

Էսիկ էն պառավն էր, որ Կողբազնին ծաղր ու ծանակ արեց, երբ Կողբազնի տրշավում էր Սասուն:

Էդ պառավը, երբ խմացավ Սասնա Մհերին բերել հորն են քցել, ասաց.

— Մեր Սասնա տան ճրագն էնտեղ անհաց, անջուր կմեռնի: Ելնեմ, էնոր հաց ու ջուր տանեմ, աղջիկս էլ իջեցնեմ իր մոտ, որ Սասնա ցեղեն մի թուռ ունենամ:

Պառավն ամեն օր մի էծ էր մորթում, մի կապոց հացի հետ առնում տանում թալում էր հորը, որ Մհերն ուտեր: Յոթ օրն անցավ: Պառավը գիտեր, որ էդ օր Մհերին քարկոծ կանեն: Կոացավ հորի բերնեն, ձեն տվեց.

— Մհե՛ր, էսօր կգան, որ քեզ քարկոծ անեն: Քո վրա հալած արձիճ կլցնեն: Գու մի՛ վախենա: Էդ հորի կողքին կա ուրիշ մի հոր. տեղը մեկ ինձ է հայտնի, մեկ՝

աստծուն: Առ էս խաշերկաթը, հորիդ աջ պատը ծակիր, դուռ բաց արա կողքիդ հորի մեջ: Երկու փութ էլ անվա բուրդ եմ բերել, որ դուռը խցկես: Մըսրա թագավորի ծառաները երբ կզան, քեզ ձեն կտան. «Սասնա Մհեր, դու ո՞ղջ ես», դու կասես՝ «ողջ եմ» ու կանցնես կողքիդ հորը, դուռը բրդով կխցկես:

Պառավը էս խրատները տվեց ու գնաց:

Մի ժամ հետո Մըսրա թագավորի մարդիկ ձեն տվին.

— Սասնա ծուռ Մհեր՝ դու ո՞ղջ ես:

Մհեր հորի մեջեն մոնչաց.

— Աստծու առաջ ես ողջ եմ, իմ թշնամին՝ մեռած:

Ասաց, անցավ կողքի հորը, ծակը բրդով խցկեց:

Հորը քարկոծ արին, քարը լցվեց, բարձրացավ մինչև հորի պոռնակները: Բերին արձիճ հալեցին, լցրին քարերու վրա, արանքները բռնեց, քարերն իրար կպցրեց, ամրացավ, հորի բերանը դժոսեց:

Մհեր կողքի հորում խանձահոտ առավ, ասաց.

— Հայ-հայ, մազ մնաց մնայի արձձի մեջ: Մահ որ ունենայի, կմոռնի, կվերջանար: Ես մահ չունեմ, արձձի մեջ պիտի տանջվի հուր-հավիտյան: Չէ, էս աշխարհը չար է: Պետք է քանդվի, նորեն շինվի:

Անցավ քառսուն օր: Պառավն իր քառսուն էծն էլ մորթել, բերել էր Մհերին: Երբ Մհեր պառավի վերջին էծն էլ կերավ, պրծավ, պառավը կոացավ հորին, ձեն տվեց.

— Մհեր, քո սիրտը կնիկ չի՞ ուզում:

— Ինչո՞ւ ես հարցնում, — ասաց Մհեր:

— Մի աղջիկ ունեմ, ասում եմ՝ դա քո մոտ, որ Սասնա ցեղեն ես մի թոռ ունենամ: Մհեր միտք արեց, ասաց.

— Գնա բե՛ր:

Պառավն իր աղջկան բերեց, պարանով իջեցրեց Մհերի մոտ: Մհեր աչքի ձոթով էլ շնալեց աղջկա երեսին: Մեկ-երկու ժամ հետո ասաց.

— Քու՛րս, մորդ ասա՛, թո՛ղ բեղ վեր քաշի:

— Մարե՛, ինձ վե՛ր քաշի:

Մհեր պարանը կապեց իր մեջքին, պառավը քաշեց, քաշեց ու տեսավ, շատ է ծանր: Ոտները տալիս էր թմբերին, ձկուռ էր, հետո էր, քաշում: Մհեր բռնում էր էս քիվեն, էն փոսեն, ոտքերն ակոկացնում էր պատերուն, որ պառվի գործը հեշտացներ: Պառավը հեալով քաշում էր ու մտածում. «Փառքդ շա՛տ լինի, աստվա՛ծ, աղջիկս նոր իջավ Մհերի մոտ, երկավոր է մնացել»:

Պառավը քաշեց, քաշեց, քաշեց, դուրս հանեց, տեսավ՝ իր աղջիկը չէ, ասաց.

— Մհեր, դու ինձ խաբեցիր, իմ աղջկան թողիր հորի մեջ: Ես քառսուն էծս մորթել եմ, քեզ պահել, որ անոթի շմեռնես ու դառնաս ինձ փեսա: Է՞դ էր իմ արած լավության վարձը:

— Մարե՛, — ասաց Մհեր, — ես քեզմեն աղջիկ չեմ ուղեի: Ինքդ ես աղջիկդ բերել, իջեցրել հորը: Բայց ես ապերախտություն չեմ անի: Մեր ազգի մեջ եղ բանը չկա: — Պարանը կախեց հոր ու ձեն տվեց. — Աղջի՛, պարանը կապիր մեջքի՛դ — Աղջիկը պարանը կապեց իր մեջքին, Մհեր քաշեց վեր հանեց, ասաց. — Մարե՛, աղջիկդ իմ բուրն է, դու էլ իմ խանդով խաթուն մերը: Ես նշանած ունեմ, աչքը ձամփիսս Դու քո արած լավությունն ինձ հալա՛լ արա:

Պառավր լաց եղավ, ասաց.

— Գնաս բարո՞ւմ, Մհեր, դու մեր ազգի հրապն ես, իմ հացը քեզ հալա՛ւ:

Մհեր հոգնած էր, սրտում դառնութիւն կար, ասաց.

— Մարե՛, մկա ես ու՛ր գնամ: Քաղաքն ինձ օտար, զենք շունեմ ձեռքիս, ձի շունեմ տակիս, անոթի, ծարավ ու՛ր գնամ:

— Մհեր,— ասաց պառավ,— ես իմ քառսուն էծը մորթեցի, սրծա: Արե՛ քեզ մի տուն տանեմ, քեզ կուշտ կուտացնեն, զենք էլ կտան, ձի էլ:

— Էդ ի՞նչ մարդիկ են, մարե՛:

Պառավր պատմեց: Դու մի ասի՛ Մըսրա՛ քաղքի մեջ ապրում էին երկու հարյուր տուն հայեր: Էնոնց մեջ կար մեկ աղգասեր իշխան՝ անունը Դարբին Մարկոս: Էս իշխանը, իմանալով Մհերի կորուստը, իր տան մեջ էնոր հիշատակին հոգեհաց էր տալիս: Սենյակի վերեւում սարքել էր մի գահաթոռ, վրան դրել էր Սասնա տարազով սարքած դեստեր ու զենքեր, ճաշասիւղան էր բաց արել: Էնտեղ եկողը կուշտ փորով հաց էր ուտում, դինի խմում, թասը ձեռին կանգնում էր գահաթոռի առաջ, երեք հեղ գլուխ էր տալիս, ասում էր. «Հանգի՛ստ քո հոգուն, մեր անմա՛հ Մհեր, մեր հայոց ազգի ճրա՛դ»:

Պառավր Մհերին տարավ մինչև Մարկոս իշխանի դուռը, ասաց.

— Էստեղ են տալիս քո հոգեհացը:

Մհեր ներս մտավ, տեսավ սեղանի մոտ նստած են մի խումբ հայեր, մեջները՝ սև շորերով թավարեղ հսկա մի տղամարդ: Էդիկ Դարբին Մարկոսն էր: Մհեր գլուխ տվեց, ասաց.

— Բարե՛ ձեզ, հայե՛ր:

Մհերի ձենն էնքան զորեղ էր, որ առիթից հող թափվեց հատակին: Մարկոս Դարբին պատասխանեց.

— Աստծու՛ բարին: Ո՞վ ես: Ի՞նչ մարդ ես:

— Անոթի ճամփորդ եմ,— ասաց Մհեր:— Ձեր հանգուցյալի հոգուն տվե՛ք ինձ փշուր մի հաց, ուտեմ ու ճամփովս գնամ:

Տանտերն իր ծառաներուն ասաց.

— Հաց, կերակուր, գինի՛ տվեք էս մարդուն:

Ծառաները մոտեցան Մհերին.

— Կտրի՛ճ, քեզ առաջ գինի՞ տանք, թե ճաշ:

— Գինի,— ասաց Մհերը:

Մատովակն ահագին սափորը թաթխեց գինու տակառի մեջ, մեկնեց Մհերին: Էսիկ սափորը զեն հրեց, ասաց.

— Սափորն ինչ է, որ մարդ կշտացնի: Տվեք, ես տակառո՞ւմ խմեմ:

Ամենքը զարմացած իրար նայեցին: Տանտերը ծառաներուն հրամայեց.

— Տվե՛ք:

Մհեր վաթսուն լտրանոց գինու տակառը կճուճի պէս վերցրեց, բերին դեմ առավ, մինչև տակը խմեց, պարապ տակառ դեն թալեց, ասաց.

— Հա՛ց բերեք, ուտեմ:

Բերին տապակած երինջի կեսը, մի պղինձ փլավ, մի տաշտ հաց ու դրին Մհերի առաջ: Մհեր երինջի ոտը պոկեց, փաթթեց հինգ լավաշի մեջ. մսի հետ մեկտեղ ոսկորն էլ, խը՛ռ, խը՛ռ, խը՛ռ, ծամեց ու կուլ տվեց:

Տանտերը մտքի մեջ ասաց. «էս մարդը կամ Սասնա ցեղեն է, կամ ուրիշ ազգի փաշկեան, որ ոչ լսած կանք, ոչ տեսած»:

Մհեր, երբ կերել, կշտացել էր, ելավ նստեց իր գահաթոռի վրա: Տանտերն ու մեկիկ հայերը համ լվախեցան, համ էլ խիստ բարկացան, ասին.

— Էդ մեկը չեղավ, աղբի՛ր: Դու ոտնակոխ արիր մեր սրբութիւնը: Կերար, խմեցիր, խոնարհութիւնն արա Սասնա գահին, զնա՛ քո համփան:

Մհեր ծիծաղեց, ասաց.

— Դրսում կանգնած է մի պառավ, կանչեք նե՛րս:

Պառավը ներս եկավ: Մհեր Մարկոս իշխանին հարցրեց.

— Հրողբի՛ր, էսոնք բոլորը մեր աղբի՞ն են, թե մեջները օտար կա:

— Օտարներ չկան,— պատասխանեց Մարկոս,— ասածդ ի՞նչ է:

Մհեր իր ազատարար պառավին կանչեց գահի մոտ, ասաց.

— Մարե՛, էս պատվական հայերուն պատմիր, ով եմ ես, իմ գահաթոռի վրա նստելու իրավունք ունե՞մ, թե չունեմ:

Պառավը պատմեց եղելութիւնը:

Մըսրա հայերու բերկբանքին չափ չկար: Իրար ետեւն եկան, Մհերի առաջ խոնարհութիւն արին, ձեռն ու ոտը պագեցին, զոհանամք ասին աստծուն:

Էդոնք էստեղ թող ուրախանան, յոթ օր, յոթ գիշեր խնջույք տնեն, պատիւներ տան Մհերին, մենք համբավ բերենք Սասնա երկրեն:

Քեռի Թորոս երազ տեսավ. Մըսրա բերդը կանդուն էր, Սասնա բերդը փուլ էր եկել:

Քեռի Թորոս վեր թռավ, ասաց.

— Կնի՛կ, վեցոտանիս գու՛րս քաշիր: Մեր Մհեր կորած է: Գնամ, գտնեմ կամ չգտնեմ:

Ապա կանչեց իր ցեղի փաշկեաններուն.

— Ձեռո՛վ Յհան,
Յոան՝ Վերդո,
Հոթոթ-Մոթոթ,
Անուշ Քոթոթ,
Հե՛յ, Խո՛ր Մանուկ,
Հե՛յ, Խո՛ր Գուսան,
Հննդափորի՛կ,
Տարոն Թոռնի՛կ,
Ելե՛ք, Սասնա
Լուսն է մարել,
Ելեք, երթա՛նք,
Մհեր կորել է:
Եր կորել է:

Ելան, պատրաստութիւն տեսան, հաց-պաշար վերցրին, բռնեցին ձիերուն, հեծան, ընկան հանապարհ, Բաղդադ, ո՛րտեղ ես, եկանք:

Եկան, վրաններ դարկեցին Բաղդադու մոտ:

Էս կողմ են հարցնում, էն կողմ են հարցնում, որ Մհերն մի համբավ առնեն:

179 Համբավ տվող չկա, որ չկա: Ով էլ մի բան գիտն, ասում է.

— Վալլա՛, Մհերին տարեւ ևն Մըսրա քաղաք, հորն ևն քցել, քարկոծ արել։
Յոթ օր, յոթ գիշեր կերուխում անելուց ետ Մհեր Մըսրա հայերուն գոհույթուն
ասաց ու բռնեց Բաղդադու ճամփան, զեպի Գոհար խաթունը։

Մըսրա քաղքեն մեկ ժամվա երթ էր հեռացել, տեսալ, դիմացեն գալիս է հայտ-
նի գիծ փահլիսան Ավդալը, մազերն աչքերու վրա թողած, շորերը մաշված, մի մեծ
քար շալակին։

— Ավդա՛լ, — հարցրեց Մհեր, — էդ ի՞նչ քար է։

Ավդալ կանգ առաւ։

— Էսիկ Սասնա Մհերի քարն է։ Կսեցի, Մհերին բռնել, քցել ևն հորը, քարկոծ
ևն արել։ Ես էնտեղ չեմ եղել, որ քար մ'էլ ինքս քցեի։ Մկա էս քարը տանում եմ՝
քցեմ ծուռ Մհերի վրա, վրեժս առնեմ։ Մհեր իմ թշնամին է։ Էնոր հէջ Սասնա կովին
իմ հորն է սպանել, ինքն էլ Բաղդադու կովին իմ աղբորն է սպանել։ Բա՛։

Մհեր ծիծաղեց։

— Ավդա՛լ, վալլա՛, էդ քարը Մհերին հարմար չի գա։ Քե՛ս է հարմար։

Ավդալի շալիկն քարն առաւ, էնոր վիզը կտրեց, փոս փորեց։ Ավդալին թաղեց,
քարը վրան դրեց, ասաց. «Տեսա՛ր, ինչ հարմար է»։

Էդուց ետև Ավդալի շորերը հազավ, Ավդալի պէս մազերն իջեցրեց աչքերուն,
զնաց, մտալ Մըսրա զորքի մեջ։ Էս ու էն կողմեն հարցրին.

— Ավդա՛լ, քաղքեն ի՞նչ համբաւ կա։

Մհեր Ավդալի նման ծռանակ ծիծաղեց, ասաց.

— Առաջ հաց, ետև հարց։

Հաց բերին։ Մհեր մի վաշտի բաժին կերավ, ասաց.

— Հացն ու գինին, տեր կենդանին. էս ձեռովս քար եմ քցել Մհերի գլխուն։
Մհերին քարկոծ ենք արել, Մհեր չկա։

— Ապրե՛ս, Ավդա՛լ, — ուրախացան Մըսրա զորապետները։ — Մկա ու՛ր ես
զնում։

— Գնում եմ, — ասաց, — Գոհար խաթունին առնեմ, բերեմ ինձ կնիկ։

Զորականները փառ-փառ ծիծաղեցին։ Իրենք էին գնում, Գոհարին բերեն Մըսրա
թագավորի համար, բայց գիտեին, որ Ավդալ ծուռ է, էնոր ասածը բանի տեղ չէին
դնում։

Մհեր Մըսրա զորքին կաց բարև ասաց, քշեց զնաց Բաղդադ, կանգ առաւ պա-
լատի առաջ։

Գոհար, սև շորերը հագին, դուշնը երեսեն քաղված, նստած էր պատուհան,
միտք էր անում։ Ավդալին ճանաչեց, ասաց.

— Ավդա՛լ, քո ասածու սիրուն, պատմի՛ր, ի՞նչ համբաւ ունես Մհերեն։

Մհեր ձենը փոխեց, ասաց.

— Առաջ հաց, ետև հարց։

Գոհար Ավդալին վերև կանչեց, հրամայեց հաց բերեն։ Երբ Ավդալ հաց կերավ,
սլոծավ, Գոհար աղաչեց.

— Պատմի՛ր, Ավդա՛լ։

— Հացն ու գինին, տեր կենդանին, — Ավդալի նման ծռանակ ասաց Մհեր, —
էս ձեռովս հաց եմ դրել Մհերի բերան, եկել եմ, քիզ ականջկա տամ։

Գոհարն ուրախութենէն ճշաց.

— Բա ո՞րտեղ է մկաւ Ինչո՞ւ չի գալիս:

— Շուտով, շուտով, — փառ-փառ ծիծաղեց Մհեր, — հաշմի՛ր, թե Մհեր կանգնած է քո առաջ:

Ուրախութենէն Գոհարի ծնկները թուլացան, ընկավ թախտի վրա, Մհեր մաղ էր մնում բռռա. «Գոհար, շնորհակալութեամբ», բայց մաքրում ասաց. «Գնամ, տեսնեմ, Քեռի Թորոս ու մեր սասնեցիք ի՞նչ են անում»:

5. ՄՎԵՐ ԿԵՂԾ ԿԱՇԻՆ ԹԱԼԵՅ

Մհեր Բաղդադու միջով անցնելու իմացել էր, որ Քեռի Թորոս իր Սասնա ծռերով եկել է Բաղդադ, իրեն է հարցնում:

Կեղծ Ավդալը Գոհարի մոտեն դուրս եկավ, զնաց ուղիղ Քեռի Թորոսի վրանը: Ներս մտավ, տեսավ, սասնեցիք էլ, Գարբին Մարկոսի նման, վրանի մեջ դահաթոռ են դրել, սուփրա են բաց արել: Մհերի հոգեհացն են տալիս: Քեռի Թորոս թափառ փահլեանին երբ տեսավ, ասաց.

— Ավդա՛լ, քո աստծո՛ւ սիրուն, ասա, ի՞նչ համբավ ունես Մհերին:

էսօր էլ խոսք է դարձել. մեկը երբ գալիս է հեռվէն, հարցնում ենք. «Ավդալ, քաղքեն ի՞նչ համբավ ունես»: Մհեր ասաց.

— Առաջ հաց, ետե հարց:

Մհեր Գոհարի մոտ հաց էր կերել, բայց անոթի էր: Մհերի տունը չքանդվի, էնոր կշտանա՞լ կար: Մարդ հո չէր, ամբողջ էր:

Սասնեցիք հաց ու զինի դրին կեղծ Ավդալի առաջ: Կերավ, խմեց, ավդալանակ ասաց.

— Հացն ու զինին, տեր կենդանին, էս ձեռովս բրդում եմ դրել Մհերի բերանը, եկել եմ էստեղ:

Սասնեցիք ընկան մտածմունքի մէջ, հավատա՞ն, թե շփալատան: Յուան Վերդոն բարկացավ.

— Մուտ ես ասում:

— Մուտը Յուան Վերդոն կասի, — ասաց Մհեր: — Մկա մի բան կանեմ, կհավատաք, որ Մհեր կենդանի է:

— Ի՞նչ պիտի անես, — հարցրին ամեն կողմէն:

— Քեռի Թորոս, — ասաց, — մարդ կարնա՞ մեկ շնչով էս մի պղինձ զինին խմել:

Քեռի Թորոս խոր հոգոց հանեց:

— Ա՛յ, — ասաց, — Ավդա՛լ, էս պղինձով զինի մեկ Մեծ Մհեր խմեց, մեկ՝ Դավիթ խմեց, Փոքր Մհերի խմելու հերթը նոր էր եկել, աչքերս կուրանան, Փոքր Մհեր չկա:

Կեղծ Ավդալ ասաց.

— Քեռի՛ Թորոս, քո Մհերի սիրուն, էդ պղինձը բերնե-բերան զինի լցնես, տաս խմեմ, որ սիրտս հովանա:

Որ ասաց. «Մհերի սիրուն», Քեռի Թորոս պղինձը բերնե-բերան զինի լցրեց,

ասաց.— Խմի՛ր:— Մհեր պղինձը դրեց բերնին, խմեց, խմեց, խմեց, պղինձը պարպեց ու թալեց գետին, ոտքը ծակվեց:

— Վալլա՛, խմեց,— ասին սասնեցիք:

Մհեր ելավ նստեց իր դահաթոռի վրա:

— Է՛լ, Է՛լ, Է՛լ,— Վերգոն բոռաց ու մի աստակ զարկեց Մհերին,— էդ քո տեղը չէ:

Մհեր բորկավ, ձեռ թալեց Վերգոյին, պառկեցրեց գետին, բռնեց մեկնչներուն— Պարոն Քոռնիկին, Ճնձղափորիկին, Խոր Մանուկին, Խոր Գուսանին, Քոթոթ-Մոթոթին, Անուշ Քոթոթին, Չենով Օհանին դրեց մեկմեկու վրա, Քեռի Քորոսին էլ դրեց ամենուց վերև, բարդակույտ արեց, ասաց.

— Մկա տեսա՞ք, Սասնա Մհերի տեղը որն է:

Յոսն Վերգոն բարդակույտի տակեն ասաց.

— Թե որ դու Սասնա Մհերն ես, ասա՛. Սասնա երկրեն ի՞նչ գիտես:

— Ես էն գիտեմ,— պատասխանեց,— որ դու ես եղել մորս՝ Խանդուլ խաթունի մահվան սլառձառ: Դու մորս մի անպատիվ խոսք ես ասել, մերս իրեն ցած է նետել բերդի զլխեն, իրեն սպանել է: Մկա դու Սասնա տան համբավն խմացա՞ր:

Յոսն Վերգոն ահու վարտիկը լավովեց:

Քեռի Քորոս, Չենով Օհան, բարդակույտեն վար թռան, Մհերին իրենց գիրկն առան, երեքը պաղեցին, լաց եղան, ասին.

— Վա՛լ, Մհե՛ր, գլխիդ-արևու՛ղ մեռնենք, էս գու՞ էս: Աչքներս կուրանա, էդ ի՞նչ օրի ես ընկել, որ քեզի չճանաչեցինք:

Էստեղ ամենքն էլ մեկ-մեկ մոտեցան, Մհերի երեսը պաղեցին, իրենց կարոտն առան:

Երբ իրարմեն կարոտն առան, սրժան, Մհեր ասաց.

— Քեռի՛ Քորոս, ու՞ր է իմ Քուռիկի Ջալալին:

— Քուռիկի Ջալալի՞ն,— ասաց Քեռի Քորոս.— Փախել բարձրացել է Մովսասար: Ինչ արինք, չարինք, չթողեց իրեն մարդ մոտենա: Ընդհաժ է, զարկում, սպանում է մոտ պնացողին:

Մհեր թաշկինակը ծոցեն հանեց, ասաց.

— Էսիկ իմ թաշկինակն է, իմ քրտինքը վրան: Տարե՛ք Մովսասար, հեռվին ցու՛յց տվե՛ք իմ ձիուն, էնիկ իմ հոտը կառնի, ինքնիրեն վազելով կգա:

Խոր Մանուկ ու Ճնձղափորիկ Մհերի թաշկինակն առան, ձիերը հեծան, քշեցին գետի Մովսասար: Երեք օր անց Լիան, Քուռիկի Ջալալին իրենց հետ: Մհերի գետերն ու Քուր Կեծակին, ինչպես որ կատած կալին, էնպես էլ մնացել էին թամբի վրա:

Մհեր Քեռի Քորոսի վրանում լողացավ, սափրվեց, գետերը հագավ, հեծավ Քուռիկի Ջալալին, քշեց, պնաց Գոհարի մոտ:

Գոհար նստել էր սլառուհան, ձեռքը ձակատին հով էր արել, Մհերի ճամփին էր նաչում:

Մհեր Քուր Կեծակին բռնեց արևի դեմ, թրի փելքը դիպավ Գոհարի աչքին, Գոհար գլուխը բարձրացրեց, կանչեց.

— Վա՛լ, Մհե՛ր, արևուղ մեռնեմ, էգ գու՞ ես:

— Վալլա՛, ես եմ:

Զիռաց իջավ, թռավ, բարձրացավ Գոհարի սենյակը, ամուր դրկեց Գոհարին ու կետորվանեն մինչև նրազվարաց տաղում էր նախատը, աչքերը, երեսը, պոռչները, վիզը, ձեռները, ոտները: Պաղում էր ու չէր կշտանում, պաղում էր ու չէր կշտանում: Գոհար նվաղել էր: Երբ ուշքի եկավ, ասաց.

— Փառքդ շա՛տ լինի, աստվա՛ծ: Ավղալ ասում էր, չէի հավատում:

— Ավղալ ի՞նչ էր ասում:

— Ասում էր Մհեր ողջ է:

— Ավղալ եկել էր քո մո՞տ:

— Հա, եկել էր:

— Դու օտար մա՛րդ ես առել քո սենյակ: Ասում էին կիներ հում կաթնակեր է, չէի հավատում:

Գոհար լալակ թնեց.

— Մհե՛ր, արևու՛ղ մեռնեմ, ես ուզում էի քեզմեն մեկ համբավ իմանալ:

Մհեր կնքան դորեղ ծիծաղեց, որ սենյակի ջահերն իրար դիպան, ղնդացին: Պատմեց իր ու Ավղալի միջև անցածը: Էստեղ Գոհարն անկեղծ ընդվալ, ասաց.

— Ամո՛թ քեզ, Մհե՛ր: Մարդ իր սիրած կնկան կխաբե՞ր, էդքան էլ անխի՞ղճ:

— Ես քեզ փորձեցի,— ասաց Մհեր:— Ինչպես որ դու ինձ փորձեցիր էն ժամանակ, մի՞տդ է, մկա էլ ես քեզ փորձեցի: Տեսա, դու սիրուդ մեջ պինդ ես, Գոհար, հավատարիմ ես, ինչպես իմ Թուր Կեծակին:

Գոհար նորեն փաթաթվեց իր էրկանը, ասաց.

— Մհե՛ր, դու բարո՛ւլ եկար: Դու հազա՛ր բարով եկար: Զէի հավատում, որ աչքս մեկ էլ կառնի քո երեսին: Զէ՞ որ ես քեզ տեսա ողջ և առողջ, մկա թո՛ղ աստված իմ հոգին առնի:

Մըսրա սերասկերը երբ իմացավ Մհեր փախեր է Մըսրա գերութենեն ու նորեն հեծել է Քուռիկի Զալալին, սուսուփուս կես ճամփին իր զորքը դարձրեց, զնաց Մըսրո: Քեռի Թորոս եկավ Պաճիկ թագավորի մոտ, ասաց.

— Թագավո՛րն ապրած կենա, ես լոռ շինող չեմ, որ եկել եմ, լոռ ծախեմ: Տուր իմ հարսի ինչ կա-չկան, առնեմ տանեմ Մասուն:

Մհեր մեջ մտավ, ասաց.

— Զէ, Քեռի Թորոս, ես չեմ դա Մասուն:

— Ինչու՞ չես դա, լա՛ո,— ասաց Քեռի Թորոս:— Քո հոր տեղը թափուր է: Արի՛՝ քո հոր տեղը բռնի:

— Զէ,— ասաց Մհեր:— Իմ հերն ինձ անիծել է, իմ հարազատ հրողերն իմ մորը անպատիվ խոսք է ասել ու սպանել է: Ես մահ չունեմ, ժառանգ չունեմ: Աշխարհը ծուռ է շինած: Մինչև աշխարհը չքանդվի ու նորեն շինվի, ես չեմ դա Մասուն:

Սասնեցիք վեր կացան, կես լալով, կես խնդալով զնացին իրենց երկիրը:

Պաճիկ թագավորը ծեր էր, մեկ տարի անց մեռավ, Մհեր նստեց կնոթ թախտին:

6. ԿՈՁԲԱԴՆՈՒ ԹՈՌՆԵՐԸ

Ժամանակ անցավ:

Կողբաղնու թոռները երբ լսեցին, որ Սասուն անտեր է մնացել, զորք վերցրին, եկան, որ իրենց պապի վրեժն առնեն:

Ձենով Օհան թուղթ ուղարկեց Մհերին:

Թղթում գրած էր.

«Մհեր, Կողբաղնու թոռները կտրիճ են կտրել, եկել են Սասնա տան վրա, հարկ են ուզում, հարս ու աղջիկ են տանում, արուն-ալիքանք անում: Փեռի Թորոս մեռել է, հրողքերդ վերգոն ինքդ գիտես ինչ է, ես մենակ եմ, հալվոր եմ, չեմ կարնա Սասուն պաշտպանել: Էս թուղթն առնելու պես, կգաս, կհասնես»:

Մհեր էս թուղթը կարդաց, ասաց Գոհարին.

— Կնի՛կ, ես կերթամ Սասուն: Իմ գուրզը դնում եմ դռան մոտ, փահլեանները կասեն. Մհեր տանը քնած է, գուրզը դրել է դռանը, չեն իշխենա քեզ նեղնն:

Մհեր Գոհար խաթունին կաց բարով ասաց, գետտերը հագավ, ղենքերը կապեց, հեծավ Քուռկիկ Ջալալին, քշեց հասավ Սասուն:

Իրիկուն էր: Ձենով Օհան դուռը փակել էր, մտել ներս: Քաղաքը սարսափի տակ էր: Մարդ-մուրդ չկար մնդանում: Մհերի սիրտը փուլ եկավ, կանչեց.

— Հերահո՛տ հրողքեր, արթնացի՛ր,

եկել է Մհեր, արթնացի՛ր.

Հոգնած եմ, հոգնած է իմ ձին,

Քո անուշ քնեն արթնացի՛ր:

Հրողքերը ձենն առավ, կես- քուն կես-արթուն ասաց.

— Կնի՛կ, մի քաղցր ձեն դիպավ իմ ականջին, ես անուշ քնես արթնացա:

— Քնի՛ր, ա՛յ մարդ,— ասաց կնիկը:— Սասնա դարպասները փակել ես, գուռդ կոտպել ես, մտել ներս, էլի՞ կվախնաս:

Ձենով Օհան ասաց.

— Ինչու՞ չվախնամ: Հալվորցն էլ եմ, մեր թշնամին մոտ է, մեր պաշտպանը հնոռ:

Մհերը տեսավ, դուռը չեն բացում, ելավ բարձրացավ կտուր, երդքեն էլի կանչեց.

— Հորահո՛տ հրողքեր, դուռը բա՛ց,

Իմ տունը թողնել եմ հնոռ,

Իմ տունը գուրդիս պահ տված,

եկել եմ Սասուն՝ կովելու.

Հորահո՛տ հրողքեր, դուռը բա՛ց:

Ձենով Օհան վեր թռավ, հասավ դուռը բաց արեց: Մհեր էնոր ձեռը պաղեց, էնիկ Մհերի գլուխը սլաքեց, ասաց.

— Մհեր, բարո՞ւ կա եկել: Տունդ ո՞նց ես թողնո՞ւ:

— Տունս պահ եմ տվել գուրդիս:

Ձենով Օհան զարմացավ:

— Դու որ չլինես:— ասաց,— գուրզդ ի՞նչ ուժ կունենա:

— Դուրզս որ տեսնեն դռան մոտ, կասեն Մհեր տանն է, չեն իշխենա քշեն տան վրա:

— Դուրզիդ նշանն ի՞նչ է:

— Դուրզիս գլխին ջաժահիր քար է քաշած: Արևը դիպնի, լուս կտա, թշնամին չի մոտենա իմ շեմքին: Իրիկուն մոմ կվառեն, ջաժահիրն էլի լուս կտա, կասեն՝ տանն է Մհեր:

Ձենով Օհան ուրախացավ, ասաց.

— Մհեր, դու հաղա՛ր բարով եկար: Սասուն մնացել է անտեր: Դու եկար, տիրությունն արա, քո հոր տեղը բռնի՛ր:

— Քեզ ո՞վ է նեղութուն տալիս, հրողքի՛ր:

— Կողբաղնու թոռներն են,— ասաց հրողքերը:— Չորս հոգի են, չորսն էլ զազան:

— Լուսուն կերթամ, չորսին էլ կբռնեմ,— ասաց Մհեր:— Սպանե՛մ, թե ողջ ողջ բերեմ:

Ձենով Օհան ասաց.

— Ուզում ես դու՛ սպանիր, ուզում ես բե՛ր, սասնեցիք սլաութեն, սրտները հովանա:

Լուսուն Մհեր քշեց գնաց Լերա դաշտ:

Հեռվին տեսավ, Կողբաղնու թոռներն էնտեղ վրան են զարկել: Մհեր սրտում ասաց. «Եստե՛ք ի՞նչ կուզեն մեր աշխարհեն. ինչու՞ չեն թողնում, որ մարդ հանգիստ վարուցանք անի, իր հացն ուտի»...

Կողբաղնու թոռները տեսան, Մհեր գալիս է, նշան բռնեցին, մի նետ եկավ խորվեց Քուտկիկ Ջալալու ոտը: Մհեր Թուր Կեծակին զարկեց, նետի կեսը կտրեց, կեսը մնաց վերքի մեջ:

Կռվը կարճ եղավ: Մհեր Կողբաղնու չորս թոռանն էլ բռնեց, բերավ քաղաք:

Քուտկիկ Ջալալին թեթև կաղում էր:

— Էդ ի՞նչ է եղել քո ձիուն,— հարցրեց հրողքերը:

— Ոտքի մեջ նետ է խրվել,— ասաց Մհեր:

Ձենով Օհան ձիու վարպետ վիրաբուժ էր: Ելավ, նետը ձիու ոտին դուրս քաշեց, հակինթ ու զմրուխտ հալեց, լցրեց վերքի մեջ, ոտքը ժրեց, առավել աղեկ եղավ, քան առաջ էր:

Մհեր Կողբաղնու թոռներուն բերեց, բռնեց քաղքի դարսյասին, երկուսին էս կողմ, երկուսին՝ էն կողմ, որ Սասնա թշնամիները տեսնեն, խելոքանան, էլ մոտիկ չզան Սասնա սարերուն:

Մհեր քառսուն օր մնաց հրողքոր տանը, հանդստացավ, հայրենիքեն իր կարոտն առավ, ապա հեծավ Քուտկիկ Ջալալին, ճանապարհ ընկավ դեպի Գոհար խաթունը:

Շատ գնաց, քիչ գնաց, հանդիպեց քառսուն փահլևանի: Էդոնք ձիու տեղ ուղտ էին հեծնում: Բարե տվեց, բարե առավ, ասաց.

— Ի՞նչ երկրացի եք: Ինչու՞ եք նեղացել:

Փահլեանները ախ քաշեցին, ասին.

— Մենք, — ասին, — Հալաբա թագավորի տղաներն ենք: Մի պառավ քուր ունենք, մեր հոր թախտը զավթել է, մեզ երկրեն դուրս է բռնել, որ ինքը թագավորութիւն անի:

— Յա՛, — զարմացավ Մհեր: — էդ ի՞նչ քուր է, որ աղբերներուն զրկել է թախտէն, ինքն է նստել թագավոր: Գնանք, տեսնեմ՝ էդ ինչ քուր է:

— Թե՛ որ կհարցնես, — ասին փալեանները, — մեր քուրը մարդակեր է: Ինչ մորեն էլավ, մարդու միտ էր ուտում: Մեր հորը կերավ, մեր մորը կերավ, քաղքի բոլոր ջոջերուն կերավ, մենք փախանք պրծանք:

Մհեր զարմացավ, ասաց.

— էս ի՞նչ անօրէն աշխարհ է: Մարդը մարդ է ուտում: Գնանք, էս էդ մարդակերին պետք է սպաննմ:

Փահլեան եղբայրները շատ ուրախացան, ասին.

— Դու մեր ջոջ աղբերն ես: Քառսուն աղբեր ենք, թո՛ղ քառսունմէկ լինենք: Մհեր քառսուն աղբոր զլուխն անցավ, գնաց Հալաբա քաղաք: Մարդակիր պառավը կնոնց առաջ եկավ, ուրախացավ, ատամներն իրար զարկեց, ասաց.

— Ու՛րախիս... ի՞նչ առատ որս է գալիս: Քառսունմէկ օրվա կերակուր:

Մհեր թրի մեկ զարկով պառավի զլուխը թոցրեց: Մարդակերը գետին ընկնելիս էնքան զորեղ մի թրմիտց հանեց, որ քաղքի նկուղներու մեջ թաքնված մարդիկ իրար աչքալուս տվին, դուրս ելան, շարվեցին Մհերի շորս բոլոր, գոհանամբ ասին, օրհնեցին:

Թագավորի տղաները Մհերի ոտներն ընկան, էնոր ձեռները պագեցին, ասին.

— Մենք զորութիւն չունեինք էդ անկուշտ մարդակերի վրա: Դու որ էդ վիշապին սպանեցիր, մեզ էնոր ձեռնեն ազատեցիր, ա՛ռ մեր երկրի թագավորութիւնը, դու մեզ թագավոր, մենք՝ հպատակ: Երդում կուտենք, որ քեզ կծառայենք մինչև օր մահվան:

Մհեր մարդակերի ատլասն հագուստի վրա մարբեց իր Թոր կեծակին, ասաց.

— Չէ՛, աղբեր, էս բան չեմ ուզում ձեզմէ, ոչ գանձ, ոչ էլ թագավորութիւն: Ես Սասնա Մհերն եմ, Սասնա Դավթի որդին: Ես մահ չունեմ, ժառանգ չունեմ, չեմ կարնա մի տեղ նստել:

Մհեր ձին քշեց հասավ Զղիրու քաղաք:

էդ քաղքի միջով անցնում էր մի գետ, անունը Զղիրու Շատ: Հարուր քառսուն գետ խառնվում էին Զղիրու Շատին: էս գետը շուտ-շուտ ափերեն դուրս էր գալիս, քաղաքը հեղեղում, քարուքանդ անում:

Մհեր հայոց զրյանքի մեջ կարդացեր էր. «Լավութիւն արա՛, քցի՛ր, թող ջուրը տանի»: Երբ Զղիրու քաղքի աղէտն իմացավ, ելավ բարձրացավ սար, էնտեղեն հսկա մի ապառաժ ուսին դրած բերեց, քցեց քաղքի ետեւ, գետի մեջ: Գետը եղավ երկու հլուղ, մեկ հլուղը քաղքի էս կողմէն գնաց, մեկ հլուղը՝ էն կողմէն: Քաղաքը մնաց երկու թևի միջև, էլ չէր հեղեղվում:

Մհեր էդ ապառաժի վրա մի բերդ էլ շինեց, անունը դրեց Բրջա-Բալաք. ասել է՝ խառուտիկ աշտարակ: էդ բերդը մինչև էսօր էլ կանգնած է անասան:

Մհեր յոթ տարի ման եկավ աշխարհի վրա, յոթ մարդակեր գև սպանեց, յոթ երկիր աղատեց, յոթ բերդ շինեց, վերջում կարոտեց իր Գոհար խաթունին, քշեց զնաց իր թագավորութեան քաղաքը:

Գուրգը, ինչպես որ գրել էր զուան մոտ, էնպես էլ կար:

Ներս մտավ, տեսավ Գոհար խաթուի վրա մեռել է, ձեռքի մեջ մի թուղթ:

Մհեր շոքեցրք մտաւեցավ, թուղթն առավ կարդաց: Գոհար գրել էր.

«Մհեր, ես քո կարոտեն մեռա: Երբ գաս, ինձի տեսնես, լսիր աղաչանքիս. ինձի տար Սասուն, թաղի՛ր Խանդու խաթունի մոտ»:

Մհեր եկավ, Գոհարի մարմինը կապեց իր ձիու գավակին, բերավ Սասուն, յոթ օր սուգ արեց, Խանդու խաթունի մոտ դերեղման փորեց, Գոհարին թաղեց Լնտեղ:

Ապա ելավ, քառսուն պատարագ անկ տվեց իր Սասնա տան մեռելներուն՝ Սանասարի, Բաղդասարի, Մովսիսի, Մեծ Մհերի, Արմաղանի, Դավթի, Խանդու խաթունի, Քեռի Թորոսի ու մեկնեցերու հողուն:

Անցավ մի ժամանակ:

Մհեր սղեն դուրս ելավ: Չէր ուզում դառնալ, զնալ իր թագավորութեան քաղաքը:

Երբ Գոհար չկա, ի՛նչ թագավորութուն, ի՛նչ կյանք:

Խուղթ գրեց Պաճիկ թագավորի որդուն, ասաց.

«Ես էլ չեմ գա: Ի՛նքդ նստիր թագավոր»:

Մհեր մի առ ժամանակ ապրում էր հրողորո տանը:

Սառլա խանումը հասակն առել էր, բայց աշխարհէն չէր կշտացել: Էնիկ մնացել էր Դավթի սիրուն կարոտ: Մհեր Դավթի որդին էր, հոր պնչէն թաած:

Մի օր լուսուն Սառլան Ձենով Օհանին ճամփեց որսի, ինքը եկավ Մհերի սենյակ, ասաց.

— Մհե՛ր, դու Գոհար խաթունեն տղա չունեցա՞ր:

— Չէ, հրողոր՛ր կին, — հողոց հանեց Մհեր: — Իմ հերն ինձ անիծել է, որ ոչ մահ ունենամ, ոչ էլ ժառանգ:

— Է, Մհե՛ր, — ասաց, — էդիկ սուտ խոսք է: Դու ժառանգ որ չունեցար, պատճառը Գոհարի մեջ էր: Եկ՛ ինձ հետ պառկի՛ր, ես քեզ համար բերեմ քո նման խորոտ մի փահլեան:

Մհեր ըոքկավ, ասաց.

— Հրողոր՛ր կին, դու ո՞նց էդ պղծութունը մտքովդ անց կացրիր: Դու իմ ջոջ մամու տեղն ես, իմ մոր տեղն ես: Մկա մի գոմը դարկեմ, գնաս անդունդ, հրողբերս կասի՝ Մհեր իմ կնկան սպանեց: Գնա քո սենյակը, մեկ էլ էդ մտքով չգա՛ս ինձ մոտ:

Մհեր վեր կացավ, նետ-աղեղ առավ, զնաց Որսասար:

Սառլան դարձավ եկավ իր սենյակը, շորերը վրան պատառեց, երեսը ճանկուց, արնոտեց, նստեց Լնտեղ:

Իրիկուն Ձենով Օհան որսեն եկավ, ասաց.

— Էդ ի՞նչ է եղել, կնի՛կ: Ինչու՞ չես վեր կենում, որսը իմ ձեռնեն առնես:

Կնիկը ձեն չհանեց:

— Այ կնիկ, — ասաց Օհան, — ինչու՞ ձեն չես հանում:

Սառլա խանումը լաց եղավ, ասաց.

— Կամ քո թոռը կմնա էս տան մեջ, կամ ես:

— Ինչու՞, ա՛յ կնիկ:

— Քո թոռն ինձի ձեռ թալեց, հազուստս պատռեց, երեսս արնոտեց, հազիվ փախա, արծա իր ձեռնին:

Ձենով Օհան ոտը գետին զարկեց, ասաց.

— Կնի՛կ, օր ջոջության առակ մի՛ անի: Դու սուտ ես ասում: Էդ ի՞նչ հնարեցիր: Մհեր էդ բանը կանն՞ր:

Սառյան մազերը փետտեց, բռնաց.

— Որ չես հավատում, քո բանն է: Ես քեզ ասում եմ. կամ ես կմնամ էս տան մեջ, կամ քո Մհեր:

Ձենով Օհան ասաց.

— Կնի՛կ, դու ես, քո ասված, էդ բանը մի՛ բեր իմ գլուխ, իմ թոռն իմ ձեռքն մի՛ հանիր: Տեսնում ես, որ Սասնա տնեն էդ մի գառն է մնացել, Սասնա խոյնրու քոքը մի՛ կտրիր: Ափսոս է, Սասնա խոյն ընկնի դոնեդուռ, Սասուն մնա անտեր:

— Որ էդպես է,— Սառյան վեր կացավ, իր հազուստը հավաքեց,— ես կենեմ կերթամ հորս երկիր, դու քո Սասնա խոյը պահի՛ր քեզ համար:

Ձենով Օհան խեղճացավ, ասաց.

— Կեցի՛ր, ա՛յ կնիկ: Չի լինի: Հալու օրենքով պատված կնիկ թողնել չկա: Ես Ազնանց գերդաստանի ջոջն եմ, հալվոր մարդ եմ, ամոթով կմնամ աշխարհի առաջ... Դու քո ասված. վեր կա՛ց՝ դուռը շինի՛ր, Մհե՛ր թող տուն չգա:

Իրիկուն Մհեր որսեն եկավ, տեսավ դուռը շինել են, ձեն տվեց.

— Հրողբեր, ինչու՞ եք դուռը շինել վրաս:

Պատասխան չեղավ: Մհեր լաց եղավ, ասաց.

— Հերահո՛տ հրողբեր, դուռը բա՛ց արա,

Հեր չունեմ, դու ինձ հերությո՛ւն արա,

Տուն չունեմ արար աշխարհի վրա,

Հերահո՛տ հրողբեր, դուռը բա՛ց արա:

Ձենով Օհանի սիրտը լցվեց: Ելավ կանգնեց՝ պարսպի վրա, ասաց.

— Կա՛ռ,— ասաց,— էն բանը, որ գու ես բռնել, մեր ազգի մեջ մեկն էլ չկա բռնած: Մեր աղբը էդ արարքին սովոր չի: Որտեղեն որ եկել ես, էնտեղ էլ գնա՛:

Մհեր բանը կռահեց, սիրտը լցվեց, արուն-արցունք թափեց, ասաց.

— Ախ, հերահո՛տ հրողբեր, հերահոտ հրողբեր,

Դու էդ ինչ էր, ասիր, հոգիդ մի՛տդ բեր.

Թե ես էդ գործի մեջ մեղավոր լինեմ,

Ձուդ աչքով կուրանամ, արե շտեմեմ.

Քո կնիկն ինձ համար սուրբ է, սրբություն,

Ձոջ մամ է, ջոջ մեր է, իմ խանդով խաթուն:

Թե ես էդ գործի մեջ մի մեղք ունենամ,

Օձի պես հող լիլեմ, ծարավ չորանամ:

Հերահո՛տ հրողբեր, հերահոտ հրողբեր,

Դու կեկադ խաբածն ես, է՛հ, մնաս բարո՞ւմ,

Ինքդ կա՛ց, ես կերթամ մինչ հազար տարով,

Ես կերթամ, ինքդ կա՛ց, հողիդ միտ՛դ բեր,

Հերահո՛տ հրողբեր...

Ձենով Օհանի սիրտը փռւլ եկավ, պարսպեն իջավ, դուռը բաց արեց, որ ներս առնի Մհերին, ուշացել էր: Մհեր երդում կերավ ու գնաց: Հրողքերը շատ կանչեց, աղաչեց, պաղատեց: Մհերի երդումը երգում էր:

Մհեր ետ չեկավ:

7. ՄՀԵՐ ՄՏՆՈՒՄ Է ԱԳՈՒՎԱՔԱՐ

Մհեր զիշեր մինչև լուս ման եկավ սարեսար, լուսուն հոգնած, անոթի, մոտեցավ հովիվներուն:

— Էս ոչխարը ու՞մն է:

— Ազնանց վերգոյինն է,— ասին:

— Անոթի ճամփորդ եմ,— ասաց Մհեր,— մի ոչխա՛ր մորթեք, ուտեմ, ճամփովս գնամ:

— Թառ՛ւ,— ասին հովիվները,— ինքներս ենք անոթի, չենք իշխենում պուտ մի կաթ կթենք, դու եկել, ոչխա՛ր ես ուզում:

— Ինչո՞ւ չեք իշխենում,— հարցրեց Մհեր:

Պատասխան տվին, ասին.

— Ազնանց վերգոն ամեն իրիկուն ոչխարը հաշվում է, կաթը խաղվետով չափում: Մի քոսոտ ուլ որ պակսեց, պուլիկ մի կաթ որ պակսեց, վա՛յ մեր օրին. ամեն մեկուս կզարկի հարուր ճիպոտ:

Մհեր մի ախ քաշեց աշխարհի դեմ, հեռացավ:

Գնաց, գնաց, հասավ հնձորներուն.

— Բարե՛, ախպերտի՛ք, էս ու՞մ արտն է:

— Ազնանց վերգոյի արտն է,— ասին:

— Անոթի ճամփորդ եմ,— ասաց Մհեր,— կտոր մի հա՛ց տվեք, ուտեմ, ճամփովս գնամ:

— Թառ՛ւ, ասին— հնձորները,— ինքներս ենք անոթի, հաց ո՞րտեղ է, որ քեզ տանք:

— Ինչո՞ւ եք անոթի,— ասաց Մհեր,— հաց հնձողն անոթի՞ կմնա:

Հնձորները պատասխան տվին, ասին.

— Ազնանց վերգոն ամեն մեկուս օրական տալիս է մի գարու պապանիկ: Չի թողնում, որ բալասութ էլ անենք: Իր կտրանը կանգնած իրիշխում է՝ բալասութի ծուխը որ տեսավ, ամեն մեկուս կզարկի հարուր ճիպոտ:

Մհեր երկու ախ քաշեց աշխարհի դեմ, հեռացավ:

Մհերի մարմինը ծանր էր, էդ գանգատները որ լսեց, հոգին էլ ծանրացավ:

Էնոր ծանրությանը երկիրն էլ շէր զիմանում:

Ձիու ոտները խրվում էին հողի մեջ:

Մհեր մինչև իրիկուն Սասնա սարերը չափչփեց, արևմտոյին դարձավ գնաց մոր գերեզմանի վրա, կանչեց.

Մերի՛կ, ելի՛ր վե՛ր, մերի՛կ, ելի՛ր վե՛ր,

ես Սասնա տնեն անմասն եմ կացել:

Ինն ամիս ինձ քո սրտում պահեցիր,

Գու ինձ կաթ տվիր, ինձ փաշտեցիր,
Քո քաղցր կաթին կարոտ եմ կացել,
Մերի՛կ, ելիր վե՛ր, մերի՛կ, ելիր վե՛ր:

Մերը գերեզմանն ձեն տվեց, ասաց.

Ի՞նչ անեմ, որդի՛, ի՞նչ անեմ,
Կարմիրն է թափվել երեսեւ,
Կուսն է կտրվել աշխարհս,
Ի՞նչ անեմ, որդի՛, ի՞նչ անեմ:
Սև օձն է բուն դրեւ վրաս,
Ձեռիկս է աշխարհին անհաս...
Հերիք է աշխարհը ման դաս,
Տեղ կա աշխարհում քեզ համար,
Գնա Ադամվաքա՛ր...:

Մհեր շատ լաց եղավ, շատաղաչեց, մոր գերեզմանն էլ ձեն չեկավ: Մհեր էս հեղ
ընկավ հոր գերեզմանի վրա, կանչեց.

Հերի՛կ, ելիր վե՛ր, հերի՛կ, ելիր վե՛ր,
Ես Սասնա տնեն մնացի անմաս,
Հերի՛կ, ելիր վե՛ր, հերի՛կ, ելիր վե՛ր,
Աշխարհն ամպել է, մթնեւ է վրաս:
Հերի՛կ, ելիր վե՛ր, հերի՛կ, ելիր վե՛ր,
Քո անուշ հոտին կարոտ մնացի:
Աշխարհն օտար է, բո որդին՝ անտեր,
Քո սուրբ խրատին կարոտ մնացի:
Հերի՛կ, ելիր վե՛ր, աշունն է եկել,
Ես օջախ շունեմ արար-աշխարհում,
Հերի՛կ, ելիր վե՛ր, պաղ ձյունն է եկել,
Որդուդ ոտները շատ են մրմրում:
Ձիուս ոտները խրվում են գետին,
Հերի՛կ, ո՛ւր գնա քո թափառ որդին:

Հոր գերեզմանն ձեն եկավ, ասաց.

Ի՞նչ անեմ, որդի՛, ի՞նչ անեմ,
Երեսեւ կարմիրն է թափել,
Աշխարս խավարն է կապել,
Ի՞նչ անեմ, որդի՛, ի՞նչ անեմ:
Կարիճն է բուն դրեւ վրաս,
Ձեռիկս է աշխարհին անհաս,
Ի՞նչ անեմ, որդի՛, ի՞նչ անեմ,
Հերի՛ք է աշխարհը ման դաս,
Քեզ տեղ է պահած, ել գնա՛,
Քո՛ւն մտիր ի Քարն Ադամովի,
Մինչև էս աշխարհը քանդվի,
Մինչև հողը թո տակ դիմանա,
Նո՛ր աշխարհը քեզ կմնա...:

Մհեր շատ լաց եղավ, շատ աղաչեց, էլ ձեն չեկավ հոր գերեզմանն:

Մհեր վեր կացավ, հեծավ Քուռկիկ Ջալալին, ծանր-ծանր քշում էր դեպի Ոստանա Կասպան:

Հողը թուլացել էր, չէր դիմանում կնոթ ծանրության տակ: Ձիու ոտները թաղվում էին հողի մեջ: Մհեր ասաց.

— Հայ-հայ, հողը ծերացել է:

Քշեց, քշեց, մինչև իրիկուն հազիվ հասավ Տոսպա քաղաքին, կն ուր ասում են՝
վան:

Էնտեղ էր Ազոավաքար:

Մհեր ասաց.

— Կեցի՛ր, մի թուր զարկեմ կս քարին, թե որ չկտրեց, մեղավորացել եմ, թե որ կտրեց անցավ, չեմ մեղավորացել:

Թուրը զարկեց Քարին. Քարը փեղկվեց երկու կողմի վրա: Մհեր ու իր ձին մեջ մտան, Քարը ևկավ իրար, փակվեց:

Սասնեցիք Մհերի փակվելը երբ իմացան, չոթ օր, չոթ գիշեր սուգ արին:

Չենով Օհան կսկծու մեռավ:

Վ Ե Ր Զ Ե Ր Գ

Ասում են՝ տարին երկու հեղ Ազոավաքար բացվում է. մի հեղ Վարդավառի օր, մի հեղ՝ Համբարձման գիշերը:

Մհեր դուրս է գալիս, քառասուն օրվա ճանապարհ դնում է մեկ օրում: Քառասուն օր քարերու վրա գնում է, երբ հասնում է հողին, ձին խրվում է հողի մեջ, էլ չի կարենում քայլել, Մհեր ետ է դառնում, նորեն մտնում Ազոավաքար:

Ասում են՝ մի Համբարձման գիշեր մի հովիվ կանգնած է լինում Ազոավաքարի մոտ: Քարը բացվում է, հովիվը ներս է մտնում, տեսնում է հսկա մի փահլեան, հեծած հսկա ձին, հոնքերը ինչպես երկու քարափ, կախած աչքերուն: «Կա-չկա, էսիկ է Սասնա Մհեր»,— կոհում է հովիվն ու հարցնում է.

— Մհեր, դու ե՞րբ էստեղեն դուրս կելնես:

Մհեր պատասխան է տալիս, ասում.

— Թե որ ես էլնեմ էստեղեն, հողն ինձ սահել չի կարենա: Աշխարհը ծուռ է շինած: Երբ աշխարհը քանգվի ու նորեն շինվի, երբ գարին դառնա քանց ընկույզ, երբ ցորենը դառնա քանց մասուր, նոր էն ժամանակ հրաման կլինի, որ ես աշխարհ գամ:

Ասում են՝ ուրբաթ-ուրբաթ Ազոավաքարեն ջուր է ծլծլում: Ասում են՝ էդիկ Մհերի ձիու ջուրն է:

Ասում են՝ ուրբաթ օրերը ամեն անցորդ լսում է Քուռիկի Զալալու խրխնջոցը Ազոավաքարեն:

Կերջացալ Սասնա փան վեպը, մնաց ողորմին:
Ողորմի՛ Սասնա մայրերու մայր Ծովինարին,
Ողորմի՛ Սասնա հիմնադիր սեգ Սանասարին,
Ու դառնանի՛ ասենի ողորմի՛ Ծուռ Բաղդասարին,
Ու դառնանի՛ ասենի ողորմի՛ հրեղեն Դեղձունին:
Ողորմի՛ ամենուն համոզ Քեռի Թորոսին,
Ու Սասնա հերահոյ հրողքեր Ձենով Օհանին:
Ողորմի՛ ասենի Սասնա փեր Այլոժ Մհերին,
Ողորմի՛ մեր վաղամեռիկ լուս Արմաղանին:
Ողորմի՛, հազար ողորմի մեր Սասնա Դավթին,
Մեր ազգի բազուկ, մեր արդար, մեր անմահ Դավթին,
Թող նրա փակին միշտ խաղա Քուռկիկ Ջալալին,
Թշնամու գլխին թող շողա իր Թուր Կեծակին:
Ողորմի՛ ասենի մեր խորոյ Խանդուժ խաթունին,
Ողորմի՛ խելո՛ւ իմաստուն Սասնա պառավին,
Դառնանի՛ ու չասենի ողորմի Մլսրա Մելիֆին,
Դառնանի՛ ու չասենի ողորմի Յուան Վերգոյին,
Դառնանի՛ ու չասենի ողորմի Չմչկիկ Սուլթանին,
Դառնանի՛ ու չասենի ողորմի Սառյա խանումին,
Ասենի, թե... ասենի ողորմի՛ Բամիլ խաթունին:
Ողորմի՛, հազար ողորմի Պսրիկ Մհերին,
Ողորմի կարոպեն մեռած խորոյ Գոհարին:
Ողորմի ասենի Սասնա փան վեպն ասողներուն:
Հայոց խջագործ հայրերուն, հայոց պապերուն:

ԲՈՎԱՆ ԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

Նախաբան	5
-------------------	---

Ճյուղ առաջին

ՍԱՆՍԱՐ և ՔԱՂԴՍԱՐ

Սանսն առաջին

1. Ծովինար	12
2. Սանասարի և Քաղղասարի ծովալիճն ծնունդը	16
3. Փախուստ	19
4. Սասուն	23
5. Քուռկիկ Ջալալին ու Քուր Կեծակին	25

Մասն երկրորդ

6. Դեղձուն-Մամ	31
7. Պղնձե քաղաք	35
8. Եղբայրը հասնում է Էղբորը	39
9. Քեղ է վայել Դեղձուն-Մամ	44

Ճյուղ երկրորդ

ՄՀԵՐ ՄԵԾ

1. Քուռակը շալակին	49
2. Առյուծածև Մհեր	53
3. Արմաղան	55
4. Կռիվ Մարտ Մելիքի հետ	58
5. Իսմիլ Նաթան	62
6. Մեղում է Դավիթ	64

Ճյուղ երրորդ

ՍԱՍՆԱ ԴԱՎԻԹ

Մասն առաջին

1. Դավթին տանում են Մըսրը	69
2. Մանկական խաղերը և արևի չողքը	71
3. Դավիթը քանում է Մըսրա Մելիքի դուրդը	72
4. Դավթին փորձում են սակով ու կրակով	75
5. Դավիթ Մըսրա թրի տակով չանցավ	77
6. Բաթճանա կամուրջը	79

Մասն երկրորդ

7. Դավթի հովվական արկածները	81
8. Հարիսան, ավաղակ դեները	87

Մասն երրորդ

9. Սաննա պառավ, և Սառլա, և Դավթ որսորդ	93
10. Դավթ վերաշինում է իր հոր տաճարը	97
11. Դավթ պատժում է հարկահաններուն	100
12. Մըսրա Մելիք պատրաստվում է արշավել Սասուն	109
13. Չենով Յան	114
14. Դավթի կոխին ու հաղթանակը	119

Մասն չորրորդ — Դավթ և Խանդուկ

15. Դավթի փեսացու	130
16. Խանդուկ խաթուն	139
17. Դավթի կոխը Խանդուկի ուղղնկաններու հետ	145
18. Դավթի մենամարտը Խանդուկի հետ և երդումը Չմշիկ Սուլթանին	152
19. Մհերի ծնունդն ու Դավթի մահը	155

Ծնուդ չորրորդ

ՄՀՆԲ ՓՈՔԲ

Մասն առաջին

1. Մհերը ողբում է հոր մահը	165
2. Մհերն առնում է հոր վրեժը	168

Մասն երկրորդ

3. Գոհար խաթուն	173
4. Մհերն ուտում է իր հովեհացը	176
5. Մհեր կեղծ կաշին թալեց	181
6. Կողբազնու թոռները	184
7. Մհեր Զանում է Աղոսվաթաբը	189
Վերջերգ	192

Նաիրի Զարյան

ՍԱՍՆԱ ԴԱԿԻԹ

Հայ ժողովրդական դուցազնավես

Թմբազիր՝ Խ. Թ. Հրաչյան

Գեղ. խմբազիր՝ Վ. Ք. Մանդակունի

Տեղ. խմբազիր՝ Կ. Գ. Սարգսյան

Վերատուգող սրբազրիչ՝ Հ. Հ. Ղազարյան

Հ.Ֆ. 07025 Պատվեր 2034 Տիրաժ 20000 Հանձնված է արտադրության 16/XI—1965 թ.
Պատրաստ է տպագրության 8/VI 1966 թ.: Տպագ. 12,25 մամ.—20,9 պայմ. մամ.,
հրատ. 13,8 մամ. × 13 ներգիր: Գինը՝ 1 ա. 30 կ. Թուղթ՝ օֆսեթ, 84 × 108¹/₁₆

ՀՄԽ Խիմիստերների սովետի մամուլի պետական կոմիտեի
Պոլիգրաֆարդյունարկության գլխավոր վարչության
Պոլիգրաֆկոմբինատ, Երևան, Տեղյան 91:

